

Joh. van Beverwiick Schat der gesontheydt

<https://hdl.handle.net/1874/202182>

JOH. VAN BEVERVYCKS
HEEL-KONSTE,

Ofte

DERDE DEEL

Van de

GENEES-KONSTE,

Om de uytwendige gebreken te heelen.

*Met alderhande Historyen verlicht, ende met nieuwe
curieuse Platen verziert.*

De Platen van de Aderen, Slagh-aderen, ende Zenuwen, &c.
die in den voorgaenden Druck seer onordentelyck zijn ghestelt:
mitsgaders de teekeninghen die op deselve Platen seer
stordigh aen-gewesen hebben geweest, zijn nu
alle op haer bequame ordre gebracht.

T A M S T E R D A M,
Gedruckt in 't Jaer onses Heeren. 1651.

VOOR-REDEN.

NA dat wy gefchreven, en uytgegeven hebben, hoe de GESONTHEYDT, door goede Maniere van Leven onderhouden, en door Genees-middelen herstelt kan werden: soo zijn wy oock verfocht, het overige daer by te voegen, te weten, hoe de uyerlijke gebreken geheel moeten wesen. Waer in wy niet en hebben kunnen ledigh staen, soo om goede vrienden eenen gewillighen, ende weynigh beswarenden arbeydt niet te weygeren, als om de beschrijvinge van de Konste hare volkomene leden te gheven. Te meerder, om datter dagelijcx veel onverstandige dit Werck, tot groote schade van de ghebreckelijke, de rechte Heel-meesters ontnemen. Tegens soodanighe heeft onlanghs de aerdighe Petrus Baardt, Genees-heer tot Leeuwaerden, uytgegeven op dese oude Spreucke:

*Of snijt, of brandt,
Of helpt aen kant,*

het volgende Dicht:

*Och neen, dit spreek-woordt is niet waer;
Ia, immer, 't is soo ver van daer,
Dat dese Man geluckigh is,
Die, met sijn onbekeken Pis,
Die, met een half-verrotten Scheen,
Loopt na een goe Chirurgus heen,
Fluck; moeter Vaders Plaester op,
En Af-vaers Bry moet by de kop;
Wilt 't dan niet gaen, mijn Vrient, dit moet
Het Morbum Zyn; siet wat ghy doet:
Ick weet een goe gelegentheydt,
Hier achter, by ons oude Meyt,
Die is nu kortelijck getrouwt,
My dunckt wel datse Slapers houdt,
Vergeet u hier een weeck of meer,
Soo krygbdy u Gesontheyt weer;
Voorwaer, ghy Zyt een jonger Helt,
My deert dat ghy dus Zyt gestelt,
Ia wel, ghy bent een rycker Man,
Hoe Pestilency quamjer an?
'k Gaf liever noch een blanck je meer,
En hielde vaerdigh mijn geweer:*

*Wel, seght eens, Zydy des gesim?
Soo wil ick sien men yemandt vindt,
Die u een Kamer maectt gerree,
En u een goet gerack aen de e.*

*Wat my aengaet, ick, om mijn Kunst,
Heb door het gantsche Landt de gunst,
Het komt my op geen Boer of thien,
Daer hoeft ghy niet na om te sien,
Doch, wat geseydt werdt, seght ick al,
Mijn goede Vrient, u te geval,
Want u, sonder Decockien,
Te helpen, ick geen Menschen ken;
Houdt my maer van d' Aptbeker vry,
De rest, siet daer, die schenck ick dy:
Mijn wyf een Schape-kees of vier,
Op datmen 't dies te recht bestier;
En oft u Volck jen vragen quam,
Soo dunckt my benje t' Amsterdam,
En hondje na de Cuyr wat bleecks,
So seght, ja wel, ick ben wat queecks,
Misschien of my d' Hollandsche Traen,
Niet al te wel wil hangen aen.*

*En raectt mijn Oorn-keol dan in 't bedt,
Sint-felten eens, mijn Boer, ick wedt
Du raecttster met geen praten af,
Men soectt dijn Koren, niet dijn Kaf;
Drinck dan en sweet soo langhe mooght,
En sluypt, en quijlt soo langhe drooght;
Ia, immer, soo langh dat u huyt,
Soo nauwkens om de Boncken sluyt,
Gelyck de vellen van een Ael,
Getrocken om een houten Pael.*

*Wech, Meester Lenaert, Meester Geert,
Wech, Kamper-bundel met u Sweett,
Die 't Volck jen eerst de leden reectt,
En alles uyt malkander treectt,
Die rabraectt, brant, die snijt, en vilt,
Die kopt, en geesselt, soo ghy wilt,
En dan den armen Gauw-dies weer,
Steeckt, siex en vaerdigh, in sijn kleeer,
En jaecht hem stracks ter Poorten uyt,
En meent dat dit wat groots beduyt,
Ia, dat u hierom al de Lien,
Behooren vrient'schap aen te bien?*

Hierom

V O O R - R E D E N .

Hierom soudt ghy Schirurgen Zyn,
 Dat komt oock nimmermeer in myn;
 Hier buyten was nu laetst een Weert,
 Die hadt syn Schouder Disloceert,
 En oock gefractueert syn Been,
 Dat 't Ollis stack door 't Cutis been,
 Daer waren twee Schirurgen by,
 Met elck een Doctor aen haer Zy,
 Wat holpet doch, al-eer ick quam,
 Men hulp, noch baet, noch niet vernam,
 Eer ick noch had geresauriert,
 En de Solusi visitiert,
 Soo sond ick desen Recipe,
 Aen Los-pots winckel in de Ste,
 't Was Recipe Farijn Fabaar,
 Arristotolofy, Backalaar,
 Bolis Armenis, an' een Ongs,
 Wat Albis Griek, of Hongde-Strongs,
 Croc Martis, Terrum Sigillaer,
 Sic parum : of, soo ghy 't verstaet :
 Milce : sec. art. & coq. in Oll',
 Dum manent tribus partes vol,
 Post, adde Oleor Myrtin,
 Rosarum, & wat Eeck van Wijn ;
 Fac nunc in Olla, die wat past,
 Et ligas cum een Blaeske vast ;
 Met dit myn destigh Denfensijf,
 Besloegh ick 't Been, en spaectet stijf,
 En quamer met tot goede Cnyr,
 Het beter de van nyr tot nyr,
 Alleenigh blijft sijn arm wat slap,
 Dat's niet met al, dat help ick knap ;
 En 't Been dat staet een weynigh scheef,
 Wat schaet dat, of het oock soo bleef ?
 Ick woud' ick eens een Hencker von,
 Die my dit werck jen na doen kon ;
 Ons Konst is van een ander aert,
 En oock veel meer der eere waert,
 Hippocrates is selfs geweest
 Een Surgjus, soomen by hem leest ;
 Galenus, Celsus, en veel aer,
 Doen 't olim in die tyden waer,
 Oft schoon haer Beenen Zyn in 't Graf,
 Nochtans Zyn wyder spruyten af ;
 En oft het Gangreneuse quaet,
 Eens yemandt Neus en Oor af-aet,

En oft het vliegend' Aquila,
 Eens ruckte schielijck yemandt na,
 En oft het Turbith minerael,
 Een Sondaer bracht in 't Hemels Zael,
 En ofimen eens een Lating de'e,
 Die onder 't werck nam yemant me'e,
 Wat eerlijck Mensche van verstant,
 Woont hier, oft in een ander Landt,
 Wie vont doch soo geleerden Man,
 Die alle Sieck' genesen kan ?
 Men weet wel, die een harden Oest
 Met stompe Beytels kerwen moest ;
 Ghy riept, voorwaer de Man is door,
 Soo yemandt u dit lagh te voor ;
 Een sware Sieckte scheyt oock niet,
 Voor datmen stercke Kruyden biet.

Seer wel heeft eertijts, in sijn Wet, onsen grooten
 Hippocrates geseyt, dat de Konste van te genesen,
 en te heelen, uytnemende was boven alle anderet,
 maer dat sy, soo om de ongeleertheyt der gener,
 die haer by de hant namen, als, om de onweten-
 heyt van de gene, die onbescheydelijck van sulke
 oordeelden (dewijl, gelijck Plinius seyt, niemant
 lichtelijcker gelooft werdt, als die hem voor een
 goet Ghenees-meester uyt-geeft) leydt nu verre
 onder alle de Konsten. En sodanige zijn de gene
 (gelijck de gemelte Hippocrat. schrijft, in sijn boek
 van de Konste) die de rechtsinnige in haer Kon-
 ste, bespotten en verdeelen. Het welck de gewo-
 ren lesse is van de Quackfalvers. De oorlaek hier
 van werdt op sijn hoofd gheraectt by den selven
 Hippocrates, in deselve Wet, van datter in de Ste-
 de geen straffe over de Konst-brekers gestelt en
 is, dan van schande, dewelcke hare konde klee-
 deren niet eens en raectt, als daer van so vol ge-
 propt zijnde, dat sy van buyten niet konnen ge-
 questt werden. Het is een ander ding en met we-
 tenschap en ervarentheydt een Konste te oeffe-
 nen, een ander met kouffen, en schoenen, gelijck
 een Boer in een wetering, als het spreek-woort
 seydt, roeckeloos in dit werck te springen. De
 Goden, seyde een Grieks Poët, verkoopen al-
 les voor arbeydt, gelijck oock sal blijcken, uyt het
 gene, wy hier beschrijven, wat arbeydt, en neer-
 stighheyt vereycht wert, om voor een goet Heel-
 meester uyt te gaen. De Grieksche Overste Ti-
 moleon,

V O O R - R E D E N .

moleon, werde eertijts, om dat hy de Steden van Sicilyen soo ras gelukkig in-nam, geschildert met de Fortuyn, die hem al slapende deselve toebrecht. Dan de Konste van heelen, en ghenesen en komt niemandt al slapende t'huys: maer laet haer mede koopen door gestadige vlijt, neerstigheyt, en langhduerige ervarentheyt. Het welck wel aengemerkt is van den meer-gemelten *Hippocrates*, in sijn eerste Kort-bondighe Spreucke, dewelcke wy oordeelen, hier niet qualijk, tot voorstel, sal kunnen ontledet werden. Wy sullen eerst sijn woorden uyt het Grieks vertalen, ende dan, daer over, verklaringe by-brenghen.

Het leven is kort: maer de Konste langh. De Gelegentheyt is snel, en haest voor-by-gaende. Het Versoecken vol gevaers. Het Oordeel valt swaer. 't En is oock niet ghenoegh, dat de Genees ofte Heel-maester selver vaerdigh is, om al te doen, het welck behoort: maer sulcks moet oock gheschieden door den Siecken, ende die hem by-staen; als mede in 't ghene, dat van buyten komt.

In dese korte Spreucke, doet *Hippocrates* een noodtwendig vermaen om den Tijdt wel neerstigh waer te nemen, ende den selven, met geen ydelheyt, ofte ledigheyt, onuttelijck over te brenghen.

Voor-eerst, seydt hy, 't *leven kort te zyn*, het welck, behalvens de dagelijcksche ondervindinge, oock getuyghet wert van den *H. Iob* in het 14. Capittel. *De Mensch van een Vrouwe geboren, is kort van dagen, hy komt voort als een Bloeme, en wert af-gesneden: oock vlucht hy als een schaduwe, ende bestaet niet.* De gheleerste onder de Romeynen *Varro*, seyde daerom den Mensch een Belle te zyn. De reden wert van den *H. Iacobus* verklaert in 't 4. Capittel. *Het leven, seydt hy, is een damp, die voor een weynig gesien wert, en daerna verdwijnt.* Dese damp komt nyet de eerst-geborene vochtigheyt, verweckt door de natuerlijcke wermte, die ghestadigh op malkander wercken, ende het leven, dat in haer bestaet, soo lang onderhouden, tot dat, als men gemeenlijck seydt, de kaers in de pijp brant. Niet alleen en heeft *Hippocrates* op de kortheyt onses levens in 't gemeen sijn ooggh gehad: maer oock op de Konste, die hy schrijft lang te zyn, ten aensien van het korte leven; daer me-

de een spoor gevende, om den Tijdt, die ons God Almachtigh vergunt, van wegghen sijn kortheyt kostelijck zijnde, niet te verwaerloosen; maer geen ooggenblick te laten verloren gaen, en gelijk de wijze *Solon* van sijn selven seyde, met het vermeerderender jaren, altyt voort te leeren.

Ἡγεμονία δ' αἰεὶ, πλὴν διδασκόμενον.
Afidue addiscens ad senium profero.

Wat onse Konste belangt: Al heeft yemant noch soo lange deselve met verstant, en neerstigheyt geoeffent, soo en valt het juyst niet, dat hem alles voorkomt; waerom hy oock den langhen weggh van dese Konste, na sijnen wensch, niet wel, met volkomen kennisse, en kan doorwandelen. *Hippocrates* selver bekent aen *Democritus* tontuyt, dat hy noch niet aen 't eynde van de Konste gekomen en was. En hy is evenwel de grootste gheweeft onder al de Genees-Heeren, ende van den welcken *Macrobius* wel heeft derven schrijven, dat hy niet bedriegghen, noch bedroghen konde werden. Derhalven hebbe ick altydt nootfakelijck geacht, dat een yegelijk, het gene hy bysonders in 't oeffenen van de Konste, aenghemerckt hadde, soude door den druck ghemeen maken; tot dienste van de gene, die noch leven, en na sulden komen, om deselvige, door neerstige sorge, in de lange Konste, te helpen verlichten. Dit is onder de onse loffelijck, en wijtloopigh gedaen by *Dr. Pieter van Forest*, Edelman van Alckmaer, en lange jaren Genees-heer tot Delft, als mede neerstelijck by *D. Carel Battus*, Genees-heer tot Dordrecht, en onlangs met sonderlinge geleertheyt, en nauwkeurigheyt by *Dr. Nicolaes Tulp*, Raedt, Schepen, en Genees-heer tot Amsterdam. Ick sal besluyten, met den gheleerden Romeyn *Plinius*, in den 7. brief van sijn 3. boeck, dat wy, soo veel in ons is, desen ydelen, en bouw-valligen tijt, indien wy niet en kunnen met daden (want dese staen in de handt van een ander) altydt door Studien uyt-recken; en van wegen ons het lang leven gheweygert is, wy evenwel wat na-laten, tot bewijs dat wy geleeft hebben; ende (sal ick daer by-voegen) oock na ons Doot de Levende noch dienstigh blijven.

Vorder, dat de Konste lang is, wert mede bevestigt door het gene *Hippocrates* daer by-voegt,

V O O R - R E D E N .

te weten, dat de Tijd snel is, en de Gelegentheynt haest voor-by gaet. So seyt oock de Griecckse history-schrijver Polybius, dat de gelegentheynt, om yet te doen, haest voor-by gaet. De reden werdt ghegeven by de wel-sprekenste onder de Grieccken, *Demosthenes* (2. de fals. legat.) door dien dickwils gebeurt, dat de gelegentheynt van vele, en grootesaken in een kleyn oogeblik besloten wert. Daer op is zeer wel gezeydt van een ander Griecckse History-schrijver der Romeynsche oudt-heynt, *Dionysius Halic.* (in zijn II. Boeck) dat de tijden haer niet na het werck: maer het werck hem na de tijden schickt. Sulcks is in 't Menschelijck lichaem wel waer te nemen, om de gestadige verandering, die 't zelve uyt zijnen oorspronck onderworpen is, als oock die door verscheyde tijden der Sieckten voort-komt. De gelegentheynt heeft in alles veel te zeggen, en dient wel waergenomen, als ras om-keerende; waerom zy van de Poëeten op een omgaende rat gestelt werdt. *Ausonius*, een Latijns Poëet, doet haer *Epigr.* 12. aldus spreken:

Sum dea, qua rara, & paucis OCCASIO nota.

Quid rotula insists? Stare loco nequeo.

Quid talaria habes? Volueris sum.

Dit selfde is mede op vragen, ende antwoorden noch volkomender ghestelt by de Griecckse Poëet, *Posidippus* 4. *Anthol.* 14. ende over-gefet in 't Latijn door *Gyraldus*, als oock door den grooten Rechts-geleerden *Alciatus*, in dese Versen met het Sinne-beeldt:

Lysippe hoc opus est, Sicyon cui patria. in quis?

Cunsta domans capiti Temporis articulus.

Cur primis stas? usque rotor. talaria plantis

Cur retines? passim me levis aura rapit.

In dextra est tennis dic unde novacula? acutum

Omni acie hoc signum me magis esse docet.

Cur in fronte coma? occurrens ut preudar. At heus tu.

Dic cur pars, calva est, posterior capitis?

Me Semel alipedem si quis permittat abire,

Ne possim apprensus postmodo crine capi.

Tali opifex nos arte, tui causa, edidit, hospes:

Utque omnes moneam, pergula aperta tenet.

Dat, om wel uyt te wercken 't ghene men voor heeft, de gelegentheynt seer veel vermogh, insonderheynt in den Oorlogh, is een yegelijck genoeg

bekent, schrijft de gemelte *Polybius* in 't 10. boek van sijn Historye. Maer gelijk de Genees-konste veel gemeen heeft met de Krijgs-konste, onder andere, dat sy beyde met eenen misslagh gedaen hebben; waerom dikwils in de Historien, insonderheynt der Grieccken, gelijckenisse van malkander genomen wert: zo en staet hier niet minder, als in den Oorlogh, op bequame tijdt, en goede gelegentheynt forghvuldelyk te letten. Den jonghen *Scipio* (schrijft *Plutarchus* in sijn Spreucken) plagh te seggen, dat de tijdt hem zekerheyt gaf, en dat een goet Velt-overste, niet anders als een Heel-meester, om het quaet te helpen, niet, als op 't laetste, most tot het Yser komen. Soo kan yemandt oock versnymt werden, gelijk in *Pleuris*, brandende Koortsen, als men hem niet by tijts en doet Laten. En zoo gaet het oock met andere Genees-middelen in andere Sieckten.

Het Verfoeken (vervolght *Hippocrates* noch) is gevaerlyck. Want zulks en geschiet niet in Kat, ofte Hont, maer in den Mensch, die het edelste lichaem heeft, onder alle de schepzelen. Maer het selfde valt in vele zeer verscheyden, ghelijck oock zijn de oorzaken van de Sieckten; ja strijden in eene, en dezelvige regel-recht tegen malkander. Wy zullen, om kortheydts wille, maer een exempel by-brengen. Het *Colijck* komt gemeenlyk van kout Slijm, en Wint, doch somtijdts oock wel van Gal, en Hite. Soo getuygt Dr. *Hernius*, dat, als hy Radijs, ofte Peper gegeten hadde, clapper met het *Colijck* plagh gequelt te wesen.

Om dat dese oorsaken so swaerlijck te onderscheyden zijn, soo valt oock het Oor deel swaer, en kan niet, als door groot vernuft, en lange onder-vindinge bekomen werden. Waer van de Poëet *Mamilius* seer wel seyt in sijn 1. Boeck,

Per varios usus artem experientia fecit;

Exemplo monstrante viam.

Derhalven, gelijk *Cicero* schrijft in 't 1. Boeck der Officien, en konnen noch Genees-meesters, noch Velt-oversten (hier wert al wederom by de verhaelde gelijckenisse gebleven) al hebben sy de leeringen der Konste wel begrepen, yet loffelijcks aenrechten, sonder gestadige oeffeninge.

Vorders, gelijk tot meest alle werckinge; drie dinghen vereyscht werden, een dat deselvighe

voornas

V O O R - R E D E N .

voornamelijk doet, een tweede sonder welke het werck niet en kan geschieden, en een derde, waer door het beter uyt-gevoert wert, so is in de Heel-konste de Meester de ghene die het werck doet, en als opperste Werck-baes van de ghene-singe; de Siecken, ofte gebreckelijke is de gene, sonder welke de genesinge niet geschieden en soude; die hem dienen, en de uytwendige saken, door welke het werck beter gedaen wert. Daer op slaet dan 't gene Hippocrates seydt, niet genoegh te wesen, dat een Heel-meester hem aenstelt, om alles te doen wat van nooden is: maer oock de Siecke, en die by hem Zyn, als oock de dingen, die van buyten komen.

Wat voor-eerst den Heel-meester belanght, daer van fullen wy de beschrijvinge van den Romeynschen Corn. Celsus by-brenghen, uyt de Voor-reden van sijn 7. Boeck. Een Heel-meester dient wel jong te wesen, ofte altyt niet seer oudt, sterck, ende vast in de handt, in 't minste niet bevende, soo wel slings, als rechts; scherp van gesicht, kloeckmoedigh, en armhertigh; pooghende met alle vlijt te helpen den genen, die by onder handen krygt: maer evenwel noch door sijn schreeuwen meerder haest, als dienstigh is, noch minder snijt, als den noot vereyscht: dan alles soo uyt-voert, ghelijck of het kermen van een ander, hem niet eens en beweeghde. Daer op slaet ons spreekwoordt, dat lachte Meesters, stinckende wonden maken. Doch het zoude groote dwaesheyte wesen (gelijck de Griecckche History-schrijver Apianus, in sijn Boeck van de Spaensche oorlogen seydt) eerder aen snijden, en branden te gaen, als sachter Heel-middelen. En een ander Griecck, te weten, Dion, schrijft in 't 5. Boeck van sijn Romeynsche Historye, dat de Heel-meesters selden tot het Vyer, en 't Mes komen, om het gebreck niet te tergen: maer meest versachten de middelen gebruyken. Dan een Heel-meester moet wel Christelijck medelijden hebben met d'ellendige Siecken: maer sulcks en moet so verre niet gaen, dat het hem in sijn handt-werck beletsel gheeft, insonderheyt, daer het op snijden, kerven, ende leden in te setten aenkomt. Om yet zodanighs met de hant uyt te voeren, zyn (waer op de woorden van Celsus slaen) de jonghe de bequaemste, als zekerder handt, en sterker gesicht hebbende: maer om den besten raedt te gheven, de oudste,

als by dewelcke meerder verzocht, en geleert is. Het zelfde en heeft niet alleen plaetse in de Heel-konste, maer oock in alle andere zaken, daer herffenen, en handen te pas komen. So spreecke de wijse Poët Euripides by Stobaus in Eclog.

Παλαιὸς αἰὲν ἔργα μὲν νεωτέρων,
βελαι δὲ ἔχουσι νεωτέρων κρείττον.

*Het is een oude Spreuck: het werck in jonge macht,
Maer tot den bestē raet heeft d'ouderdom de kracht.*

Daer op is oock wel geschreven van Plutarchus (in sijn Boeck, of een oudt Man behoort te regeeren) dat een Stadt alderbest behouden was, alwaer, den raedt van oude Luyden, ende de wapenen van jonge, d'overhandt hadden.

Behalven 't gene Celsus gefeyt heeft, so moet den Heel-meester, gelijk een yegelijk in 't sijne, volkomen verstant hebben van 't gene, waer in, ende waer door hy werckt. Hy werckt in het Menschelijke lichaem, welckers gelegentheydt hem voor alles volkomentlijk moet bekent zyn: ende niet minder de Heel-middelen, waer door hy werckt, als Kruyden, Stovingen, Plaesters, Pappen, &c. gelijk oock de handeling van verscheyden werck-tuygh: het welck, eer hy Verbindt, moet ghereedt staen. Daer-en-boven dient hy sijn handelingh soo te weten, dat hy sonder pijn, daer het doenlijk is, of altydt met de minste, sijn werck uytvoert.

Hippocrates vereyscht vorders, als den Heel-meester al wel doet, dat dan de Siecke oock in het sijne niet nalatigh en moet zyn; te weten, also het quade kansen zyn, ghelijckmen seydt, die langh marren, dat de gene, die eenigh ghebreck heeft, het selve niet en veronachtsaemt met lang wachten, volgens de lesse van den Poët Lucanus in sijn tweede Boeck:

Tolle moras; semper nocuit differre paratis.

Want alle quaet (ghelijck Cicero wel schrijft 5. Philip.) wert lichtelijck in sijn gheboorte gesmoort: maer krijght door het verouderen, gemeenlijk meerder kracht. Derhalven staet te volgen de lesse, die de Poët Ovidius geeft in sijn 1. Boeck van de Hulp-middelen der liefde:

*Principiis obsta. serò medicina paratur,
Cum mala per longas invaluere moras.*

V O O R - R E D E N .

Welcke verffen Heer *Jacob Cats* aldus over-gefet heeft,

*In Sieckten is het nut ten eersten raet te plegen,
So haest men door het quaet het lichaem voelt bewegen:*

Want soomen Koorsich wert, en al te lange wacht,

So vint men menichmael de Kunst sonder kragt.

Noch is het ampt van den Siecken, om wel te biechten, hoe hy aen 't gebreck gekomen is, en waer de meeste pijn, ofte weedom is, als oock alles wel te doen, dat hem belaft wert; geen plaesters af te trecken, de Pappen warm te houden, de gequeste Leden niet te roeren, uyt de Lucht en Son te blijven, &c. In 't korte, gheen gehoor te verleenen aen Quacksalvers, die door bedrogh, ofte Praet-vrouwen, die door neus-wijsgheydt, al mede raet geven.

De *Knechts*, ofte *Dienaers* van een Chirurgijn moeten gaeuw, vlijtigh, beleeft, en leersuchtigh zijn, om alles wel gade te slaen, en haer Meester in 't Verbant te helpen. Andere omstanders (gelijck sommighe daer dickwils by willen zijn) behooren haer stil te houden, sonder veel snaps te hebben, ofte haer oordeel van het gebreck sonder oordeel te uyten, om den Siecken gheen schrick, ofte verbaeftheydt aen te jagen, ende de Sieckte alsoo verdubbelen.

Het laetste, daer Hippocrates van vermaent, zijn d'uytwendighe dinghen, die in het wercken

van de Heel-konste oock dienen waergenomen te werden. Soodanighe zijn, dat de plaetse, daer yemandt verbonden werdt niet te kout, ofte te winderigh en is, licht, om wel te sien, evenwel door de Son niet flickerende; het Linden niet vochtigh, de Dekens niet te swaer, geen geraes, quade tijdinge, ende diergelijcke.

Als een Heel-meester sorge draeght, dat dese Lesse van den grooten Hippocrates wel waergenomen wert, so sal hy met eeren tot sijn voorghestelde wit geraken. Waer op wy besluyten met het Rijm, dat Heer *Jacob Cats* uyt de Spreucke, die nu uytgeleydt is, eertijts getrocken heeft,

*Ons Tijd is kort, de Konste langh,
En Kans neemt vaer digh haren gangh,
Oock heeft het Proeven sijn gevaer,
Al leefden yemandt hondert jaer,
En schoon men yet met Oordeel doet,
Noch vint men dickmael tegenspoet,
Dies moet niet slechts de Chirurgijn,
In als geset en wacker zijn:
Maer oock de Krancken sijne vrient,
En Wie hem in de Sieckte dient,
Heeft staegh te letten op het stuck,
Of hem genaecte groot ongeluck:
Dan noch Al wat van buyten koomt,
Is hier oock nut te sijn geschroomt.*

Op het G E S P R E C K v a n d e H E E L - K O N S T E .

H Eelmeesters, kunstig volk, die met gefonde kruyden
Zijt als een soeten daeuw ontrent gewonde luyden,
Die noyt siet buyten hoop een af-gebroke Been,
Maer voeght na rechten eysch, de stucken over-
een.

Noch isst niet genoegh. Ghy doet al grooter saken,
En kout, wanneer het dient, oock nieuwe leden maken;
Want sooder eenigh Mensch sijn eersten Neus verliest,
Ghy maeckt hem ander werck, gelyck hy dat verkieft.
't Kunst rees hooger op, en kreegh een ander wesen,
Na dat ons Beverwijck haer krachten hadt gepresen:
Ghy sweeft tot in de Lucht, met sijn geleerde pen,
Soo dat ick beden self u vriendt geworden ben.
Een ander pluckt het kruyt, of leest de fristherosen,
Om dat het lustigh groent, of datse geestigh blisen:
Maer ghyt al diuwer in, en mei een suegen geest,
Genaecte tot aen het mergh, en aen haer diepste keest.

*Al matter neder komt uyt vern' gelegen palen,
Al wat ons Chima sent uyt haer begaefde dalen,
Al wat den Indiaen voor beete vruchten leest,
Dat is dat hier het volck door uwe Kunst geneest.
Het slym en boos vergif van Slangen, Padden, Draken,
Dat kan ons dienstigh zijn, ghy komet heylsaem maken,
Ghy mengtet na den eysch, en op de rechte maet,
Soo dattet niet en quetst, maer alle menschen baet.
Ghy treckt een machtrigh sap nock uyt de minste Dieren,
Ghy loekt een rijcke salfoock uyt de naecte Pieren;
't Kunst gelt over-al. Wat op der aerden wast,
Dat wardt, door u beleydt, den Mensche toe-gepast,
Ick groet u, geestigh volck, ick wensch u rijcken zegen,
Ick wensch u grooten danck, en oock een gouden regen;
Ghy toont, wanneer de Kunst haer met de Reden paert,
Dat oock het minste kruyt den Schepper openbaert.*

J. CATS.
L O F

L O F

D E R

C H I R U R G I E;

Ofte Gespreck over de weerdigheyt, outheyt, en
nootsakelijckheydt van de
H E E L - K O N S T E.

L O F der H E E L - K O N S T E,

Eertijds uytgegeven, en hier nu gepast tot

V O O R - R E D E N.

DE wijle de tijdt van ons leven kort, en de Konste daerentegen langh is, ghelijck Hippocrates seer wel geseydt heeft, in 't beginsel van sijn Kort-bondige Spreucken: so en is niet sonder reden van den selven Prince der Ghenees-meesters aldereerst de Medicine, ofte Genees-konste ghescheyden van de Philosophye, ofte het ondersoek der wijsheydt, daerse voor sijnen tijdt vast aen verknocht plagh te wesen. Want de Genees-konste is langen tijdt voor een deel van de wijsgerigheyt gehouden geweest, en oock alleen by de Philosophen, ofte Wijzen geoesent gheworden: also die gene op deselve meest acht namen, die de sterckte van haer lichamen door veel ondersoek, en waken verzwackt hadden. So lesen wy van verscheyde Wijzen, die haer grondelijck op de Genees-konste verstaen hebben: onder welcke de vermaerste waren Pythagoras, Empedocles, ende Democritus. De leerlingh van desen laetsten (ghelijck van sommige geloof werdt) Hippocrates is de eerste geweest, als wy nu geseydt hebben, die de oefeninge der Genees-konste van de wijsgerigheyt, en het ondersoek van de verborgentheydt der naturen, afgesondert heeft. Na sijnen tijdt, als de Konste zeer toenam, den oegft veel was, en zeer vermenighvuldighden, is de Genees-konste zelve noch in drie deelen gesplit, een dat door manier van leven, een dat door geneesmiddelen, en een dat door de handt ge-

neeft. Ende het ghene, dat te voren altesamen de Medicijns, ofte Geneesmeesters alleen plachten uyt te voeren, is op die tijdt, om zo veel te beter elck besonder waer te nemen, verdeelt gheworden. Soo zeyde de Wijseman: *Mijn kindt, en steeckt u niet in veelderley handel; want so ghy menigerley voornemt, so sult ghy geen voordeel doen.* En daer van is ons gemeen spreekwoort: *Twalf ambachten, dersien ongelucken.* Maer gelijck de Medicine, en Philosophye van makenderen ghescheyden zijnde, evenwel susters (gelijck den Oudtvader Tertullianus noemt) moeten blijven: soo en kan oock de Medicine ofte Geneeskonste gantsich niet bestaen zonder volkomen kennis ende wetenschap van de Chirurgie, ofte Heelkonste. In men siet noch verscheyde Geneesmeesters, inzonderheyt in Italyen, de Heelkonste beneffens de Geneeskonste met grooten lof oefenen: onder dewelcke wel de voornaemste onlangs geweest is Hieronymus Fabritius ab Aquapendente, Professor te Padua, en na hem Fabritius Bartolerus, Professor te Bononien, die ick in zware en schrickelijcke arbeiden het werck van de Vroevrouwen gheluckelijck heb sien uytvoeren, hoof-wonden, daer de hersenen bloot lagen, konstigh sien heelen, ende diergelijcke andere wercken (waer van sy de voornaemste beschreven hebben) mer de handen loffelijck uytvoeren, volgende het exempel van ons aller meester Hippocrates, die de hoofwonden zelve niet alleen en heeft genezen, maer oock om de nakomelingen sulcks te leeren, de maniere van genezen en heelen in een

2
 boeck haer nagelaten. Van den zelve grooten Geneesmeester hebben wy noch veel andere schriften de Heelkonste betreffende; over welke na ses hondert jaren by den voortreffelijken Galenus geschreven is, die oock in sijn jonckheydt de Heelkonste, gelijk hy zelve getuyghet, met sijn handen plagh te doen, tot dat hy in de Geneeskonste te veel wercks krijgende, het Verbondt aen andere, die daer alleen haer werck van maken, overgaf. Maer door de banck is al van Hippocrates tijden af de Heel ende Geneeskonste by besondere luyden bedient. Ende Hippocrates stelt in den eedt van de Geneesmeesters, dat sy haer het Steensnijden niet en zullen onderwinden: maer tot sulcks de Operateurs, die daer in ervaren zijn, plaers geven.

Gelijk dan de Medicijne, of Geneeskonste onder alle andere Konsten voor de edelste en treffelijckste van alle tijden is geacht geweest, en dat oock, om dit uytmyten boven andere, hare Konstenaers in onze rale mer den ghemeenen naem van Doctoren alleen bereeckent werden, daer wy de andere met onderscheyt van hare wetenschap, Doctoren in de Godtheyt, Rechten, en zoo voorts gemeenlijk plegen te noemen: zo is mede van alle oudtheyt en geheugenis de Chirurgie, ofte Heelkonste, een voornamelijk deel der Medicijne, onder alle Konsten, die met de hant uytgevoert werden, zeer geacht en geprefen, en heeft daerom oock den gemeenen naem tot eygen gemaect. Want Chirurgie en is in 't Griecx niet anders gheseydt als Hantwerck. En van gelijcken als men hier te lande enckelijck een Meester noemt, zoo verstaet men een Chirurgijn: het welck tot Advocaten, en andere niet uytgestreckt en wert. Ja zelfs de naem van Medicijn is by de Romeynsche Rechts-geleerden aen de Chirurgijns gegeven, gelijk by Paulus lib. 3. Sent. en 5. Titul. 33. Als oock by Ulpian. in L. 4. in fin. D. ad Leg. Cornel. de Sicar. Item, in L. quã actione. 7. §. ult. D. ad leg. Aquil. En by de Grieccken vintmen meerder den naem van *Iairos*, dat is Medicijn, om een Chirurgijn te beteyckenen, als het eygen woort *Cheirurgos*, dat is, Chirurgijn. So heeft Hippocrates in sijn boeck van d'oude Geneeskonste, de gene die ontleden, gebroken, en gequetsten genafen, *Iarros*, ofte Medicijns genoemt. Weck woort in deselfde beteyckningh gebruyckt wert by Homerus in de Versen, die hy tot lof van de Heelmeesters geschreven heeft, en wy hier na sullen bybrengen.

Dat nu oock de Chirurgie ofte Heel-konste deze ende meerder eere waerdigh is, en mer groote reden onder de treffelijckste ende edelste Konsten behoort geacht te werden, sulcks sal ick nu gaen bewijfen.

By de oude wijsgerige, en met namen by Aristoteles, werden de Konsten en Wetenschappen insonderheydt geacht en geprefen om twee redenen: ten eersten, om het Subject, en de stoffe, in dewelcke

haer handelinghe bestaet; ten anderen, om de vastigheyt en sekerheyt, daer deselve op steunen. By dese twee ken-teekenen en sal niet onghewoeghlijck het derde, te weten, de Nootsakelijckheyt, gedaen werden.

Wat het eerste belangt: het Subject van de Chirurgie is het menschelijck lichaem, het volmaeckste van alles, dat in de werelt is. Want gelijk de ziele van den Mensche de edelste forme ofte gedaente is van alle de gene, die onder den Hemel zijn, so is oock haer lichaem het volmaeckste van alle lichamelijke dinghen: alzoo de woonplaets ghemaect is na de weerdigheyt van de ghene, die se bewoonen soude. De nature, seydt Galenus, heeft aen de Apen, die een malle ziele hebben, een kluchtigh ende onvolligh lichaem ghegeven: maer aen den Mensche een geheel volmaeckte lichaem, als 't welcke de redelijke bequaemost ontfangen, ende alle hare werckinge bequaemelijck uytvoeren. Deze volmaecktheyt bewijfen verscheide dinghen: maer voornamelijck deze drie. Het menschelijcke lichaem is geschapen resit overend, met het hoofd en de oogen na den Hemel; gelijk de geestige Poët Ovidius zeer aerdigh aengewoosen heeft, in deze Versen:

*De Beesten altemael gaen duycken na beneden
 De mensch in tegendeel heeft opgerechte leden,
 Die siet den Hemel aen, en wat den Hemel ciert,
 Om dat sijn hoogh gemoedt tot in den Hemel swiert.*

Daerbeneffens is de Mensche versien met het aldergematighste lichaem, so dat het wel te recht voor een mate en regel van andere mach gehouden werden. De lichamen van d'ander Dieren zijn waterachtigh, en aertachtigh, en dien volgende ongematigh, ofte al te kout, te heet, te vochtigh, ende te droogh. Het is wel waer, datter onder de menschen gevonden werden, die een Struyse Maegh, ofte een hert van een Leeuw hebben; en sommige die van de gematigheyt zijn van een Hont, van een Vercken, ofte van een Esel, waer na haer manieren oock trecken: maer de gemeene en rechte gematigheyt van een Mensche wert genoegh daer aenghespeurt, dat hy van alle uyerlijcke oorzaken, die wat uytsteken, even gelijk beschadicht wert, dewijl sijn nature gematigh zijnde, van deselfde evenveel afwijckt, en derhalven lichtelijck zoo wel van 't eene, als van het andere geraeckt en ontstelt wert. Hierenboven isser zo wonderbaerlijke en konstige over-eenstemminge van alle de leden in het Menschelijke lichaem, dat alle ander Konstenaers het zelve tot een voorschrift, voor oogen nemen, om hare wercken daerna te maken. Wie isser dan, die niet en moet toestaen, dat een Heelmeester werckt in de edelste stoffe van de werelt? Een Metseleer werckt in steen, een Timmerman in hout, een Smit in yser, wat is dit doch allegader te gelijcken by het menschelijcke lichaem?

In silver ende gout, zeer kostelijke stoffen van de Silver ende Goutfmeden, wat hebben die by de leden van ons lichaem? Indien by de oude Koostenaers Apelles, Phidias, Praxiteles een eeuwigen ende onsterffelijken lof nagelaten is, om datse zeer konstelijk alleen de beelden ende gelijkenisse van 't menschelijke lichaem geschildert, en uytgehouden hebben: wat prijs en eere komt dan een Heel-meester toe, die na de konste weet te wercken de gesontheit aen het Menschelijke lichaem zelve?

Nu wat het tweede aengaet, daer van Aristoteles zeyde, dat de Konsten gheacht waren, te weten, de Vastigheyt en sekerheyt van de leere: elk een moet bekennen, datter niet sekerder en is, als dat wy met ons oog 'n sien, en met ons handen tasten. En niet sonder reden schrijft de gemelte Aristoteles, dat de wetenschap, die van de Hemelen handelt, wijcken moet voor de ghene, die de nature der Dieren aenwijst, om dat dezelve veel vaster en sekerder gaet. De Sterre-kijckers weren ons heel net te beschrijven, hoe groot Son, Maen, ende andere Sterren zijn, hoe verre sy van malkander, en van d'aerde staen: maer aen de zekerheyt wert by velen gerwijffelt. Sy hebben altijd geloofft ende gheleert dat den Hemel beweegden, en ronts-om de aerde draeyde, ende nu wert by de wijste en geleertste met waerschijnelijke redenen staende gehouden, dat den Hemel stil staet, en de aerde ronts-om draeyt. Wie sal ons de rechte waerheyt seggen? want het is te hoogh ende te verre om te gaen besien. Maer dat een Heel-meester doet dat heeft hy voor sijn oogen, en by de hant. Het gene de Wetten in de eene plaats gebieden, werdt in de ander verboden, en strafbaer geoordeelt. Maer de Wetten van de Heelkonste zijn in alle landen deselvede, al wat uytter lidt ofte gebroken is, moet allesins ingezet, al wat gequeeft is, moet hier soo wel als elders toegeheelt werden. Selver een Geneesmeester, die noch onervaren is, dewijl de Sieckten daer hy over gaet, van binnen zijn, en in 't lichaem verborgen, staet dickwils na dezelve, ghelijck een blinde na het ey, 't welck den knoddigen Dr. Rabelais ook schijnt te kennen te geven, als hy schrijft, dat Pantagruel, sieck zijnde, pillen innam, waer van den eersten een man met een sackel ende lanteerne in hadde, om te sien wat hem van binnen mochte deeren. Maer een Heelmeester kan de gebreken, daer hy over gehaelt wert, sien, voelen, ende tasten. Daerbenevens is de nytkomst van de Heelkonste gheheel klaer en zeker. Als een Siecken ghenezen is: soo werdt dickwils in twijffel ghertocken (insonderheydt by de gene, die niet gerne van gelt en scheyden) of her de Middelen gedaen hebben, of de kracht van een goede nature, gelijk Hippocrates geseydt heeft, dat de nature is een Meesterliche der sieckten: maer in gebreken, daer een Heelmeester over gaet, en kanmen sulcks de nature alleen niet toeschrijven. Want geen diepe

wonde kan van selfs heelen; geen gebroken been van selfs te samen gevoeght, en dat uytter lidt is van selfs, en sonder de konstige handt van een goet Meester ingelet werden.

Her derde, dat de Konste prijsfelijk maeckt, is de nootfakelijckheyt. Dese is zo groot in de Heelkonste, dat de Mensch zo haest als hy geboren is, deselve trefont van doen heeft. Want al is 't dat de Vroevrouw de streng van de navel afsnijt, soo is sulcks evenwel een werck van deze Konste. Maer hoe dickwils siet men dat in quade en onnatuerlijke arbeyden, de handen ende het werck-tuygh van een konstigh Heelmeester moeten in 't werck ghefelt werden: in dienmen de Moeder ende het Kind niet beyde jammerlijk wil verloren laten gaen? Na de geboorte verneemt men dickwils, dat de kinderen niet en kunnen suyghen ende trecken, van wegghen den Tongh-riem: hier moet al weder den Heel-meester het goede best doen. Den Navel en is niet wel gebonden, de kinderen scheuren door te veel krijten, het Eynde hanght uyt, door te groote vochtigheyt, een vernuft Heel-meester dient hier by te zijn. In 't korte, de Kinderen zijn trefont van haer geboorte af so veel gebreken onderworpen, datse de konstige handt van een Heelmeester niet missen en kunnen. Wy lesen in het vierde Boeck van den Griekischen Historie-schrijver Herodotus, dat seker volck van Africa hare kinderen, alse vier jaer oudt waren, boven op den top, ofte ter zijden van 't hooft plachten te branden met vette schaeps-wol, om te beletten, datse daer na met geen Catarrhen, ofte Sinckingen souden gequeelt zijn. Ende Herodotus getuyght deselvige het ghesontste volck te wesen, dat hy kende: het welck sy dit branden alleen toeschreven. Diergelijke middelen heb ick oock in Italien met groot voordeel sien gebruycken: ende om datmen hier te Lande te kleynzeerigh is, ofte de Konst zo veel geloof niet en geeft, also oock om dat de Meesters haer spieghelen aen het exempel van een Griekischen meester Archagarus, die om het snijden, en afsetten van armen ende beenen, eertijds Rome te bangh ghemaectt werde; als mede om datse het napraten van sommige snappers schouwen ende ontsien, ende daerom sulcke Middelen, die wel voor die tijdt wat wreet schijnen te wezen, maer daer na groote hulpe bybrengghen, gantschelijck voorby gaen; daerom gebeurt het, datter zoo veel kinderen door Struykens ellendighlijck uyt het leven gerockt werden, en andere aen verscheyde Sieckten, die uyt Sinckingen voortkomen, al de dagen haers levens gaen quellen. En om nu over te slaen de gebreken, die uyt ons eygen lichaem, ende van inwendige oorsaken spruyten, wie isser in zoo geluckige planeet geboren, die niet somtijds door uytwendige oorzaken, ende eenigh ongheluck van buyten, ghequeeft ofte beschadigt en werdt? Plinius verbaect van Asclepiades, een vermaere

maert Genees-meester, hoe hy soo veel op sijn konst vertroude, dat hy dorst seggen niet voor een goet Meester ghehouden te willen wesen, indien men oyt kost mercken, dat hy met eenighe siekten beladen was. Ende Plinius voeghter by, dat het oock na sijn seggen uytviel: want tot hoogen ouderdom ghekommen zijnde, viel by ongeluck doot van de trappen. Daer en was geen salf voor te strijcken. Anders die hem al sijn leven sonder sieckre onderhouden hadde, soude nootsakelijck, indien de val niet te swaer geweest en was, in Heelmeesters handt ghevallen hebben. Diergelijcke ongelucken van vallen, quetsen, ende soo voort, en kan niemant wel verhoeden, ende deselve hangen ons gheftadigh over het hooft. Maer in tijden van oorlogh soo valter vry wat meer te doen van scheuten, houwen, steken ende branden: ende alsoo wy hier te lande van onsenfellen oorlogh noch, Godt betert, geen eynde en sien, soo konnen wy soo veel te minder den noodigen dienft van dese Konste ontberen. De Goden selve van de Heydenen, dewijlse haer mede somtijds begaven, daer slagen vielen, en kosten haer sonder deselve niet behelpen. Wy lesen by den Poët Homerus, in't 5 boeck van 't beleg van Troyen, dat Mars, den God van de krijgh, die de Troyanen woude helpen, van den Griekschon Vorst Diomedes in sijn onder-buyck (van hoedanige quetsure de Koning van Vranckrijk, Henrick de III. ghestorven is) swaerlijck ghewont werde: en schreeuwende van pijn, niet als een magter vercken, maer als negen ofte thien duyfent mannen te ghelijck souden kunnen roepen (als de Poët schrijft) evenwel van Pæon, een gewoonlijck Heelmeester in den Hemel, en van den welken de Peonye haren naem heeft, de pijn gestilt, en de wonde toegeheelt werde.

Maer Pæon gingh te werck met sachte Medicijnen,

En dede metier daer het bitter leet verdwijnen:

Dies wert de groote Mars gelogen wyten noot;

Want schoon hy was gewont, ten was niet totter doot.

Door middel van de Kunst so wert het quaet verwonnen,

En so gelijck de melck te samen komt te romen,

Wanneer een berders kind den lep daer onder menght;

Soo is 't dat hier de salf het vleesch te samen brenght.

De nootsakelijckheyte der Heel-konste kan oock volkomentlijck bewesen werden uyt haer outheyte, en langdurigheyte. By alle oudtheyte is van de Chirurgijns, ofte Heel-meesters te lezen. Devoorsegger Moses verhaelt op het 50 capittel van het boeck der Schepinge, dat Ioseph sijn Vaders lichaem liet balsamen: het welck eygentlijck het werck is van de Meesters. Nu de Patriarch Iacob is al over drie duyfent, en drie hondert jaren overleden geweest. En in het 21 capittel van de Uyttocht beveelt de gemelte Propheet dat de gene, die een ander slaet ofte quetst, sijn versuym, en het Meester-loon sal betalen. Waer uyt klaerlijck blijkt, datter over de drie duyfent jaren Heelmeesters waren: want so langh is 't geleden,

dat Moses de kinderen Israels uyt Egypten leyde. De Grieken, welckers ghedenck-schrijften nauwlijcks boven de Thebaensche en Troyaensche oorlogen en gaen, houden dat Chiron Centaurus, de soon van Saturnus, de Heel-konste ghevonden heeft, ghelijck Hyginus beschrijft. En daer van is by deselve gebruyckelijck de wonden, die quaedt om te genezen zijn, Chironia te noemen, als waer toe de konstige handt van Chiron noodigh is. Sulcke wonden werden oock onder haer Telephia gezeyt, na eenen Telephus, die van een sware quetsure door huipe van Achilles genesen was. Desen Achilles is geweest een leerlingh van den gemelten Chiron, een Leermeester, seyt Plutarchus, van de Musijcke, Rechten, ende Genees-konste, van dewelcke hy onder andere oock de laatste geleert heeft, en Telephum daer door geheet met een kruyt van hem gevonden, en daerom na sijn naem Sideritis Achillea, ofse Achillion geheerens gelijck getuygh wert van Dioscorides, Plinius, ende Apuleius. Met desen Achilles, de sterckste van de Grieksche Prinzen, zijn inde belegering van Troyen gekomen beyde de sonen van Æsculapius (die onder de Grieken voor den eersten vinder van de Genees-konste gehouden, en na sijn overlijden voor een God is ge-eert geweest) Podalirius ende Machaon, twee groote Meesters van macht en konste. Want sy haer Lantlieden met Schepen ende Volck, als machtige Prinzen, ende met haer Vaderlijcke konst als ervaren Meesters te hulpe quamen. En al is 't, dat de Poët Homerus haer in't 20, dat is Medicijns, ofte Geneesmeesters noemt, so en seyt hy evenwel nergens, datse inde Pest (die in't leger was) of in eenige ander soorten van siekten raet gaven; maer datse alleen in wonden haer handen en werck-tuygh gebruyckten. Waer uyt af te nemen is, seydt Celsus, datse dit deel der Medicijne alleen aengenomen hebben, ende dat het selve oock het alderoudtste is. En gelijck wy elders van de Geneesmeesters verhaelt hebben, hoe sy hare konste aen geen vrende over en gaven, maer haer eygene kinderen, als een treffelijcke enffentse, nalieten; soo geschieden sulcks insonderheyde in dit oudtste deel, te weten, de Heel-konste, gelijck wy alreede aangewesen hebben in de sonen van Æsculapius, en oock blijkt in Hippocrates, daer van gesproken zijnde, ende wederom in sijn nakomelingen. Sulcks is oock aenghemerckt by den Italiaenschen Poët Ariosto, in sijn geestigh boeck van Orlando furioso:

*Erivocando à la memoria Parte,
Che in India imparò già di Chirurgia,
Che par che questo studio in quella parte,
Nobile è degno è di gran laude sia,
È senza molto rivoliar di carte,
Che'l padre a figli hereditario il dia,
Si dispone operar con succo d'erbe,
Ch'a più natura vita lo riserbe.*

Om by de Grieken te blijven, van dewelcke ons niet alleen de Genees-konste, maer alle geleerden haer meeste geleertheidt van daen komt; so sal ick tot bevesting van haer oudtheidt by-brenghen, het ghene de Poët Homerus, die onder haer gehouden wert, als een Fonteyne van alle wijsheidt, en alderhande wetenschap, in sijn versen aenroert, nopende het oeffenen van de Heel-konste. Desen ouden Schrijver maect seer weynigh gewagh van d'ander Deelen der Medicijne, en by-na niet boven de wetenschap, ende 't gebruyck van 't gemeene Volck; maer van de Chirurgie spreekt hy dickmael, ende loffelijck. Gelijk by exempel in het 12. Boeck, des Beleghs van Troyen met dese versen, die de Medicijas om het woordt *Iatros alleins*, maer qualijck haerselven toe-eygenen.

*Hy was een deftrigh Man, en boven al gepresen,
Vermids hy konstigh was in Wonden te genesen:
Hy stilde droeve pijn, en snē de pijlen uyt,
En leyder plaesters op van gom en edel kruyt.*

Dat Homerus hier een Heel-meeſter, roemt van Pijlen uyt te snijden, schijnt daer mede willen te kennen gheven, dat sulcks niet en kan, ofte en behoort ghedaen te werden, als van een ervaren Meeſter. Want het simpel uyt-treken van een Pijl, kan elck wel doen, ja de vrome Brasidas, ghelijck Plutarchus verhaelt, trock een Pijl uyt sijn eygen lichaem, ende wonde, ja doode mer deselve den ghenen, diese op hem geworpen hadde: maer het uyt snijden moet niet geschieden, als in gevaerlijcke schoten, ende van een Heel-meeſter die hem sulcks wel verstaet. Alle Pijlen (seydt Eustathius, in sijn uytlegginghe over Homerus) en behoeven niet uytghesneden te werden, maer men kanse meest wel gheheel uyt-treken. Ende de Poët wijft aen, drierhande maniere van een Pijl uyt de Wonde te krijgen: te weren van uyt-snijden, gelijk hy schrijft, dat in Eurypilo gedaen is; van simpel uyt-treken, daer hy in geschoten is, ghelijck in Menelao; ofte aen d'ander zyde daer hy door-gheschoten is, ghelijck in Diomedes. Paris, den vervoerder van de schoone Helena, waer over de belegeringhe van Troyen viel, schiet in het vermelde Boeck Diomedem door sijn rechter voet, ende hecht den selven met den pijl aen d'aerde, den welcken daerna Ulyſſes van achteren uyt-treect. Sulcks doet Pelagon, in 't vijfde Boeck, in de scheut van Sarpedon. Maer op het eynde van 't 12. Boeck, snijt Patroclus een pijl uyt de dye van Eurypilus, om dat de schoot door de gheele dye ghegaen was: daerna wascht hy de Wonde af met laeuw water. Het welck mede na de Konst is. Want al is 't, dat het warm water de pijn wel stilt, soo verweckt het oock het bloeyen: ende kout water maect huiveringh, is scherp in de Wonden, en schadelijck aen

zenuwachtighe en vliſachtighe deelen, gelijk Hippocrates wel aenghemerckt heeft in sijn 18, ende 20. Kortbondige Spreuck van 't 5. Boeck. Daerna stroyt hy in de Wondt een bittere wortel wat grof gekooten. Want bittere dingen hebben kracht om te suyveren, op te droogen, ende te genesen: oock is grof ghestooten bequamer, om dat in versche Wonden het sijn poeyer met het bloed lichtelijck kan uytvloeyen. De Poët voeght hier noch by, dat Patroclus Eurypilum verbondt, hem uyt-streckende op Ossen-huyden: mede volghens de regels van de Heel-konste, dewelcke leert, datmen den genen die gheschoten is, om yet uyt de Wonde bequamelijck te trecken, moet stellen in de eygen postuyr, gelijk hy stont doen hy de schoot kreegh.

Dit zy ghenoegh om te bewijſen, dat van alle oude tijden de Princen ende Overste van 't Leger, niet alleen goet verstant van de Heel-konste en hadden: maer datse oock selve met haer eyghen handen de ghequetste verbonden. Wy lesen by den Romeynschen History-schrijver Titus Livius, van Maſſaniſſa den Koning van Numidyen, dat hy, ten tijde van de tweede oorloge, dewelcke die van Carthago voerden tegens de Romeynen, verborgen zijnde in een speloncke, de Wonden met sekere genees-kruyden wist te heelen. Dionysius, de Koning van Sicilyen, heeft de Heel-konste selver gheoeffent, ende met sijn eyghen handen verbonden, gesneden, gebrandt, ende alles gedaen, dat de konste vereyſchten, gelijk Ælianus in het elfde Boeck ende capittel van sijn verscheyden Historyen beschrijft. Iosina den Negenden, Koningh van Schotlandt, balling zijnde in Yerlandt, hadt, door het veel om-gaen met de Heel-meeſters, de Konste so wel aengenomen, dat na sijn exempel niemant onder den Adel in Schotlandt en was, die, noch veel hondert jaren daerna, de Wonden niet wel en wist te genesen, ghelijck Boëthius in het tweede, ende Buchananus, in 't vierde Boeck van haer Schotsche Historye, getuygen.

Vorders en is de Heel-konste niet alleen bedient geweest by voorname en treffelijcke Perſonagien; maer oock de ghene, die te voren van kleyne geleghentheydt waren, zijn door deselve op-gekomen, ende tot groote Eere en Staet verheven. Democedes, by den Koningh Darius gevangen sittende, na dat hy den Koningh, die ter jacht rijdende, sijn been uyt het lidt sprong, ghenesen hadde, en werde niet alleen los ende vry ghelaten, ende met vele Gaven vereert, maer selfs oock aen des Konings Tafel geset, ghelijck Herodotus in 't breede vermeldt. Wat voor eene eere sulcks was, kunnen daer uyt afnemen, dat de grootste Heeren van 't Rijk niet en mochten komen in 't ghesichte van den Koning, en by hem niet aen Tafel en saten, als met een kleet tusschen beyden gespannen. Soo dat onder de Perſianen niemant so groote eere aengedaen en werde, als

de, als aen desen Meester Democedes geschiet is. En om niet meer van den ouden tijdt te verhalen, Lodewijck de XI. Koning van Vranckrijk, gehouden voor de gaeuwste Prince, seydt Bodin, van sijnen tijdt, al-hoewel het hem gantsch niet en ontbrack aen Heeren van verstant, en achtbaerheydt, sandt sijnen Meester Olivier voor Ambassadeur aen die van Gent, om haer Princeffe Marie van Bourgongien te bewegen, datse haer soude willen begeven onder de bescherminge der Kroone van Vranckrijk, ende om hem met eenen meester van de Stadt te maken. Ende als sommighe hier over verwondert waren, seyde de Koningh; Alsoo hy dickwils sijn eyghen leven in handen van Meester Olivier vertrouwt hadde, dat hy met meerder sekerheydt de saken van het Rijck hem mochte toe-betrouwen. Maer Meester Olivier, die door de Heel-konste tot dese eere gherocht was, hem in plaetse van danckbaerheydt, sijn handt-werck schamende, gaf hem uyt voor de Graef van Melun, een stedeken by Parijs, daer hy Hop-man was, en werde derhalven van de Gentenaers, die hem wel kenden, als op een Dorp daer ontrent geboren zijnde, bespot en beschimpt, so dat het weynigh scheelde of sy souden hem in de Rivier gheworpen hebben. Hy en verscheen evenwel niet eerder by den Koningh, voor dat hy de Stadt Doornick aen sijn zyde ghebracht hadde: het welck anders niet als door langhe tijdt, groote onkosten, en macht van volck te doen en was: soo das de Koningh, in het ghene hy van desen Meester Olivier, als hy te voren tegen Philips de Commines geseydt hadde, verwacht, niet bedrogen is geweest. Lodewijck Mediarota, van de Stadt Padua, was, volgens het schrijven van Fulgofus, een Heel-meester, en klam tot den Staet van Veldt-overste des Pauselijcken Legers, Patriarch van (dat nu te Venetien is) Aquileia, ende Cardinael; welckers daden beschreven zijn by *Scardeon. 2. Hist. Patav. 6.* Ick meene oock ghelesen te hebben in de Historye van den President de Thou, van seker Heel-meester, die den Salf-pot in een Colonnelschap verschepte. Het soude te langh vallen alle exempelen uyt de Historyen by-een te rapen, van Heel-meesters, dewelcke hare Konst tot rijckdom ende stact verheven heeft. Selver hier te Lande zijns in sommighe plaetsen op het kussinghebracht: gelijk wy oock onlangs in onse naeste Stadt van Rotterdam, een Schepen gesien hebben, en 't gene noch meerder is, gekofen in dien tijt, datter met het uyt-monsteren van sommighe, op de bequaemheydt sonderlinge behoorden gelet te werden. Ende al is 't, dat hier in de oudtste Stadt van Hollandt, de Magistraet dus langhe haer sonder Heel-meesters beholpen heeft: so bevinde ick evenwel, datter al over hondert jaren eenen Meester Dirck, onder de goede Luyden van den Achte was, het welck den naesten trap is tot de Magistraet,

Dewijl dan de Chirurgie een konst is, die alle menschen van kintsbeen een noodigen dienst doet: dewijlse oock gheen losse, maer een vaste en sekere wetenschap is, ende die selve in ons Lichaem haer werck uyt-voert: soo en behoortse niet kleyn gheacht, veel minder veracht: maer onder de eerlijckste, ende noodighste altydt gherekent te werden. Niemandt en weet watter aen een goet Heel-meester gheleghe is, als die onder de handen van een brodder mishandelt is gheweest. Gelijk wy dan een waegh-hals, die in sijn plaester-dooz tastende, om een gheluckighen greep wenschte, mer recht verachten, ja de Rechten sulck een oock strafbaer oordeelen: soo behoortmen in tegendeel een vroom, geleert, neerstigh, en ervaren Heel-meester in werde te houden. Critobulus, schrijft *Plinius 7.37.* bequam een groote naem, om dat hy den Koningh Philips van Macedonien een Pijl uyt sijn oogh trock, ende de Wonde sonder eenigh leelijck lidt-teecken toe-heelde. Dierghelijcke Meesters weten een geborsten Hoofst, een geplette ende ghescheurde pan op sijn tijdt ende plaets te boren, ende te genesen. Soodanige maken de blinde sionde, in 't afnemen van de schellen, in 't neder-drucken met de Naelde, het gene van binnen het Oogh voor het ghesichte geschoren was. Soodanige verlossen de menschen van den jammerlijcken Steen, ende somtijds mer eenen van het pijnlijck leven. Soodanighe nemen de Mans her schrickelijcke Scheurfel af, ende mer eenen wat van de weelde: het welck maer twee-mael ghedaen kan werden in de gene, die niet van Bergamo gesproten en zijn. Soodanighe weten de jonghe Dochters, die na de Joodsche Wet niet voltrocken en zijn, als oock de besloten susters van Sinte Agniet, (welckers Klooster hier tot een Wees-huys gemaect is) die van de Pater niet wel geabfolveert en konden werden, met haer konstige handt, ende bequame gereedschap te helpen; also met eenen beletreode dat sommighe Bruydts, den tweeden dagh van de Bruyloft haer Moeder niet wederom 't Huys ghesonden werden. Hier van en zijn niet alleen vele exempelen in de schriften van de Medicijns ende Chirurgijns, die oock onder anderen in de verscheyden Lessen, die de Raedts-heer Louys Guyon, Heere van Nauche, in de Françoische Tale beschreven heeft: alwaer hy mede ghewagh maect van eenen sekeren Meester Pier, die met het passen of sijn handt-werck wel ghedaen was, de Maeghdom wat te na quam, ende een groote swellinghe veroorsaecte, die na negen Maenden door-brack. Het welke niet te verwonderen is, aengesien deselvede de schorste slacht, ende seer haest geraeckt is.

*Hy gaet gelijk de wind: hy kan oock licht ontvallen,
En sluypen door de bandt.*

Soo dat oock de ghene, die, wat de Maeghdom is, al te sorgbuldigh ondersoecken, den selfden al ondersoekende verliessen, ghelijck den Oudt-vader Augustinus van de Vroe-vrouwen seydt, in het eerste Boeck van de *Stadt Godts*, op het 28. capittel. In Italyen werdt de Maeghdom van een jongh Meysken, aen verscheyden ten diersten verkocht: al watter van Sint Anne tusschen valt, wert op de proef wederom goet ghemaect, dan allser wat van Sint Job komt, dan heeft de Koopmanschap meest nyt. Maer onse Heel-meesters en staen hier niet verlegen; al is het oock datse haer niet en onderwerpen de Wet, die by Ulpianus op de verhaelde plaets aengeteykent is: *Medico, qui virilia exciderit, capitale erit.* Want sy setten liever een Been, Arm, ofte een ander Lidt af, als dat het ghehele Lichaem anders soude komen te bederven. Ja sy weten oock een lidt, dat alreede af is, wederom te maken. Gelijck den Italiaenschen Tagliacozzo, een Neus, die af was, uyt het vleesch van den Arm wist te snijden, ende aen het aensicht vast te hechten: waer van hy een gheheel Boeck met verscheyde beeltenissen nagelaten heeft. Tot besuyt: De Heel-meesters ghenesen alle Wonden, breucken, ende ghebreken, daer de palen van de Konste toe-strecken, ende maken dat de Menschen met een gesonde Huyt gaen slapen: het welck het gemakelijckste is, dat wy hier in de werelt kunnen hebben.

MAer alsoo het niet altijd in de macht en is van den Heel-meester alle Wonden te heelen, noch alle ghebreken te genesen, soo voldoet hy sijn Ampt, wanneer hy alles by-brenghet, het ghene de Konste vereyscht. Sulcks doet de ghene, die ras, sonder yet te waghen, sonder, ofte met de minste pijn Heel-middelen in het werck stelt. Dit werck en wert van den Heel-meester niet alleen ghedaen, als zijnde een Dienaer van de Nature, ghelijck hy veeltijds is: maer oock somtijds als een hulper, somtijds als eyghen werck-baes. De konste overtreft in vele dingen de nature, als dewelcke deselfde niet alleen, als sy wel werckt, en volghet, ende als sy te slap haer werck uyt-voert, te hulpe komt: maer gaet oock deselvighe te boven, te weten, in het verbeteren van het ghene sy qualijck doet, ghelijck Hase-monden, ende andere wanschaphenheit, als mede in het volbrengen van het gene, waer toe de nature van selfs niet en soude kunnen gheraken. Want in de groote Wonden en soude de nature de kanten, die soo verre van malkander gheweken zijn, by-een kunnen brenghen; de Deelen, die uytter Lidt zijn, en soude de nature nimmermeer in kunnen setten, noch de Wennen, die sy allengskens heeft laten uyt-wassen, kunnen verdrijven. Soo dat hier in de nature noodtsakelijck de heyl-

same handt moet gheboden werden by de Heel-konste. Ende al is't, dat de Chirurgie, ghelijck hier voor verhaelt is, eyghentlijck in de Grieccksche Tale, een handt-werck beteykent, ende dat een Chirurgijn niet anders en is, als een Medicijn, die de Heel-konste met handen uyt-voert, ghelijck als hy de Leden in-set, ofte af-set, de ghebreken verbint, Ader-laet, Kopt, Snijdt, Brandt: soo heeft hy daer-benevens oock noodigh, behalven eenich werck-ruygh, besondere Heel-middelen, bestaende in Kruyden, Olyen, Plaesters, Pappen, Salven, ende diergheleijcke.

Een oudt Grieccks Genees-meester Herophilus, plagh te segghen, dat de Genees-middelen, ofte de Handt Godts waren, ofte niet met allen. Te weten, de Handt Godts voor een, diese wel, ende na de Konste gebruyckte, ende niet met allen, voor een, die gheen kennisse en hadde, om deselve wel in het werck te stellen. Derhalven om de middelen tot de ghesontheydt, als de Handt Godts, te gebruycken: soo is van nooden dat een Heel-meester, benevens de kennisse van't gebreck, oock volkomen wetenschap heeft, van de kracht der middelen, waer mede hy't selve pooght te genesen, als mede op wat wijze, ende tijdt deselvighe dienen gebruyckt.

Tot de kennisse van't gebreck leydt ons de ontledinghe, ende kennisse van't gesonde. Recht is de mate van krom. Want niemant en kan weten, ofte yet door ghebreck te krom geworden is, ofte hy moet eerst weten, hoe het natuyrlijck recht ghesaen heeft. Ende ghelijck niemant de Historyen wel en kan verstaen, in dewelcke van eenige Tochten, Belegeringhen, Veldt-slagen, ofte diergelijcke gheschiedenissen geschreven wert, sonder de plaetsen, daer sulcks gheschiet is, wel te kennen, (ten minsten altijd uyt de Kaerten) ende op haer gheleghentheydt wel ghelet te hebben, soo en kan mede gheen Heel-meester eenigh gebreck in't menschelijcke Lichaem ghenesen, die geen goede kennisse en heeft van alle desselfs Deelen, ende Leden. Derhalven sullen wy, volgens ons beraemde ordre in de Genees-konste, oock al-hier voor het bericht der ghebreken, altijd stellen een ontledinghe der Deelen, latende voor beyde gaen de beschrijvinge der Heel-middelen. Want ghelijck yemandt, die een bouw-vallich Huys wil over-ende houden, ofte eenighe gebreken daer in versien, noodtsakelijck voor-eerst moet hout, kalck, ende steen ghereedt hebben: soo is oock voor al noodigh, dat een Heel-meester, die de gebreken van het bouw-vallich gebouw des Menschelijcken Lichaems wel sal ghenesen, voor-eerst versien zy van Heel-middelen, ende hem volkomentlijck versta op de krachten, waer door deselvighe geholpen werden; ende op wat wijze de gheswellen verdwijnen ofte rijpen;

8 J. V. BEVERWYCKS LOF DER HEEL-KONSTE.

de Wonden heelen, de Sweringen fuyveren; de gebroke beenderen te samen-gevoeght, ende de ontlede ne in-gefet werden. Wt dese verscheydenheydt kan ghenoeghsaem blijcken, dat soodanighe Heelmiddelen van verscheyden aert moeten wesen. En soo vallen sommighe heet, kout, vochtigh, droogh, verdunnende, verdickende, openende, t'samen-trec-

kende, stoppende, pappende, na-treckende, versachtende, pijn-stillende, ende verdoovende. Andere doen verdwijnen, rijpen, ofte etter maken, vleysch, ende vel groeyen. Eenighe doen bladerkens in de Huyt op-gheven, ende in deselvighe een openinghe maken. Van deselvide sullen wy nu vervolgghens in het bysonder handelen.

E Y N D E.

HET

H E T
E E R S T E B O E C K,
V A N D E
H E E L - M I D D E L E N .

Het eerste Capittel.

- 1 Enckele verkoelende Heel-middelen.
- 2 Sacht-verkoelende; als Muer, Muysen-oir, Gras, Laitouwe, Violen, Suyring, Endroye.
- 3 Andere wat krachtiger verkoelende; als Ende-kroost, plompen, Vloey-kruyt-zaet, Quee-kernen, Canfer,
- 4 Sommighe daer by te samen-treckende; als Rosen, Cichorey, Kancker-bloemen, Havicks-kruyt, Wijngaerd, Kruys-wortel, Glas-kruydt, Teskens-kruydt, Weegh-bre, Porceleyne, Verckens-gras, Mont-hout, Azijn, Verjuys, Sap van Citroenen, Limoenen, Granaet-appelen.
- 5 Andere daer benevens de pijn-verdoovende; als Heul, Bilsen-kruydt, Nacht-schade, Mandragora.
- 6 Mengel-middelen, ende die toe-gemaectt zijn.
- 7 Aenmerckinge op haer voorsichtigh gebruyck.

I

Also de verkoelende Heel-middelen, volgens haren aert en gematigheydt, op verscheydene trappen gaen, soo zijns daer door oock van verscheydene krachten. Want sommighe verkoelen, ende versachten maer een enckele onstekinghe, eenige de Rose, andere Springent-vuur, heete Puysten, Bloet-sweren, ende dierghelijcke onstekene geswellen. Eenige zijn daer by samen-treckende. Andere pijn-verdoovende. Deselfde sullen wy na malkander beschrijven, beginnende van de slapste.

2 Muer verkoelt, vervochticht, en versacht het Speen, en alle heete gheswellen. Suyvert daer-ebovens het bijtende Schorft, en voorts-erende Sweringen. Verdrijft de Rose, en alderhande onstekingen. De vordere krachten, en andere gelegentheden van dit Kruyt, en van alle andere, ons Landt eygene, ende alhier van selfs opslaende, sullen breeder aenghewesen werden in de Hollandtsche Geneeskonste, waer toe de Inleydinghe voor desen al ghedruckt is.

Van deselfde kracht is *Muysen-oir*, te weten, het ghene oock *Bastaert-muer*, ofte *Hoender-bere* genoemd wert.

Gras is mede verkoelende, en tusschen vochtigheydt, en drooghte gematight, derhalven bequaem om op de verhaelde gebreken te besigen,

Laitouwe verkoelt, en vervochticht alle heete geswellen, kleyne Puysten, ende Wildt-vuur. Met warzours vermenght, geneest de versche, en eerst-begonnen verbrantheydt.

Violen-bladeren hebben hier in deselfde kracht.

Suyring verkoelt, ende versacht de onstekene geswellen, geneest het Wilt-vuur, suyvert de vervuyde Sweringen, verbetert de verbrande Huyt, ende verdrijft alle plakken ofte vlekken des Lichaems.

Endroye gheneest vuurige Oogen, helpt het Wilt-vuur, en versacht alderhande heete geswellen.

3 Deselfde kracht, doch wat krachtiger, is in de volghende:

Enden-kroost verlicht, door hare verkoelende, en vochtigh-makende gematigheydt, alle onstekingen, en heete geswellen, doet de Rose verdwijnen, ende versacht de Gichte.

Plompen zijn, van wegghen haren verkoelenden aert, bequaem tot alle heete gheswellen, ende Sweringen.

Vloey-kruyde heeft sijn meeste kracht in het Zaet, waer uyt Slijm getrocken wert, als het een weynigh op eenigh verkoelend water, ofte sap ghestaen heeft. Dit Slijm stilt pijn, versacht alle onstekingen: ende verkoelt soo dapper, dat, ghelijck de Grieksche Kruydt-beschrijver *Dioscorides* 4. 65. aenmerckt, gheworpen zijnde in heet-ziedende water, het selve terfont van de zode brengt.

Op deselfde wijsen gheven de *Quee-kernen* haer Slijm aen eenich nat over, seer bequaem tot Verbrantheydt, ende alderley brandige geswellen.

Canfer (van welckers aert in de Geneeskonste breeder verhandelt is) heeft ongelijck meerder koude als de verhaelde middelen, ende en dient derhalven niet, als met deselve vermenght, ende in kleyn gewichte gebruyckt te werden. Ende aldan helpt sy de Verbrantheyt, de onsteken, en vuurige Oogen.

4 De verhaelde Heel-middelen genesen enckele onstekingen, die uyt verhit, en galligh bloedt veroorsaectt werden: maer de ghene, die nu volghen sullen, kunnen, door hare wrangigheydt, en t'samen-treckenden aert, noch de heete toe-vloeyingen wat tegenhouden, als oock 't gene alreede gevloeyt is, ten deele te rugge drijven.

Rosen verkoelen, trecken te samen, ende verstercken, insonderheydt de Roode, ende voornamelijck gedrooght; gelijk sy in de Winckels bewaert werden. Versch gestampt opgeleydt, verdrijven alderhande ontfekingen, en met name de gene, die haren naem voert. Met het sap gegorgelt zijnde, werden sweringen in den Mont, brandt in de Keel, ende Sinckingen op-gehouden, en wederstaen. Drooge Rosen, ofte een Rosen-koeck, die van over-gehaelt Rosen-water, in de pan over blijft, met weynigh Wijn, ofte Rosen-water besproeyt, en werm op-geleydt, verkoelt, verdrooght, en stilt de pijn.

Cichorey, so wel de tamme, die in de hoven wascht, als de wilde, die van selfs in de velden voort-komt, ende gemeenlijck werdt genoemt *Papen-kruyt*, ofte *Kancker-bloemen*, hebben, gelijk oock *Havicks-kruyt*, een koele, drooge, t' samen-treckende, ende suyverende kracht, daerom bequaem voor het Wilt-vyer, alderhande ontfekingen, en brandige geswellen, ende niet minder, om vervuylde suyveringen te suyveren.

De Bladeren, Rancxkens, ende Klauwierkens, van den soo tammen, als wilden *Wijnzaerd*, zijn verkoelende van aert, ende sterckelijck t' samen-treckende. Werden met groot voordeel gebruyckt tot Gorgel-water, om de heete gheswellen des Monts, der Amandelen, ende der Kele te genesen. De wortel in Wijn gesoden, vermorwt, suyvert, en heelt de heete Sweringen.

Kruys-kruyt, ofte *Kruys-wortel* is seer goet teghens de Bloedt-sweren, Speen, Rose, ende alderhande heete gheswellen, als zijnde wat verkoelende van aert, doch wat verdeylende, ende rijp-makende, De witte Vlocken, ofte grijsse Hayren van de Bloemen, met Saffraen, ende wat kout Water ghewreven, zijn goet, ghestreken op roode, ende leepe Oogen.

Glas-kruyt is verkoelende, af-vegende, en watervochtende, met eenige t' samen-treckinghe, en derhalven bequaem tegen het Wilt-vyer, Rose, Bloet-sweren, brandende Puyften, geswellen, Sweringen, en quaet Zeer.

Teskens-kruyt verkoelt, (niet teghenstaende Dr. Lobel sulcks teghen wil spreken) verdrooght, ende treckt dapper te samen; waer door het krachtigh is, om het bloeden te stelpen, t' begin van ontfekenis in de geswellen, en Sweringen te stuyten, met hare oorsaeck te rugge te drijven.

Weegh-bre kan, door haren verkoelende, wrangen, en droogen aert, in't begin alle heete geswellen verdrijven, versche wonden genesen, oude, ende vuyle Sweringen suyveren, en heelen. Derhalven seer nut tot quaet Schorft, Kancker, Eistulen, en alle loopende gaten. Sy versacht oock alle ontfekingen, ende verbrantheydt.

Porcelayne, door den aert die sy met de Weeg-bre

ghemeen heeft, kan de toe-vloeyinghe der heete vochtigheden stelpen, en alle beginnende ontfekingen in-houden.

Verckens-gras, ofte *Duyvels-knoop*, heeft deselfde kracht, die de Porcelayne toe-ghebreven is. Bequaem (ghelijck Dioscorides, en Galenus oock gebruygen) om de vergaderingh van heete vochtigheden, als Rose, en andere te wederstaen.

Mont-hant, *Keel-kruyt*, ofte *Rhijn-wilge*, maer noch beter met den Latijnschen naem van *Ligustrum* by ons bekend, wederstaet door de verkoelende, en seer t' samen-treckende kracht alderley ontfekingen, en Bloet-sweren, geneeft de Verbrantbeyt, suyvert en heelt de Sweringen, die haer in de Kele, Gehemelt, en Mont op-werpen.

Donder-baert is kout inden derden graet, een weynighskan verdroogende; geneeft Rose, Root-hout, vyerige Oogen, Puyften, ende geswellen; als oock alle Sweren, ende ontfekingen, die uyt Sinckingen bestaen.

Azijn, *Verjuys*, *Sap* van *Citroenen*, *Limoenen*, *Graet-appels*, verkoelen allegader, trecken te samen, grooten de toevloeyinghe te rugge, en verdrijven dien-volghende de beginnende ontfekingen, Rose, Wilt-vyer, Root-hout, en diergelijcke.

5 Wy gaen verder tot de ghene, die niet alleen verkoelen, en versachten, maer oock, door een verdoovende kracht, doen stillen.

Heul; tzy damen sijne Bladeren in Azijn laet zieden, ofte water daer uyt over-haelt, ofte de onrijpe Saet-bollekens (Mane-bollen, ofte Man-koppen, genoemt) met meel van Gersten-mout vermengt, en Paps-gewijs op-geleydt, helpt, door sijn verkouwende kracht (Galenus stelt die in den vierden, dat is, den uystersten graed) het Wilt-vyer, en alderley heete geswellen, en Sweringen. Versacht den brant in't Hooft, vermengt zijnde met Olye van Rosens, met wit van Ey, en wat Saffraen, de vyerige en roode Oogen, gelijk Dioscorides, ende hem volgende Fernelius, betuygen.

Bilsen-kruyt is van den selfden aert, ende gematigheyt. Sijn Sap, uyt het onrijp Saet en Bladeren geperst, wert bequaemlijck gemengt by pijn-stillende Ooghe-wateren, als oock gebruyckt teghens heete, ende scherpe Sockingen. Is mede nut, by Gersten-mout, ofte Terwen-meel ghedaen; voor ontfekingen, en alderhande geswellen, die met pijn, ende brant vergeselschap zijn.

Nachtschade, volgens de getuygenisse van den gemelten Dioscorides, versacht, en geneeft alle heete geswellen, ende puyften op de Huyt komende, als Rose, Wilt-vyer, Springent-vyer, en diergelijcke. De groene Bladers gestooten, en met meel van Gersten-mout vermengt, genesen de voorts-etende Sweringen; en alleen gewreven, ofte met kruym van Terwen-broot ghemengt, den Hooft-sweer, vyerige Oogen,

Oogen, Ooren, ende andere deelen; met Olye van Rollen de Verbrantheyd.

Mandradora heeft mede diergelycke krachten, insondertheyt in sijn Wortels, welckers Sap by de Ooghe-waters gedaen, versacht haer pijn, en verkoelt den brant. Het selve (waer toe oock dienen de versche Bladeren, en Wortels gestampt) met meel van Gerste-mout vermengt, genesen alle heete geswellen, en sweren, en verdrijvè alderhande onstekinghen.

6 Hoe dese Heel-middelen niet alleen by haer selven, maer oock onder andere vermengt, haer kracht uyt-werken, is nu ten deele aengewesen. In't gebruyck van deselvede zijn het over-gehaelde water, het af-sietfel, het sap. De bladeren morw gesoden, ende dan gestampt, en met meel van Gerstemout, gemenght zijnde, maken een Pap, die na het stoven met het af-sietfel, over de onstekinghe geslagen werdt. Onder de toe-gemaecte werden in de Winckels gherect gehouden de wateren van Rosen, Weeg-bre, Porceleyn, Suyring, Plompen, Cichorey, Endivye, ende Nacht-schade, die met een weynigh Azijn van Rosen, lauw gemaect, op de onstekinghe met een dubbelen doeck geleydt werden: en als deselvjge groot is, dan weter wat Canfer nuttelijk by gedaen. De Olyen, en Salven, die van de verhaelde Droogen in de Winckels gemaect staen, komen alhier weynigh te pas; alsoo sy, door haer vertigheyt, noch meerder onsteken, en selfs peuckelen, en andere vyerigheyt op-werpen. Dan de Nutritum, insondertheyt gewaschen met sap van eenigh der verhaelde Kruyden, dun ghestreken, is dienstigh om de Rose, en andere onstekinghen, die eerst beginnen te verkoelen.

7 Staet oock op alle de aen-ghewesen Kruyden wel te letten, dat sy niet onvoorsichtigh gebruyckt en werden. Want de verkoelende Heel-middelen, voornamentlijk die mede te samen-trecken, en dienen gantsch niet ghebruyckt, wanneer de onstekinghe haer alreede vast gestelt heeft, maer alleen in't beginsel, en als deselve niet groot, en de toevloeying niet veel en is. Het gebeurt dickwils, dat de nature haer selven na buyten ontlast van eenighe quade, en scherpe vochtigheyt, die van buyten meerder schade soude doen: dewelcke dan door dese te rugghe-drijvende middelen, onvoorsichtigh gebruyckt zijnde, van buyten wederom na de edele deelen, en het ingewant souden gedreven werden. Want als de opdrachtigheyt, ofte onstekinghe maer van selfs in en slaet, dat noemt onsen Opper-leer-meester Hippocrates in Coac. en Aph. voor een quaet teycken; en in tegendeel voor goet, wanneer deselvjge haer van binnen begeeft.

Evenwel valter noch meerder gevaers in sodanighe Kruyden, die, als beschreven is, by haer verkoelende kracht een verdoovinghe hebben. Want sy en dienen nergheens op-geleydt, als daer over-groote

pijn, en stekinghe is; en dan noch evenwel niet te veel, of te langh; also sulcks lichtelijck de natuerlijcke, en in-geboren wermte, die alle in ons lichaem, ja het leven selve bestiert, kan uyt-blusschen, waer op dan haest het Kout-vyer volghr.

Dient oock gelet van wegen de Pappen, van dewelcke terstont vermaent is, datse niet alleen, gelijk van al de verkoelende Heel-middelen in 't gemeen gefeyt is, maer in't beginsel van de onstekinghe moeten op-geleyt werden: maer datmen moet sorgen, datse niet en verdroogen, om datse alsdan meerder brant, als verkoelingen souden by-brengen, en derhalven dickmaels, dat is, ontrent drie ofte vier-mael daeghs ververscht, na dat den brandt veel of weynigh verdroogh.

Het tweede Capittel.

- 1 *Te rugge-drijvende Heel-middelen.*
- 2 *Enckele, ofte ongemengde, als Bramen, Hinne-besjen, Myrtus, Cypres-boom, Eyckelen, Gal-noten, Bloemen, en Schellen van Granaten, Hypocystis, Acacia, Smack, Sausse-boom, Mispelen, Queen.*
- 3 *Toe-gemaecte, ofte gemengde Middelen.*
- 4 *Maniere om te gebruycken.*

Dewijl in 't voorgaende Capittel eenighe Heel-middelen beschreven zijn, dewelcke boven haer verkoelen de toevloeying wat konnen tegen houden; soo sullen wy dat nu vervolgen met de gene, die sulcks veel stercker te wege brengen, als selver oock de vochtigheyt, die alreede in eenigh deel even geschoncken is, wederom te rugge-drijvende. Beyde geschiet door kracht van koude: wiens aert is tegen te houden, t'samen te trecken, en te rugge te stooten. Insonderheydt soodanigen koude, dewelcke in een grove, ende aerdtachtighe stoffe haer woon-plaets heeft, gelijk die beyde uyt den wranghen smaek konnen werden bekent. Soodanighe Heel-middelen, drackende, ende benauwende, door haer t'samen-treckende koude het vleysch, ende de aderen der deelen, daer sy op-geleyt werden, steuten niet alleen het in-vloeyen, maer doen oock de invloeyende, ende even in-gevloeyde vochtigheyt te rugge schieten.

2 *Bramen* hebben in haer onrijpe Besjen, ende Bloemen, een seer verdroogende, t'samen-treckende, ende verkoelende kracht, waer door sy (gelijk oock de volgende) niet alleen inwendigh alle Loop, ende Vloet stoppen: maer oock uytwendigh alle heete, ende in-etende Sweringhen, Rose, Wildt-vyer, ende diergelycke beletten voort te gaen, ende de uyt-schietende Ooghen vast stellen. Het selve doen oock de jonghe Scheutjens, ende versche Bladeren, doch wat slapper; evenwel seer bequaem, om van buyten op-geleydt, het Speen, gheknauwt, ofte ghegorgheit de Sprouw, ende alle vyerigheyt van Mont, ende Keel te verdrijven, als mede

om het losse Tant-vleysch te verstercken, gelijk de meer-gemelte Dioscorides getuyghr. Die oock de *Hinne-bessen*, so in Bladeren, jonge Scheutjens, ende Vruchten (te weten, eer sy rijp zijn) deselvige kracht toe-schrijft. Dan dese en zijn evenwel so verdrooghende, noch te samen-treckende niet, als de *Bramen*.

Myrtus heeft in sijn jonghe Spruytsels, Bseyen, en Zaet, een bysondere kracht, om te verkoelen, samen te trecken, het bloeden te stelpen, de ontfeking der Oogen, Rose, Wilt-vyer, en diergelijke te helpen, de Sinkingen te stuyten, en het uytvallen van 't Hayt te beletten. Den aen-wasch van de *Myrtus*, by de Kruyt-beschrijvers *Myrtidanium* genoemd, is tot al het verhaelde noch krachtiger.

Syres-boom verkoelt (hoewel den Arabischen *Avicenna* van ander gevoelen is) matelijck, hebbende maer soo veel wormte, als tot in-voeren van sijn wrange scherpigheyt van nooden was, gelijk *Galenus* getuyghr: maer verdrooght seer, en is dapper t'samen-treckende. Sijn Bladeren heelen het Scheursel, verdrijven het Springent-vyer, voortsetrende Sweringen, Bloet-sweren, roode Oogen, en diergelijke. Deselvede Bladeren, als oock de Noten, zijn bequaem om alle wonden te heelen, en 't bloet daer uyt loopende, op te doen houden.

Eycken heeft in sijn Bladeren, Schorssen, en Eyc-kelen selve, een matelijck verkoelende, doch sterck verdrooghende, en t'samen-treckende kracht: die noch krachthigher is, gelijk *Dioscorides* betuyghr, in 't Vliesjen, het welck tusschen de schelp, ende het hout van den Eycken-struyck staet, ende 't ghene onder de schelp, de Eyckel-keerne bekleet. Werden bequamelijck ghebruyckt op heete geswellen, alwaer galachtige, en scherpe vochtighede beginnen na toe te schieten. De leeghte Eyckelen draghen *Gal-Noten*, als oock eenige voose, ende appels-wijse aen-wassen, doch die tot het verhaelde niet en komen by de kracht van de Noten.

Granaten groeyen in heete Landen, doch meest in 't Spaensche Koninckrijk, 't welck den naem, en 't wapen daer van voert. Sommige van dese Boomen zijn tam, die Granaet-appelen voort-brengen, andere wildt, die gheen vruchten, maer alleen bloemen en dragen. Ick hebber vele sien wasschen in 't Koninckrijk van Napels in Italien, en in Vranckrijk ontrent *Marseille*, ghelijck hier af-ghebeelt is. Dese Bloemen zijn bekend met den Grieksch naem *Balaustion*. Sy trecken seer te samen, verkoelen, en verdroogen, steuten het toe-vloeyen, en het Scheursel. De Mont met het af-sietel gespoelt zijnde, doet alle vochtighe gebreken van het Tant-vleysch, en Kele genesen, waer door oock de losse Tand en vast ghefelt werden. Tot al 't selve dienen de *Granaet-schellen*, doch met meerder kracht.

Acacia is een Sap, gheperst uyt de Bladeren, ende onrijpe Hauwen, maer insonderheyt uyt de onrijpe Vruchten van een boomachtigh Heester, wasschen de niet alleen in Egypten, ende Arabyen, ghelijck d'oude beschrijven: maer oock, schrijft *Lobel*, in West-Indyen, ende Peru. Werdt van *Galenus* gheestelt, droogh in den derden, ende kout in den eersten graed. Doch gewasschen zijnde, verliest noch van haer weynige wormte, en kleynne scherpigheyt, ende werdt dan kout in den tweeden graed. Dit Sap is seer wrang van smaect, ende t'samen-treckende, daerom oock te rugge-drijvende. Werdt derhalven bequamelijck ghestreken op het Wilt-vyer, voorts-loopende Sweringhen, Rose, Hayt-worm, heete Puysten, ende Swellingen; ende gewasschen zijnde, op roode, gheswollen, ende verre uyt-puy-lende Ooghen, ende ghekloofde Lippen. By ons, als oock in Duytschlandt ghebruyckten door de bank in plaetse van het oprechte *Acacia*, het Sap van onrijpe Pruymkens, Slehen genaemt, die hier te lande by de heggen van selfs wasschen, voornamelijck in 't stift van Wtrecht, ontrent *Amersfoort*, ende de *Montfoort*. Dit Sap tot kockkens gebracht, en in de Sonne gedrooght zijnde, heeft deselve kracht, die de Oude de rechte *Acacia* toe-schrijven, ghelijck ick dickwils bevonden hebbe.

Hypocistis, volght in alles de kracht van *Acacia*, dan valt, ghelijck *Dioscorides* schrijft, noch wat meerder verdrooghende, ende te samen-treckende. Het is een aenwas, ofte uyt-was, die somtijts groeyt aen de wortelen van een kleyn Heester, *Cistus* naemt, welckers bladeren, ende jonghe Botten van den selfden aert zijn. Wascht, onder andere heete Landen, veel in Spaenjen, en Italyen. Ick hebbe het oock gesien ontrent *Mompelier* in *Languedock*.

Smack

Smack is een Heester, het welke, gelijk Dioscorides schrijft, veel groeyt op steenachtige plaetsen, gelijk ick oock bevonden hebbe in de steenachtige bergen, Alpes genaemt, die Italyen, aen de zijde van Frankrijk, en Duytslant, bepalen. Wascht evenwel weelderiger, en hooger buyten de ghemelte Stadt van Mompelier. De Arabiers hebben het Sumach ghenoomt, ende wy, dat woordt wat intreckende, *Smack*. Heeft al, en deselve kracht, die van Hypocistis, ende Acacia verhaelt is. Want de Bladeren, Vruchten, en Zaden, zijn seer t'samen-treckende, verdrooghen tot in den derden, en verkoelen tot in den tweeden graed.

Dese te samen-treckende, ende te rugge-drijvende kracht werdt mede uytgevoert, door de Bladeren van *Sausboom*, ofte *Berberis*, *Mispelen*, en *Queen*, Paps-gewijs opgeleyt.

3. Hier toe werden in de Winckels gereet gehouden Olye van Myrtus, ende Queen. De Salven van Silver-schuym, en Diachalcithea. De Plaesters voor t Scheutseel, Defensijf, Comitiss.

4. Staet nu maer aen te wijzen, op wat wijze en orde de Heel-middelen, in het tegenwoordige, ende voorgaende Capittel beschreven, behooren in het werck gestelt te werden.

Men sal dan in een heete toevloeyinge, die niet te groot en is, en alleen begint ontfekinge te maken, het verhitte deel werm stoven met de wateren, ofte het affietseel van de kruyden in t voorgaende cap. aenghewesen. Na de stovinge, die een half uur met spongen, ofte wolle lappen op, en afgedaen mach werden, salmen op leggen een Pap, van deselvighe gemaeckt: en sulcks noch niet volkomentlijk helpende, komen tot de gene, die nu in dit capittel tot het selfde gebruyck zijn beschreven.

Op dese wijze salmen maer in t beginsel (t welck wy niet te vergeefs wederom en vermanen) de te rugge-drijvende middelen moghen ghebruycken: maer niet als de toevloeyinge alrede te vast gehecht is. Evenwel en hebben noch deselvige oock in t beginsel geen plaets, wanneer de stoffe, die de ontfekinge verweckt, quaetaerdigh, vergiftigh, ofte Pestigh is, en dat de vochtigheydt, door kracht der nature, van binnen na eenige slechre plaetsen, insonderheydt de Klieren, gedreven werdt, ofte hevige, ende overgroote pijn by haer heeft. Want in sodanigen gevalle is t dienstiger treckende, en pijostillende middelen aen te wenden.

Het III. Capittel.

1. Plackende, ofte toeklevende Heel-middelen.
2. Enckle; als Terwe (Meel, Bloem, Stijffel) en Boonen.
3. Andere, die met eenen verdroogen, en het bloet stelpen, als Mumia, Mastick, Corael, bloet-steen, Gesegeide Aerde, Bolus, Draken-bloet, Plaester, Azijn.
4. Plackende en opdroogende Metallen: als Loot, Loot-aerde, Loot-schuym, Silver-schuym, Loot-wit, Pompholyx, Graum-nchie, Cadmia, Antimonye, Aluym,
5. Mengel-middelen.

P Luckende, of toeklevende Heel-middelen zijn de gene, die op wat deel des lichaems sy geleydt werden, de onsenlijcke gaertjens van de Huyt verstoppen, en toeplacken. Sy zijn van middelmatige, doch wat meerder na de aertchtigheydt treckende, stoffe, met eenige taeye vochtigheydt vermengt: sonder uytmytende hoedanigheydt, in koude ende hitte ghematight; ghemeenlijk soetachtigh, ofte sonder smaek, niet op de tonghe bijtende, noch scherp, noch suer, noch zout, noch bitter. Hier door verstoppen sy al wat haer ontmoet, ende verdicken, onder deselve vermengt zijnde, de dunne vochtigheydt. Daer zijn noch andere, die met eenen verdroogen, en de vochtigheydt, die in de sweringen valt, verteren. Sommige hebben daer enboven een te samen-treckende, en versterckende kracht, en beletten het vervloeyen der Vochtigheden.

2 Van de eerste soorte zijn de eerst-volgende.

Terwe is werm in den eersten graed, in de andere hoedanigheden gematight. Heeft een taeye, klevende, ende derhalven een verstoppende kracht, gelijk Galenus leert 8. Simp. Het Terwenmeel, onder wit van ey gheslagen, houdt de Sinckingen tegen, ende onder Sap van Bilsen-kruyt, de toevloeyingen op de zenuwen, volgens Dioscorides 2. 78. ofte Water, en Olye, alwaer hy oock schrijft dat de Terwenbloem, in Mede ghekoockt, alle ontfekinghe bedwinght. Sulcks kan de enckle Bloem stercker uytvoeren, als gemeen Meel, dewijl deselve, gesuyvert zijnde van de schrale, ende afvegende Semelen, in dewelcke de voornaemste wermt van den Terwesteeckt, veel verter, taeyer, ende klevender is: derhalven oock de onsenlijcke gaertjens van de Huyt beter kan sluyten, en den loop der vochtigheden bequamelijker steuten. Men kan daer van mede een Pap maken, deselve koken in eenigh verkoelende Water, Soetemelck, ofte sap van de kruyden in t I capittel beschreven. Uyt dese sijste Bloeme wert het Stijffel ghemaect, het welck (gelijk Galenus op de aengewesen plaets schrijft) veel kouder en drooger is, als de Terwe. Kan dapper toeplacken, en stopt derhalven alderley Vloet, stelpt de Sinckingen, versacht de ontfekinge der Oogen, en gheneest de Puysten, die daer op voortkomen.

Boonen, noch groen zijnde, werden gehouden voor kour en vochtigh: evenwel is het Meel van de ghedrooghde, t'samen-treckende, en seer verdroogende, waer van een Pap gemaeckt, doet de slappe, en waterige gheswellen sincken, gheneest de vochtige sweringen der Borsten, en doet voorts al t gene wy van de Terwe geseyt hebben.

3 Wy komen nu tot de toeplackende middelen, die met eenen opdroogen, ende al de vochtigheden, die sy in de wonde, ofte sweringe vinden, inswelgen, en

en verteren, derhalven oock bequaem zijn om het bloet te stelpen.

Van alle oude tijden hebben de Egyptenaers de doode lichamen van haer vrienden gesocht voor de verrottinghe te bewaren, dezelve tot dien eynde balsemde met sodanige droogen, die de bedervinghe en verrottinge wederstaen, ende beletten. Hier toe werde meest gebruyckt Aloë, Myrrha, en Saffraen, als mede het sap van den Ceder-boom, ghelijck uyt Dioscorides, ende Galenus bewesen is by Guilandinus in sijn boeck van 't Papier m. 24. ende oock bevestight wert van Plinius in 't 16 boeck van sijn Natuurlijke historie op 't 11 capittel, ende her 24 op het 5. Waer door oock de boecken, die de tweede Koningh der Romeynen Numa naliet, op papier geschreven zijnde, als sy met dit sap gestreken waren, vijf hondert ende vijf-en-dertigh jaren gheduert hebben, gelijk de gemelte Plinius getuyghet in sijn 13 boeck ende capittel. Ende hier van hebben de Poëren ghenomen, dat, als sy yet de onstertfelijckheydt weerdigh achten, seggen sulcks den Ceder-boom weerdigh te zijn; gelijk de Poët Horatius in Arte:

————— *Speramus carmina fingi*
Possè linenda Cedro, en Persius in sijn Schimp-dicht:
 ————— *Et Cedro digna loquutus.*

Her hout van desen Boom is mede vandien aert, dat het byna nimmer en vermeluwet, ofte bederft: waerom Salomon daer van den Tempel dede bouwen, en de Heydenen eertijds haer Afgoden beelden daer van plegen te maken. Door sodanige middelen zijn de lichamen na eenige honderde, ja duyfende van jaren noch zo versich, ende fris bevonden gheweest, als of sy maer even een dagh twee drie ghestorven waren. Dit by zommige aangemerckt zijnde, hebben gemeent, dat de vochtigheydt, die uyt deze gebalzemde lichamen vloeyt, ende gedrooght zijnde dick werdt, een recht heel-middel zoude wesen, om zoo van binnen, als van buyten het bloeden te stempen, waer toe sulcks oock door de banck ingegeven wert de gene, die door vallen, slaen, stooten, ofte anders, van binnen verzeert zijn. Dezen Balsem heeft den naem van Mumia gekregen, ende gekeurt by den Hooghgeleerden Fernelius 6. Meth. 3. (alwaer hy in plaats van Saffraen Wieroock stelt, waer op de Poët mede gesien heeft in dit versken:

Nec scambros metuentia carmina, nec thus)
 heet en droog in den derden graed, en wat te samen-treckende. Dan werdt by ons dien rechten Balzem zeer zelden uyt Egypten ghebracht: maer meest vleysch, ende been van arme luyden, wiens lichamen (gelijck onder andere Matthiolus betuygt op Diosc.) om de minste kosten, alleen ghebalzemt zijn met Asphaltus, of Ioden-lijm, zijnde zeker schuyin, dat de Zee an strandt, ende tegens de klippen opwerpt, alwaer het, gelijk Dioscorides schrijft, zo hart wert

als Peck. En de Arabische Geneesmeesters. Avicenna en Serapio, en kennen geen andere Mumia, als die Ioden-lijm. Maer behalven dat dese Mumia de kracht niet en heeft die haer wert toegeschreven, so is 't grouwelijck zoodanigen middel, insonderheydt van binnen, te gebruycken, de graven te schenden, de rustende te storen, ende ons, met sommige wilde Indianen, tot wreede Mensch-eters te maken. Derhalven is 't ongelijck berer, datmen in plaats van Mumia besight (ghelijck oock uyt Galenus by Paré is aangemerckt) het Oxycratum, dat is, azijn met water geloutert, het welck door sijn koude, het vloeyende bloet tegenhoudt, en door sijn sijnigheydt, 't getonnen ondoet, ende verdrijft. Dan die gerigh is om meerder van de Mumia te weten, kan sijn de gemelte Paré in 't 9 boeck van de groote Heel-konste op 't 7 capittel, als oock Bellonius in 't 2 boeck van sijn Aenmerkingen op 't 47. cap. Guyon in 't 2 deel van sijn Vericheyde Lessen, het 1 boeck, en 5 capittel alle by de Schrijvers in de Françoysche tale uytgegeven.

Coraël (waer van breeder in de Ghenees-konste verhandelt is) verkoelt een weynigh, treckt te samen, houdt het bloeden tegen, bedwinght de uytwassen, zuyvert de holle sweringen, ende neemt de vlekken van de Oogen wech.

Bloet-steen, is alzo genaemt, na het Griecx *Hæmatites*, om dat hy bloet-roodt is, volgens het gevoelen van Galenus, daer in den ouden Theophrastus volgende, ofte om dat hy den vloer ofte loop van 't bloet kan stelpen, ofte oock om dat hy gemorselt ende gewreven zijnde, het water bloedigh laet. Voor de beste werdt gekeurt, die geronnen bloet gelijckt, die morseligh, ghelijck ende suyer is. Deze Steen groeyt van zells, en uyt de nature in vele bergen van Arabyen, Egypten, Moren-lant, Spaengien, Bohemen, ende Saxen, meest in yfere Mijnen, als zelve de stoffe van yfer zijnde, volgens de bevindinghe van Agricola, ende andere. Die het yfer willen vergulden, en konnen sulcks niet doen, sonder bloet-steen. Want de gheslagene Goude-bladeren, die sy om het yfer gheslagen hebben, maken sy daer mede vast ende glat, even als de Schilders met een Wolven-tant. Hy heeft zo veel verkoelinghe (hoewel Dioscorides hem eenige wormte toeschrijft) als 't samen-treckinge, gelijk Galenus wel oordeelt, ende derhalven bequaem voor de ghebreken der Oogen. So sijn als stof, op een marmer-steen gewreven, ende onder wir van Ey gheslagen, helpt de rouwigheydt der oogen, bestaende uyt ontfekinghe, ende sonder deselvighe, mer klaer water. Het poeyer alleen houdt het al te weligh groeyende vleych tegen, verdrooght het uytgespogen werdt, ofte ergens uytvloeyt. Waer van breeder te lesen is by den Griekschē Geneesmeester Alex. Trallianus in sijn 7 boeck, op 't 1 capittel. Alle

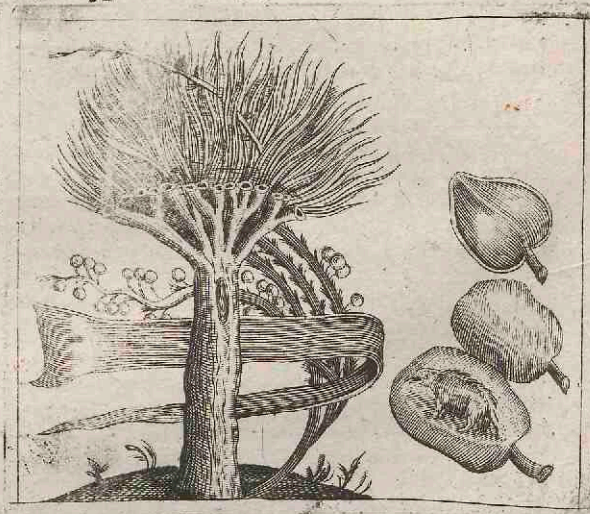
Alle Aerde, dewijlſe van naturen droogh is, heeft kracht, om voor Heel-middel gebruyckt zijnde, te verdrooghen. De gene, die daerenboven te samen treckt, is deelachtigh van koude, en hoe ſy meerder te samen treckt, hoeſe meerder verkoelt. Sommige treckt zoo ſterck, datſe op de tonge geleydt, het vel daer van ruckt, andere weynigh, ende eenige niet met allen. De gene, die op de tongh ſcherpbijtende is, heeft een ſeer verhitende kracht, de gene die weynigh doet, heeft weynigh hitte, en noch weyniger, die maer even op de tonge ghevoelt en werdt, behoudende nochtans een afvegende kracht. Maer die haer, als met een verrigheyt op de tonge verroont, ende niet ſcherp en is, noch t'ſamen-trekkende, verkoelt, ſluyt alle openingen, en ſtelpt het bloet. Van deſen aert zijn de volgende:

Rode Aerde is drierley, eene die de Timmerlyden gebruycken, een ander, daer de Volders haer laken mede ſchoon maken, ende een derde die wy Bolus noemen, ende, na de plaetſe, van Armenyen, die alleen in de Heel-konſte gebeſight wert. Galenus ſchrijft den ſelvighen 9. Simpl. groote kracht toe, te weten, dat hy, door ſijnen ſterck-droogende aert, alle Sinckingen, Loop, ende Bloet-ſpouwen tegen houdt, de ſweringen der Longen in de Teringe, ende de vuyle ſweren des Monts, en Tanttleyſch geneeſt. Hy prijft hem oock zoo ſeer in de Peſt, dat hy oordeelt, ſodanige krancken ongeneſlijck te welen, in dewelcken dezen Bolus den Peſt niet en verdrijft: welke kracht hem oock toegheſchreven wert van Agricola, Fallopius, Imperato, ende andere. Ia Ioubert getruyght ſulcks met verwonderingh (daer hy droogh en t'ſamen-trekkende is) door ervarentheyt bevonden te hebben.

Gefegelde Aerde komt uyt het Griekſche eylandt Lemnos, alwaer ſy nyt een welrieckende put, op een bergh ſtaende, eens in 't jaer op ſekeren dagh (op ſtraffe van de doodt, die buyten dien dagh graven) met ſeer groote ſtarte, ende omſtandigheden gedolven wert, gelijk Ferrante Imperato, in ſijn Italiaenſche hiſtorye van ſijn Natuerlijcke Geneeſmiddelen (die hy te Napels aen my vertoont heeft) ſulcks uyt Stef. Albucario breeder verhaelt 5. 32. So getruyght oock Galenus 9. Simpl. al op ſijnen tijdt de manier greeſt te zijn, die om ſulcks te ſien, ſelver (gelijk oock Albucario, ende Bellonius) in 't eylandt ghereyft is. Het ſuyverſte van deſe aerde werdt ſchoon ghewaffchen (het welck in voortijden niemandt en mocht doen, als de Priester) ende om het water daer nyt te laten lecken, in ſackkens opgehangen. Uytgenomen, ende gedrooght maectt men daer kleyne koecxkens van, die ſy met eenige Arabiſche letters beſegelen, als Bellonius beſchrijft, in ſijn Aenmerkingen, ofte het Segel ('t welck de oorſaek van den naem is, daer het ander Aerde van Lemnos hier) teghenwoordigh opdrucken van den Turckſchen

Keyſer, als Heere van dat eylandt, ghelijckſe eertijts plagh te dragen van een Geyte, als Dioſcorides, ofte als Galenus betruyght, van Diana. Het welck, al ſchijnt her by ſommige verſcheyde, her zelfde is; dewijl die Godinne door een Geyte plagh uytgebeelt te werden.

De Florentijnsche Geneeſmeesters ſtellen tweederhande ſoorten van *Draken-bloet*, te weten, het eene, ſeker Boom-gomme (groeyende in Porto Sancto, een eylant in Afrieken) waer van Al. Cadamusto ghewagh maectt in het 1 boeck van ſijn Reyſen, op 't 4 capittel, het ander, 't gefuyvert, ende geronnen ſap van het kruyt Achillea, ofte Geruwe, het welck nochtans (hoewel ſulcks Conſtantinus en Serapio zeggen) niet root en is. Andere ſchrijven 't zelve te weten het bloet van een Draeck, die van een Olifant overwonnen is. So onſeker zijn wy in de kenniſſe van het rechte Draken-bloet. Een Spaenſch ſchrijver Nic. Monardus meent het rechte te beſchrijven Simpl. hiſt. 38. Alwaer hy ſeydt het ſelve ſap te zijn van een vrenden Boom, waſſchende in Peru ende Weſt-Indyen, die vruchten ſoude dragen, (hierbenevens den Boom, boven gheheel, ende onder opghesneden, uytgebeeldt) in dewelcke een

draeckken beſloten is, ſoo konſtig van de nature gemaect, dat het ſchijnt van een ſeer konſtig meeſter uyt marmer ghehouden te welen, waer na hy den naem ſoude draghen van Draken-boom, ende het ſap van Draken-bloet, het welck hy oock alle kracht van het oprechte toefchrijft. Waer nyt ſeyt hy te bliicken de onwerentheydt van de Oude, ende vele Nieuwe, by welke gantſch onbekent is gheueſt, wat Draken-bloet was, ende waerom het dien naem hadde. Maer ick en ſie niet hoe Monardus dit kan vaſt maken; dewijl Weſt-Indyen, ofte de nieuwe Wereldt voor de ondeckinghe

van Chr. Colombo, is aen de werelt onbekent ghe-
weest. In dit geschil mogen wy dit alleen voor vast
en seker houden, dat het Draken-bloet, het welck in
de Winckels daer voor vercocht, en in de Heelkon-
ste gebruyckt werdt, niet anders en is, als Bocken-
bloet, met den gemelten Bolus, en sap van Sorben-
boom, of r'samen-treckende, vermengt. Dit zelve
doet al't ghene, en noch krachtiger, als wy van den
Bolus terfont hebben aenge wesen.

Plaester, oock *Gyps* na het Griecx gheuoemt,
groeyt in bysondere Aderen, die loopende zijn door
de Kalck-bergen van Syrien, Griekelandt, Italien,
Spaengjen, Duytslant, en eenige andere. Het moet
nat, gelijk Plinius seydt, gebesicht werden; dewijl
het terfont verdrooght, ende in steen verhart, be-
quaem om in alderhande vormen te gieten. Maer
een Menschen wesen, ghelijck de meerder-gemelte
Plinius getuyght, met over het aengesicht de Plaester
te gieten, ende dan in de vorme gesmolten Wasch,
uyt te beelden, is eerst aengevangen by Lysistratus,
de broeder van den vermaerden Lysias. Een brave
vondt, ende die noch op huyden gevolght werdt. In
de Heel-konste heeft de Plaester een seer plackende,
ende verdroogende krach: derhalven bequaem om
het bloeden te stelpen, ende de ontfteken Oogen te
ghezezen, onder wit van Ey geslagen zijnde. Ghe-
brant, also her door't vyer verdunt, is wel meerder
verdroogende, maer minder plackende.

Alle de verhaelde middelen dienen onder Azijn
vermengt, die selfs bysondere kracht heeft, om met
stoven het bloet terfont te stelpen.

4 Wy sullen hier byvoegen eenige Metalen, ofte
ghegravene Drooghen, dewelcke placken, sonder
scherpigheydt opdroogen, ende niet weynigh te sa-
men trecken.

Uyt de twee soorten van *Loot*, wit ende bruyn, is
het laetst alleen gebruyckelijck in de Heel-konste, en
werdt van Galenus 9. Simpl. gestelt kout te wesen.
Derhalven al wat met een looden stock (gelijck ee-
nige verkoelende kruyden) in een looden vijfel ghe-
stampt werdt, krijght daer door noch meerder ver-
koelende krach. Die oock vermeerdt werdt, als
het *Loot* in Azijn ghewasschen is. Daer van wijst
de Griekische Dioscorides de maniere in sijn vijfde
boek op't 55 capittel. In een looden vijfel water
gierende, schrijft hy, salmen met een looden vijfel-
stock soo lange wrijven, tot dat het water bruyn, en
dick werdt: dan salmen daer noch ander water by
doen, ende door een doeck so dick wils gieten, ende
met water ververschen, tot dat het alle sijne bruy-
nigheydt afleyt. Het verkoelt, verdrooght, treckt te
samen, maect vel over de wonden, belet beginnen-
de ontfekinghen, verbetert alle quaetaerdige swee-
ren, insonderheyte die opvochtige plaetsen, als aen't
eynde van de Dermen, ende Lijf-moeder staen, gel-
lijck mede den open Kancker; waer toe wel een

loode plaet dienstigh is, maer het Poeyer veel be-
quaer, ghelijck ick, volgende Fernelius, dick wils
ondervonden hebbe. Ick sal sijn beschrijvinge, om
het selve te maken, hier byvoegen. Het *Loot* wert
gheheel dun geklopt, en dan in gantsch kleyne snip-
perkens ghesneden, in stercken azijn drie dagen ge-
weyckt, den Azijn alle daegh, soo het noodigh
schijnt, afgietende; daer na uytgenomen, ende by
't vyer sonder branden ghedrooght zijnde, werdt in
een vijfel met moeyten gestooten, ende also tot sijn
poeyer gebracht: seer sonderlingh om de quaetaer-
dige, ende ingekauckerde Sweringen te ghezezen,
en te sluyten. Gebrant loot doet al het zelve, maer
met meerder scherpigheydt, als her niet gewasschen
is. Gewasschen verdrooght en verkoelt: dan onge-
wasschen verdrooght wel, maer en verkoelt niet. De
meerder-ghemelte Dioscorides verhaelt verscheyde
manieren van wassen, waer van de eerste de beste, en
daerom oock in't gebruyck gebleven is. Het *Loot*
dun geklopt zijnde, doet men in een nieuwen aerden
pot, tusschen beyde Swavel stroyende, diemen aen-
steect, ondertusschen met een spatel omroerende,
tot dat het *Loot* allegadet wel verbrant. Is verder
van den aert, ende gelegentheydt van't loot te lesen
by Fallopius de Metall. 22.

Plumbago, in't Griecx *Molybdana*, na sijn bruy-
ne verwe genoemt, ende na sijn glinsterigheydt by de
Duytschen *Glants*, oock *Bley-ertz*, na het loot, dat
sij Bley heeten, ende *Bleyfweytsch*, het welck so veel
is als *Loot-sweet*. Wy noemen het *Loot-aerde*.
Het is een overschor, dat op den gront van den oven
blijft legghen, als in den selvighen, door her *Loot*,
Gout ofte Silver ghesuyvert is. Heeft meerder ver-
koelende, en t'samen-treckende kracht, als her vol-
gende *Silver-schuym*, waer mede her anders gelijck
is, als Galenus schrijft. Hier van is breeder te sien
Agricola 10. de Nat. fossil. 10. *Matthiolus* op 5.
Diosc. 60. *Fallop.* de Metall. 25. en 26.

Wanneer de *Loot-ader*, dat is, de *Steen*, daer het
Loot in is, in den oven ghestelt werdt, dan smelt het
Loot, en vloeyt sijn suyer uyt: maer geeft evenwel
daer na eenighe vuyligheydt op, dewelcke *Loot*-
schuym genoemt wert. Dit is van den selfden aert,
als de *Loot-aerde*, en werdt mede bequaemelijck ge-
bruyckt so by sijn selven, als onder *Plaesters*, om vel
over de wonden te trecken.

Silver-schuym heeft wel den naem na't *Silver*,
volgens de Griekische benaminge van *Lithargyros*,
ofte *Lithargyrion*, dat is *Silver-steen* (so genoemt
van wegen sijn steenachtige hardigheyte, ende *Silvere*
verwe:) dan komt mede van *Loot*, ende verschilt
weynigh van het gemelte *Loot-schuym*. Want als
het *Loot* de tweede reyse verkoockt, soo vetandert
het ten deelen in *Silver-schuym*, ten deele in *Loot*-
aerde. Is tweederley, het eene van *Goude verwe*,
Lithargyrium aureum, en by de Duytschen *Gold-*
glede

gledede genoemt, het ander van Silvere, dat den naem draecht van Lichargyrum argenteum, ofte Silvergledede, en by ons Gout-schuym, en Silver-schuym. Doch dese en verschillen niet anders, als dat het Goude, ofte gele, meerder kracht uyt het vyer ghetrocken heeft, en dien volgende oock een weynigh scherpigheyt deelachtigh is, het welck met wasschen kan uytgetrocken werden. Ende dan verdroogen sy beyde in den eersten graed, sonder merckelijke wermte, ofte koude, trecken te samen, sluyten, ende vervullen 't gene te hol uytgegeten is.

Gelijck van bedorven Koper, Koper-root komt, en van Yser roeft, so geeft het Loot met Azijn verochtright, ende bedorven zijnde, van hem een witte stoffe, die wy na het Latijnsche woordt *Ceruse* noemen, ende na de stoffe ende verwe, *Loot-wit*, gelijk de Italianen niet alleen *Cerusa*, maer oock *Biacca*, en *Sbiacca* (van *Bianco*) en de Spaengjaerts *Blanqueta*. 't Is al gheheel oudt, dat de Vrouwen met de *Ceruse*, die van wit Loot ghemaect werdt, haer aengesicht geblancket hebben, waerom sy oock *Ceruffata* (*Matthial. 7.24.*

Ceruffata timet Sabella Solem.)

ende *Ceruse* in Latijn *Fucus*, en in 't Françoys *Fard* genoemt wert.

De Griekische Dioscorides beschrijft de maniere om de *Ceruse* toe te maken: die wy hier wat nader sullen beschrijven. In een aerde Pot leggense eenige tacken, daer na gieten sy daer so veel van den stercken Azijn op, dat de tacken een hant hoogh boven drijven, dan leggen sy daer over dun geslagen Loot. De pot met een aerde decksel, op dat den Azijn niet en soude vervliegen, ghestopt zijnde, werdt des Sommers in de Son gheset, des Winters op een oven, kachel, ofte forneus. Die het Loot vijlen, openen de pot over den thienden dagh, en dat so lange tot dat het Loot allegader vergaen is; die het niet en vijlen, maer alle maent. En als sy sien, dat al de gheklopte platen, ofte bladeren, door de kracht van den Azijn niet opgegeten en zijn, dan sluyten sy wederom de pot, ter tijdt toe, tot dat sy altesamen verteren, ende tot *Ceruse* vergaen. Dan werdt het suyer nat, het welck boven drijft, geklenst; het klevende, dat onder op de gront sinckt, in eenen anderen pot gegoren zijnde, in de Son gedrooght. Hier na werdt het gestooten, ofte gemalen, en dan gesift.

Op deselfde wijze wert de *Ceruse* van bruyen Loot gemaect; dewelcke alleen in de Heel-konste aengenomen is, ende verkoelt, verdrooght, treckt te samen, sluyt, plackt, en stoot te rugge, recht strijdende, seydt Galenus, tegens het Koper-root, hoewel het zelve oock met Azijn bereydt werdt. Hy doet daer by, dat gebrande *Ceruse* in *Sandyx*, dat is, Bergh-root, verandert; waer door het wel sijnder, doch niet meerder verwormende konde wesen. De Latijnsche Poet Virgilius maect *Eclog. 4.* daer ghewagh

van, en wert by Servius, en Vergilius Marcellus volghende Plinius op de gele verwe van een ander mengsel, geduyder, die beantwoort konnen werden uyt Fallopius, de *Metall. 28.* De verssen van Virgilius, slaende op den gulden tijt, zijn de volgende:

Ipse sed in prati aries jam suave rubenti

Murice, jam croceo mutabit vellera luto:

Sponse sua Sandyx pascens vestiet agnos.

Pompholyx, dat de Winckels verkoopen, is het rechte Tutia van de Arabiers, en dat sy voor Tutia geven, is het *Cadmia* van de oude Geneesmeesters. Het bestaet uyt de sijnste voncken, die in de Koperovens, als een belle (waer van de naem van *Pompholyx* in 't Griecx komt) opvlieght, ende boven blijft aenhangen. Waer van breeder te sien is by Dioscorides in 't 5 boeck, ende 46 cap. Matthiolus in sijn Uytleggingen, Fallopius de *Metall. 13.* en Agricola 3. de *Nat. fossil. 11.* en 10. 14. Het is wit en geheel licht, waerom 't ghemeenlijk Nil album, ende in Duytslandt *Nichtes* ghenoemt werdt. Hadr. Junius meent dat daer van daen komt het spreekwoordt, *Nichtes ist in die augen gut*, als of men seyde, dat Turia goet was voor de Oogen, als voor de roode en loopende niet beter zijnde. Want het verkoelt, verdrooght, treckt te samen, sonder (gewasschen zijnde) eenige scherpigheyt, heelt alle vochtige ende vuyle Sweringe, en sluyt de Wonden.

Spodium en scheelt niet van *Pompholyx*, als alleen in sijnigheyt. Want het komt uyt de grove voncken die op de vloer van de Koperovens nedervallen; waerom het oock so zuver niet en is, maer grover, en bruynder, derhalven genaemt in de Winckels Nil griseum, en in Duytslandt *Grauw-nicht*. Het heeft dezelfde krachten van *Pompholyx*, behalven dat het wat meerder te samen treckt.

Cadmia is tweederley, door de nature van selfs gegroeyt, ofte door de konste gemaect. De natuerlijke is een steen *Lupis Calapinaris* genaemt, in Duytslant *Kobelt*, en in onze Winckels *Witteklimey*. Komt veel in Bohemen voort, en maect het root Koper (het welck sonder den zelve niet te smelten en is) geel, en vermeerdert het zelve een goet deel, ghelijck onder andere den *Calmis-bergh*, ontrent Aken, ghenoegh uytwijft. De ghemaecte *Cadmia* groeyt mede boven aen de Koper-ovens, en is grover, meerder verdroogende, en 't samen-treckende, als het *Spodium*. Van de natuerlijke is minder verdroogende: maer Gebrant, en dickwils met azijn uytgebluft, ende gewassen, en dan op een marmersteen kleyn ghewieven, verdrijft den brant van de onstekene oogen, en verteert de vochtige geswellen. Die hier meerder bericht van begeert, mach de meerder-gemelte Geneesmeesters nasien.

Antymonye werdt, om haer ghelijkenisse, die sy met het Loot heeft, onder de Loot-middelen beschreven van Dioscorides 5. 59. met den naem

van Scimmil, ende Sübi, ghelijck oock van andere Grieken. Plinius, Marcellus, ende andere Latijnen noemen het daer na Stibium. Maer de Arabiers Achiman, waer van de Chymisten gemaect hebben eerst *Achmadium*, en ten laetsten *Antimonium*, met welcke benaminghe, als oock by de Arabische Geneefmeesters Serapio, ende Avicenna gebruyckt, dit Metal in de Winckels alleen bekend is. Het is van verwe den Loot-steen seer gelijck, maer veel witter ende meerder blinkende. Is tweederley, Manneken en Wijfken. Het Manneken, seydt Plinius, is wat rouwer, lichter, zantachtiger, ende minder flickerende. Het Wijfken in tegendeel, blinkt, flickert, is morseligh, ende ghereten. Werdt gegraven uyt de Silver-mijnen, onder andere Landen, in Duytflandt ende Bohemen. Eertijds placht men het gegraven te verlooopen, maer tegenwoordigh het gekoockte. De wijze daer van is by Agricola aengewesen in 't 9 boeck de *Re metallica*. Het verkoelt, treckt dapper te samen, verstoft. Werdt derhalven bequamelijck vermenght onder de Oogh-salven, om de Sinckingen ende loopen van deselvige tegen te houden, te weten het gekoockte, dat geen scherphgheyten heeft, ende ghelijcke kracht met het gebrant Loot. Gemengt zijnde onder verschen Reusef, maect dat het ghebrande geen puysten op en werpt, silt de quade Sweringhen, ende belet haer voortkruypen. Sommige Vrouwen besigen 't selve om haer Wijnbrauwen bruyn te maken.

Aluyn is gelijck vele andere Metalen, ofte door de konste ghemaect, ofte natuerlijck, waer van verscheyde Mijnen zijn in Spaengjen, Duytflandt, ende Italyen. Bembus in 't 4 boeck van sijn historie van Venetyen schrijft, dat het aldaer met onghehooflijcke winst van de eygenaers ghegraven wert by Castello, ende Leandro Alberti, gelijck ick oock selfs gezien hebbe, tusschen Napels, ende Pozulo. Hy beschrijft mede in sijn Italiaensche beschrijvinge van Italyen, dese maniere om het selve te koken. Sy branden de Aluyn-steenen in een oven, ende dan gieten sy daer over Put-water, daer ontrent zijnde. Als de Steen so cenige dagen geweyckt is, dan vergaer hy tot asche. Waer uyt sy daer na een Loogh trecken, het welck sy gieten in houten backen, in dewelcke wat gestaen hebbende, wascht den Aluyn allencxkens aen de kanten, niet anders als Ys-egels, ofte Cristal. Te Luycck doen sy daer Pisse by, ende sonder deselvige soude sy nauwlijcks Aluyn kunnen maken. Het selve is mede van Italiaensche Aluyn aenghereyckent by Fernante Imperato 13. dell' *Hist. Naturale* 12.

Den Aluyn doet dienst aen Gout-smeden, Verwers, Druckers, en Heel-meesters.

De Gout-smeden besigen Aluyn, om haer Gout te suyveren, ende met de bladeren het Koper te vergulden.

De Verwers zieden haer Wol, ende Lakenen in Water, daer Aluyn in ghesmolten is, waer door sy de Verwe eerder vatten, ende langher behouden.

De Druckers doopen haer dun, los, ende doortvloeyent papier in Aluyn-water, het welck daer door zo vast wert, dat het den inckt kan verdragen, ende voor Schrijf-papier verstrecken, het welck sy Planeren noemen.

De Heel-meesters ghebruycken den Aluyn, om door sijn verdroogende, ende t'samen-treckende kracht, het geswollen, ende pappigh Tantvleyfch te slincken, en op te droogen, de losse, ende leuterende Tandten valt te stellen, het loopen van 't Bloet, uytbreken van Puyskens, ende het dragen van de ooren op te houden.

Buyten de verhaelde ghebruycken heeft hy noch een sonderlinge kracht te benemen, ende te beletten dat het geen brant en maect. Welcke werenschap sommige Velt-overste wel te pas gekomen is. Waer van wy een exempel lezen by Agellius 15. Noct. Attic. 1. uyt een oudt ende achtbaer schrijver: Doen L. Sylla het Landt van Athenen bestormde, ende Archelaus, den Oversten van den Koningh Mithridates de plaerse beschermd, soo en konde een houde block-huys, dat aldaer tot verweringh opgherecht was, ronts-om met vyer omhelt zijnde, niet in brant gheraken: om dat het van Archelaus met Aluyn bestreken was. Welcke gheschiednisse wel te ghelooven is, dewijl bevonden wert dat Aluyn niet alleen het branden en belet, maer oock den brant uytbluscht. By Babylonyen groeyt leker lijm Naphtha gheenoemt, in het welke dit wonder ghespeurt wert, dat de ghene, die daer mede ghesmaert is, het vyer na hem treckt, ende dat den brandt met gheen water uytgebluscht, maer noch meerder ontsteken wert: dan om den selfden uyt te bluschen, is noodigh Slick ofte Azijn, dan het bequaemste is Aluyn. Om sulcks te verfoecken, heeft Alexander de Groote, zeker joncxken met het lijm doen bestrijcken, het welck terstont in brandt rocht, met het grootste gevaer des levens, dat haestelijck voor-komen is door den Aluyn, daer mede den brant gantsch geflist werde.

5 Uyt de verhaelde Enckele werden menghel-middelen in de Winckels ghareedt ghehouden, te weten, Plaesters, ende Salven, als *Empl. Defensivum*, *Diapompholygos*, *Ung. Album*, *e Cerusa*, *Nutritum*, *Diachalciteos*, ende *Exiccans rubrum*. Ghelijck elck Heel-meester, na bysondere ghelgentheydt der ghebreken, een bysonder mengelmiddel kan bereyden, uyt de verhaelde Enckele.

Het IV. Capittel.

- 1 De Pijn-stillende middelen, door versachtende kracht.
- 2 Enkele, als Maluwe, Huemst, Witte Lelye, Camillen, Melilote, Lijn-zaet, Fenigriek, Melck, Boter, Olye, Amandel-olye, Wolle-vet, Smeer, Verckens-reusel, Kalfs-vet, Hoender-vet, Gansen-vet, Menschen-vet, Mergh, Hertsmergh, Kalfs-mergh.
- 3 Toegemaecte, ofte mengsel-middelen.
- 4 Maniere om te gebruycken.

Alle pijn bestaet in 't ondoen van 't gene te samen ghevoeght is, en dat is de naeste oorfaeck: ghelijck het middel, 't welck die wegneemt door teghen-strijdende kracht, de pijn recht stilt, maer evenwel niet pijn-versachtende genoemd werdt, dan alleen 't gene de oorzaeck blijvende, de pijn alleen versoet, en versacht. Sodatigh middel is ofte gematigh, en ons lichaem ghelijck, ofte werm in den eersten graed, en sijn van stoffe.

2 Maluwe (so genaemt na den Latijnschen naem Malva, die wederom komt van 't Griex Malacha, als of men seyde versachtende, waerom sy oock by deselve Grieksen Akopos, dat is, pijnstillende gheheeren werdt) is vochtigh ende slijmerigh, met een lauwe ofte matige werinte; derhalven verdeelede, en morw-makende. Het affietfel is bequaem tot de hardigheyt van de Lijf-moeder, krumpinghe van de Dermen, smerte en rouwigheyt van de Blaes, 't zy van binnen door een Clysterie inghespeut, ofte van buyten gestooft: in welke maniere het alle harde geswellen kan versachten. De bladeren van Maluwe gezoden ende gestooten, genezen het Wilt vyer, en alle heete opdrachtigheden, als oock de verbrantheydt. Noch heeft dit kruyt bysonders, dat het opteken van eenige angelen, die door Spinne-koppen, Wespen, ofte Byen gedaen zijn, geleyt, de pijn versacht, gelijk Dioscorides ghetuyghet 2. III. alwaer hy noch byvoeght, dat de gestampte bladeren met Olye vermengt, en op de huyt gestreken, deselve voor het steken van sodanigh ongedierte bevrijden.

Witte Maluwe, ofte **Huemst** (in de Winckels met den Grieksen naem Althea bekoent) is werm in den eersten graed, ende een weynigh vochtigh, te werten, in haer bladeren. Waerom, volgens de getuygenisse van Galenus, zo zijn haer zaet, en wortelen wat drooger, als oock sijnder van stoffe. Sy ondoet, scheyt, verteert, en vermorwt alle hardigheyt, ende verdriefft alle snerten en ontftekingen.

Witte Lelye heeft in sijn bladeren, ende wortels, ghelijck Dioscorides ende Galenus ghetuyghen, een droogh-makende, afvegende, tamelijck verdouwend, rijpende, en verterende kracht. De wortel ghebraden, ofte met Olye van Rosen gemengt geneest de verbrantheydt. Het affietfel, pap ende slijmerigheyt doen alle geswellen tot ertter komen, en versachten met eenen de pijn, die door het rijpen der

vochtigheyt veroorsacckt wert. By ons is de wortel alleen in 't ghebruyck: dan de bladeren werden tot het verhaelde oock dienstigh gehouden, en tot alles krachtiger, van Fernelius, het sap uyt de bloemen gepreft.

Camillen zijn matelijck verwermende, en een weynigh verdroogende, sijn van deelen, ende derhalven krachtigh om al 't gene in een ghetrocken is te ondoen, en te ontslyten, alle harde gheswellen te versachten, morw te maken, te doen verdwijnen, of tot ertter te komen, de rauwe vochtigheden te doen rijpen, ofte te scheyden.

Welriekende Klaveren, ofte **Melilote**, ende na den Grieksen naem by sommige Malloote genoemd, is werm en droogh in den eersten graed, met eenige t'samen-trekinghe. Evenwel heeft sy noch een scheydende en verterende; als oock een rijpmakende kracht. Sy verzacht alle ontftekinghen ende heete geswellen, insonderheyt, gelijk Dioscorides schrijft, die aen de Oogen, Lijf-moeder, Schamelheyt, ende Eynd komen, alleen in soete Wijn gezoden, ende opgeleydt, ofte met dooyeren van gebraden Eyeren, Meel van Fenigriek, Lijn-zaet, of Terwen-bloem gemengt.

Lijn-zaet is (ghelijck Galenus schrijft 7. Simpl.) werm in den eersten graed, doet scheyden ende vermorwt alle heete, so wel inwendige als uytwendige gheswellen, het meel met Honigh, Olye, ende een weynigh water tot een Pap ghekooct zijnde, als Dioscorides getuyghet 2. 96. Deselve voeghter by, dat Lijn-zaet met Looge vermengt, rijp maect, en doet uytbreken, ofte verdwijnen alderhande sweringen, ende harde geswellen achter de Ooren (Parodites gheenoemt) aen den Hals, ende andere leden des lichaems. In Wijn ghekooct, suyvert het de sweringen van 't Hooft, stilt het Wilt-vyer, en verdriefft alderhande vlekken.

Fenigriek werdt alleen gebruyckt in sijn Zaet, het welck, volgens de getuygenisse van Galenus 8. Simpl. is werm in den tweeden, ende droogh in den eersten graed. Het Meel, schrijft Dioscorides 2. 95. heeft een sachmakende, en verdeylende kracht. In Mede gesoden tot een Pap, doet scheyden alle inwendige en uytwendige geswellen.

Melck van alle vrende hoedanigheyt, schrijft Galenus 10. Simpl. ontbloomt zijnde, is een versachtend Heel-middel, bequaem voor de scherpe, en bijtende Sinckingen, insonderheyt der Oogen, deselve niet alleen door haer weyverende; maer oock door haer vettigheyt versachtende; waer toe het Sogh van een ghesonde Vrouwe, versch zijnde, alderbest, en het menschen lichaem aenghenaemt is. Doch alle Melck rijpt, en versacht, voornamelijck Koeye-melck; onder wit van Ey geslagen verdriefft de roodigheyt van de oogen, en versacht alderhande Sweringen.

Boter, een derde deel van de Melck zijnde, heeft veel van deselve krachten. Want, ghelijck Galenus wel schrijft in 't gemelte boeck, is van aert versachtende, rijpende, en wat verdoouwende. Sy en geneest maer kleyne, ende in teerelichamen voortkomende gheswellen. Op het Tant-vleysch van de kinderen gestadigh gestreken, doet de Tandten raister uytkomen.

Olye, is het vet sap der Olijven, daerom gemeenlijck *Olye van Olijven*, ofte van *Olijf* genoemt, een vrucht van *Olijf-boom*, waer na sy oock den naem treckt van *Boom-olye*. Dese uyt rijpe Olijven geparst, ongezonnen, ende niet te oudt, is matelijcken werm, versachtende, ende vochtigh-makende, een recht middel voor de vermoeytheydt, ende om het lichaem rap, en sterck te maken. Waerom sy oock in voortijden by de Grieken, ende Romeynen ghebruyckt is gheweest, om de lichamen van de gene, die een stercke oeffeninge aennamen, ofte in 't badt gingen, daer mede te bestrijcken, gelijk breeder te sien is by den Italiaenschen gheneesmeester Mercurialis 1. de Arte gymnastica 8.

Olye van Soete Amandelen is tot alle het zelfde bequaem, en noch krachtiger.

Vet van Vuyte, en *Ongewasschen Wolle*, ofte *Wolle met der Yecken*, heeft een verwormende, verzachtende, en ontdoende kracht. Versoet alderhande pijn, insonderheyte van gellagen, of gepletterde leden, 't zy alleen, ofte met *Olye van Rosen*, ende een weynigh Azijn opgeleyt.

Alderhande Vet, ofte *Smeer*, het welck sijn van stoffe is, verzacht de pijn, en versoet de scherpigheyte van de vochtigheden. Dat van *Wilde Dieren* genomen werdt, is mede verdoouwende, en verdrijvende, maer van *Tamme valt grover* en vochtiger.

Vet van Swijnen, ofte *Verckens-reusel*, heeft deselve kracht van den *Olye*, behalven dat het noch wat meerder verzacht, ende rijpt, evenwel sonder eenige hitte, als onse natuerlijcke wermtte zeer ghelijck zijnde.

Kalfs-vet is wat werner en drooger als de *Verckens-reusel*, die het anders in krachten navolght.

Hoender-vet heeft noch meerder vermorwende, en verzachtende kracht, en stilt de bijtende scherpigheyte der vochtigheden.

Gansen-vet is werner, en sijnder van deelen, als dat van *Swijnen*, ofte *Hoenderen*, en kan dien volgende beter versachten het gene dieper steect.

Menschen-vet, ghelijck het tusschen al de *Smeren* middelmatigh is, so heeft het oock tot alles een middelmatige kracht.

Mergh versacht alle hardigheyte. De beste is *Herts-Mergh*, daer na *Kalfs-mergh*.

3 Hier van werden gemacckt *Olye van Camillen*, van *Lelyen*, van *soete Amandelen*: *Stovingen* van de wortels van *Lelyen*, en *Huemst*, de bladeren

van *Maluwe*. De bloemen van *Camillen*, ende *Meliloten*. Van deselve gestooten werdt een *Pap bereyt* met het *Meel van Lijn-zaet*, en *Fenigriek* in *Soetemelck* gekoockt, ende daer dan onder vermenght verschen *Olye*, ongezoute *Boter*, *Mergh*, ofte *Reusel*. Men kan oock een *Pap bereyden* van een *Kruym Wittebroots*, in werme *Melck* geweyckt, ende dan vermenght met het taeye *slim*, dat met lauw *Water* getrocken is uyt *Huemst-wortel*, *Fenigriek* ofte *Lijn-zaet*, daer by doende twee doyeren, ende een vierendeel loot *Saffraen*.

4. In 't ghebruyck van dese middelen, die de pijn verzachten, sonder de oorsaek wech te nemen, dient wel gelet, dat sy niet alleen, en onvermenght gebesight en werden op lichamen, die geheel bloetrijk, ofte volquade vochtigheden zijn. Want door haer versachtende krachten verslappen sy het deel, daer sy opgeheleyt werden, het welck dan daer na meerder vochtigheden ontfanght, en behoudt, waer door het oock de spanningh ende pijn vermeerderet. Derhalven is 't goet, dat in sodanigen gelegentheyte onder deselve wat 't samen-treckende gemengt werden, doch weynigh. Want ghelijck de verzachtende middelen de pijnige deelen doen verslappen, so werdt door het te samen trecken de pijn verdubbelt. Derhalven sal dit de mate zijn, dat de sinckinge lichtelijck tegeengehouden, de swacke deelen versterckt, en de pijnlijckheyte verzacht werdt.

Her V. Capittel.

- 1 *Pijnstillende Middelen, door verdoovende kracht.*
- 2 *Enckele, als Bilsen-kruyt, Scheerlinck, Mandragora, Heul, Opium, Nacht-schade, Stomp-vijsch.*
- 3 *Mengel-middelen.*
- 4 *Maniere om te Gebruycken.*

I

NA dat wy aenghewesen hebben de Middelen, door dewelcke de pijn verzacht werdt: soo sullen wy nu komen tot de gene, waer toe men gedreven, ende als gedwongen werdt, wanneer de andere niet en helpen, te weten, de verdoovende. Deze stillende pijn, niet om dat sy de oorsaek (waer in de rechte ghenefinge bestaer) wechnemen, ofte verzachten: maer om dat sy door haer verdoovende kracht het gevoelen van 't pijnlijck deel zoo verdooven, dat het zelve de prikkelende oorsaek van pijn niet gewaer en werdt. Dit verdooven en geschiet niet door koude, maer door een bysondere kracht. Derhalven hebben de Griekische Geneesmeesters ongelijck, als sy schrijven, dat alle verdoovende middelen kout zijn, ende daerom oock de Arabische, 't welck van de nieuwe gevolght werdt, met de alderheerfte droogen, als om haer overgrootte koude te matigen, deselve vermengen; selvs met het bradende *Euphorbium*, in 't mengel-middel, *Philonium Romanum* genaemt. Daer

Daer nochtans Opium met zijnen seer bitteren smaack, ende stercken reuck (waer van breeder in het 14. Cap. van 't eerste Deel) sijn hitte genoegh uytwijft, ende evenwel de pijn, ghelijck terstont sal werden aenghewesen, boven alle andere verdooft. De Hoogh-geleerde, ende Meer-gemelte Fernelius, Genees-meester van Hendrick de 11. Koning van Vranckrijk, staet toe, dat alle verdoovende middelen dapper kout zijn, maer dat sy evenwel door die onghematigheydt de pijn niet en verdooven, dan door eenen bysonderen aert. Want, schrijft hy, 6. Meth. 5. grooten Donder-baert, al is hy kouwer dan Bilsen-kruydt, so kan hy op eenigh deel geleydt zijnde, het selve niet verdooven. Ende daerom voeght hy 5. Meth. 27. in de Gichte, als de overgroote pijn niet en versacht, by den selven, en Mandragora, wat Opium, insonderheydt in heete gebreken, als vast stellende, dat Opium kout soude wesen, waer van het tegendeel waer is.

2. *Bilsen-kruydt*, te weten, dat witte bloem, ende zaet heeft, versacht alle ontfekingen, ende de pijn, die daer door verweckt werdt, ghelijck in het eerste capittel is aengewesen. Duretus, Genees-meester van den Koninck van Vranckrijk, doet sijne verkouwende kracht matighen met soete-Melck, met welke stovinghe hy verklaert de Gicht-pijne verdroeven te hebben.

Scheerlinck is van den eygen aert, en noch kouder. De bladeren, als oock het sap uyt deselvige, ende de bloemen gheperst, zijn seer verdoovende, waer van breeder te sien is in 't 24. Cap. van 't eerste Deel.

Mandragora, ghelijck Galenus seydt, 7. *Simpl.* verkout in den derden graed. Het sap uyt de wortels, bladeren, ofte Appelsgeperst, stilt de pijn, ende verkoelt alderhande vyertigheydt.

Heul versacht in sijn af-sietel van bladeren, ende bollen, alderley brandt, ende de pijn daer uyt ontfakende: maer noch meerder werdt deselve verdooft, door *Opium*, ghelijck breeder verhaelt is in 't 24. Capittel van 't eerste Deel.

Nacht-schade is mede van den selfden aert, gelijk wy hier voor in 't eerste Cap. hebben aengewesen.

Stomp-visch, wert onder andere plaetsen gevangen by Marseille in Vranckrijk, ende by Venetien, ende Genua in Italien, heeft eenige gelijkenisse met onsen Rogh. Theophrastus, Aristoteles, Galenus, Plutarchus, Plinius, Averroës, Albertus, Bellunensis, ende verscheide andere, geruygen, dese Visch soo dapper te verdooven, dat hy selfs door het Net, ofte yet anders daer hy mede ghevangen werdt, sijn kracht uyt-gheeft, ende de Visschers handen doof maectt, ende haer ghevoelen benecmt, ofte een schudden ende beven daer in verweckt; waerom hy by de Venetianen Tremolo, ende by die van Genua Tremoriza ghenoeemt wert, gelijk oock van de Spaengiaerts Tremilega, van de Duytschen, Zit-

terling, Zitter-fisch, Schleffer, ofte Kramp-fisch, als Kramp verweckende. Soo konnen wy hem in onse Tale Kramp, ofte Stomp-visch noemen, die in het Latijn den naem heeft van Torpedo. Den Olye daer dese Visch levendigh (want doot zijnde, en heeft hy die kracht niet) in gestickt is, verdooft het gevoelen, ende neemt also de pijn wech.

3. Wt de verhaelde Enckelen werden toe-gemaectt *Philonium Romanum*, de Pillen van Hontstonghe, Populioen-salf, Olye van Bollen, Bilsen-kruyt, ende 't gene de meeste kracht heeft, *Opium*, ofte 't gene daer uyt getrocken wert.

4. De verhaelde middelen, als sy niet te sterck oft te veel opgeleydt en werden, konnen by noodt (want buyten den selven dienen sy beter na-gelaten) bequamelijck den brandt, ende ontfekinge van geswellen, sweringhen, ende anders, wech-nemen, als oock de pijn, die uyt deselvige veroorsaectt. Maer onmatelijck ghebruyckt, souden sy het pijnelijcke Deel verderven, ende gantsch van ghevoelen, ende leven berooven.

Het VI. Capittel.

1. *Versachtende, ontdoende, lucht-gevende, ende verterende Heel-middelen.*
2. *Enckele, als Lijn-zaet, Fenigriek, witte Wijngaert, wilde concommers, Lisch, Hadich, Schaepr-wolle, Reusel, Vet, Merg, Ladanum, Harst, Sagapenum, Galbanum, Ammoniacum, Bdellium, Styrax, Tacamahaca, Caranna, Opopanax.*
3. *Toe-gemaecte, ofte mengel-middelen,*
4. *Recht ghebruyck.*

I

WY hebben dus verre beschreven de Heel-middelen, die meest strijdigh zijn tegens de heete ghebreken. Derhalven sullen wy nu aenwijzen de gene, die de koude versachten, ontdoen, en luchtgeven, te weten, harde geswellen, uyt koude, ende gheronnen vochtigheden vergadert, en op-geworpen zijnde. Soo dat wy voor een versachtende Heel-middel eygentlijck rekenen, niet dat het gene, door menichte ghespannen is, onlast, ofte 't gene te seer verdrooght is, vochtig maectt; maer het welck dat gheronnen is, ver-warmt, ontdoet, ende lucht ghevende, doet slincken. Soodanigh is matelijck van stoffe, niet warm boven den tweeden graed, (op dat het door sijn hitte, het dunste van de vochtigheydt uyt-treckende, het overighe niet en soude verharden) vermenght met een luchtighe vochtigheydt, gelijk rijpe Olye, ende Vet van een gematigh Dier, uyt dewelcke geen scherpigheydt, ofte eenige uyt-stekende hoedanigheydt, maer alleen een soetachtige vertigheydt geproeft en wert. Dan dese zijn maer enckel versachtende. Andere hebben daer-en-boven kracht, om de onsenlijcke gaetjens van de Huyt sachtjens te ontdoen, en daer door de beslote vochtigheden lucht te geven.

foo te doen uyt-waessenen. Sulcke zijn dun van stoffe, om te beter in te kunnen dringen, van gematigheyt matelijck warm, om door onmatige hitte, en drooghte, de openinghen niet te sluyten; gelijk doen die grof, ende kour zijn. Derhalven die enckel vervochtigen, gelijk Vyolen, Maluwe, Olye, hebben een sachtelijck vermorwende kracht. Die wat warmer, ende sijnder zijn, versachten, vermorwen, ontdoen, en openen, als Camillen, Lelyen, drooge Vijgen, ongezoute Boter, en versche Verckens-reusel. Maer die noch sijnder van stoffen, ende heeter van gematigheyt zijn, te weten, tor den tweeden, oft den derden graed, vermorwen, verdouwen, ende verteren alle harde gheswellen; van welcken aert, ende krachten de volgende deelachtigh zijn.

2 *Lijn-zaet*, ende *Fenigriek*, in Water gesoden, ende daer mede ghestoof, ofte het Meel in water ende Camil-olye ghekooct, ende Paps-gewijs opgeleydt, versacht ende vermorwt alle hardigheden.

Witte Wijnzaet, ofte *Bryonia*, is warm, en droogh in den tweeden graed. Sijnen wortel is meest in het gebruyck, die versacht ende verdouwt de harde gheswellen, doet deselve rijpen ende door-breken. Reynight de Huyt van Rimpelen, Fronssen, Sproeten, Puyften, gestooten, ende met Fenigriek-meel, ende Olye gesoden. Suyvert, in Wijn ghekooct, het vuyl vleesch, ende de quade Sweringhen, ontdoet, ende scheydt het gheronnen bloedt, verdrijft de blauwigheyt van gestooten, gevallen, ofte gelsagen Leden. Gestooten op de gemorselde beenderen gestroyt, treckt uyt de Wonden, Splinters van de ghemorselde beenderen. De vruchten (die wy Quartel-besjen noemen) hebben kracht om quaet Schorft te heelen.

Wilde Concomers, zijn warm en droogh in den tweeden graed, sijn van stoffe, ende derhalven suyverende, scheydende, ende verterende. Waer toe ghebruyckt werden de wortel, ende het sap van de vrucht. Sy versachten, ende verdrijven alle koude, ende oude hardigheyt, met Meel van Gerstenmout, in Water ende Olye ghekooct, onder Termenthijn gemenght, rijpen, ende openen de gheswellen. Het af-sietel van de wortel uyt Azijn, verdrijft de Gichte, ende andere pijn van de ghewrichten. Droogh ghestooten (waer toe het sap van de vrucht noch krachtiger is) ende met Honigh vermenght, suyvert, ende neemt wech Krouwagie, Sproeten, ende alderley vlacken.

Lisb in sijn wortel, zijnde heet en droogh in den derden graed, versacht, opent, ende verdrijft alle hardigheyt, het zy datmen met sijn af-sietel stoof, ofte hem onder sacht-makende Pappen vermenght.

Halich is by-na van den selfden aert. In sijn jonge bladeren noch versch, en malsch zijnde, onder Meel van Gerstenmout ghemenght, versacht, scheydt, ende verdrijft alle koude gheswellen; als

oock de verbrantheyt, Honde-beten, ende Gichte. Het selfde doet oock de wortel, met Stieren-ver gemenght. Sijn af-sietel vermorwt de harde Lijfmoeder, opent de verstopte; ende versacht alle gheswellen, daer ontrent komende, met den selven gestoof, ofte gebaedt zijnde.

Wolle met der *Yecken* (waer van in 't voorgaende capittel gesproken is) versacht en verdouwt meerder, als eenige andere Vettigheyt.

Verckens-reusel, als hy oudt ende onghezouren is, versacht stercker, als versche: want hy verkrijght door den ouderdom eenige warmte, ende scherpigheyt, die hy, versch zijnde, noch niet en heeft. Maer de andere warmer smeren, als het Ver van Hoenderen, Ganssen, Enden, Kalveren, Oxen, hebben meerder kracht van versachten, als sy versch zijn, also deselve door den ouderdom te heet, ende te scherp werden, waer door sy dan oock stercker verdrooghen, ende verteren. Het ghene van noch droogher Dieren ghenomen wert, als van Honden, Stieren, Bocken, ende Harten, is noch so veel meerder verdroogende, sonder versachtinge.

Merck, ghelijck het pijn stilt, als in 't voorgaende capittel geseyd is, soo heeft het oock kracht om te verwarmen, te versachten, ende te ontdoen. Wert in 't laetste van de Somer vergaert, het drooghste uyt den Rug-graed, het vochtighste uyt de andere beenderen. Tot de hardigheyt van het Ingewant, ende de zenuwachtige Deelen heeft Hertenmergh den meesten prijs: waer op volghet, doch met slapper kracht, Kalfs-mergh.

Cistus Ledom (waer van Clusius thien gesachten heeft, by dewelcke Lobel noch drie andere doet) is een leeghe heester, de Cistus niet ongelijck. Heeft lange, swarte, klamme, ende in 't aentasten wat klevende bladeren. Want sy zijn deelachtigh een taeye ende Termenthijnachtighe vettigheyt, die haer van buyten op sommige tijden uyt-geeft, te weten in 't Voor-jaer, ghelijck den ouden Dioscorides schrijft 1. 110. ofte liever, ghelijck Bellonius, die sulcks selver gesien heeft, genuycht in 't eerste Boeck van sijn Françoische Aenmerckingen op het sevendende capittel, in de Somersche Maenden, ende hoe de Sonne meerder hitte geeft, hoe sy dese vettigheyt, meerder uyt-treect. Dit heester wast op woeste, ende ongebouwde plaetsen van Spaengien, ende by Mans in Vranckrijck, dan het beste in 't Grieksche Eylandt Cypers, ende Creta, nu Candien genemt, alwaer de gemecke Bellonius de Termenthijnachtighe vettigheyt heeft sien af-nemen. De Grieken, schrijft hy, hebben een bysonder werck-tuygh, ghelijck een Ros-kam sonder tanden, waer mede sy dese vettigheyt van de tacken, ende bladeren afschrappen, met onlijdelijken arbeeydt, als zijnde in het heetste van de Honts-dagen, en op 't Geberghen te. By-een vergaert, wert door-gedaen, ende in blonsers

Wonsers, ghelijckmen in de Winckels fiet, bewaert. Dese vochtigheydt, in 't Grieks, ende daerna in het Latijn *Ladanum* geheeten, in 't Arabisch *Laden*, ofte *Loden*, in 't Italiaensc *Laudano*, ende *Odano*, in het Spaensc *Xara*, werdt in Grieken-landt, daer het rechte in overvloed voort-komt, veel ghebruyckt, om de bedompte, ende qua de lucht met haer welriekende warmte te suyveren, gelijk wy hier doen met Wierroock, Genever-besjen, Nagelen, oft diergelijcke. Wert oock veel gedaen in Reuck-ballen, ende alderhande Reuck-werck. Dan behalven den aenghenamen reuck, heeft dit *Ladanum* noch verscheyde kracht in de Heel-konste.

Het is verwarmende, seydt Dioscorides, ende sulcks schrijft *Galenus 7. Simpl.* in den tweeden graed, met een weynigh 't samen-treckende, sijn van stoffe, ende daerom versachtende, morw-makende, verterende, ende rijpende. Derhalven bequaem, om tot een *Pessiu*, ofte ser-pil gebruyckt, de hardigheydt van de Lijf-moeder door sijn versachtende kracht, wach te nemen, ende deselve door sijn droogge 't samen-treckinge te verstercken, haer overtolliche vochtigheydt op te drooghen. Door welcke kracht het oock belet het uyt-vallen van 't hayr. Streckt, in 't korte, om alle pijn, die uyt koude veroorsaect, te stillen, ende alle harde gheswellen te doen slincken. De meer-ghemelte Dioscorides keurt voor het beste, het welck boven sijnen lieflijcken reuck, geelachtigh van verwe is, wat na den groenen treckende, van stoffe vet ende saey, doch niet zandigh, maer klevende ghelijck Harst.

Pijn-boom heeft in sijn schorsfen eenen drooghen, ende 't samen-treckenden aert, die doen het vel over de Wonden groeyen, ende ghenesen de verbrandt-

heydt. De vettigheydt, die uyt desen Boom vloeyt, ende *Harst* genoemt wert, noch versch zijnde, sijn de pijn van de ghewrichten, insondertheydt in de Heupen, versacht ende verdouwt de hardste gheswellen: maer die onder is, heeft meerder kracht om te verwarmen, ende te verteren. Dit selfds grijpt oock plaets in *Harst*, ofte *Gomme* van anders Boomen.

Het kruyd, dat in 't Grieks *Narthex*, in Latijn *Ferula*, ende daerna in François ende Italiaensc, *Ferola* genoemt wert, ende in 't Spaensc *Cannabeia*, (om haer rietachtigheydt) is van ghedaente onse Fenckel niet ongelijck, ende wast veel in Asien, ende Afrijcken: doch mede in Europa, ghelijck ick het selfde ghesien hebbe in Italien ontrent Florençen, Romem, Napels, ende in Vranckrijck ontrent Mompellier, ende Marseille. Het is van verscheyde soorten, selver oock na de verscheydenheydt van de plaetsen, daer het groeyt, ende daerom brought het oock verscheyden Sap, ofte *Gomme* voort, *Sagapenum*, *Galbanum*, ende *Ammoniacum*, alle drie in de Heel-konste gebruyckelijck.

Sagapenum is heet in den derden, ende droogh in den tweeden graed, seer vermorwende, ende verterende. Werdt derhalven seer bequaemelijck gebruyckt teghen alle Kramp, Lammighydt, Treckinge, ende weedom der Zenuwen. In Azijn geweyckt, verteert, verdriift, ende doet scheyden alle hardigheydt in verouderde koude gheswellen, ende klieren. Verklaert het gesichte, ende verdriift de schemeringhe, ende vlekken van de Oogen, met Sap van Wijn-ruyte gemenght. Belet oock het uytvallen des hayrs.

Voor de beste wert ghekeurt van den Arabischen Genees-meester *Mesue*, die klaer is, van buyten geel, van binnen wit, na Loock ruyckt, scharp op de Tonge, ende lichtelijck smelt.

Galbanum verwarmt tot by-na in den derden graed, en verdrooght tot in den tweeden, versacht, koockt, verdunt, doet scheyden, treckt doornen, ende splinters, doet de koude gheswellen rijpen, ende door-breken. Met Azijn, ende Salpeter vermenght, verdriift de Sproeten, ende den Tantsweer in de holligheydt ghessteken.

Werdt meest ghepresen van Dioscorides, het gene uyt veel kleyne stuczkens bestaet, ende Wierroock ghelijck, dat suyver, vet, ende niet houtigh en is, in-hebbende wat Zaet van sijn Kruyd, sterck ruyckende, ende niet te vochtigh, noch te droogh zijnde. Siet *Wecker. 1. Antid. spes. 17.*

Ammoniacum leect uyt de *Ferula*, die by Cyrenen, ende den Tempel van *Iupiter Ammon*, in het uytterste van Afrijcken (daer hem *Alexander de Grote*, uyt verwaende grootshydt dede erkennen voor Iupiters soon) overvloedigh voort-komt. Het is warm, ende droogh in den tweeden graed,

versacht, ontdoet, ende treckt nyt, vermorwt alle hardigheydt, ende versoet de pijn, daer uyt onstaende, in Azijs, op sacht vuur, ghesmolten. Met Olye, ende Salpeter ghemenght, vermorwt, ende verdrijs alle harde gheswellen: ende stilt de pijn van de ghewrichten; ghelijck het oock de knobbs aldaer doet vergaen, ende door-breken, als by het selve Honigh, ende Peck ghesmolten werden. Is mede dienstigh om het gesichte te verklaren, midts de duysterheydt verdrijvende, ende de schellen die over den Appel beginnen te groeyen, afnemende.

Wert voor goet gehouden, volgens de getuygenisse van den meer-gemelten Dioscorides, dat wel gheverwt is, de Wierook ghelijck, met kleyne stucckens, suyver, sonder eenigh mengsel van hout, ofte steenkens, van reuck, als Beverwijn, en bitter van smaek.

Bdellium is een gomme, ofte Traen, die uyt eenen Arabischen Boom leect, so genoemt in 't Grieks, als stinckende, om sijnen swaren reuck. Het verwarmt in den tweeden graed, versacht, scheydt, ende verteert. Met Wijn, ofte warm Water ghesmolten, ontdoet de krop-swellen, alderhande hardigheydt, ende knobbs van de ghewrichten.

Het beste *Bdellium* is bitter, sonder suyrigheydt, suyver, vet, broos, ende wel-ruyckende. Siet verder *Wecker. I. Ant. sp. 17.*

Syrax is een boom by-na ghelijck den Queeboom, die in Languedock wel wast, maer en gheeft daer gheen vette vochtigheydt, ghelijck in heeter Landen, ende dese is tweederhande, beyde wel-riekende, sommighe gomachtigh, in greynen, ende klouten ghestijt, die uyt Pamphylien, Cyprus, ende Candia, over plachte ghebracht te werden in riet-pipen, daerom in de Winckels ghenaemt *Syrax Calamita*, in 't Grieks na den Boom, uyt den welken hy traent als een Keeckel, *Syrax*, in het Italiaensch, *Storace*, in 't Spaensch, *Estoraque*, de ander is vocht ende weeck, ghelijck den Termenthijn, *Storax liquida*, ende by d'Italianen, *Storace liquida* gheheeten; is wat heeter, als de drooge. De gomme die teghenwoordigh gemeenlijck ghebruyckt wert, is bruyn, vol gruys, breuckigh, ende by-na vermeluwt, dewelcke ten tijde van Dioscorides verworpen werde: die 1. 68. voor de beste keurt de ghene, die vet is, roschachtigh, hartachtigh, daer eenighe witte stucckens by zijn, sijnen goeden reuck langh behoudende, ende die, als men hem weyckt, een honichachtighe vochtigheydt van hem gheeft. Dese scheelt soo veel van de gemeene, als den *Falerum*, seydt *Galenus*, dat is den besten Wijn, van den schlechten, die in de Krougen gedroncken wert; dan komt seer selden over, erde werdt van de Joden aldaer vermenght ende vervalft. Ick heb evenwel van den oprechten te

Napels gesien by den nauw-keurigen *Feyname Imperato*, die deselvd te Venetien van een Koopman van Aleppo gekocht hadde.

Syrax verwarmt, maect morw, ende verteert, bequaem om alle hardigheydt te versachten, de gheswellen, ende harde klonters, insonderheydt van de zenuwen, te ontdoen, ende wert bequaemlijck vermenght onder Salven die versachten ende verdrijven.

Tacamahaca, welcken Indiaenschen naem by de Spaengiaerts ghehouden is, werdt by haer overgebracht uyt West-Indien, alwaer hy wast in nieuw-Spaengien, aen een Boom soo groot als een Populier, seer goet van reuck, dewelcke ghequetst zijnde, dese Gomme, ofte Harst uytgheeft, van verwe het Galbanum ghelijck (ende daerom seggen sommighe, datse het oprechte Galbanum is) met witte placken, als Ammonicum swaer van reuck, ende smaek.

Dese Gomme is warm in 't beginfel van den eersten graed, droogh in den tweeden, mede deelachtigh van een groote r'samen-treckinge: waer door sy niet alleen en kan ontdoen, ende scheyden de taeye vochtigheden, maer de Leden noch verstercken. Sy werdt ghebruyckt teghen allerley gheswel, ende om alderhande pijn, uyt koude, ende windtachtighe vochtigheden komende, te doen vergaen. Sy verdrijs den Tant-sweer, in de quade ende holle Tandn ghefteken: ende als eenighen bedorven Tant, daer mede ghebrandt wert, dan gaet de bedervinghe niet vorder. Sy versoet alle smerten der Lidmaten, sels oock de Gichtbelet den Kramp, gheneest de Wonden der zenuwen, ende verteert de over-blijvende vochtigheydt.

Komt mede van een West-Indischen Boom (ontrent Carthagena, ende Nombre de Dios) gequetst zijnde, een soorte van Harst, van verwe de *Tacamahaca* ghelijckende, maer meerder blinkende, vochtiger, ende grover; in 't Indiaensch, ende daerna oock in Spaensch, *Caranna*, ofte *Carafia* gheheeten, van reuck deselve *Tacamahaca* ghelijck, maer noch swaerder, vet, ende olyachtigh, derhalven oock taey, sonder groote kleefachtigheydt.

Het is eenen nieuwelijcks bekenden Harst, warm van aert, veel meer dan in den tweeden graed: die de Indianen veel ghebruycken tegen de gheswellen, ende alderley smerten. Ja is bequaem tot alle de gebreken, die wy de *Tacamahaca* toe-geschreven hebben, ende noch krachtiger, soo datse dick wils in korter tijdt volbrenght, waer toe men met de *Tacamahaca* in langher tijdt niet en heeft konnen geraaken, gelijk de Spaensche Schrijver *Monardus* gemeyght, sels bevonden te hebben, het welck ick, ende andere oock uyt eygene ervarentheydt konnen bevestighen.

Opopanax, is soo veel in 't Grieks te segghen, als Sap van *Panax*, beschreven by Dr. Dodoens in 't 10. Boeck, van 't 2. Deel, op 't 14. Cap. Uyt dit kruyt vloeyt een Sap, 't welck tot een Gomme verhart, en is heet in den derden, droogh in den tweeden graed, sterck versachtende, ende verterende. Heelt de Gescheurtheyt, versoet de Gichte, ende Tañt-sweer, versacht de harde Lijf-moeder, doet Bloet-sweren, klap-ooren, ende andere geswellen rijpen, en doorbreken, scherpt het gesicht, ende met Honigh ende Peck vermengt, tot een Plaester, geneeft de beten van dulle Honden. Werdt oock bequamelijck ghedaen in alle Plaesters, ende Salven, streckende om te vermorven, ende de koude gheswellen tot rijpinge te brengen.

Voor het beste werdt gehouden, dat bitterste van sinaeck, sterckste van reuck, van binnen wir, of geelachtigh is, van buyten saffraen-verwigh, glat, vet, breuckigh, terstont in 't water smeltende. En in dit smelten werdt dese, ende andere Gommen gesuyvert: want de vuyligheyt daer door boven-drijvende, valt alsdan lichtelijck af te nemen.

3 *Ammoniacum*, *Bdellium*, *Styrax*, ende andere van die slagb, als sy door onderdom verdroogt zijn, dan hebben sy meerder kracht, om te verteren, als om te versachten: maer in ghebreck van versche, machmen deselve in verte Olye laten smelten.

Uyt de verhaelde enckele Heel-middelen werden gemengt, en in de Winckels toeghemaeckt Olye van Lelyen, van Camillen, van Lijn-zaet, van Lisch, van Pier-wormen; als oock van *Ladanum*, die aldus bereyt wert: Op een pont *Ladanum* wel kleyn gestooten zijnde, gietmen ses oncen Rosen-water, en vier oncen Olye van soete Amandelen, dit te samen anderhalf uure op langsaem vyer gekooct, en dan soo dickwils door ghedaen, tot dat het een klaren Olye is. Staen noch gereer Salve *Resumptivum*, en van *Aithaa*, ofte *Huemst*. Plaester van *Mucilaginis*, *Diachylum magnum*, van *Melilote*, de *Ranis*, sonder en met *Quick-silver*.

4 Als dit tot gebruyck sal gebracht werden, dan salmen, so om de pijn te stillen, als om de hardigheyt, en de grove vochtigheden te versachten, beginnen van een vochtige Stovinge, bestaende uyt de wortels, en kruyden, hier voor verhaelt, gelijk tot voorschrift, uyt de wortels van Lelyen, ende *Huemst*, de bladeren van *Maluwe*, en *Vyolen*, Lijn-zaet, *Fenigriek*, *Camillen*, *Dil*, en *Melilote*, te samen in water, mer wat Olye gesoden. Terstont na het stoven, als het gebreckelijcke deel noch heet is, ende de tocht-gaetjens open, salmen het selve strijcken mer een van de ghemelte Olyen ofte Salven, ende daer een Plaester over slaen, beyde wel werm gemaeckt zijnde. Want daer door konnen sy teghen haer kracht van binnen door-dringen, en alsoo dapper versachten, ende helpen. Dan een Plaester alleen, dewijl sy

door haer dicke stoffe soo niet in de huyt kan schieten, heeft slapper kracht om te versachten. Uyt het overighe, dat het Af-sietfel van de stovinge na laet, ghestampt, en gemengt, met Olye, ofte Salve, kan mede een Pap gemaeckt werden, om na het stoven op te leggen, ofte de volgende: Neemt de wortels van Lelyen, *Huemst*, *Flatich* en *Lisch*, van elcks twee oncen; bladeren van *Maluwe*, en *Camille-bloemen*, van elcks twee handen vol, Vijgen in riemkens gesneden N. 1 x. Alles morw gekooct in water, dan in een steenen Vijfel gestampt, ende door een Seef gestrocken zijnde, doet daer by Lijn-zaet-meel, en van *Fenigriek*, van elcks een once, *Hoender-vet*, *Gansen-vet*, ofte *Ende-vet* drie oncen, en roert het in een pot, ofte becken, over weynigh vyer, tot een Pap.

Het VII. Capittel.

- 1 *Verdunnende Heel-middelen.*
- 2 *Enckele; als Dille, Poleye, Keule, Orego, Thijm, Quendel, Mariolene, Rosmarijn, S. Ians-kruyt, Alfen, Santorie, Alant, Wijn-kruyt, Cumijn, Laurier, Ver, Mergh, Olye.*
- 3 *Gemaeckte, en gemengde.*
- 4 *Maniere om te gebruycken.*

I

Dewijl de verdunnende middelen, de onsenlijcke tocht-gaetjens van de huyt openende, diep binnen schieten, en doen niet alleen de koude, grove, en gestremde vochtigheyt door haer wermte smelten, maer snijden oock door haer sijnigheyt van deelen deselve, ende maken se so dun, dat sy daarna van selfs tot dampen vervlieghe, ofte ten minsten door treckende middelen verdwijnt.

2 *Dille* is werm in 't hoogste, ende droogh in 't begintfel van den tweeden graed, ghelijck *Galenus* schrijft 6. *Simp.* In Olye gesoden, verteert, ontdoet, verdriest, versoet de smerte, rijpt, ende verdouwt alle rauwe vochtigheden. De groene bladeren, en versche bloemen zijn meerder verwerende, ende verdrooghende, als de drooghe, ende derhalven oock minder verdouwende. De asche van 't ghebrande zaet werdt gheprepen, seydt *Galenus*, op alle vochte, ende waterachtighe zeeren, insonderheyt die by het Eynde, ende daer ontrent staen; drooght oock den Huygh op, ghelijck *Plinius* schrijft.

Poleye is seer verdroogende, ende heet in den derden graed, als blijkt, ghelijck *Galenus* seydt, mer dat sy van buyten opgeleydt, de huyt roer maeckt, ende als sy daer wat lange op bleef, soude quetsen. Dat sy daer-en-boven sijn maeckt, is genoegh af te nemen, uyt de dicke ende taeye sluymen, die sy uyt de Borst doet op-komen, ende oock de Stonden verweckt. Met het af-sietfel gestooft, verdriest het

Jeuckfel, en Krawagye, versacht de harde geswellen; en daer in gebaeyt, geneest de hardigheyt, ende omdraeyinge van den Lijf-moeder.

Keule, ofte *Santurey*, is heet, ende droogh in den derden graed, verdunt, en verteert alle taeye en dicke vochtigheden, die in eenige leden vergadert zijn, en ghemenght met Gersten-meel (gelijck oock de *Poley*) versacht de Gichte.

Spaensche Orego, ende grove *Marioleyne*, die wy wilde *Orego* noemen, hebben een door-snijdende, verdrooghende, ende verwerrende kracht, ende dat tot in den derden graed, waer door alle koude, winderige, en lossche geswellen vergaen, met haer af-sietfel gestoof zijnde, gelijk het oock geneest de Schorftheyt, Jeuckfel, ende voort-loopende Vyerigheyt. Het Sap verdrijft de geswellen in den Mont, en doet den Huygh op-krimpen: ende met Melck in de Ooren werm gedruypt, stilt het tuyten, ende de pijn van deselvighe.

Thijm werdt in onse hoven onderhouden, dan groeyt in Spaenjen van selfs, als oock in Vranckrijk, doch meest in Provence, en Languedock (waerom den Honigh aldaer soo liefelijck, en wel-riekende valt) insonderheyt by Mompellier, daer ick hem so dicht, en overvloedigh hebbe sien wassen, gelijckerwijs hier in de Heyde.

Hy is, volghens de leer van Galenus 6. Simpl. heet, en droogh in den derden graed, dapper doorsnijdende, en verterende. Op alle versche koude geswellen, Oedemata genoemt, vermenght met Azijn, geleydt, door deselve morw werden, rippen, en verdwijnen, als oock alle harde knobbelen. Ontdoet het geronnen bloet, verdrijft de Wratten, en bloedige Klieren; met Wijn en Gersten-meel gemenght, versacht de Gichte-pijn.

Quendel, of wilden *Thijm*, in de Winckels met den naem van *Serpillum* best bekent, volght in aert, en krachten den rechten *Thijm* nu beschreven.

Marioleyne is werm, ende droogh in den tweeden graed, sijn van stoffe, dun-makende, en verterende. Daerom werdt sy bequamelijck geleydt op de waterachtige, koude, ende dicke geswellen, die sy doet sincken, ende vergaen, versterckt de ontledene lidt-maten in roode Wijn gekooct. De dorre bladeren met Honigh vermenght, verdriyen de blauwghedyt van geblurste leden. Ende om de gebroken, verstuyccte, en uyt de leden gheschoven deelen te ghenesen, werdt sy bequamelijck gedaen by eenighe verwerrende Plaesters, ofte oock alleen onder Was gemenght.

Rosmarijn wert hier te Lande in de hoven forghvuldigh onderhouden, en neerstelijck voort-geler: dan wakt van selfs in Spaenjen, en Vranckrijk, met sulcken menighe, dat ick ghesien hebbe in Languedock den selven als *Mutsaert* gebruycken.

Hy is werm, ende droogh in den tweeden graed,

suyverende, en door-snijdende. In kleyne Wijn gekooct, en daer mede de koude geswellen, ende doet deselve sincken ende verdwijnen, ende stilt de pijn der zenuwen.

Hypericon, ofte *S. lans-kruydt* is werm, ende droogh tot in den derden graed, ende sijn van stoffe. Derhalven nat om de dickigheydt te verteren. Het selve versterckt de zenuwen, ende helpt haer verpletteringhe.

Affen is verwerrende, verdrooghende, suyvermakende, en wat te samen-treckende. Met Honigh en Salpeter gemenght, verdrijft de Squynantie: en met Water de puysten, oft geswellen des nachts komende, en daerom by de Grieksche Genees-uytseters, *Epinyctides* genoemt.

Kleyne *Santorye* is by-na van deselvighe gematigheydt, verdrooght, ende dat krachtigh, evenwel met sulcken scherpigheydt niet af-vegende, ofte het kan de verholen holligheden, en Fistulen genesen. Gelijk het oock versacht, en dun-makende doet verdwijnen de oude hardigheden.

Alant verwermt, verdrooght, ende verdunt alle taeye, ende dicke slijmerigheden. De Bladers, ende Wortelen in Wijn gesoden, verwerpen, ende ghenesen de oude koude gebreken, gelijk oock de Heup-pijn, ende helpt de weynighe uyt-wijckinge der lidt-maten, die uyt overvloet van vochtigheyt onstaet.

De Wortel van *Dil*, maer insonderheyt her zaet verwermt, doet verdwijnen, en de koude geswellen sincken. De Bladeren en Bloemige toppen doen al't selve, doch wat slapper.

Wijn-ruye verhit, en verdrooght tot in den derden graed, is seer sijn van deelen, door-snijt, en verteert derhalven de dicke, ende taeye vochtigheden. Het Poeyer van de Wortel met Honigh gemenght, verteert het bloet, dat tusschen vel en vleysch geschooten is, verdrijft de blauwe placken, ende alderhande vlekken. In Wijn ghesoden, doet den Taer-sweer over-gaen: ende 't sap in de Ooren ghedropen, het ruyschen, en de pijn. Tot alle het welcke de Wilde ruye noch krachtiger is.

Cumijn heeft sijn meeste kracht in 't Zaedt, het welck heet ende droogh is in den derden graed, dun-makende, ende verterende. Het Poeyer by verwerrende Pappen ofte plaesters ghedaen, doen alle waterighe, ende windachtighe geswellen verdwijnen.

Laurier is in sijn Bladeren werm, ende droogh tot in den tweeden graed, versachtende, ende doorsnijdende. Haer af-sietfel tot badt, ofte Stovinghe gebruyckt, is seer nut teghens de gebreken van de blaes, ende Lijf-moeder. Met Gersten-meel gemenght, doen sy de op-geblase geswellen sincken. De Besyen, die wy Bakelaers noemen, zijn noch krachtigher, welckers Poeyer onder versche Boer gedaen,

gedaen, fuyvert de huyl, en verdijft alle Placken, en Sproeten.

Ver, en *Merg* van heete, en wilde Dieren, om dat fy heeter, en fijnder zijn, en het deel, daer fy op geleyt werden, lichtelijck door-dringen, hebben groote kracht om te verdunnen, infonderheyt als fy door den ouderdom noch scherper geworden zijn: gelijk die van een Vos, Hont, Beer, ofte Leeuw. Het selfde heeft oock plaets in *Olye*, die door de jaren gefuyvert en verdunt is.

3 Hier uyt itaen in de Winckels *Olye* van Dille, van Bakelaer, van Wijn-ruyt, van Hypericum, van Vossen: Salve van Agrippa, en Arogon. Water van *Poleye*, *Alffen*, *Martoleyne*, en *Rofmarijn*.

4 Op dat dat de koude, grove, ende flijmerighe vochtigheden, die in eenigh deel, ofte tot een hardigheydt, ofte ontrent de zenuwen, ende gewrichten verandert, ende by een gerunt zijn, uyt defelve lichtelijck ghetrocken, ende verdreven mochten werden, soo dienen fy voor-eerft verfacht, ende daarna verdunt, ende dat liever door Stovinghen, om dat fy door haer dungheydt beter kunnen door-fchieten, als Plaesters. Om te verfachten, zijn de verſche Kruyden bequaem, maer om te doen verdwijnen, de drooghe. Men kan een Stovinghe maken, als volgh: N. Alaats-wortels, ende Liſch-wortels van elcks 2 oncen, Bladeren van Orego, *Poley*, *Thijm*, *Santorye*, *Rofmarijn*, *Laurier*, van elcks een handt vol, Zaer van Wijn-ruyt, en *Cumijn* van elcks een loot. Te ſamen in drie kannen Water tot op de helft ghekoockt, in 't laette daer by ghe-daen een kanne Wijn, ende dan door-ghekleynt. Als hier van mer een Spongye, ofte wollen lap ghe-heel werm gheſtooft is, ſoo ſalmen terſtont, dewijl de huyl noch open is, het deel teghen 't vyer ſtrijcken, ende wrijven mer een van de ghemelte *Olyen* ofte *Salven*, daer onder ghemenght hebbende ſoo veel Voor-loop van Brandewijn. Om de beſtreken plaets niet naeckt te laren, kanmen defelve bedecken met een Plaecter, die ghemaect is uyt gelijcke deelen van *Uing*, *Arogon*, en *Empl. de Mucilagibus*: doch dun geſtreken, en dicht door-fneden, om het uytwaeffemen te beletten.

Het VIII. Capittel.

- 1 Verdunnende Heel-middelen.
- 2 Enckele, als *Azijn*, *Zout*, *Pekel*, *Zet-water*, *Salpeter*, *Aſſche*, *Loogh*, *Kalck*, *Aluyn*.
- 3 Toe-gemaecte, ofte gemengde.
- 4 Maniere om te gebruycken.

NA dat de vochtigheydt, die eenigh deel heeft doen op-fwellen, verfacht, verdunt, ende door de gemelte middelen bereydt is, dan moet eerſt de

ſelve ofte verteert, ofte na buyten, door de gheopende gaetjens van de huyl ghetrocken werden, tot dat al het gefwel gaer ſincken, ende ſincken, en de toe-vallen van 't gebreck verſoeten.

Verterende Heel-middelen, moeten ſoo groote kracht hebben, om te verdunnen, ende te verdrooghen, datſe al de quade vochtigheden, die haer voorkomen, ſonder uyt-dampen, konnen verteren. Dese dienen voor flijmerige, waterige, ende windachtige gheſwellen, ſomtjids oock voor harde, maer niet dan als fy op 't af-gaen zijn, ende na datter door verſachten en verdunnen een bequame bereydinge voor-gegaen is.

2 *Azijn* heeft, door ſijn groote fijgheyt van ſtoffe, een ſeer verterende kracht, ende kan dapper verdrooghen. Werm geſtooft, verdrijft de koude geſwellen, ondoet het bloed, dat tuſſchen vel, ende vleyſch geronnen is, ſtilt de Gichre, ende bedwinght de voorts-kruypende Sweringhen. Den Waesdom van heeten *Azijn*, verteert de Waterachtigheydt, en verdrijft het tuyten der Ooren, gelijk *Dioſcorides* ſchrijft 5. 17.

Zout verdunt, en verteert alle overtollige vochtigheydt, die het in 't lichaem vindt, verdrooght, treckt by-een de vordere vaſte ſtoffe, (welckes kracht wy oock in 't zouten van vleyſch, ende viſch, dagelijcks bevinden) defelve voor verrottighe bewarende, geneect geſwollen, ende bedorven Tant-vleyſch.

Pekel, ende *Zee-water* volgen de krachten van het *Zout*, waer mede nuttelijck gheſtooft werden, geſwollen, ende gichtige leden, als oock rappigheydt, jeuckte, en voort-kruypende zeeren.

Salpeter beſit defelve krachten van 't *Zout*, dan dat het minder toe-treect.

Alle kruyt, tot *Aſſche* verbrandt zijnde, verkrijght eenighen brandt, ende meerder hitte, ende dienvolghende oock ſcherpigheydt. *Galenus* ſchrijft 8. *Simp.* dat de *Aſſche* van *Vijge-tacken* dapper verdunt, ende verteert, als zijnde ſcherp, ende brandende. Wy konnen hier te Lande altijd hebben de *Aſſche* van *Wijngaert-rancken*, *Kools-ſtroncken*, ende daghelijcks aen onſen haert van *Eycken-hout*. De meer-gemelte *Dioſcorides* getuygh 5. 93. dat ſodanigen *Aſſche* met *Reuſel*, ofte *Olye* vermengt, ſeer goet is om de knuſſingen, ende knobbelen van de zenuwen te verdrijven: ghelijck fy oock van andere bequaem geacht werdt, om de koude geſwellen te doen ſincken, ende de pijn der gewrichten te verſoeten. Maer ick tekene, beter te weſen, datmen in plaets van *Aſſche* het *Loogh* ghebruyckt, ofte noch liever het *Zout* daer uyt-getrocken met Voor-loop van Brandewijn gemengt, 't welck beyde krachtigh verteert, daer de vuygheydt, die het uyt-getrocken *Zout* in de *Aſſche* over-laet, verſtoppende, en toe-klevende is.

Kalck.

Kalck, seydt Galenus 8. Simpl. is een soorte van Affche, doch van sijnder stoffe, als die van hout komt. Heeft door de banck een seer verhitende kracht, waer door sy oock op de huyt een korst brant. Onder Vet, ofte Olye gemengt, neemt aen de kracht van te doen versachten, ende verdwijnen. Waer toe de versche, en ongheluste voor de beste geoordeelt wert. Gewasschen zijnde, schrijft deselve Galenus 8. en 9. Simpl. is seer verdroogende sonder scherpigheyt, dan heeft meerder kracht om te verdrijven, en te verteren, als sy niet Pekel, of Zee-water gewasschen is; waer mede tot sulcken eynde een Loogh gemaect kan werden.

Alwyn heeft een seer t'samen-treckende, verdroogende, en verterende kracht. Bedwingt, en drooght op het vleysch, dat in de Wonden te weelderig uyt-waist, vuyle Sweringhen, gheswollen Tant-vleysch, zeerigheyt in den Mont, Jeucksel, en Rappigheyt, over 't geheele lichaem.

3 Ten selfden eynde staen in de Winckels bereyt Olye van Beverswijn, van Euphorbium, van Tichelsteen, ende Petrolye.

4 In 't ghebruyck van de gemelte middelen salmen gaen op de volgende maniere. Wanneer datter een losch ende sacht gheswel, sonder pijn ofte roodigheyt, in eenigh deel, gelijk de knye, ofte sackken, vergadert, ofte wijdt verspreyt, als de beenen van de ghene, die Water-suchtigh zijn, ofte na de Gicht-pijn: in sulcken geval, moet de slijmerige, en waterige vochtigheyt, ofte oock de beslotene winderigheyt voor-eerst verteert werden met een Stovinghe van Loogh, ghetrocken uyt de Affche van Wijngaert-rancken, Eycken-hout, oft Kool-stroncken, in een nieuwe Spongye, ofte wolle lap vast opgebonden. Na gelegentheydt van saken mogen in dit Loogh gekooct werden, Orego, Thijm, en andere door-snijdende middelen. Indiender meer opdrooginge vereyscht wert, dan machmen gebruycken het Loogh van geluste, ende gewassche Kalck. De spongye, ofte lap, na een uure af-genomen zijnde, salmen de plaetse voor 't vyer smeren met de gemelte Olyen. Maer als het gheswel, gantsch verhart geweest zijnde, nu ten deele versacht is, dan salmen alle de vochtigheyt, die nu al bereydt, ende losch is, niet alleen op-drooghen, ende verteren met de gemelte stovinge, maer oock met den damp van stercken Azijn, ende Voor-loop van Brandewijn. Hier toe werdt een gloeyende Tichel-steen, waer mede onse straten geleydt zijn, in een hooge, ende boven nauwe pot gedaen, en daer dan wat van den Azijn, ende Brandewijn op-gegoten, en over den stroom, ofte waessel, die daer met groote hitte van opvlieght, het geswollen deel gehouden. Een deel van de vochtigheyt aldus verteert zijnde, moet het overige eerst met versachtende middelen bereydt, ende dan wederom opgedrooght werden, ende dit beyde

door malkanderen soo lange op-geleyt, tot dat, alle de vochtigheyt verteert zijnde, het gheswel heel komt te sijncken. Doch op alle de vier geswollen, te weten, de slijmerige, waterige, winderige, en verharde, dient terstont na het strijcken, gheleydt een verdouwende, treckende, ende verterende Plaester, ghemaect van 't gene t'sijnder plaetse verhaelt sal werden, ofte oock het volgende, dat de vochtigheyt van de gheswollen door de sweet-gastjens merckelijcken uyt-suyght. Neemt ouden Olye 7 onzen, wit Was 5 onzen. Te samen gesmolten zijnde, doet daer by Termenthijn 4 onzen. Aen 't kouwen zijnde, stroyt daer in Salpeter, ende Zout van Bycken-hout, van elcks 1 onze.

Het IX. Capittel.

- 1 Treckende Heel-middelen.
- 2 Enckele; als Guychel-heyl, Katte-kruyt, Seep-kruyt, Wier-peper, Mostaert-zaet, Kerse, Broe-wielen, Bertram, Wolfs-melck, Peck, Teer, Euphorbium, Swavel, Suyr-deegh, Misch van Duyven, Gansjen, Hoenderen, Koeyen, Paerden, Geyten.
- 3 Mengel-middelen.
- 4 Maniere om te gebruycken.

Treckende Heel-middelen zijn de ghene, die op-geleyt, soo waterige, als dickachtige vochtigheyt van binnen na buyten trekken. De treckende kracht bestaet meest in wormte, ende werdt vermeerdert, als daer by komt een drooghte, ende sijne stoffe. Het ghene sijn, ende in den tweeden graed werm is, treckt wel: dan dat in den tweeden graed komt, en treckt niet alleen, maer doet oock verteren, ende verdwijnen 't gene getrocken is. Dat noch heeter, ende sijnder is, treckt soo sel, dat het Blade ren op de huyt maect. Van de twee eerstenullen wy alhier, ende van 't laetste in 't naelt-volghende Capittel handelen. Vorder zijn onder dese middelen sommighe van aert treckende, als Dictamus, Propolis, Sagapenum, I hapsia: sommighe door verdervinge, gelijk Duyve-milt, Gansse-milt, ende alle andere, die heete Dieren af-gaet: andere door eygenschap van haer wesen, gelijk de Scorpioenen, op de wonde, die hy ghesteken heeft, gheleydt, sijn eygen vergif uyt-treect, als mede het Hayr van een dullen Hont.

2 *Guychel-heyl* met rootachtige, oft purpere bloemen, is werm, en droogh by-na tot in den derden graed, en derhalven sijn van stoffe, door-snijdende, verdunnende, de vochtigheyt na buyten treckende, en verterende.

Seep-kruyt

Zeepe-kruydt wast in Duytfland in 't wildt, ende aert oock seer weeldigh in onse Hoven. Het is verwarmende, verdroogende, ende als *Zeepe* (waer van de naem komt) suyverende. Heeft daer-en-boven een treckende kracht, ende met Gerste-meel, in Wijn gekoockt, verdriefft de harde geswellen.

Peper-kruydt, dat hier in menichte aen de slooten, (daerom gheemeenlijk *Water-peper* ghenoeemt) als oock in eenighe leeghten van 't Haeghsche-bosch, op-slaet, is heet, ende droogh tot in den vierden graed. Het verteert de koude geswellen, ende verouderde hardigheyt, geneest de vervuylde Sweren, scheidt het geronnen bloedt, dat onder de gepletterde Huyt leydt, met Alant-wortel gestooten.

Maslaert-zaet is heet ende droogh in den vierden graed. Heeft een verdunnende, ende na-treckende kracht, ende derhalven bequaem (ghelijck oock het voorgaende) in alle gebreken, daermen eenige quade vochtigheden van binnen na de Huyt wil trekken, ghelijck op Gichte, koude, ende verouderde geswellen.

Kerse, soo, die in de Hoven onderhouden werdt, als die in 't wildt van selfs op-slaet, is van deselfde ghematigheyt ende krachten, te weten in haer Zaet, dat meerder hitte deelachtigh is, als de Bladeren.

Netelen zijn warm in den eersten, droogh in den tweeden graed. De Bladeren, ende het Zaet (het welck noch krachtiger is) met Olye vermengt, wert bequamelijk gebruyckt tegens de geswellen achter de Ooren, ende met Azijn, teghens de puyften, vlecken, ende andere gebreken, die haer op de Huyt openbaren.

Bernam, ofte *Pyrethrum*, is in sijnen Wortel heet ende droogh in den derden graed, sijn van Deelen, ende dapper uyt-treckende, waerom hy veel tegens de Tant-pijn gebruyckt wert. Met Olye gemenght, doet hy sweten, ende is krachtigh gelijk Dioscorides, ende Galenus betuygen, tegens het beven der Leden, als oock teghens de gene, die verkout, ende beroert zijn: also sy deselfde niet alleen de warmte, maer oock het gevoelen wederom geeft.

Wolfs-melck, ofte *Tithymallus*, is in sijn melckigh Sap, heet, ende droogh in den vierden graet. Het geneest de vuyle Schorfftheyt, doet de Wratten, ende Lijck-doornen af-vallen, neemt wech de harde kanten van de Fistulen, ofte loopende gaten.

Peck ende *Teer* zijn een ding. Want de vettigheyt die door het vuur uyt de tacken van den Peck-boom, ofte Pijp-boom vloeyt, wert *Teer* genoemt, ende deselve, door het sieden, hardt ghemaeckt zijnde, *Peck*. Is beyde warm, ende droogh tot in den tweeden graed, ende dun van Deelen, derhalven verdouwende, en verterende. Versacht, ende rijpt de harde, ende knobbelachtige geswellen, suyvert met Honigh de vuyle Sweringen, versacht

de pijn der lidmaten, 't zy alleen, ofte met *Swavel* vermengt, ende heelt de holle Wonden.

Euphorbium is een dick Sap, ofte Gomme van een doornachtigh ghewas in Afrijcken, ende de Westersche Landen. Het verhit, ende verdrooght hoogh in den vierden graed, ende is dien-volghende seer verdunnende, ende verterende. Onder de Olye van Bevers-wijn gemengt, is goet tegens de Gichte, Geraecktheydt, Spanninge, Verdoovinge, ende alderhande koude gebreken der zenuwen. Het treckt op den eyghen dagh uyt de splinters van de gemorselde beenderen.

Nies-kruydt, soo wel het witte als het Swarte, is heet, ende droogh in den derden graed. De Wortel, alleen in poeyer ghestroeyt zijnde, ofte met Wierroock, Teer, ende Olye vermengt, neemt wech quaet Schorff, witte Zeerigheyt, leelijcke Vlacken, ende de harde kanten van de loopende gaten.

In den selfden aert, ende krachten volghet het *Vuur-kruyt*, gehouden van *Fuchsu*, ende andere, voor een bastaert-soorte van swart *Nies-kruydt*, by onse Huys-luyden in groot ghebruyck (waerom men 't selve meest siet voor alle woningen) ende by haer so genoemt, om dat sy de Beeften daer mede vyeren, ofte het vyer in-steken. Waer van breeder verbaelt sal werden in de *Hollandsche Genees-konste*.

Swavel verwarmt, treckt, verdriefft ende suyvert; met Speecksel, Pisse, oude Olye, ofte Honich vermengt, gheneest de vyerige steken; met Termen-thijn, Schorff, ende Rappigheyt.

Onder de middelen, die uyt de bedervinghe een treckende kracht trekken, is *Suyr-deegh* het sachtste, zijnde ramelijk warm, ende dun van deelen, ende derhalven sonder moeyelijckheydt van binnen uyt-treckende, waerom het oock gemeenlijk in brandende Koortsen met Zout, ende Azijn (waer by ick met groot voordeel, een vierendeel, ofte half loot *Euphorbium* vermenghe) onder de voeten gebonden wert.

Al is 't dat alle *Misch*, (ghelijck Galenus schrijft 10. *Simpl.*) een treckende kracht heeft, so valt evenwel onder deselve groot onderscheydt.

Duyven-misch is dapper verhittende, natreckende, ende de Huyt root-makende met Gerste-meel en Azijn ghemenght, verdriefft de Krop-klieren, als Dioscorides verbaelt 2.73. ghedrooght, ende gestooten met Kers-zaet, seydt Galenus op de gemelte plaats, verdriefft de Gichte, ende verouderde pijn in de Heup, Zyde, ende Lendenen.

Gans-misch heeft deselfde krachten, dan is soo heet, dat sy nauwlijcks ghebruyckt en kan werden, ghelijck de gemelte Galenus getuygh; ende in teghendeel is de *Hoender-misch* te slap, insonderheydt van de ghene, die niet en loopen, maer besloten in de Kotten, ofte Koyen, ghehouden werden.

Koe-mifch, ende, die noch ftercker is, *Paerde-mifch* hebben een treckende, ende verterende kracht, waer door fy alle koude, waterachtighe, flijmerighe, ende windighe gefwellen doen flicken, en vergaen: andere doen rijpen, en door-breken.

Geyte-mifch is foo verdouwende, ende fcherp van aert, ghelijck Galenus mede getuyght 10. *Simpl.* dat fy onder Boone-meel vermenght, ende in Azijn en Water op-gekoockt, alle harde gefwellen doet verdwijnen; het welck oock een bequame Pap is voor de Water-fchtighe. Gedrooght, ende ghebrandt zijnde, wert veel fijder van ftoffe, maer niet merkkelijck fcherper; ende laet haer bequamelijck menghen onder verterende, ende treckende Plaefters, ende Pappen.

3 Om te trecken, ende te verteren zijn mengelmiddelen, Olye van Moftaert-zaet, die geperft wert, ghelijck Amandel-olye. De Plaefter van Bakelaer, Oxycroceum, Diachylon enckel, ende met de Gommen. Waer toe oock andere Plaefsters, ende Pappen konnen ghemaectt werden, uyt de verhaelde Heel-middelen; als van ghedrooghde, en geftoote Mifch onder Peck, ofte Teer ghemenght, waer by konnen komen Swavel, Bertram, Salpeter, gebrandt Zout, ofte d'ander verhaelde; na gelegenthey van het ghebreck.

4 Dese middelen moeten alleen aenghewent werden, als de vochtigheydt van eenigh hardt gheswel verdunt, ende bereydt zijnde, door ghen verdrooghende middelen heeft konnen verteert werden. Want dan en is fy niet wech te krijghen, als door foodanighe, die haer uyt het binnefte, in de Huyt trecken. Dese werden bequamelijck ghemaect tot een Pap, ofte Plaefter, om niet binnen te fchieten, maer van buyten op-legghende, na haer te trecken.

Het X. Capittel.

- 1 Verterende, ende verflinderende middelen.
- 2 Blaer-treckende middelen; als *Vlam-kruydt*, *Hane-voet*, *Eghel-kolen*, *Wolfs-melck*, *Zeepe*, ende *Zout*, *Spaensche-vlieghen*.
- 3 *Koppen*.
- 4 *Fontanellen*, ende *Setons*.
- 5 *Haer recht ghebruyck*.

Wanneer de quade vochtigheydt, eenigh Deel ingenomen hebbende, noch door verlachtende, noch door verdunnende, noch door treckende middelen, die dus verre beschreven zijn, niet en kan verdouwt, ofte verdreven werden, dan moet men nootfakelijck verder treden, ende komen tot foodanige middelen, die defelve smelten, ende uyt-trecken, oft door den brandt verflinden.

2 Wy fullen beginnen van de ghene, die op de Huyt gheleydt, ende blader trecken, uyt dewelcke dan veel waters loopt.

Vlam-kruydt, ofte *Flammula*, bratt, door fijn vlam-mende hitte, een blaer, ofte bleyen in de Huyt, zijnde heet, ende droogh in den vierden graed.

Hane-voet is van den selfden aert, ende krachten, ende beneffens de andere foorte, die hier te Lande overvloedig, wast, ende gheuoemt wert *Ranunculus flammula*, ende by ons *Egel-kolen*; waer van breeder in de *Hollandifche Genees-konfte*.

Wolfs-melck is mede fcer fcherp, doch evenwel een weynich minder, als *Hane-voet*; fo dat het niet temin bleyen treckt.

Zeepe, ende *Zout* onder een ghemenght, is her gemeenste ende fachtste; dan wert fcherper met wat *Euphorbium*.

By de Heel-meesters zijn de *Spaensche-vlieghen* meest in 't ghebruyck, geftooten, ende onder Suyrdeegh ghemenght, ofte ('t welck her sekerste is) daer op ghefroyt.

3 *Koppen*, also genoemt, om dat fy een Kop, ofte Hoofst ghelijcken, gelijk in 't Latijn *Cucurbitula*, na de *Cucurbita*, als of men feyde, kleyne *Kauwoerden*, gemaectt van Tin, ofte Glas ('t welck beter is, alsoomen daer in sien kan) ontfangende het vuur in haer aengefteken Vlasch, trecken krachtelijck door haer vlamme, ende hitte (seydt *Plutarchus* in fijn *Platonifche Vragen*) niet alleen de dunne, en vlotte vochtigheydt, maer oock die al diep leydt. Meerder, ende beter, als de Huyt te voren met eenighe fmedekens ghescherft, ofte door-kerft is, als dat fy alleen op een heele Huyt gefet werden.

4 Ten selfden eynde strecken de *Fontanellen*, foo genoemt, om datse, *Fonteyns-gewijs*, haer vochtigheydt uyt-gheven, ende werden in 't vleylich ghemaeckt, ofte de Huyt, tuffchen de Vingers op-getrocken, ende stijf geperft (het welck 't gevoelen fo verdooft, dat ick dickwils ghesien hebbe, het werck volbracht te zijn, eer dat her de *Siecke ghewaer wierde*) met een *Scheer-mes* door-fnijdende, ofte door een *Cautijck*; te beschrijven in 't 18. capittel, een gaetjen daer in brandende.

De *Setons* hebben defelve kracht, ende en zijn anders niet, als een rouwe koorde, ofte ghedraeyt doecxken, met een groote naelt door 't vel geflagen.

5 De *Blader-makende* middelen werden ghebruyckt op half verstorvene Leden, om defelve leven ende kracht te gheven. Want de natuurlijke warmte, ende de levende gheeffen werden daer ingetrocken. Maer hier toe moeten alleen gebruyckt werden de flapste, meerder om de huyt maer root te onfteken, als om te branden. Ende de laetste dienen best op *Pest-geswellen*, vergiftige beten, ofte fteken; als mede voor *Hoofst-pijn*, insonderbeydt, quade *Ooghen*, achter de *Ooren* (alwaer gemeenschap is dooreen *Zenuwken*) gheleydt; maer dan moet men wel toe-fien, met een doecxken daer teghen te leggen, dat het *Oor*, 'twelck anders vergeeffche smer-te soude

te soude lijden, niet gheraect en wert. De Blader, indiense van selfs niet door en breeckt, magh met een Schaerken door-ghesneden werden; ende dan, om niet schierlijck te sluyten, met een warm Beete, ofte Koole-bladt, drie vier dagen verbonden. *Paré* schrijft in 't 33. cap. van sijn 27. Boeck, dat dit een goet Heel-middel is, in lange Sieccken, ende als men met andere middelen niet en heeft kunnen uytrecten, als in verouderden Hooft-sweer, Vallende-sieckte, Gichte, ende dierghelijcke. Maer al is 't seker, dat het selve in dese Siccken wel eenigh voordeel kan gheven, soo valt het evenwel bequamer in schierlijcke ghebreken, dewijl het in korte tijdt sijn werck doet, ende dra op-houdt. Dan in langdurige zijn de Fontanellen veel bequamer, als dewelcke haer vuygheydt gestadigh losen, ende so lang open gehouden werden, als men selfs begeert. Het welck in de *Seton* oock plaetse heeft, die 's morgens, ende 's avonts dient verschoven, ende als de openingh toe wil heelen, de koorde bestreken met *Ung. Apostolorum*, ofte *Egyptiacum*. Van dierghelijcke, als het vleysch al te weeldigh wast in de Fontanel, ende de Erweert, (diemen tot open-houden, daer in steeckt) benauwt, ende wil begroeyen, soo sal men se, met speecksel vochtigh gemaect zijnde, in wat Precipitael doopen, ofte in de plaetse nemen een pillcken van groen Was, ghemenght met Spaensche vlieghen.

Het XI. Capittel.

- 1 Rijpende, ende etter-makende Heel-middelen.
- 2 Enckele, als lauw Water, Olye, Boter, Wolle met der Yecken, Vet, Merg, Terwen-bloem, heet Witte-broodt, Vyghen, Houf-bladeren, Suyring, Huemst-wortel, Lelye-wortel, Ajuyn, Teer, Peck, Harst, Wierook, Ladanum, Styrax, Bdellium, Galbanum, Ammoniacum.
- 3 Mengel-middelen.
- 4 Maniere om te ghebruycken.

I

H Et rijpen, ofte etter-maken gheschiet, als door hulpe van de inwendige warmte het bedorven bloedt in suyvere etter, ofte d'andere vochtigheden, de bedorvenheydt wech-ghenomen zijnde, in een beter, te weten, een etterighe stoffe verandert werden. De middelen, die sulcks te weegh brengen, zijn matelijck warm, ende de gematigheydt van het Deel, daer se op-geleydt werden, niet seer ongelijck; dewelcke oock mer eenen de vochtigheydt, die bedorven is, een warmte, met ons natuyrijcke warmte over-een-komende, mede-deelt; waer door dan de bedorvene vochtigheydt in wat beters, ende dat de nature so moeyelijck niet en valt, komt te veranderen.

2 Een Stovinghe van *Lauw Water*, verwarmt, ende vervochticht altydt by sijn selven, versacht, ende rijpt: maer evenwel somtijds by toeval kan

het ondoen, ende verdrijven.

Olye, die versch, en ongezoeten is, verwarmt matelijck, vervochticht, en vermorwt, lauw op-gestrecken, ofte onder de water-stovingh gemenght. Hy koockt mede, ende maect etter; vermeerderende de natuyrijcke warmte, door dien hy stop, ende behoudt, 't gene anders gewoon is uyt te vliegen.

Boter, die mede versch is, heeft een versachtende, ende rijp-makende kracht, in sonderheydt in kleyn onstekingen van jonge Kinderen, ofte sachte Lichamen. Waer toe de Wolle met der Yecken oock dienstigh is.

Alderhande *Vet*, in sonderheydt van tamme Dieren, versacht, koockt, ende rijpt. Want behalven, dat het ghelijck de *Olye*, met sijn lijmgheydt de lucht-gaetjens van de Huyt verstop, ende 'rghene anders soude vervliegen, tegen-houdt, soo is het noch van ghematigheydt onse natuyrijcke warmte ghelijck. Hier van is de *Verckens-reusel*, ghelijck *Galenus* schrijft 5. *Simpl.* 9. ende 11. *Simpl.* de slapste, daer gaet eerst boven *Kalfs-vet*, *Hoender-vet*, maer *Ganse-vet* is het krachtigste van alle, soo dat het niet alleen etter en kan maken, maer oock een verdrijvende, ende verterende macht heeft.

Merg, van Herten, ende Kalveren, gelijck het de harde geswellen versacht, soo kan het mede, uyt den selfden acrt, als het *Vet*, koken, ende etter maken.

Terwen-bloem in *Olye* alleen, ofte daer by *Water* opgekoockt, tot een *Pap*, sluyt de lucht-gaetjens van de Huyt, ende houdt de natuyrijcke warmte binnen, waer door dan de overtollige vochtigheydt gerijpt, gekoockt, ende tot etter gebracht wert.

Witte-broodt doet het selfde in sijn kruym, heet op-gheleydt zijnde: ofte als het kout, ende droogh is, ontdaen, ende gesmolten in dick *Bier*, ende *Olye*, ofte *Boter*, ende alsoo tot een *Pap* gemaect.

Vygen in dick *Bier* gekoockt, ende daer dan *Olye*, ofte *Boter* by ghedaen, met wat *Terwen-bloem*, verwecken etter, ende doen alle geswellen rijpen.

Suyring, ende *Houf-bladeren*, onder de affche ghebraden, ende gestooten zijnde, met *Vet* vermenght, brengen de geswellen haest tot rijpen.

Huemst-wortel is versachtende, ende rijpende; het zy in *Soete-melck* tot een stovinge gekoockt, ofte met het vermenghen van *Vet*, ofte *Boter*, ende *Terwen-bloem*, oft *Kruym*, tot een *Pap* gemaect.

Lelye-wortel, doet het selfde op deselfde wijze bereydt, ofte oock onder de affche ghebraden, ende dan met *Olye*, *Vet*, ofte versche *Boter* gemenght.

Ajuyn, al valt hy, rauw zijnde, scherp, ende bijtende, evenwel, door het koken de scherpigheydt vervlieghende, heeft kracht om te versachten, ende merckelijck te rijpen.

Teer by sijn selven, ofte *Peck* in *Olye* gesmolten, versachten de hardigheydt, ende maken etter.

Harst versacht het gene hardt is, ende koockt het rauwe.

rauwe. Met wasschen werdt al haer scherpigheydt uyt-getrocken, endemet Was, ende Boter, Vet, ofte Olye, oft een Doeyer van Ey gemenght, verkrijght een rijpende kracht.

Om te besluuten, dewijl al de Heel-middelen, die door een matelijcke warmte konnen versachten, met eenen oock etter maken, soo moghen wy hier wel by stellen *Wieroock, Ladanum, Syrax, Bdelium, Galbanum, Ammoniacum*, ende andere hier voor in 't sefte capittel aangewesen.

3 In de Winckels werden tot rijp-maken bewaert de Salven *Basilicum, Dialthea, Agrippæ, Resumptivum*: de Plaetters *Diachylon* enckel, ende gemenght, ofte met de Gommen, van *Mucilagibus*, ende *Meliloten*.

4 Wanneer dan een Karbonckel, ofte eenigh ander heet ghelwel is, welckers stoffe niet en kan verdwenen werden, soo salmen deselve tot etter brengen, daer toe voor-eerst stovende, met het afsietci van de verhaelde kruyden, ende wortelen, ende deselfde ghestampt zijnde, vermengen met eenige van de gemelte Vertigheden, Salven, oft Gommen, alijdt acht nemende op meerder, ofte minder hitte van 't ghelwel. Onder de Plaetters heeft *Diachylon compositum*, de meeste rijpende kracht, en kan in gheswellen, die soo geheel heet niet en zijn, met eenige verwermdende Olye, om te beter sijne kracht in te brengen, gemenght werden.

Het XII. Capittel.

- 1 Suyverende, ende af-vegende middelen, drierley.
- 2 Sachte, die alleen de etter in de door-gebroken gheswellen af-wasschen, ende suyveren; als *Cichorey, Paerde-bloemen, Rosen, Weegh-bre, Agrimonye, Betonye, Ioffrouw-merck, Lijn-zaet, Fenigrieck, Gerste, Boonen, Erweten, Vijgh-boonen, Honich, Suycker, Termenthijn, Aloë, Wieroock, Myrrha*.
- 3 Middel-matige, die oock de dicke vuyligheyt in de vervuylde sweringen wech-nemen; als *Malrove, Alssen, Guychelheyl, Scordium, Hypericum, Broe-netels, Boonkens-troot-wortel*.
- 4 Stercke, die de harde kanten sachtelijck af-doen; als *Santorye, stinckende Gouwe, Lisch, Savel-boom, Gemiana, Af-sodillen, Kalfs-voet, Speer-wortel, wilde Concommer, Nies-wortel, Koper-root, Spaens-groen, Salpeter, Aluyn*.
- 5 Mengel-middelen, ende haer gebruyck.

I

DE Heel-middelen, die de Absteunien, ende Sweren suyveren, ende van haer vuyligheydt reynighen, zijn van drierley soorte, sachte, die alleen uyt de onttene en heete gheswellen de etter trecken, middel-matige, die daer-en-boven de dicke vuyligheydt uyt de vervuylde Sweren wech-nemen, ende stercke, die het bedorven vleysch van quaet-aerdighe Sweren, ende de harde kanten in de loopende gaten sachtelijck af-doen, dewelcke naest komen aen de af-etende, waer van in 't 17. capittel.

2 Van den eersten slag is het Sap van *Cichorey, Paerde-bloemen, Rode Rosen*, ende *Weegh-bre*, kracht hebbende, niet minder uytwendigh de Sweren, als van binnen het Inghewant te suyveren: dienstigh, voornamelijck als den brandt van de Swering noch niet gheheel over en is, ende de vochtigheydt noch eenige scherpigheydt heeft.

Agrimonye met *Verckens-reusel* ghestooten, ofte het uyt-geperste Sap, suyvert, ende geneest de Sweringhen, bewaert deselve voor bedervinge, ende belet den aen-was van harde kanten.

Betonye heeft deselfde kracht, wiens Bladers met wat Zout ghestooten, heelen de kanckerachtighe Sweringen.

Ioffrouw-merck is heet, ende droogh, tot een den derden graed, ende, boven andere kruyden, afvegende van aert. Derhalven seer bequaem, insonderheydt het Sap met *Honich*, ofte *Honich van Rosen* vermenght, om de vochtighe, ende vuyle Sweringhen in den Mondt, ende elders te suyveren, de verzeerde Kancker voor meerder bedervinge te bewaren, ende sijn voor-eten te schutten.

Het Meel van *Lijn-zaet, Fenigrieck, Gerste, Boonen, Erweten*, ende noch meerder van *Vijgh-boonen*, heeft allegader een suyverende kracht, soo dat het oock de Vlacken van de Huyt wech-neemt, insonderheydt met *Mede*, ofte *Honich*, ende *Wijn* opgekoockt zijnde.

Honich zijnde, ghelijck *Galenus* schrijft 7. *Simpl.* warm, ende droogh, opent, drooght, wederstaet de verrottinge, veeght af, ende suyvert alle sweringen, ende loopende gaten, sonder, gelijk *Zout* doet, het vleysch in te doen krimpen. Is rauw wel meerder suyverende, ende scherper als ghekoockt ende geschuymt: maer heeft daer door oock minder kracht om toe te heelen.

Suycker, also fy een mede-soorte is, gelijk *Dioscorides*, ende *Galenus* seggen, van *Honich*, so heeft sy oock verwarmende, verdroogende, ende suyverende kracht, insonderheydt de groffte (die *Majovado* genoemt wert) als heeter ende scherper zijnde.

Termenthijn, al is hy sijn van Deelen, om dat hy evenwel eenige bitterheydt by hem heeft, kan sachtelijck suyveren.

Aloë is uyttermaten bitter, suyvert nochtans matelijck, ende sonder scherpigheydt, houdt de voorts-kruypende Sweren tegen, heelt de bedorvene Schamelheydt, ende wert bequaemelijck gemenght, onder de Oog-middelen, gelijk *Galenus* geleert heeft in 't gemelte Boeck, ende van alle Genees-meesters daer in na-gevolgt is.

Wieroock is verwarmende, droogende, ende suyverende, doch wat slapper als den *Aloë*.

In tegendeel *Myrrha*, als seer bitter zijnde, ende daer by sijn van Deelen, suyvert krachtigher als *Aloë*, is warm, ende droogh in den tweeden graed. Geneest

Geneest eygentlijck, gelijk Dioscorides, ende Avicenna getuygen, het Schorft, met Azijn op-geleyt; met Ladanium, ende Myrtus-wijn, het uyt-vallen van 't Hayt. Vervult de loopende zeeren der Oogen, neemt haer schellen wech, ende verklaert het duyfter Ghesicht. Sy gheneest de zeerigheydt des Hoofst, de Kloven, ende Sweren aen, ende ontrent de Ooren, heelt de diepe, en onsuivere wonden, en vereffen daerna het over-gebleven lidt-reecken.

3 De gene, die nu volgen, als stercker kracht hebbende om te suyveren, werden nuttelijck gebruyckt in quaetaerdige, en verouderde Sweringen.

Malrove drooght, en suyvert soo dapper, dat haer Bladeren, gelijk Dioscorides schrijft, met Honigh gemenght, de vervuylde Sweren gheneest, ende de voortloopende tegen houdt: 't gene het uytgeperste Sap, met Honigh noch beter doet, 't welck oock de duytere Oogen te hulpe komt.

Affen is noch heeter en drooger, met groote bitterheydt. Heeft derhalvé een seer suyverende kracht, met wat 't samen-treckinghe, en daerom oock versterkinge. Het Af-siestel in water, geneest de Puysten, dis 's nachts komen: met Honigh ghemenght, verspreyt in de blauwe leden: het geronnen bloedt. Het Sap is noch heeter, en krachtiger, als het Kruyt. Want het verteert alle de quade vochtigheydt in de vervuylde Sweren, bewaert deselvé voor verrottinghe, ende belet dat sy niet en vervallen tot loopende gaten.

Guychei-beyl, soo wel manneken als wijfken, kan door de verdroogende, en suyver-makende kracht van sijn Sap, verrotte Sweren helpen, ghelijck Galenus ghetuyghet 6. Simpl. Met Honigh gemenght, schrijft Dioscorides 2. 174. verdrijft de duysterheydt en bescherminge van de Oogen.

Scordium, gelijk deselvighe, en de ervarentheyt ons leeren, suyvert, drooght, en sluyt oude Sweringen, en neemt wech alle quaetaerdigheydt.

Hypericum gedrooght, en gestooten, in de vochtighe, en bedervende Sweren gestroyt, heelt deselvighe.

Het Zaedt van *Broe-netels* is seer bequaem voor vervuylde Sweringen, die sonder scherpigheydt dienē gesuyvert, en gedrooght. Met Zout gemenght, kan den Kancker, en voort-etende zeeren tegenhouden.

Van den selfden aert, ende krachten is de Wortel van *Cyperus*, tot poeyer gebracht, ende in de Sweren gestroyt.

Boonkens-Hool-wortel is werm in den tweeden, droogh in den derden graed, te samen-treckende, af-vegende, verterende, scheidende. Hy suyvert de vervuylde Sweren, en belet de verrottinge. In water met een weynigh Azijn ghesoden, maect een goet Gorghel-water voor de Squynantie, ende de geswollen Amandelen; gestooten, licht den Huygh; ende onder Populyoen-salf gemenght, versacht, en verdrooght het Speen.

4. Wy komen tot de sterckste, die niet alleen de vuyligheydt in de quade Sweeren met meerder kracht suyveren, ende verteren: maer selfs oock de harde kanten in de Fistelen, ofte loopende gaten.

Sap van *Santorye*, en *Strinckende Couwe* verdrooght, ende suyvert soo dapper, dat het verouderde, quaetaerdige, holle, diepe Sweren, ende loopende gaten, eerst schoon en suyver maect, en daerna heelt.

Wortel van *Lisch* verwermt, drooght, en suyvert. Het Sap uyt de groene geperst, ofte het Poeyer, van den gedrooghten, onder Honigh gedaen, suyvert de Sweringen, insonderheit van 't hoofd. Dan het Sap is noch bequaem om de loopende gaten, ende holligheden te suyveren, ende wederom met vleysch te vervullen, ghelijck Dioscorides schrijft 1. 1.

Savel-boom, ofte *Sabina*, werdt van Galenus 6. Simpl. ghestelt heet, ende droogh te wesen in den derden graed, ende seer af-vegende; 't welck hy doet, niet sonder eenigh ghevoelen van scherpigheydt, ende bijtende kracht, Sweren, die al van vuyligheydt bruyn, ende swart zijn, kan hy, gelijk de meer-ghemele Schrijvers oock getuygen, suyver maken, met Honigh gemenght zijnde, het quaer Schorft ghenesen, de harde kanten der loopende gaten, ende de knobbelachtighe Wratten der heymelijcke leden, verteren, eerst gestooft met het Af-siestel, ofte liever het Sap, en daerna dan het Poeyer op-gestroyt.

Gentiana, soo genoemt na Gentius, Koningh van Illyrien, die hare krachten eerst ontdeckt heeft, werdt alleen ghebruyckt in haren Wortel. Hy is in den derden graed heet, ende droogh, seer bitter van smaect; daerom sterckelijck dun-makende, af-vegende, en suyverende. Geneest de vuyle rappigheydt, sproeten, placken, ende alle misvoeginge, die op de huyt komt; steut, en heelt de holle voorts-etende sweren, ende loopende gaten, 't zy datmen het Poeyer daer toe ghebruyckt, ofte liever het Sap, 't welck krachtiger is.

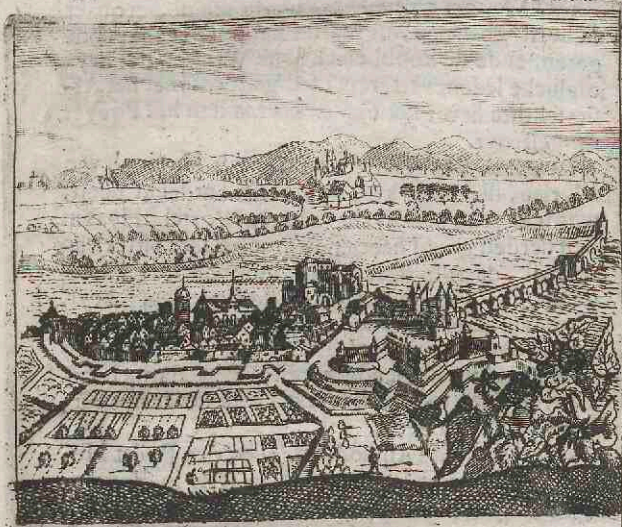
Affodillen, ofte *Asphodelus* (al by den Poët Hesiodus vermaert) groeyen van selfs in Provençen, Italyen, ende Spaenjen, dan hier te Lande en zijn sy niet te vinden, als in de hoven, alwaer sy, om haer liefelijcke bloemkens, onderhouden werden. De Wortelen zijn alleen in 't gebruyck, en hebben een bitteren smaect, van aert beyde in den tweeden graed, een verwermdende, ende droogende, af-vegende, ende verterende. Sy suyveren de vervuylde Sweeren, steuten de voorts-loopende, en heelen de loopende gaten.

Arum, ofte *Kalfs-voet*, alsoo na de ghelijckenisse van de Bladeren ghenoemt, is heet, ende droogh, diep in den derden graed, onatelijck sijn van deelen, af-vegende, verdunnende, ontdoende, en verterende. Het Poeyer van de Wortel (die meest gebruyckt wert)

wert) ſuyvert bequamelijck alderley ſlagh van ſweren, vervuyde voorts-etende, kanckerachtige, ende loopende garen. Het ſelve belet het voort-waſſen, en verteert het overvloedigh vleysch, dat haer in 't geneſen der wonden te weeligh op-werpt.

Dracontium, ofte *Speer-wortel*, is by-na van den ſelfden aert, doch veel bitterder, ende ſcherper van ſmaeck, ende derhalven heeter, drooger, en ſijnder, krachthigh reyn-makende, en verterende. Het Sap van de Vrucht, ofte druysachtighe aere, Bladeren, Zaer, en Wortel is goet om alderhande vervuyde, voorts-etende, en quaetaerdige ſweren, noch krachtiger, als de Kalfs-voet, te ſuyveren, ende de harde kanten in de loopende gaten te verteren. Het ſelfde vermagh oock het Poeyer van den Wortel.

Wortel van *wilde Concommer* tot Poeyer gebracht, ghelijck hy de witte Puyſten, Schorſt, ſwarte lidt-icecken, en vleecken van 't aengeſicht af-veeght, ſoo ſuyvert hy oock verouderde holligheden, ende verteert de harde kanten. Ick hebbe hem ſeer overvloedigh ſien waſſen in Vranckrijck, by Pont. S. Eſprit, niet verre van Oraengje, ghelijck hier af-gebeeld is.

Al't ſelve doet noch wel ſoo krachthigh de *Nies-wortel*, dewelcke gheſteken in een loopt gat, in twee drie dagen de hardigheydt van de kanten aen een kant maect.

Koper-root, ende *Spaens-groen*, gebrandt, en gewaſſchen, als oock *Salpeter*, zijn bequacem om alle holle gaten te ſuyveren, ende haer harde kanten wech te nemen.

Allyn ſo wel rauw, als gebrant (die noch krachtiger is) ſuyveren, en beletten het voort-loopen van quaetaerdige ſweren.

§ Uyt de ghene dan, die wy op den eerſten trap

geſtelt hebben, is, om verſch door-geſworen, ofte open-geſteken geſwellen, ende onreyn wonden te ſuyveren, in dagelijcks gebruyck, een Salfken, beſtaende uyt een onçe Honigh van Roſen, een doyer van een Ey, ende ſoo veel Gerſten-meel, tot dat het van pas dick is; ende wil men het wat meerder ſuyver-makende hebben, ſoo maghmen daer by doen een half loot Termenthijn. Noch ſtercker af-veghende in de Salve, die ghemaect werdt uyt twee oncen Sap van Joffrouw-merck, een onçe Sap van Agrimonye, een half onçe Sap van Weegh-bre-bladeren, vijf oncen Honigh van Roſen, te ſamen met malkanderen wat opgeloden, en dan daer onder gemenght, Meel van Gerſte, Fenigriecck, ende Vijgh-boonen, van elcks een half loot. Te ſamen tot een Salf gekooct, ende op 't laette daer onder geroert een loot Termenthijn. Wanneer de Bitter te grof, en te taey is, ſo dient er meerder ſuyveringe; als gedaen kan werden met het volgende: Neemt Harſt, Honigh, Termenthijn, van elcks drie oncen Myrrha, Sarcocolla, Boonkens-Hool-wortel, Vijge-boonen-meel, Liſch-wortel, alles kleyn geſtooten, van elcks een half loot. Het eerſte moet te ſamen geſmolten, ende dan het Poeyer, daer onder gheroert werden. Hier toe dient mede de Salve Aureum, die by-nagelijcke kracht heeft om af te veggen, ende de Plaecters van Janua, ende Gratia Dei genoemt, die of geheel, ofte in dunne Olye geſmolten zijnde, konnen opgeleydt werden, inſonderheyt op het Hoof, ofte andere Sweren van zenuwachtige deelen. Tot het ſelfde ſtrecken, die in den derden graed dapper af-veghen, ghelijck de gene, die uyt Koper-root, ofte andere ſcherpe Metallen beſtaen, gemenght, en gematight met eenighe verſachtende; ghelijck of men een vierendeel-loots van het Empl. divinum ſmolte onder de verſche Doyeren; ofte indien men een vierendeel-loot Ung. Aegyptiacum, of Apoſtolorum menghde met twee, oft driemaal ſo veel Tetrapharinacum, of eenigh ander Ceroen; men ſal daer van hebben een ſonderlinghe middel om de ſweren te ſuyveren, en van haer vochtigheydt te reynigen. Het Poeyer van Precipitaet, mede onder yets verſachtende, gemenght, verteert ſonder eenighe ſcherpighet het overvloedigh vleysch, en ſuyvert de ſweringe van haer vuyligheydt.

Wanneer nu de ſweringhe gantsch vervuyt, verrot, ende quaetaerdigh is, het zy van ſelvs, zy uyt een wonde, het geſwel qualijck onderhouden, dan dient een Salve bereyt uyt de ſuyverende middelen van den tweeden trap, op deſe wiſje: N. Weeg-bre, Alſien, Malrove, Scordium, Hypericum, alle verſch ende groen geſtampt, en dan in een half pint witte Wijn, en een pint Olye ghekooct, tot dat de Wijn verſoden is. Door-gedaen zijnde, menght daer onder het poeyer van de wortel Cyperus, Liſch, Boonkens, van elcks een loot, geel Was vier oncen, wederom

derom te samen op-ghewelt tot mareljcke dicke, ende dan daer onder gefmolten Harft twee oncen, Wieroock, Myrrha, Aloë, ende Sarcocella kleyn geftooten, van elcks een onçe, ende op 't laetste anderhalf onçe Termenthijn. Alffer stercker vereyſcht wert, ſo ſalmen daer wat Koper-root by doen: gelijk oock zijn Empl. divinum, ende Ægyptiacum, de beſte Salve van alle, gelijk Fernelius, en de dagelijckſche ervarentheyt genoegh betuygen.

Maer in een holle Sweringe, Fiſtel, ofte loopent gar, ſalmen ſpeuten, het Af-lietſel van Weegh-bre, Alſien, Santorye, Savel-boom, Agrimonye, van elcks een handt vol, Wortel van Gentiane gefneden twee oncen, te ſamen gefoden in witte op 12 oncen, door-gekleynft zijnde, doeter by Honigh van Roden, en Syroop van Alſien. So dit niet genoegh ende dede, ſoo maghmen daer onder menghen een loor Ægyptiacum, 't welck oock bequamelijck gefmolten werdt onder Voor-loop van Brandewijn. Dit wert oock ſtercker gemaeckt met eenige druppelen Olye van Swavel, of Koper-root. Waer toe mede ſtreckt het Alhyn-water. Ende men dient in 't gebruyck van deſe middelen wat te volharden, en deſelve allenczkens te verſcherpen, tot dat de hardigheyt geheel wech-genomen is.

Allo nu zijn aen-gewelen alle de Heel-middelen, die de ontſtekingen, hardigheden, gefwellen, Apoſteumien, en ſweringhen der uytwendige deelen geneſen; ſoo ſullen wy nu komen tot de ghene, die de wonden heelen, en over deſelvigc vel maken.

Het XIII. Capittel.

1 Bloet-ſtelpende Heel-middelen vierderley.

2 Sommige uyt aert, en gematigheyt; als Weegh-bre, Pimpinelle, Netelen, Vijf-vinger-kruyt, Tormenilla, Bergh-Oyevaers-beck, Aſſche van Papier, en Coroen, Wederick, Herre-ghelpan, Winter-groen, Salye, Heris-tonge, Kleef-kruyt, Wal-ftroo, Aloë, Maeghde-palm, Donder-baert, Smeer-wortel, Verckens-gras, Paerde-ſtaert, Wilge, Weede, Wacl-wortel, Plockſel, Bovijſt.

3 Andere, door toe-placken; als Coral, Bloet-ſteen, wieroock, Maſtick, Myrrha, Draken-bloedt, Bolus, Geſegelde Aerde.

4 Eenige, door branden.

5 Mengel-middelen, ende haer gebruyck.

6 Hoe door werck van de handen het bloet geſtelpt wert.

DE Heel-middelen, die het bloet, 't welck door een geopende, ofte af-geſneden Ader, te veel uyt de wonde vloeyt, hebben foodanigen kracht op drierley wiſe. Want ſommighe doen ſulcks uyt eyghen aert ofte gematigheyt; ſommighe door toe-placken; andere door branden; ende daer geen van alle plaets en heeft, door de handen. Die van den eerſten ſlagh, en zijn daerom juyſt niet allegader kout, ofte te ſamen-treckende, maer eenige uyt deſelve heet, ſcherp, gelijk de Netelen, ſchrijft Fer-

nelius: waer in wy alhier van hem moeten af-wijcken. Want alis 't dat de groote Netelen, die oock Heete, en Bern-netelen genoemt werden, heet ende bijtende van aert ſchijnen, ſoo zijnſe niettemin verkoelende, of gelijk Dr. Dodoens meent, even maer werm, en nauwlijcks tot den eerſten graed. Want ſy en branden, of en bijten niet, als hy mede wel aenmerckt, door dien dat ſy geweldigh verhittende van krachten zijn: maer om dat ronts-om met hartachtige, rouwe, wolle, als ſtekelige doornkens beſet zijn, waer mede ſy de huyl prickelen, en op-halen. Want als de Netelen ſlap, en verſlenſt zijn, of gefoden werden, en ſteken ſy geenſins: door dien dat de ſlijvicheyt, oft ſtekeligheyt van de harde doornkens vergaen is, of verduyſtert. So dat wy de eerſte ſoorte ſtellen in een 't ſamen-treckende aert, meeft beſtaende met een verkoelende gematigheyt, waer by ſomtijts wel kan weſen een byſondere eygenſchap, die van den gemelten Fernelius alleen, voor oorſaek, ſchijnt aengenomen te werden. De bloet-ſtelpende middelen van den tweeden ſlagh, ſtoppen, en vervullen den uytganch der Aderen, en daerna verdroogt zijnde, beletten het uyt-vloeyen. Die van den derden ſlagh, trecken door branden de Aderen toe, brengen daer een korſt op, en houden also alles tegen. Het gebeurt ſomtijts, dat de twee eerſte niet genoeg en zijn, en 't derde, van wegen de plaets geen plaets en heeft, gelijk terſtont in 't exempel van den Prince van Orangie ſal aengewelen werden; in welke ongelegentheydt niet overigh en is, als te komen tot de handen.

2 Het Sap van Weegh-bre, gelijk Galenus ſchrijft, 5. Meth. 5. is ſeer bequaem tot alle bloet-ſtorring, die uyt door-eten der Aderen veroorſaectt werdt.

De Bladeren van Pimpinelle geftooten, ofte oock ghekoockt, op een geopende Ader geleydt, ſtelpen terſtont het bloet: het welck de Wortel noch krachtiger doet: die oock ingenomen zijnde, het Bloetſpouwen, ende Braken, doen op-houden; ende van onderen den overvloedighen vloet in de Vrouwen, als mede in het open Speen, ſtillen, ende ſteuten.

Netel-bladeren geftooten, en op de wonde geleyt, doen het bloeden op-houden; het welck de Wortel oock uyt-voert in 't bloeden van de Neus, daer ingeſteken zijnde.

Vijf-vinger-kruyt heeft in ſijn Bloemen, ende bladeren, en noch meerder in ſijn Wortelen, een ſeer te ſamen-treckende, en verdroogende kracht, ſonder ſcherpigheyt, derhalven bequaem om het bloeden op te houden.

Al deſelve kracht is in de Tormenilla te vinden.

Bergh-Oyevaers-beck, ſoo genoemt na ſijne gelijkeniſſe, en dat hy op de Bergen waſt, oock Bloet-wortel, niet ſoo ſeer van wegghen ſijnen rooden Wortel, als

als wel om sijne bloedstelpende kracht; die den Duytschen Gences-meester Euchsius in dese tweede soorte van Oyevaers-beck getuyght; soo groot te wesen, dat hy geenigh middel daer toe nutter bevonden heeft.

Afsche van ghebrandt Papier, als oock van *Cotoen*, doet het bloedt, dat uyt een wonde loopt, stelpen. De Heel-meesters ghebruycken het Cotoen oock nuttelijk om de wonden, ende zeeren te suyveren, eerst in Wijn wat gewecckt, en daerna uytgedowt zijnde. De Egyptenaers, ghelijck Prosper Alpinus getuyght, en gebruycken, tot al't verhaelde, anders gheen wiecken, als van haer Boom-Cotoen, het welck sijnder van deelen is, dan 't ghene, dat aen de leege heeft waft.

Wederick, ofte *Lysimachium*, waft hier te Lande meest aen de kanten van de slooten, ende onder aen de dijcken. De Bladeren, ofte wortel in den Neus gesteken; en het Sap in de wonden gedruypt, doet het bloeden op-houden: ghelijck het oock binnen gebruyckt, als Dioscorides schrijft, het Bloet-spuwen geneest, en den Rooden-loop, so voor dranck, als Clysterie ingenomen.

Herte-gespan, ofte *Cardiaca*, is werm, en droogh in den tweeden graed, met eenige t'samen-treckinge. Gestooten, en op versche wonden geleydt, bewaert ende beschermt die voor alle verhittinge, stelpt het bloeden, en geneest de wonden.

Winter-groen, ofte *Pyrola* waft aen onse Duynen, werdt ghehouden voor kout in den tweeden, ende droogh in den derden graed, stelpt het bloeden, soo ingenomen, als op-geleyt.

Sweerdkens-kruyt, ofte *Gladiolus*, wert hier te Lande, om sijn aengename bloemkens, van de liefhebbers onderhouden. De opperste Wortel, keurt Galenus na-treckende, verticende, en verdrooghende. De Duytschen ghebruycken hem om het bloedt te stelpen, ende alderhande vloet op te doen houden.

Saule, ofte *Salye*, beyde na het Latijnsch *Salvia*, heeft een verwerrende, verdrooghende, ende wat te samen-treckende kracht, stelpt het bloet, geneest de wonden, reynight alle vuyle, en oude zeeren.

Herts-tonghe, ofte *Bistorta* verkoelt, verdrooght, en treckt geweldighe te samen. Haer meeste kracht bestaet in de Wortel, wien Af-sierset gedroncken, stelpt alderhanden Bloet-gang van Stonden, Loop, ende diergelijcke; gelijk oock doet het Poeyer, in de wonden gestroyt.

Kleef-kruyt, ofte *Aparine*, waft by ons seer overvloedigh aen de dijcken, en kanten van de slooten, is seer rouw van stelen, ende bladeren, waer door het waft aen de kleederen kleeft, daerom oock by sommige kleyne Kliffen genaemt, ende by de Grieken *Philanthropos*, dat is, Mensch-lievende. Is, volgens het schrijven van Galenus, werm, ende droogh, sijn

van deelen, ende suyver-makende. Van binnen gebruyckt, stelpt alderhande Bloet-loop, en van buyten op-geleyt, seyt Plinius, doet het bloeden uyt de wonden op-houden.

Wal-stroo, ofte *Gallium*, is, seyt de gemelte *Galenus*, wat scherpachtigh, ofte heetachtigh, ende verdrooghende van aert. Van binnen in-genomen, doet ly den bloedigen vloet ophouden, als oock van buyten op de wonde geleyt, ofte in den Neus gesteken.

Aloe, als dick-makende, drooghende, en klevende, van buyten gebruyckt zijnde, doet de mondekens van de Aderen sluyten (die hy van binnen inghenomen zijnde, opent) en also het bloet stelpen.

Maeghe palm, ofte *Vinkoorde*, is koel (hoewel sommige het tegendeel gevoelen) droogh, en t'samen-treckende, soo dat sels een kransken om de borsten geslagen, het sogh in twee drie dagen doet op-droogen, gelijk ick dickwils gesien hebbe; het selve om 't Hooft ghedaen, schrijft Dr. Lobel, stelpt het bloeden uyt de Neus. Het welck oock doen de groene Bladeren, gewreven, en in den Neus gesteken. Het Sap, en Poeyer in de bloedende wonden gedaen, houden tegen, en heelen toe.

Donder-baert verkout in den derden, en drooght in den eersten graed. De Bladeren verdrijven het Root-hont, loopende Oogen, alle vyerige Puyften, ende geswellen. Gestooten, ende op 't voor-hoof een weynigh boven den Neus ghebonden, stelpt het bloeden. Al't selfde doet oock het uyt-gheperste Sap.

De drie soorten, gelijkse by Dr. Dodoens gestelt werden, van *Telephium*, ofte *Smeer-wortel*, te weten, de grootste, ofte Spaensche, de tweede, ofte Hemel-sleutel, in de Winckels met den Latijnschen naem *Crassula major*, ofte *sabaria* bekennt, en de derde, van Dr. Lobel ghenoecht, *Kleyne Smeer-wortel*, kruypende, en altijd groen zijnde, hebben byna den selfden aert, en kracht van *Donder-baert*. *Fernelius* stelt de twee laetste, droogh in den derden, vochtigh in den tweeden graed: *Dodoens* alle drie kout van aert, sijn van stoffe, en verdrooghende, derhalven bequaem om met Azijn ghestampt, de witte Sweren, Placken, en Sproeten, te verdrijven. Het Sap stelpt het bloet uyt de wonden loopende, reynight en heelt deselvige.

Verckens-gras, ofte *Dufent-knoop*, in't Latijn *Polygonum*, is by-na kout, tot in den derden graed, ende droogh tot in den tweeden, t'samen-treckende van aert, en van krachten seer bloet-stelpende, en daer toe krachtigher, gelijk *Brassavolus*, en andere getuygen, als eenigh ander kruyt, niet alleen teghens den Bloet-gangh, ende het Braken van binnen gebruyckt, maer oock gheheel, ofte ghestampt van buyten op de bloedende wonden geleyt, die het dan daerna mede geneest.

Paerds-staert is seer t'samen-treckende, ende verdrooghende

droogende. Het Sap doet eygentlijk het bloeden uyt den Neus ophouden. Het Poeyer in gheftroyt, geneeft de bloedige wonden.

Wijge-bladeren, en de Schorffe, insonderheydt de Wolligheyt, en Bloemen in den Neus gesteken, stelpen terfont het bloedt; het welck oock doet het Poeyer door een schacht in de Neus-gaten gheblafen.

Weede, door haren sterck-verdroogenden, en t'samen-treckenden aert, kan met sijn bladeren versche wonden genezen, en het bloeden beletten.

Het zelve doet oock *Wael-wortel* door sijn verdroogende, en tocheelende (waer van in 't volgende capittel) kracht, niet alleen het bloeden van buyten, maer oock van binnen stelpende.

Het bloeden kan oock opgehouden werden door het vollen van de wonde met *Plocksel*, en noch beter met *Bovijst*, zijnde een soorte van Campernoelyen, dewelcke hier te Lande waft in nieuw-bedijckte Moerlanden, en voornamelijk in de Beemster.

3 *Bloet-steen*, ende *Coral*, schijnen van verborgen aert, dan hebben evenwel uyt haer aertachtige stoffe een verstoppende, ende droogende kracht; die noch meerder blijkt in *Wierock*, *Mastick*, *Myrrha*, *Draken-bloet*, en aldermeest in *Bolus*, ofte *Gesegelde aerde*, die door Toekleven het bloet stelpen.

4 Hoe, als deze middelen niet en helpen, het branden dan ingestelt dient te werden, zullen wy in 't hier navolgende 19 capittel aenwijzen.

5 Wanneer dan een versche wonde te veel bloet, zo zalmen daer omslaen de volgende Pap, op werck gheftrecken, N. Bolus, Draken-bloet, Wael-wortel, van elcks een loot, kleyn gheftooten, en onder Wit van Ey geslagen. Hier onder kunnen oock gemengt werden de Poeyers van d'ander Drooghen nu verhaelt. Werdt hier toe mede in de Winckels gereedt ghehouden Ceratum defensivum. En als de wonde wat diep is, kanmen dezelve opvullen met Plocksel, ofte Bovijst, gelijk geseyt is.

In het bloeden uyt den Neus is zeer goet, een kruymtgen Wittbroot in Azijn, ende kout water dickwils ververscht boven op den Neus geleyt.

6. Vele zijn in soodanige gelegentheydt, terfont doende om het bloet te vutrecken, met Aderlaten: het welck ick evenwel, hoe zeer het oock van den grooten aderlater Botallus, geneesmeester van Fransoys, Hertogh van Anjou, in sijn boeck van het Aderlaten op 't 6 capittel, meest aenraedt, bedenkelyk achte, alsof het zelvige behalven dat het zeer zelden haren voorstelt voldoet, niet alleen het bloedt, maer oock de krachten noch meerder vermindert. In het bloeden uyt den neus vinde ick zeer dienstigh datmen maer alleen op het ene ofte beyde (na dat het bloet van daen komt) Neus-gaten den vingher vast houdt. Ende al is 't, dat het bloet daer door somtijds in de keel schiet, daer en leyt geen swarig-

heydt, dewijl het zeer lichtelijck kan uytgespoghen werden, en ondertuffchen het ander boven den neus aen het ronnen komt. Van het teghenhouden met den vingher, hebben wy een aenmerckens weerdigh exemptl in Prince Willem, onsen Stadthouder, die in 't jaer 1582 t'Antwerpen onder sijn rechter Oor met een Pistolet geschoten werde, de kogel onder de boven-tanden, door 't gehemelte, de slinker Kaeck uytgaende. Defen onverwachten schoot gaf zulcken slag, dat de Prince selfs niet en wiste, dat hy gequetst was, en alleen meende, datter een stuck van 't huys, gelijk hy zeyde, inviel. De wonde, gelijk Mereren verhaelt in 't 11 boeck van de Nederlant-sche historie, vertoon den haer in 't beginsel geneeslijck, dewijl de Aderen, door de hitte der vyers (also de Pistool zoo dicht aen 't hooft gehouden was, dat selfs het hayr brande) toegheschrompen waren, en daer door het bloeden geluckelijck gestut. Maer na 14 dagen, als alles scheen wel te gaen, zoo viel de rove af, met vervolgh van wel 12 pont bloeds, waer by hem noch twee pont, tot verleydingh, afgelaten werde. Als hy nu scheen doot te zullen bloeden, zoo is door voorsichtigen raedt van de Geneesmeesters, (onder welke wel de voornaemste was Dr. Iosepho Michaëli, een Italiaen, van de Stadt Luca) goet gevonden, de openinge van de ader nacht ende dagh met den vinger toe te houden, het welck met beurte onder de Edelluyden ghedaen zijnde, de wonde allencxkens sloot, ende den Prince, tegen de meeninghe van een yegelijck, volkomelijck ghenas: met meerder gheluck, als hy twee jaer daer na tot Delft geschoten werde.

Het X I V. Capittel.

1 Toeheelende middelen.

2 Enckele, als *Honts-tonge*, *Geruwe*, *Wilge*, *Ohm-boom*, *Vfer-kruyt*, *Guychel-beyl*, *Muyjen-oor*, *Beionye*, *Scabieuse*, *S. Ians-kruyt*, *Wael-wortel*, *Sene-groen*, *Sanikel*, *Syndann*, *Heydenswont-kruyt*, *Gulden-roede*, *Alffen*, *Paerde-staert*, *Smeer-wortel*, *Een-bladt*, *Twee-bladt*, *Madelieven*, *grootte*, en *kleyne Sanloeye*, *Salomons-segel*, *Mee-krappe*, *Zee-rotte*, *Onder-have*, *Taback*, *Kruys-kruyt*, *S. Jacobs-kruyt*, *Iosfrouw-merck*, *Al-goede*: *Peer-bladeren*, *Mispelen*, *Cernoelyen*, *Perse-bladeren*, *Brem-raps*, *Pier-wormen*, *Aloë*, *Myrrha*, &c. *Balsam-kruyt*, *Balsam-arent*, *Balsam van Peru*.

3 Toegemaectie, en maniere om te gebruycken.

I

WY noemen een genefend, ofte toeheelend middel, het welck de van-een ghewekene kanten in een versche wonde wederom by-een voeght, ende aen malkanderen hecht. Sulcks brengt het te wege, met het verhinderen, dat tusschen de te genefene lippen (gelijck die genoemt werden) der wonden geen vochtigheyt en schiet, of en groeyt. So danigh middel moet t'samen-treckende zijn, grof ende aert-achtigh

achtigh van stoffe, droogh in den tweeden graed, en in wermte gematigh, om door te veel afvegen, ofte scherpigheyt niet te quetsen.

2 *Weegh-bro* drooght, en treckt te samen, sonder eenige bijtende kracht, bequaem tot versche wonden, die sy sonder vrees van ontfekinge toeheelt, oock de oude, en vervuylde Sweringen suyvert, ende beyde, ongelijk zijnde, vereffent, en met vel overtreckt.

Honts-tonge suyvert, drooght, en matigh de hirt van de Sweren, en heelt de versche wonden.

Geruwe heeft so groot-verdroogende kracht, datse bloedende wonden ten eersten toeheelt, en dezelve voor ontfekinge bewaert, groen, ofte droogh gestampt, en met Azijn gemenght.

De bladeren en Bloemen van *Wilge* zijn verdroogende, ende te samen-treckende, sonder eenige scherpigheyt, heelen een bebloede wonde, en weren de ontfekinge.

De bladeren, en Middel-schors van den *Olm-boom*, hebben een verdickende kracht, en noch meerder het Sap uyt de Appelen gheperft, alle seer bequaem om versche wonden te doen toegaen.

Yser-kruyt, ofte *Verbena* drooght, treckt te samen, en heelt de wonden, wederhoudt oock in oude Sweren de bedervinge, suyvert, onder Honigh vermengt, de vervuylde, en doerse sluyten.

Guychel-heyl, en *Muysen-oor* hebben dezelve kracht.

Betonye is seer nut om versche wonden, insonderheyt des Hoofts, ghelijck *Scabieuse* van de borst, te genezen.

S. Ians-kruyt, ofte *Hypericum*, kan door sijn verdroogende, en matelijck verwerpende kracht, in sijn gestampte Bladeren, Bloemen, en Vruchten, de wonden bequaemelijck toeheelen.

Wael-wortel heeft zo groote kracht om de Breucken, ende wonden roe te heelen, en de afgewekene kanten t'samen te voeghen, dat hy oock zelfs met huts-pot, ofte ander gehackt vleysch, gezoden zijnde, die stucken wederom zoo vast aen malkander hecht, datse niet meer verscheyde deelen, maer veel eerder eenen klont vleysch en gelijcken, als by *Fernelius*, *Dodon*, en andere nieuwe Kruyt-beschrijvers beruyght wert, en al van oudts by *Dioscorides* en *Galenus*.

Sene-groen, ofte *In-groen*, in 't Latijn *Bugula* genaemt, is verwerpende, merckelijck verdroogende, en te samen-treckende. Wert niet alleen bequaemelijck gedaen in Wondt-drancken, om het geronnen bloet van binnen te doen seheyden, te zuiveren, en te genezen, maer oock van buyten op de wonden, en Sweringen geleyt, ofte het Sap daer in gedropen.

Sanikel is van den selfden aert met de twee laetste, zoo genoemt van wegen sijn groote kracht, om de wonden te gheezen, gelijk het woort selfs, ende *Ruellus* getuyght, die oock schrijft, in Vranckrijck

een gemeen seggen te zijn, dat, die Sanikel, ofte *Sene-groen* kan bekomen, geen Heelmeester van doen en heeft.

Syndaaw, ofte *Alchimilla* heeft dezelve krachten van den Sanikel, doch meerder verdroogende, en zo te samen treckende, dat haer badt den verteerden Maeghdom wederom op de proef reckelijck stelt.

Heydens-wond-kruyt, ofte *Solidago Saracenic*, en *Gulden-kruyt*, ofte *Herba Doria*, hebben beyde een, en deselfde kracht, te weten, niet alleen om de bloedige, en versche quetsuren, maer oock om alle oude, en vervuylde wonden, en zeeren te zuiveren, ende te genezen.

Gulden-roede, ofte *Virga aurea*, is worm en droogh in den tweeden graed, sijn van deelen, zuivermakende, en t'samen-treckende. Heeft een sonderlinge kracht, om de wonden, quade Sweringen, en loopende gaten, zo wel inwendig, als uytwendig te genezen.

Sap van Aissen suyvert, en herstelt het bedorven vleysch, geneest niet alleen de versche, maer oock de oude, en vervuylde wonden.

Paerde-slaert gedrooght, en het Poeyer in de wonden gestroyt, doet dezelve opdroogen, en toeheelen.

Smeer-wortel, oock na sijn kracht *Wond-kruyt* genaemt, reynight, drooght ende heelt alle onsuivere wonden en zeeren. Sulcks is eerst bevonden in *Telephus* de sone van *Hercules*, en daerom *Telephium* by de Grieken, en haer volgende, de *Latijnisten* geheeten. *Claudianus* 1. Epigram. 10.

Sanus Achillis remeavit Telephus herba.

Een-blad walt onder andere plaetsen veel in het Haeghsche-bosch, is van krachten verwerpende, verdroogende, suyverende, en t'samen-treckende. In Brandewijn geweyckt zijnde, geneest de versche wonden, en bewaert deselve voor Sweringe. In reynight, en heelt wonderbaerlijck alle oude, ende vervuylde sweren, gelijk ick dickwils bevonden hebbe in de gene, die door andere middelen niet en konden geholpen werden.

Twee-bladz wert by de Heelmeesters tot al 't selve bequaem gehouden.

Madelieven zijn verkoelende, verdroogende, en te samen-treckende. Sy genezen alle quetsuren, soo wel van binnen gebuycct, als van buyten opgeleyt: waerom sy oock by sommige kleyne *Consolida* genaemt werden.

Groote *Santorye*, volgens den Grieksch-nam, die in 't Latijn oock gehouden is, *Centaurium* geheeten, na den Centaurus *Chiron*, dewelcke de Leermester was van den vermaerden Heil *Achilles*, dien hy oock selfs in de Heel-konste onderwees, en heeft dit kruyt ontdeckt, en sijn krachten aen den dag gebracht. Dese zijn voornamelijck in de Wondtels om de wonden te genezen, versch gestampt opgeleyt, ofte droogh gestooten ingestroyt.

Kleyn *Santorye* wert door haren verwerpende, suyve-

fuyverenden, en t'famen-treckenden aert met recht onder de Wondt-kruyden gerekent.

Salomons-zegeel heb ick gevonden in her Haeghsche bosch, als oock in de delingen, en afgaende leeghten van de Duynen. Werdt gehouden voor werm, ende droogh, afvegende, en t'famen-treckende. Gestooten op de wonden geleyt, doet deselvige toeheelen, gelijk Dioscorides betuyght.

Mee-krappe, ofte *Rotte*, is in sijn Wortels (waer mede 't Laken Krap-root geverwet wert) werm in den tweeden graed, en droogh tot in den derden. Het Affietfel werdt veel gebruyckt, en gepresen voor de gene, die van hooge gevallen, ofte anders gequetst zijn. Het Sap, ofte Poeyer is bequaem om alle versche wonden te genesen.

Zee-rotte, ofte *Zeesche Mee*, is van aert, en krachten de ander Mee gelijk.

Eerdt-veyl, ofte *Onder-have*, is heet en droogh, geneest door sijn Affietfel de inwendige quetsuren, ingedroncken zijnde, ende heelt van buyten, als het Poeyer in de wonden gestroyt wert.

Taback werdt, om sijn verdoovende kracht, by sommige voor kout gehouden, dan beter is de meeninge van den Spaenschen Monardus, dat hy heet, en droogh is in den tweeden graed, ja, ick geloove, wel in den derden, gelijk sijn scherpe smaack, ende hevige krachten genoegh uytwijfen. Hy suyvert, en geneest alle oude kanckerachtige, en voorts-erende Zeeren, Melaetsche, Schorsftheydt, ende alderhande vuyle Sweringen. Versche wonden, die niet seer diep en zijn, heelen op eenen dagh, als men van 't Sap, en versch gestooten kruyt daer op leyt. Dan als sy diep zijn, ofte oock verouderen, en onfuyver werden, soo dienen se van buyten, en binnen met Wijn, ende dan met het Sap ghewasschen, daer na met Plucksel, dat in 't selve Sap nat ghemaect is, ende de gestampte versche Bladeren, gevolt, en so een doeck, in 't eygen Sap gedoopt, daer op gebonden.

Kruys-kruyt, dat by ons gemeenlijck *Kruys-wortel* gheheeten werdt, is verkoelende van aert. De grijsse Hayren, ofte Vlocken, daer de bloemen in verandert zijn, met Azijn opgeleyt, genezen de wonden. Het selve doen noch krachtigher de Bladeren met het sijnste Poeyer, ofte vrijfelingen van Wierook gemengt, (als Dioscorides schrijft) insonderheydt in zenuachtige deelen.

S. Jacobs-kruyt, of *Iacobeja*, is in de gedaente ende krachten het Kruys-kruyt gelijk, ende slaet allefins van selve seer weelderigh op. Is werm, en droogh in den tweeden graed, ende een weynigh afvegende; derhalven 't Sap, met Honigh ghemengt zijnde, zuyvert en geneest de vuyle, en voorts-erende zeeren, loopende gaten, en verouderde wonden.

Sap van *Eppe*, en *Ioffrouw-merck*, met Honigh vermengt, suyvert en heelt de vervuyldte wonden, ende quade zeeren: wederstaet oock de verrottinge, die

de open, en voorts-erende Kancker aen 't gezonde bystaende vleysch dreyghet.

Al-goede, ofte *Lammekens-oor* (in 't Latijn *Tota bona*, ende *Bonus Henricus* geheeten) wast by ons allefins in 't wilt. Is matelijck verwerpende, droogende, en suyverende. De groene Bladeren gestooten, genesen de versche, en suyveren de verouderde wonden, en alle vuyle Sweringen.

Peer-bladeren, zijn verkoelende, verdroogende, te famen treckende, bequaem om versche wonden te genesen.

Misspelen half morw geworden zijnde, konnen een kleyne quetsure volkomentlijck heelen: ghelijck in dieper ende grooter, doch versche, doet het Poeyer van gedrooghde.

Cornoelyen zijn in haer bladeren, en jonge Bortekens verkoelende, drooghmakende, ende t'famentreckende; derhalven bequaem om groote wonden te genesen, voornamelijck in stercke lichamen: maer in kleyne wonden, ende teere menschen, vallen sy te sterck, en zijn schadelijck, gelijk oock van Galenus betuyght wert.

Perse-bladeren tot Poeyer gebracht, ende in versch of bloedende wondē gestroyt, doen deselve toegaen.

Pieren, of *Aert-wormen* gestampt, en op de wonden geleyt, genesen deselve, gelijk Dioscorides 2.6 r. en Galenus II. Simpl. schrijven, insonderheydt die van zenuwen, ofte zenuachtige deelen.

Alse, *Myrrha*, *Drakenbloet*, *Sarcocolla*, *Wierook*, en meest alle de gene die wy geseyt hebben, het bloet te stelpen, zijn seer nut om de wonden toe te heelen.

Balsen is een algemeene naem van een sonderlingh Heelmiddel. Soo sietmen oock een kruyt ('t welck veel by Romen, aen de kanten van den Tiber, ende op ongeboude plaetsen, by Mompelier, heb sien wassen) hier in de hoven by de liefhebbers onderhouden van deselvede benaminge, en om sijne heelsame kracht verkregen. Anders is die naem gebruyckelijck voor een welruyckende vochtigheyt, uyt sekere Boomen tranende: na dewelcke alle goede Salven, en Olyen, die eenige sonderlinge kracht hebben om de wonden te heelen, oock Balsen gheenoemt werden. Den rechten Balsen komt uyt gheluckigh Arabyen, gelijk de Grieksche Historieschrijvers Pausanias, en Diodorus Siculus getuygen, en van daer is hy in Ioudenlandt en Egypten gebracht, en aldaer forghvuldigh onderhouden. Strabo verhaelt in sijn Grieksche Lantbeschrijvinge, dat hy in Syrien wast by den poel Genezareth, tusschen de bergen Libanum, ende Antilibanum. Den Boom is beschreven van den Griekschen Dioscorides, den Françoyschen Bellenius, en den Italiaenschen Prosper Alpinus, die zelfs in Egypten gewoont heeft, en geeft ons dese afbeeldinge, ghelijck hy buyten de groote Stadt Cayro wast, met bladeren de Wijnruyt niet ongelijk, staende aen teere zijdrackens, so dun als Ganfeschachten.

Xylobalsamum, in't Griex genoemt, al of men seyde hout van Balsam, gelijk de vrucht Carpobalsamum, en den traen Opobalsamum, dat is sap van Balsam.

Dit Opobalsamum, datmen eygentlijk Balsam noemt, in't Arabisch Balassan, ofte Balsan, druypt ende vloeyt in den Somer uyt de Schorsse van dit Boomken (het welck schijnt te growelen en ryelen alser maer yser ontrent en komt, ghelijck Tacirus schrijft in 't 5 boeck van sijn Romeynsche historie) tot dien eynde ghequetst, ofte geschrapt zijnde, dewelcke zoo heelsaem is, dat hy alle versche wonden ten eersten gheneest. Ick en sal niet verder van sijn deughden verhalen, door dien hy zoo selden overkomt, dat sommighe daerom meenen het gheslacht van dit Boomken gantsch verloten te wesen. Ick

hebbe evenwel den rechten Opobalsamum te Leyden ghesien, die ghekomen was van den kenrighen Heere Car. Clusius, van Arrecht.

Dan de Balsam van Tolu, ofte Balsamum Peruvianum, is by ons gheheel gemeen, ende in overvloed. Desen komt uyt West-Indyen, ontrent het stedeken van S. Iago van Tolu, in't vaste Lant van Peru, beschreven in't Byvoeghsel van Dr. Ravelingen achter het kruyt-boeck van Dr. Dodon. als oock van de Heere Iohan de Laet in het 8 boeck van sijn beschrijvinge van West-Indyen op't 16 capittel, doch beyde uyt den Spaenschen Monardus in sijn historie van de enckele Geneesmiddelen, op't 10 capittel. De Boomkens, schrijft hy, daer desen Balsam van komt zijn als leege Pijn-boomkens, haer tacken herwaerts ende derwaerts spreycende, met bladeren als Caroben-loof, altyt groen. De schorsen van dese Boomkens zijn gantsch teer, en dun, waerom sy lichtelijck ghequetst werden, en die sulcks gedaen hebben, kleven dan onder die quetsuren eenighe lepelkens van

swart Wasch gemaect, waer in druypt ofte traent eenige vertigheyt, die sy daer na in andere beqname portreksen ofte noredoppen vergaderen, en bewaren. Deze vochtigheyt is root van verwe, na den gulden treckende, niet heel dick, noch oock heel vocht ofte dun, seer klevende, en vast-houdende, liefelijck van reuck, en zoet van smaeck.

Desen Balsam en wijckt in't heelen van de wonden aen geen andere Balzemen, dewijl hy dezelve in vier dagen gheneest, na datse te voren met Wijn gewasschen, ende wel gezuyvert zijn. Helpt insonderheyt de ghequetste zenuwen, ofte zenuwachtige deelen: als het krimpen, en kramp beletende. De buylen, blutsingen, en stooten werden daer oock mede genezen, als daer geen groote verhittinge by en is.

Wanneer dan in een versche wonde het bloet gestelpt is, en sulcks buyten vreeze van ontfekinghe, so zalmen de kanten, zoo veel moghelijck is, by-een brengen, ende dan verbinden met de verhaelde ofte volgende Heelmiddelen, in Salve op Plocksel gestreken, ofte in Poeyer daer op gestroyt, en dan omgeslagen een dubbelden doeck in wermen rooden Wijn gedoopt, en wat uytgedouwt. Als de wonde niet te groot en is, dezelve kan genezen werden met Termenthijn gemenght onder Doyer van Ey, met een weynigh Terwenbloem, ofte met den ghemelten Balzem van Peru.

Het XV. Capittel.

- 1 Vleysch-makende Heel-middelen.
- 2 Enckele, als Fenigriek, Vygh-boonen, Wyaack, Teer, peck, Termenthijn, Sarcocolla, Aloë, Myrrba, Mastick, Vernis.
- 3 Mengel-middelen, ende maniere om te gebruycken.

AL is het vleysch-maken in een holle wonde, ofte sweringhe, alleen het werck van de nature, zoo wert evenwel voor een vleysch-makend Heelmiddel gerekent, en also genoemt, het welke de sweringen matelijck opdrooght, ende hare vuyle vochtigheyt sachtelijck, ende sonder de minste scherpigheyt suyvert: om reden, dat zodanigh middel, het bloet, het welck de stoffe is, daer het vleysch van groeyt, beschermt, en de toevallende belerselen beletende, de sweringe suyver houdt, waer door dan het vleysch groeyt. Sulcke Heel-middelen zijn matelijck van stoffe en gematigheyt, onder den tweeden graed zo werm, als droogh, om sonder de minste scherpigheyt te wezen. Want het gene te heet van aert, en te sijn van stoffe is, doet het vleysch sinelten, dat te dick, en te kout is, verdrooght, en treckt al te zeer te zamen.

2 De Kruyden ende Droogen, die kracht zouden hebben om alleen vleysch te maken, zijn zeer weynigh: maer die versche wonden toeheelen, en vuyle sweringhen zachtelijck zuiveren, die doen oock vleysch groeyen, voornamelijck als zy door het vermengen

vermengen van versachtende gematigt werden.

Het Meel van *Fenigriek*, en *Vijgh-boonen*, soo alleen, als onder Honigh, een Doyer van Ey, met een weynigh Termenthijn gellagen, doet sachtelijck vleysch groeyen.

Wietooch heeft een bysondere kracht om vleysch te maken, te weten, in middelmatighe lichamen: maer in de ghene, die vochtiger ofte drooger zijn, dienter wat anders, na dien aert en gelegentheydt, onder gemenght.

Het selve doet de *Manna thuris*, dewelcke bequaemelijck onder Olye van Termenthijn gedaen wert, ende dan kanse holle Sweringen, ende wonden met vleysch vervullen.

Het selve doet oock *Termenthijn*, door sijn sacht suyver-makende, en verdroogende kracht.

Sarcocolla (insonderheyt die in Rosen-water, ofte Melck ghelmolten is) verdrooght, seydt Galenus 8. Simpl. sonder scherpigheyt, suyvert de Sweringen, en doetse met vleysch begroeyen.

Alôe, bysonderlijck die gewassen is, heeft so kleyne kracht om af te veghen, dat hy selver (Galenus 6. Simpl.) de suyvere wonden niet moeyelijck en valt: waerom hy seer dienstigh is om de holle Sweringen met vleysch te vollen, gelijk *Dioscorides* 3. 22. en deselve Galenus beruygen.

Myrrha is door haren suyverenden, verdroogenden, en heelenden aert, seer nut om vleysch in de Sweringen te maken.

Mastick heeft een t'samen-treckende, en verdroogende kracht: sonder eenighe bijtachtighe eygenschap, derhalven bequaem om in holle gaten vleysch voort te brengen.

Vernis, ofte Gomme van Genever-beseyen, verwermt, en verdrooght in den eersten graed, suyvert, ende vervult met vleysch verouderde wonden, holle siveren, en loopende gaten.

3 Wanneer een versche wonde, ofte een oude sweringe zo hol, en diep is, datse dieshalven ten eersten niet en kan toeheelen, dan moet de holligheyt eerst met vleysch ghestopt, en daer na de Sweringe door toeheelende middelen ghesloten werden. De vleysch-makende bestaen zoo uyt de ghene, die nu verhaelt zijn, als uyt een vermenginge van roechelende, zuiverende, en eiter-makende. Daer toe staen in de Winckels ghereedt, voor vleysch-makende mengel-middelen, de *Plaesters*, *Tetrapharmacum*, *Basilicum Magnum*, *Divinum*. *Gratia dei*, ende de *Ianna*, *Ung. Aureum*, ofte *Gulden-zalve*. Ick hebbe veie in 't gebruyck, insonderheyt in Hooft-wonden (daerom *Pulvis Cephalicus*, dat is, Hooft-poeyer genoemd) het volgende, Neemt *Alôe*, *Myrrha*, *Mastick*, *Sarcocolla*, van elcks een vierendeel loot, *Lisch-wortel* anderhalf vierendeel-loot, heel kleyn gestooten, ende door een sijn doecxken ghesift. Dit Poeyer moet gantsch dun gestroyt werden: also het

anders te zeer papt, en tot een korst aen een plack, waer door dan de erter tegengehouden zijnde, de Sweringe eer holder, als volder zoude geraken. Dit Poeyer kan oock onder *Balzen* gemengt, een vleysch-makende Salf werden: en daer by doende wat *Harst*, *Termenthijn*, ende *Wasch*, zodanigen *Plaester*.

Het XVI. Capittel.

- 1 *Vel-makende Heel-middelen.*
- 2 *Enckele, als Bolus, Gesegelde Aerde, Silver-schuym, Ceruse, Bloemen, ende Schellen van Granaten, Myrrus, Bloersteen, Calmis, Spodium, Pompholyx, Placksel, Looden plaetjen, Hamer-slagh, levende Kalck, gebrant Loot, Antimony, Aluyn, Koper-root, Spaens-groen.*
- 3 *Mengel-middelen.*

Wanneer een versche Wonde wel geheelt, ofte een holle Sweringhe tot bequame hooghte (dat is een weynigh beneden de kanten) met vleysch vervult is, dan en valter niet anders te doen, als deselve met vel te overtrecken. Sodatigh middel heeft kracht, om het opperste vleysch dapper te verdroogen, ende verharden, en also tot een lit-teycken, de Huyt gelijk, toe te trecken. Dit is van aert gantsch droogh, om de vochtigheydt te kunnen verteren, oock grof van stoffe, om het vleysch zamen te trecken, verdicken, en verharden.

2 *Bolus*, ofte roode Aerde, geneest de vuyle sweeren van den Mont, drooght, en sluyt de andere met vel.

Gesegelde Aerde, doet al 't selve, maer wat slapper. *Ceruse*, ofte *Loot-wit*, houdt door haer opdroogende, en t'samen-treckende kracht, het al te weelderigh wassende vleysch teghen, ende doet het vel groeyen.

Al het selve doen *Blaustrum*, *Granaet-schellen*, *Myrrus*, *Bloersteen*. Doch al de verhaelde zijn wat slap, en derhalven bequaem, om op slappe Sweringen, en in slappe en teere lichamen te gebruycken,

Calmis dickwils gebrant, en met Azijn uytgeblufft, is dapper verdroogende, het uytwassende vleysch verterende, en 't selve met vel sluytende.

Spodium, en *Pompholyx*, zijn mede zeer scherp, dan werden, door dickwils wasschen, zoo zacht, dat sy, zonder eenigh bijten, het uytpuylende vleysch inhouden, en een huyl daer over trecken.

Placksel zo droogh by sijn zelve, als nat gemaectt in rooden, treckenden, *Wijn*, die te voren wat opgekoocht is geweest met *Alfen*, drooge *Rosen*, ende een weynigh *Aluyn*, nat gemaectt, werdt zeer dienstigh onder de vel-makende middelen bevonden, gelijk oock een *Looden-plaetjen*.

Hamer-slagh, *Levende Kalck*, *Gebrant Loot*, *Antimony*, *Aluyn*, *Koper-root*, *Spaens-groen* zijn altesamen krachtigh scherp, en recht af-erende, maer die evenwel zo dickwils gewasschen zijnde, tot datse al haer scherpigheyt afleggen, tot velmakende middelen gebracht

bracht werden, seer bequaem in quaetaerdige swe-
ringen, ende harde lichamen; en sulcks niet alleen
kleyen gestooten, en opgekroyt, maer 3. oock ghe-
menght tot een Plaester met Wasch, Olye van Myr-
tus, onrijpe Rosen, ofte van Mastick. Van de slapste
zijn in de Winckels te vinden, natte Ceruys, roode
Salf, diemen met wat wasch beter tot een Plaester
gemaectt werden. Wy hebben meest in't gebruyck
de Plaester Diapalma, en Diapompholygos. Noch
stercker verdrooght Ung. Diachalcitheos. Men kan
ook eenige bysondere maken: Wascht ongebluschte
Kalck so lange in Gemeen, ofte Weeghbre-water,
tot dat het alle sijne scherpigheyt in't selve verliest;
wrijft het dan in een vijfel, en giet allencxkens soo
veel Olye van onrijpe Rosen, ofte Myrtus onder, als
hy kan verswelgen, tot dat het komt tot de gelijvig-
heyt van een Salve. Op deselvige maniere konnen-
der noch stercker genaectt werden uyt andere, die
wy geleyt hebben noch stercker te wesen.

Het XVII. Capittel.

- 1 Af-etende middelen.
- 2 Enckele, als Wolfs-melck, Schelpen, Zout, Aluyn, An-
timonye, Koper-root, Cinnabrium, Precipitaet, Sublimaet,
Arsenicum.
- 3 Toegemaecte, ofte mengsel-middelen.
- 4 Gebruyck.

I

AF-etende middel is, het welke onnut, en over-
tolligh vleysch, so't gene, dat bedorven, of ver-
rot is, als dat te weelderigh uytwaft, verteert, en het
Polypus, Wratten, en harde Puyfsteu afreckt: niet
wel schierlijck en sevens, maer als smeltende, en al-
lencxkens verdrijvende, sonder eenige bedervinge, of
verrottinge in't nabuerigh vleysch te maken. Soo-
danigh is selbijtende, heet al in den vierden graed, en
seer sijn van deelen, om in de stoffe, die afgegeten
moet werden, te dieper konnen gheraken. 't Gene
dan, als Galenus schrijft s. Simpl. 16. een velmakent
middel door verdroogen, en te samen-trecken, son-
der eenige weedom uytvoert, dat doet het af-etende
met een bijtende scherpigheyt, pijn, en dickwils niet
sonder Rose.

2 Sodaynige zijn Assche van Wolfs-melck, van Oe-
ster-schelpen, of Aly-kruycken, Gebraden Zout, Gebran-
den Aluyn, Loot, en Antimony, Koper-root, Cinnabrium,
Precipitaet, Sublimaet, Arsenicum, of Rotte-kruyt.

3 Hier toe staen in de Winckels bereydt Ung.
Apostolorum, en Egyptiacum: en konnen uyt de
gemelte enckelen anderen mengsel-middelen, na ge-
legentheyt, toegemaectt werden.

4 Wat het Gebruyck belangt: Als in een Sweringe
verrottinge komt, ofte quaet vleysch groeyt, of zo
weelderigh uytwaft, dat het door geen suyver-ma-
kende, ofte dapper t'samen-treckende middelen ge-
heel kan wechgenomen werden, in sulcken geval
moetmen nootlakelijck komen tot de af-etende, die de

groey van overtolligh vleysch beletten.

Het XVIII. Capittel.

- 1 Korst-makende middelen, als Assche van Esschen, en van
Savel-boom.
- 2 Brandende middelen, als Calck, Koper-root, Spaens-groen,
Sterck-water.
- 3 Gebruyck.

I

Een korst-makende middel is wel van den selfdem
aert, doch krachtiger als de blaer-treckende,
die in dunne stoffe, ende dese in dicke en gehoudene
bestaende, beyde heet zijn in den vierden graed.
Van de eerste is ghehandelt in't 10 capittel. De
andere volgen.

Assche van de Schorffe van Esschen-water, met
Speecksel ghemenght, opent de Huyl, sonder veel
puyfsten te maken.

Assche van Savel-boom verdrijft de wratten, en al-
derley harde knobbelachtighe uytwaalingen: het
welck ook doet de Assche van gebrande Wijnmoer.

2 Een brandende middel en heeft niet alleen, ge-
lijck het korst-makende, kracht om het Opper-
huydeken op te halen, maer breekt oock door de
rechte Huyl tot in het vleysch, alwaer het, door sijn
nen overgrooten brant, bestaende in een grove, en
aertachtige stoffe, in seer korte tijdt een dicke korst
brant. Hier toe dienen insonderheyt ongebluschte
Kalck, ghebrant Koper-root, Spaens-groen, en Sterck-
water. Dan wy hebben meest in't gebruyck het
Fluweelen (so genoemt, om sijn sachrigheyt) Can-
tery van Paré, beschreven in het 25 boeck van sijn
Heelkonste op't 37 capittel.

3 Het Gebruyck streckt daertoe, als in eenigh
gelwel de etter te diep sit, en niet en kan doortach-
ren, insonderheyt wanneer de plaets selver koutach-
tigh is, en de sweringh noch niet volkomen rijp, de-
zelve door haer hitte te doen rijpen, en dan met
versche Boter het gebrande te stuijcken, los te ma-
ken, en uyt te snijden.

Het XIX. Capittel.

- 1 Verbrantheys Heel-middelen.
- 2 Enckele, om den brant te verkoelen, als water, azijn, Wit
van Ey, Lattouw, Endivie, Ende-knooft, Honts-tonge,
Weeghbre, van Porceleyn, Plompen, Maluwe, Lammekens-
oor, Huemst, Bingel-kruyt, Quee-karlen, Nachtschade,
Bilsen-kruyt, Slick, roode Aerde, Loot-wit, Canfer, Aluyn.
- 3 Om den brant uyt te trecken, als eyer, calfs-voet, Biesloock,
Vier, Hadigh, Radijs, Ajwyn, Affodillen.
- 4 Om de pijn te stillen, en het opwerpen van bladeren te be-
letten; als Lijm, Ligustrum, Salye, S. Ians-kruyt, Heus-
boy, Mans-bloet, Donder-baert, Winter-groen, Nestelen,
Cruys-wortel, Feyl, Varen, Ganferick, Wijn-wyjs, Ipen-
boom, Witte Leljen, rauw Ey, Wierroock.
- 5 Om de aengebrande deelen te versachten, en te genesen; als
Beere, Myrtus, Gal-noten, Wijn-gaert, Kool, Mont, Calck,
hart Ey, Eyer-olie, Speck.
- 6 Mengsel-middelen.

I Onder

Onder de Heel-middelen voor de verbrant-
heyt, het zy dezelve door Vyer, ziedende wa-
ter, ofte heete Olye veroorfaect is, zijn sommige
den brant verkoelende, ofte uyttreckende, andere
pijnstillende, en het opwerpen van bladeren verhin-
derende, eenige de aengebrande deelen verzachten-
de, en genezende.

2 Van den eerften slag, te weten, verkoelende,
zijn *Water*, *Azijn*, elck bysonder, ofte onder malkan-
der gemengt, het welck *Oxycratum* genoemt wert,
Wit van Ey, *Sap of Water van Laitouw*, *Endiwie*, *En-
de-kroost*, *Hons-zonge*, *Weegh-bre*, *Porceleyn*, *Plompen*,
Maluwe, *Lanmekens-oor*, *Huempst*, *Bingel-kruyt*, *Slijm
van Que-karlen*. Ende als de pijn seer groot is, van
Nacht-schade, of *Bilsen-kruyt*, alleen, of gemengt met
Slick, ofte *Rode Aerde*, die wat lichter is. *Loot-wit*,
Canfer, *Alwyn* onder *Water*, en *Wit van Ey* gheslagen.

3 De verhaelde middelen moeten terstont na den
brant, opgeleyt werden, om de hitte uyt te blussen,
niet kout, maer lauw, ofte werm, om dezelve uyt
te trecken. Want zelve het vyer, als een gebrant deel
daer tegen gehouden wert, treckt, als een eygen te-
gengift, de hitte na haer. Soo doen oock zommige
Heel-middelen, die door haer hitte den brant uyt-
trecken, en also de verbrantheydt genesen. Van die
kracht zijn de ghestampte *Bladeren van Kalfs-voet*,
Biesloock, *Vlier*, *Hadigh*, *Radijs*, en *Ajuyn* met *Zout*.

De *Wortel van Affodillen* in *Olye* gekooct, ende
het *Sap* uytgeperst heelt de *Kackhielen*, en de ver-
brantheydt, gelijk *Dioscorides* betuyght in sijn twee-
de boeck, op het 164 capittel.

4 Wanneer terstont in't beginfel door de gemelte
middelen den brant verzacht is, zo moetmen komen
tot de gene, die de pijn stillen, en het opwerpen van
Bladers beletten.

Lijn, dat uyt *Ossen-huyden* getrocken wert, wit,
en klaer, met *Azijn* gemengt, heelt het schorst, ende
rappigheyt: met werm water de verbrantheydt, ende
belet het oploopen van *Bladeren*, met *Honigh*, ende
Azijn, geneest de wonden, gelijk de gemelte *Diof-
corides* schrijft in sijn 3 boeck, op 85 capittel.

Bladeren van Ligustrum, *Salve*, *S. Ians-kruyt*, en sijn
twee mede-soorten *Herts-hoy*, en *Mans-bleet*, *Don-*

der-baert, *Winter-groen*, *Netelen*, *Kruys-wortel*, *Veyl*,
Varen, *Ganserick*, *Wijn-ruyt*, *Ypen-boom*, *Moerbesen-
boom*, *Kliffen-kruyt*, *Wolte-kruyt*, *Glas-kruyt*, *Bladeren*,
en wortels van *Witte Lelyen*, groen ghestampt met
Verkens-reusel, ofte *Olye van Rosen*, en *Wit van Ey*,
met een weynigh *Azijn* gemengt, versachten de pijn,
en beletten darter in de verbrantheydt geen *Peuckels*
voort en komen. Hier toe streckt mede een *Rauw
Ey* met sijn *Schalen* ghestampt, het welck om't gene
dat door heet water gebrant is, terstont omgeslagen,
insonderheydt als daer *Gersten-meel*, en een weynigh
Zout onder gemengt is, de *Peuckels* dra beler.

Wieroock, als pijnstillende, en te samen-treckende,
heelt de verbrantheydt, en *Kackhielen*, onder *Reusel*,
ofte *Gansen-vet* vermengt zijnde.

5 Maer als het gebrande deel nu al eenige *Puyften*,
en *Sweringen* opgeworpen heeft, dan dienen in het
werck gestelt, sodanige middelen, dewelcke ver-
sachten, en matelijck opdroogen, gelijk *Metallen*
gebrant, en gewasschen, by eenigh verkoelende en
verzachtende nat gedaen.

Beete in *Wijn* gekooct, ende het *Sap* daer uytge-
perst, als oock het *Poeyer van Myrtus*, en van *Gal-
noten*, de *Affche van Wijngaert-rancken*, onder *Salf*
van *Rosen*, of *Populy* oen gemengt, droogen sach-
telijck, en doen de *huyt* wederom groeyen.

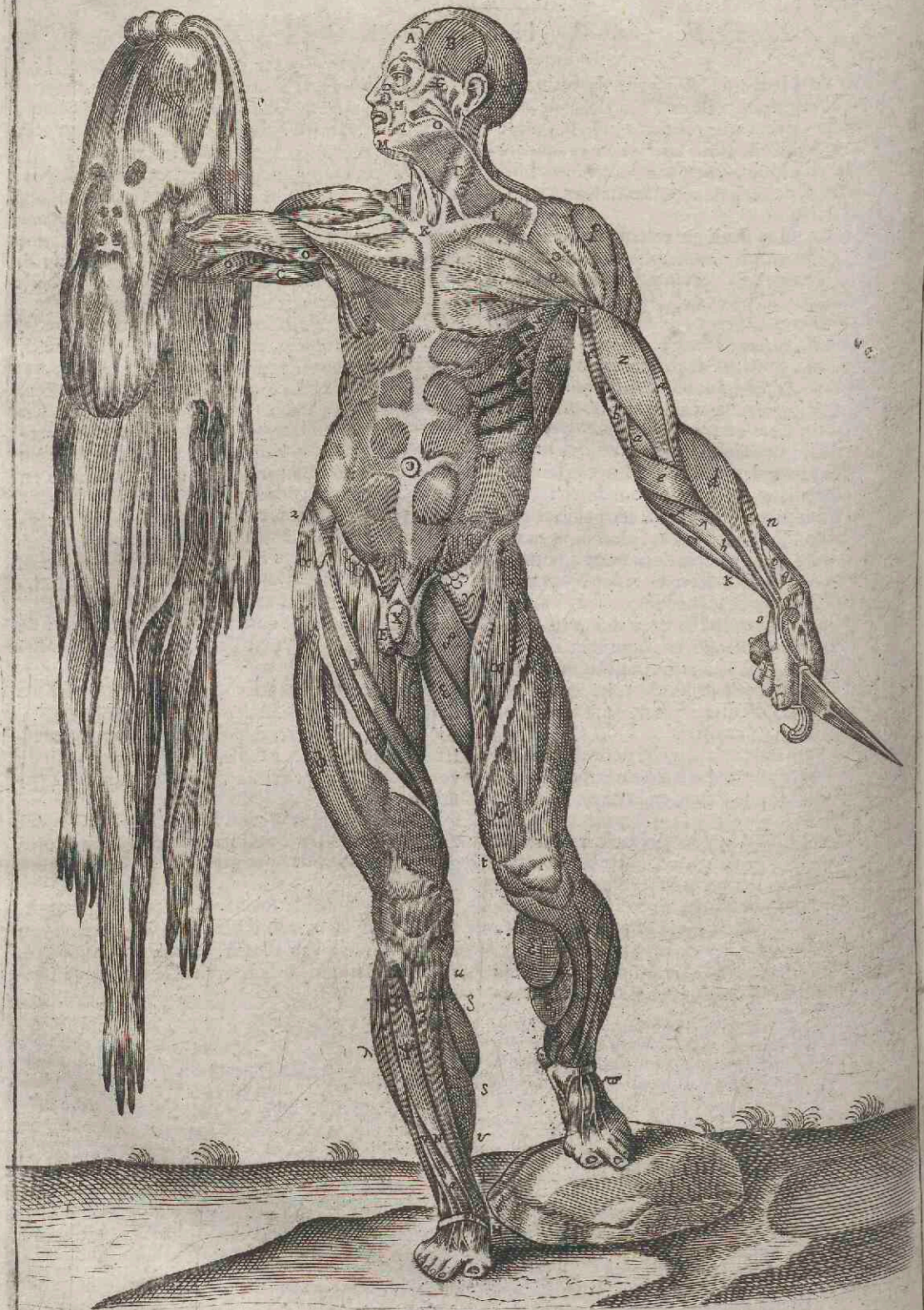
Het zelve doen de *Affche van Kool-wortels*, en de
gekoocte *Bladeren*, met *Vrouwen-sogh*, of *Rosen-
water*, opgeleyt.

Mout met *Wit van Ey*, en *Vijgen* met *Wasch*, en
Rose-salve gemengt, heelen de verbrande *huyt*.

Kalck, met *Rosen*, ofte *Weeghbre-water* gewas-
schen, ende dan onder *Rose-salve* gheslagen, kan de
verzeerde leden, uyt verbrantheydt, bequamelijck ge-
nezen.

Eyeren zo hart gebraden, dat de *schalen* verbrant
zijn, en gesmolten *Speck*, met *Honigh* van *Rosen*
gemengt, doen de open gebrande deelen wederom
rocheelen.

6 Tot het zelfde staen in de *Winckels* ghereedt,
Olye van Eyeren, van *Rosen*, van *Wijn-steen*, van
Myrtus, *Salve van Rosen*, *Populy* oen, *Nutritum*,
Plaester Diapompholygos, van *Ceruse*, ende *Di-
chalciteos*.

H E T
T W E E D E B O E C K,
V A N D E
U Y T W E N D I G E D E E L E N,

Ende daer op, ende in komende

Vlacken, Bleynen, Puyften, Wonden,
Sweren, ende Zeeren.

Het eerste Capittel.

- 1 Beschrijvinge der Deelen, in de Heel-konste voornamelyck te pas komende.
- 2 Opper-huydeken, ofte Vliesken.
- 3 Huyt.
- 4 Vet.
- 5 Vleysich Vliesch.
- 6 Spieren-vliesch.

DE Deelen van 't Menschelijke Lichaem werden bequamelyck gheplift in de gene, die omvangen, ende die besloten zijn. De omvangende zijn wederom oft algemeen, ofte eygene. De algemeene, die over 't geheele lichaem gevonden werden, zijn vijf in 't gheheel, het Opper-huydeken, ofte Opper-vliesken, de Huyt, Vet, het Vleysich Vliesch, ende het Vliesch, dat de Spieren in 't ghemeen bekleedt. De eygene omvangende zijn de Spieren, ende bysondere Vliesen, ghelyck in 't Hoofst, Borst, ende Buyck, ten deele aenghewesen in de Geneeskonste, alwaer oock beschreven zijn de beslotene, ofte inwendige, als in de siekten meest plaets hebbende. Wy sullen alhier nader verhael maken, van de uytterlycke, daer by voeghende Aderen, Slagh-aderen, Zenuwen, Banden, ende Beenderen.

De kennisse van dese Deelen is een Heel-meester hooghnoedigh. De gelegentheyt van het Buyck-vliesch in het afbinden, ende af-snijden van het Scheursel; de onghematigheyt ende lichte bedevinghe van het Net, als het in Buyck-wonden uyt-hanght; het gevaer uyt het quetsen der Aderen, ende Slagh-aderen, die dickwils door haer veel bloeden het leven uyt-storten; ghelyck in de Zenuwen, ende

Banden, het ghevoelen, ende bewegen wert benomen; soo oock in 't doorsnijden van de Spieren, als sulcks niet en geschiet na den draet; de natuurlijcke gheslakte der Beenderen, om deseive uyt het Lidt zijnde, wederom wel in te setten; dat het Opper-huydeken af zijnde, wederom groeyt; ende dat de Huyt gequetst zijnde, meest altydt een lidt-teecken na-laet.

2 Het eerste van de algemeene om-vangende Deelen is de *Cuticula*, in 't Griecx *Epidermis*, als ofmen seyde, *Op-huydeken*. Dit en is niet anders, als een uytwerpsel van de rechte Huyt, de vliessen van den Ajuyn, ofte Eyeren seer ghelyck, wit, ende ongevoeligh. Groeyt van dicke dampen, die uytwaesemende van buyten door de Koude tegen-gehouden werden, even ghelyck een vlies, op Pap, ofte Bry komt, als mensc, gekoockt zijnde, laet kouwen. Ende de jongh-geboren Kinderen zijn daerom soo root, dewijl dit velleken noch gantsch dun is, ende door de koude noch niet gebleyckt, noch verhardt. Het en is daarna niet even dick over 't geheele Lichaem: maer valt alderdickst in de Voeten, om dat de Huyt aldaer, als wy op scherpe, ende on-evenc steenen gaen, niet en soude beschadicht werden. Het en is niet wel van de Huyt door ghesicht te onderscheyden, dan alleen in de Bleynen, Puyften, ende gebrande bladeren, wanneer de waterachtige vochtigheyt na buyten ghedreven werdende, door de Huyt wel geraeckt, maer hier regens het kout, ende ongevoelich velleken blijft steken. De Slagen verwerpen het twee-mael 's jaers, in de Lenten, ende in den Herfst. Waer van breeder te sien is by Gesnerus, in 't vijfde Boeck van sijn Historie der Dieren op 't eerste capittel. De Zijde-wormen vervellen mede, doch vier-mael in veertigh daghen; ghelyck Aquapendente betuyght: maer de Menschen nimmermeer, als in Siekten, ofte door blankersel.

Dit velleken, ofte vliesjen heeft verscheyden Gebruyck. Voor-eerst, om te wesen een middel van 't gevoelen: want als dat af is, dan voelt de Huyt wel, maer met pijn, ghelijckmen kan speuren in de Sweringen. Ten anderen, om de Mondckens van de Aderen, die in de Huyt uyt-komen, toe te sluyten. Soo sietmen dat daer dit velleken af is, de Huyt ghestadigh traent, gelijk in een Blick-naers. Derhalven is 't een seer onghesondt werck, sonder dit Huydeken geboren te werden, als gebleken is aen Lodewijck, Koningh van Bohemen en Hongaryen, die noch maer een kint zijnde, grijs werde.

Onder dit vliesjen leydt de *Cutis*, ofte *Huyt*, dewelcke is een groot, ende dick vel, bestaende uyt vermenging van zaet, ende bloedt, van middelbare gematigheydt, een werck-tuygh van het uytterlijk gevoelen, ende om met eenen de binnenste Deelen van den Buyck te bedecken, ende te beschermen.

Dese Huyt, ghelijck gheseydt is, heeft haer wesen uyt zaet, ende bloedt. Maer om dat haren eersten oorspronk meer uyt het zaet treckt, als uyt het bloet, so en kunnen geen Wonden, sneden, of andere openinghen in de Huyt ghenesen (als somtijds daerse gheheel sacht is, ende in jonghe Kinderen, om haer lijmerighe vochtigheydt) sonder een lidt-teecken na te laten.

De Huyt is van middelbare ghematigheydt, als moerende oordeelen over 't gevoelen. Het werck-tuygh, dat gheheel heer, ende droogh is, en kan de verandering van het Object, ofte teghen-werpsel, soo lichtelijck niet ghewaer werden: die gantsch sacht is, en kan de ontfanghene ghedaenten niet by haer houden. De Huyt is derhalven ghematicht, tusschen hardt, ende sacht, insonderheydt die in het binnenste van de handt is, ende noch meerder die van het voorste der Vingheren (om dat deselve haer daghelijcks werck hebben in 't gevoelen) 't en zy deselve door arbeydt, ghelijck roeyen, spitten, delven, te seer verhardt is. Heeft mede haer scherpste gevoelen, daerse veel zenuwen ontfanght, ende dicht aen de Vliesen wert gehecht, voornamelijck alffer dunnigheydt by komt. Hierom ghebeurt her, dat de swaer-lijvighe, die tusschen de Huyt, ende vleyfich Vliesch veel Vets hebben, seer sober van gevoelen zijn: ende in tegendeel ontrent de Lendenen maer even aengheraectt zijnde, restont een kitteling vernemen, om dat de Huyt aldaer dun is, ende de Vliesen der Spieren in menichte daer onder vergaderen.

De Huyt, al schijnse van alle kanten aen malkander ghehecht te zijn, soo heeftse evenwel veel gaten, waer van sommighe sichtbaer zijn, sommighe onzichtbaer. De sichtbare vertoonen haer in de Ooghen, Neus, Mont, Navel, ende soo voort. De onzichtbare zijn de Pori, ofte tocht-gaertjens in de

Huyt, waer door waessem, sweet, ende hayt komt, zijnde ontelbaer. Waerom de Wijsgerighe Plato, de Huyt vergeleken heeft by een Viscch-korf, ofte Fuyck. Ende wy lesen dat een Koning van Perlen deselfde soude ghebruyckt hebben in plaetse van glase vensters: want by haerselven, sonder bereydingh ghedrooght zijnde, is soo vol gaertjens ghestickt. Door dese gaertjens en looft de Nature niet alleen haer sweeterige, ende drooge (het welck de Hembden uytwijfen) vuyligheydt, maer verschept oock ongevoelijck haren Adem. Het welck daer uyt ghenoeghsaem blijckt, dat somtijds, als den Aem-tocht, van boven belet, ende tegen-gehouden zijnde, ghelijckmen insonderheydt siet in Vrouwen, die door opstijgingh voor doodt van haerielven legghen, sonder eenigen Adem, 't zy oock mer een Veer, 't zy zelfs met een Spieghel, te bemercken, evenwel het leven noch onderhouden wert door de onghewoelijcke door-blasingh van dese gaertjens. Ende soo verhaelt Galenus, dat yemandt, dien een Ofse-blaes voor Neus, ende Mont ghebonden was, evenwel noch vier-en-twintigh uyren in het leven bleef. Dese tocht-gaertjens en zijn in alle lichamen niet even-eens. Welckers Huyt yel, ende veel doorboort is, werden van binnen minder beschadicht, maer meerder van buyten: in teghendeel de ghene, die se hardt, ende vast hebben, lijden minder noodt van buyten, maer meerder van binnen, om dat de roockachtighe dampen niet wel uyt en kunnen. Die geheel heet van gematigheyt zijn, hebben veel lucht van doen tot verkoeling, ende overulcks dient haer Huyt wel open: maer voor de gene, die kouder van aert zijn, dewij haer weyniger lucht van nooden is, valt beter dat deselfde wat beslotender blijft. Dese tocht-gaertjens zijn evenwel van naturen niet ruym, ende wijt, maer nauw, ende onschierbaer gheschapen, op datter gheen groot vervliegen van geesten en soude geschieden. Want als het ghebeurt, dat se haer al te seer openen, gelijk in onmatighe hitte, blijdschap, ende 't ghebruyck van te veel Saffraen, dan komt de Mensch schierlijck te sterven. Werden oock somtijds soo seer geopent, datter klaer Bloedt uyt-loopt, gelijk eertijds in de Sweetende-sieckte gesien is. Ende Galenus seydt (in sijn Wtelegginghen op Hippocrates van de Breucken) somtijds bevonden te hebben de swachtels seer bloedigh te zijn, sonder eenighe andere openinghe, het Bloedt alleen door dese tocht-gaertjens stralende. Het ghebeurt oock in tegendeel, dat, wanneer deselve tocht-gaertjens toesluyten, sware sieckten veroorsaectt werden, als in de Somer, door het baveren in koude Rivieren, Alexander de Groote, ende Keyser Frederick den I. is overkomen, ghelijck de History-schrijvers verhalen. Galenus schrijft, foodanighe alleen met een warm Badt ghenesen te hebben.

Het ghebruyck van de Huyt, is eerstelijck om het Lichaem ronts-om te bekleeden, ende de inwendige deelen te verwerpen; waerom sy oock redelijcken dick is. Ten anderen, om te zijn, een wercktuigh van 't gevoelen, waerom sy, als het ghevoelen tot het leven, hoogh-noodigh zijnde, over het geheele Lichaem, verspreydt is. Ende om van alles wel te kunnen oordeelen, 't ghene matelijck is aen te nemen, ende dat uyt-steect, ende schadelijck soude wesen, te verwerpen, so is sy ghematigh van aert gheschapen. Dewelcke ghematighydt haer oock te passe komt, om daer door alderhande lucht te kunnen verdragen; 't welck gheen van d'andere deelen ghegeven is. Want het zy, dat men Been, ofte Vleysch, van heete, ofte koude lucht laet beschijnen, men sal daer terstont sulcken veranderinghe in bevinden, datse met bedervinge dreyght: daer de Huyt, al ons leven, alderhande lucht onbeschadelijck uyt-staet. Dit selfde sietmen even-eens in Appelen, Peren, ende andere vruchten, die, soo lange sy in haer schellen blijven, langh goet gehouden werden: maer, geschelt zijnde, haest bederven, dewijl haer ghematighydt, door de lucht, terstont verandert. Het welck oock de oorsaek is, dat in Wonden, de werckinghe der deelen schierlijck beschadicht werdt, soo dat sy haer voedsel niet wel en verteren, noch haer overschot wel uyt-smijten. Tot teyckenen zijn etter, ende waterigh bloedt, (*Sanies* genoemt) waer van het eene komt uyt dicke, het ander uyt dunne overtolligheyt, die door de onghewoelijcke rocht-gaten, ghelijck in gesonde ende stercke deelen geschiet, niet uyt en waessemt. Want de lucht en raect soo dra niet de ontbloote deelen, ofte sy verandert terstont, ende bederft haer natuurlijcke ghematighydt. Derhalven moeten de Heel-meesters in 't verbinden wel letten, dat sy de Wonden niet bloot en laten, maer, terstont na het af-nemen van 't verbandt, deselyghe forchvuldigh toe-decken.

Volght onder de huyt, het derde decksel des Lichaems, te weten het *Vet*, het welck in de Menschen leydt ruffchen de huyt, ende het Vleysigh vlesch, maer in de Beesten onder 't selve vlesch: het welck de oorsaek is, dat de Menschen de huyt niet en kunnen bewegen, gelijk de Beesten. Soo sietmen dat de Paerden door het schudden van de huyt de vliegen af-weren.

Het *Vet* werdt ghemaect uyt het vetste, ende lughtigste deel van wel gekooct bloedt, de kleyne Aderkens, als een dauw, uyt-kruypende, het welck door matighe warmte (want al te heete soude het smelten, ende verteren, al te slappe niet koken) van de koelte, ende vastigheyt der vliessen gheronnen, ende ghestremmet wert. Soo sietmen de Dieren, des Winters, door de kouw, ende vastigheyt van de Huyt, veel vetter te wesen. Men vint oock veel

Vets in koude, ende vochtige Dieren, gelijk Menschen, Swijnen, Schapen, ende dierghelijcke: ende daerom heeft Galenus oock geseydt, dat een Vrouw gemeenlijck vetter is, als een Man. De ghene, die heet, ende droogh van aert zijn, ghelijck Apen, Windt-honden, ende Hasen, hebben weynigh, ofte gheen *Vet*.

Onder de Genees-meesters werdt veel ghetwift over de werckende oorsaek van 't *Vet*, te weten, ofte die warmte, ofte koude is. Van beyde zyden werden verschedene bewijs-redenen by-gebracht, te langh om alhier te verhalen. Maer alsoomen dagghelijcks bemerckt, dat koude Lichamen de vetste zijn, soo is wel te besluyten, de kouw van de vliessen met haer vastigheyt oorsaek te wesen, dat het vette bloedt tegen haer aen-runt. Ick en versta hier gheen merckelijcke, ofte werckende kouw, maer die soodanigh gherekent wert ten insichte van de hitte, ende evenwel, zijnde slappe warmte, ofte lauwigheyt, tot het stremmelen bequaem is. Ende al werdt de Konincklijcke Genees-meester, ende destighe Ontleder *Andr. du Laurens*, over-ghehaelt, ende berispt van *Theod. Collado*, in sijn scherpe Aenmerckingen, over de ontledinghe van den gemelten Laurentius, dat hy koelte uyt-leydt, ende reket voor slappe warmte, die de vertigheyt van 't bloet soude brenghen tot runnen: soo sien wy niettemin het selve oock in andere dingen geschieden. Gelijk gesmolten Loot, als men het van 't vuur neemt, uytgegoten zijnde op yet, dat wel warm, maer niet soo heet, als het vuur en is, niet en laet terstont dick en stijf te werden.

Het ghebruyck van 't *Vet*, is mede om 't Lichaem ronts-om te bedecken, van buyten te beschermen, ende als een onder-kleedt, de natuurlijcke ofte ingeboren warmte te bewaren. Sulcks doet het Somers so wel teghen de hitte, als 's Winters teghen de kouw. Want also in de Somer de lucht dun is, ende de rocht-gaetjens van de Huyt open, soo verhindert het *Vet* door sijn klevende olyachtigheyt, dat de sijne Somersche lucht in het Lichaem niet en kan door-schieten, ende de natuurlijcke warmte alsoo uyt-treken, even-eens ghelijck de Winckeliers om Citroen-sap, ofte dierghelijcke, van bedervinghe te bewaren, daer Olye op gieten. Ten anderen, al wat de heete lucht verdrooght, dat bewaert het *Vet*, door sijn vochtigheyt. Des Winters is het dienstigh teghen de kouw, ende door deselve te samen getrocken zijnde, en kan de lucht niet door-schieten, ende dien-volghende door haer onghematigheyt de inwendighe Deelen niet beschadigen. Soude noch vorder nuttigheyt, ende gebruyck het *Vet* mogen toe-geschreven werden, om de Aderen, Slagh-aderen, en Zenuwen, die na de Huyt gaen, te ondersteuten: als mede om in grooten brandt, ende langh vasten, eenichsins in

voedsfel te veranderen. Want de Menschen, gelijk Galenus schrijft, werden magher, wanneer door groote hitte het Vet verteert. Het gebeurt somtijts, dat dit Vet smelt, ende in de Aderen loopende, geloof wert door het Water, het welckmen dan daer merckelijck op siet drijven.

Wt dit Vet konnen teycken en genomen werden van de gesontheidt, ofte sieckte. Als na een lange sieckte den Buyck swelt, door vermeerderingh van het Vet, sulcks is een goet teycken. Want door de dichte van den Buyck, vermeerderd de natuurlijcke warmte; waer door de binnenste Deelen verwarmt, ende versterckt zijnde, de Spijse wel verteeren, ende daer van goet Bloet maken: ende daerom is't altijd overvloedigher in den Buyck, als elders. In 't hol, ofte binnenste van de Handt, ende onder de Voeren is het meest vleeschachtigh, om dat vele Vers haer werckinghe soude beletten. Op de Borst en is't mede soo dienstigh niet. Want men siet daghelijcks, dat de gantsch vette menschen altijd aen-borstigh zijn. De reden is, om dat de overmatighe vettigheidt de Borst niet alleen beswaert: maer oock, om dat, door de dickigheidt van 't Vet, de lucht gheen doorgangh en heeft door de tochtgaetjens, waerom de Longe so veel te meerder arbeydt moet doen, om deselve in te trecken, ende uyt te halen. Hippocrates schrijft 2. *Aphor.* 47. dat de ghene, die seer dick, ende vet van nature zijn, rasch, ofte haestelijck sterfen. Want hoe meerder Vet, hoe minder Bloedt, het welcke de Fonteyne van 't leven is.

5 Het vierde alghemeen om-vangende Deel is de *Panniculus carnosus*, *Vleysch Vliesch* genaemt, hoewel 't selve niet in de Menschen, maer alleen in de Beesten vleysch bevonden werdt. In de Beesten is het aen de Huyt gheheel vast, waerom (gelijk terstont gheseydt is) sy deselve konnen bewegen: maer in de Menschen is't maer een zenuwachtigh Vleysch, ende komt alleen met eenighe veselen aen de Huyt, tusschen beyde het Vet hebbende; waerom sy oock haer Huyt niet bewegen en konnen, als alleen in het Voor-hoofd, alwaer dit Vleysch so vast aen de Huyt is, dat het nauwelijcks daer van is te scheidt, ende sonderlingh gheen Vet tusschen beyde heeft.

Dit Vleysch, ghelijck het in de Menschen gevonden werdt, bestaet uyt zadelijcke stoffe, als alle andere Vliesen.

Dient mede tot deckfel, ende beschermenis van het gheheele Lichaem, ende om de Vaten, die na de Huyt gaen, eenigh steunsel te gheven: ende daeren-boven te verbinderen, dat het Vet, door het gestadigh beweghen der Spieren, niet en kome te smelten.

6 Het vijfde, ende laetste alghemeen om-vangende Deel is het *Spiereu-vleysch*, dat al de Spieren bekleedt. Dit is dun, gelijk alle Vliesen, bestaende

uyt zenuwachtige snafelen, ende aen de Spieren met geheel sijne draeykens vast gehecht.

't Gebruyck van dit Vleysch is, de Spieren rontsomme te bekleeden, te bepalen, ende van malkander te scheidt.

Het II, Capittel.

SPIEREN.

- 1 *Haer benaminghe,*
- 2 *Beschrijvinge, aert, Wesen, ende Deelen,*
- 3 *Gebruyck.*

I

Onder het laetst-beschreven Vleysch, verroopen haer de Spieren, die mede het gantsche Lichaem bekleeden, ende de inwendige Deelen met Vleysch omvanghen. De Spier werdt mede, na de gelijkennisse, volgens den Grieckschen naem, *Mus Lacertus*, hoewel geen algemeene gedaente de Spieren, van wegen haer verscheydenheidt, en kan toegeschreven werden.

2 Spier is een meer-slachtigh Deel, bestaende uyt Zenuwen, Vleysch, Veselen, Aderen, Slagh-aderen, ende Vleysch; het naeste ende voornaemste werck-tuygh van vrywillige beweginge.

Dat hy een Meer-slachtigh deel is, blijktt uyt de verscheydenheyt van de deelen, waer uyt hy bestaet.

De Zenuwen spruyten uyt de Hersenen, ofte Rug-graets-mergh, van dewelcke sy met de gheesten een roerende en ghevoelende kracht de Spieren aenbrengen, in welckers beginsel, ofte midden sy inschieten, nimmermeer onder, ghelijck Galenus wel aenghemerckt heeft.

Het Vleysch is 't voornaemste deel der Spieren, ende van bysonder aert, ende wesen, als her vleysch van 't Ingewant. Sijn gebruyck streckt, om de Veselen van een te scheidt, ende te beschermen, de droogte so van Zenuwen, als van Pesen te matigen, ende de Zielijcke geesten warm, en rap te houden.

De Veselen, bestaende uyt kleyne draeyen, ende als snipperinghen van de banden, stercken, ende onderstutten het ghemelte vleysch, gelijk de Ancker-yfers een Muer.

De Aderen, ende Slagh-aderen, brenghen het voetsel aen, en onderhouden de natuurlijcke warmte.

Het Vleysch, dat alle dese deelen by-een houdt, ende de Spieren van buyten bekleedt, is in 't laetst-voorgaende capittel beschreven.

De Spier werdt in drie verdeelt, Hoofd, Buyck, ende Staert. Het Hoofd is 't beginsel, Bant gheenoemt, als vast ghebonden zijnde aen 't gebeente, daer het uyt-spruyt. Den Buyck is her Veselich Vleysch, by Hippocrates, en Galenus voor 't bysonderste deel des Spiers gekeurt; want nergens, daer 't selve

ⁱ selve niet en is, wert beweginge bevonden. De Staert, in den welcken de Spier eyndicht, in de Pees. De gemelte Galenus stelt sijn oorspronck te zijn uyt vermenghde Veselen van Zenuwen, doch meerder van Banden: waerom een Pees wel ses, of thienmael so dick is, als een zenuwe.

3 Wy hebben in de beschrijvinge, het ampt en ⁱ ghebruyck van de Spieren gheseydt te wesen, om vrywilligh bewegen uyt te wercken, ende sulcks als naeste werck-tuygh. Want al is 't, dat de Herffenen, ende Zenuwen hier toe mede het hare by-brengen, so is evenwel het Spier ⁱ alder-naeste. Seer aerdigh is geseyd van Dr. du Laurens, dat de Herffenen geboden, de Zenuwen het gebodt over-brochten, ende de Spieren uyt-voerden. De Herffenen over-leggen wat te begeren, of te vermijden staet, daer van komt het beginfel van de beweginghe; de kracht om te bewegen, brenghet de Zenuwe aen; de Spier, met de Zielijcke geesten door-straelt zijnde, werdt terstont beweegt. Ende gelijk een Ruyter het Paert door den Toom leydr: even-eens werden door de Zenuwen, als Toomen, de Spieren vrywilligh aengedreven van de Zielijcke kracht, die haer woon-plaets in de Herffenen heeft.

Wy soudan wijdr-loopiger, so in 't algemeen, als in 't bysonder van de Spieren handelen, 't en ware ons die moeyte loffelijck af-gesneden was, door onsen vrient, den hoogh-gheleerden Heere Plempius, na wien daer van te schrijven, soude soo veel wesen, volgens het oude spreck-woordt, als van Troyen na Homerus.

Het III. Capittel.

- 1 *Rysondere om-vangende Deelen.*
- 2 *Huyt van 't Hooft, verscheide van d' andere.*
- 3 *Hayr in meest al de Dieren,*
- 4 *Sijnen Oorspronck, Oorsaeck, ende Groeyingh,*
- 5 *Lenghte,*
- 6 *Gedaente,*
- 7 *Verwe,*
- 8 *Gebuyck.*
- 9 *Panne-vliesch, Oorspronck, ende Aert.*
- 10 *Buyck-vliesch, Oorspronck, Aert, ende Gaten.*

I

NA de beschrijvinghe van de alghemeene omvangende Deelen, so sullen wy nu oock aenwijzen de bysondere, en wat bysondere onderscheyt sy hebben.

2 De Huyt van 't Hooft is daer in verschillende van de gene, die het geheele lichaem bekleet, datse so gevoelig niet en is. Waerom waer is, en daer op oock het gemeen seggen slaet, dat Hooft-wonden sachte wonden zijn. Dan die sachtigheydt en vermindert haer groot gevaer niet. Ten tweeden is dese Huyt oock veel weecker, ende smarigher, als d'an-

dere; het welke de oorsaeck is, dat haer wonden, wanneer deselvighe tot de Pan niet uyt en steken, lichtelijck toe-heelen. De Leer-touwers bevinden oock, dat de Huyt van het Hooft, om haer smarigheydt, alder-swaerlijckst bereydt kan werden. Ten derden, is het Hooft noch ronts-om met Hayr beplant, het welck mede, om de ghebreen, die daer in vallen, wel dient hier in ondersoek te komen.

3 Het Hayr werdt meest in alle Dieren ghevonden, die haer vrucht selver draghen, gelijk de wijsgeer Aristoteles getuygt. In plaets van 't Hayr zijn de Visschen met Schobben versien, de Vogels met Veren, sommige Beesten, gelijk de Ysere-verckens, met lange Angels.

4 De gemelte Aristoteles, in 't 3. Boeck van de Hystorye der Dieren op 't 11. Capittel, in 't 1. van de Telinghe der selver op 't 15. ende in 't 1. van sijn voorwerpinghen op 't 145. Galenus in 't 9. Capittel van sijn Genees-konste, ende haer voer-stappen volgende, meest alle de nieuwe Genees-meesters, ende kennen 't Hayr voor geen recht deel des lichaems, als niet, gelijk andere, uyt goet Bloer ontsaende, ende gevoedt werdende; maer alleen uyt overschor van eenige roockachtige, ende smarige dampen, die door de naeuwe tocht-gaertjens des Huyts gestooten werdende, daer in blijven steecken, tot datse van andere, ende die wederom van andere, metter tijdt aen-ghedrongen zijnde, ten laetsten tot Hayr uyt-spruyten. Welck gemeen gevoelen met vele redenen beweert werdt van Fernelius 2. Physiol 2. hoe-wel tegen-gesproken van eenige geleerde Genees-meesters. Om de sake wel te begrijpē, so moet eerst in achtighe komen, wat een Deel is. De gemelte Fernelius beschrijft het selve te wesen een Lichaem, dat aen 't gheheele vast is, verknocht met een gemeen leven, streckende tot dienst, ende ghebruyck van het gantsche lichaem. Dese bepalinghe werdt voor goet op-ghenomen van Berrinus 6. Medic. 5. Laurentius 1. Anat. quaest. 1. ende Dr. Spieghele 3. de Human. corp. fabr. 1. maer berispt door den scherpsinnighen, ende nauw-keurigen Argenterius, Com. 2. in Gal. art. Med. 7. alwaer hy het Menschelijcke Lichaem in verscheide stucken ontleder; ten eersten, van wegghen dat het een selfstandigh wesen heeft, ende daer van stelt hy sijne deelen, stoffe, ende ghedaente; daarna aen-merckt hy het selve, als een lichaem, welckers deelen soudēn zijn alle de leden; ten laetsten, als leven, ende ziele deelachtigh zijnde, ende dat uyt de reden, de deelen, die leven hebben, moeten gherekent ende ghenoecht werden, deelen van 't levende, niet van 't lichaem. Maer dit gaet al te scherp, ende buyten het spoor van de Ghenees-konste. Want een Ghenees-meester en neemt het lichaem niet in achtighe, voor soo veel het natuerlijck is, bestaende

uyt stoffe, ende ghedaente, ghelijck de Naturalisten doen: maer alleen ghelijck het de Ghesontheidt, ende Sieckten onderworpen is. Derhalven en kan niet anders voor een deel van ons lichaem aenghenomen werden, als dat in Ghesontheidt, ofte Sieckte de lichamelijcke werckinghe wel, ofte qualijck uyt-voert. De werckinghe gheschiet door levende, niet door onsenlijcke Deelen; ghelijck de Sieckte is een ghestaltenisse eerst, ende door haerfelven de werckinghe belettende. Waer uyt blijkt, dat het lichamelijck deel by Fernelius beschreven is. Daer zijn evenwel noch eenighe, die dese beschrijvinghe soecken te weder-legghen, te weten, dat het deel van een ghezielt lichaem eyghentlijck soude wesen, 't gene de Gesontheidt, ende Sieckte onderkeurigh stont, om dieswille, dat deselvighe niet in de deelen en zijn, van wegen haer gebruyck, alsoo Galenus in het beschrijven van de Sieckte gheen ghewagh en maectt van 't gebruyck, maer alleen van de werckinghe, segghende deselvighe te wesen een ghestaltenisse, die eerst, door haerfelven, sonder middel-wegh, ghevoelijcken de werckinghe, teghens de nature, verhindert. Dan hier op dient tot antwoordt, dat de werckinghe altijd belet werdt, als het gebruyck belet is; ghelijck wanneer het Hoornigh vlesch van het Oogh te seer verdickt, dan werdt de werckinghe beschadicht, om dat het gebruyck beschadicht werdt. Nu dat Galenus in sijne beschrijvinghe gheen ghewagh en maectt van het gebruyck, maer alleen van de werckinghe, sulcks is sonder twijffel by hem ghedaen, eerstelijck, om dat de werckinghe volkomender is, ende boven het gebruyck uytsteekt, het welck maer tot de werckinghe streckt; ten anderen, om dat de werckinghe meerder blijkt, ende ghespeurt werdt, als het gebruyck. Nu het is klaer by de Reden-kavelaers, dat de beschrijvingen moeten gedaen werden, door het gene klaerste, ende meest blijkende is. Volgens dan de verhaelde beschrijvinghe, en souden Hayr, noch oock Nagelen niet mogen gerekent werden, voor rechte deelen onses lichaems. Want al is 't dat sy wel uyt een lichamelijcke stoffe bestaen, ende vast aen 't lichaem gehecht zijn, ende ons niet sonder gebruyck ghegeven; evenwel dewijl sy soo niet vereenight en zijn, dat sy mede een algemeen leven met het gebeeke ghenieten, soo en konnen sy voor deelen des lichaems, niet aenghenomen werden. Want sy en leven niet, seydt Fernelius, als Beenderen, oft Kruyden, noch en werden niet onderhouden door binnen toe-brenghen, ende in-suygen van 't voedsel, noch en krijgen haren wasdom niet in breete, ende diepte, ghelijck wel in de lenghte: maer de stoffe leydt in plaerse van voedsel (alsoo het eygentlijck geen voedsel en is) aen haer wortels, waer door sy, ghelijck geseydt is, in de lenghte uyt-gedouwt wer-

den, even ghelijck de steenen, die in 't ingewant der Aerde door by-settingh toe-nemen, oft ghelijck een Huys, door op-leggingh van steenen allenckskens werdt op-gebouwt.

Dese leere en bevalt niet wel den Spaenschen Genees-meester Rod. à Veiga in sijn Uytleggingen op het gemelte Capittel van Galenus. Want soodanige deelen, seydt hy, die de nature als wapenen, oft kleederen om 't lichaem der Dieren geslagen heeft, zijn ghelijck de Huyt in sommighe, dewelcke seker is, dat recht ghevoeder werdt, ende metter tijdt, een ander daer onder groeyende, af-valt, ghelijck in de Slanghen. De Bladeren van de Boomen, zijn om de Vruchten te beschaduwen, ende te decken, dewelcke, ghelijckse door de nature onder't ouden werden, soo langhe haer leven duert, soo vallen sy oock op haer tijdt af, ende daer komen andere in haer plaats. In de Vederen van de Voghels is het voeden bescheydelijck te mercken, niet alleen aen de Wortel, alwaer een vleysighe Ader door de schacht gaet, maer oock eenen een-paighen aenwasch van de uysterste snaselen. Dit alles, seydt hy, geeft een sekere bewijs-reden, dat sy een bysonder wesen hebben, ende oock door een natuerlijcke kracht ('t welck Galenus ontkende) heregeert, ende onderhouden werden. Waer noch by komt een stercke reden, dat in de Nagelen gesien werden Vefelen (ja selfs, ghelijck Dr. Spieghelel betuyghet 2. Anat. 31. Aderen, Slagh-aderen, ende Zenuwen) die het voedsel aenbrengen, gelijck in de Bladeren van de Boomen, ende dat het Hayr allegader grijs werdt, ende schierlijck verscheyden verwen aenneemt, na de verscheydenheydt van het voedsel, dat niet aen de Wortel ghestelt en is, maer binnen in sijn holligheydt ontfangen werdt, ende dat oock het roocken des Hayrs met wel-riekende dingen sijn kracht niet langhsaem uyt en voert. Dat voorders geseydt werdt, deselvighe niet ront uyt, 't welck levendige deelen eygen is, maer alleen in de lenghte te wassen: Sy en nemen gheen acht, dat alle deelen niet gelijckelijck en groeyen, noch door alle jaren, noch na alle maten, ghelijckse oock niet voort en komen; dan alleen na het verscheyden gebruyck, dat sy hebben. Want op een sekeren tijt groeyen, en wassen Bladeren, Bloemen, Vruchten, Tanden, ende op gheenen anderen. Soo groeyen, ende vergroeten de Borsten in de Vrouws-personen, de Schouderen in de Mans, de onderscheydelijcke leden in beyde, op sulcken tijdt, alsoe noodsakelijck beginnen te werden, het welck van Aristoteles oock aengemerckt is in 't 7. Boeck van de Historye der Dieren, op 't 10. Cap. De nature dan, als sy in sommighe deelen de dichte, ende breete doer toe-nemen, soo verlenght sy andere, volgens het gebruyck, ende den dienst die sy te doen hebben, veranderende het ghelijck groeyen in verlenghen; ghelijck sy het Hayr

Hayr in de Maen, ende de Staert van de Paerden langh laet uyt-waffen, ende over 't gheheele lijf anders kort houdt, om dat het ghebruyck sulcks ver-eyfchte, den aert van het Hayr selfs metende na sijn gebruyck.

Fernelius gaet vorders sijn selven teghen-werpen, het gene van anderen gedaen werdt, te weten, dat in de Kinders de Nagelen met de Vingers in lenghte, breete, ende dicke ghelijckelijck waffen, ende datse met den ouderdom grover ende harder werden; dat op deselvighe wijze het Hayr in de vol-wassene mede langher, dicker, ende stijver is, als in de Kinderen. Ten anderen, dat Hayr, ende Nagels niet sonder eynde en groeyen, maer seker werende staet hebben, ghelijck de Plantsoenen; waer uyt schijnt te blijcken dat sy een rechte voedinghe deelachtigh zijn. Want indien sy alleen toe-nemen, door dien de stoffe aen de wortel leydt, dewijl deselvighe ghestadigh daer na toe-ghesonden werdt (het welck daer uyt blijckt, dat het Hayr ghekort, ofte gheschrabt, altijd wederom aen-groeyt) soo souden sy door ghestadigh by-voeghen ten laetsten weeldigh, ende sonder eynde groeyen, ende vergroeten. Maer wy sien het teghendeel, dat haer, ghelijck de Plantsoenen, gestelt zijn sekere palen van waffen, diese niet en konnen voor-by treden. Derhalven schijnen dese, soo wel als de Plantsoenen, van binnen door haer gheheel wesen te ontfanghen het voedtsel, dat in de eerste jeught voedt, ende vergroot; ende daarna, het meerder waffen op-houdende, alleen voedtsel gheeft. Fernelius wetende op dese teghen-worpinghe niet wel te antwoorden, ende geen reden vindende, waerom het Hayr, ende de Nagelen, tot haer volkomen lenghte gekomen zijnde, niet veel langer uyt en waffen, al is de stoffe aen den wortel, stelt het selfde onder de dinghen, in dewelcke wy niet anders, als ons moeten verwonderen van Godts ende der natueren voorsichtigheydt. Het is wel gheseydt, maer evenwel sonder reden, en soodanighen antwoordt werdt, hoewel in andere gheleghenheydt der naturen, sonder uyt te Spaensich Boeckken van het ondersoek der Verstanden, en in dese selvige van Ioubert 1. Paradox. 7. Want geen reden wetende, kan by een yegelijck van alles soodanighen antwoordt gegeven werden, te weten, mer segghen, dat dit, ofte dat ghedaen is door de voorsichtigheydt der naturen, sonder uyt te leggen, op wat reden die voorsichtigheydt gesien heeft. Deselve Ioubert stelt in sijn Uytleggingen op Galenus 1. Nat. facul. 7. de naefte oorsaek, waerom het Hayr, ende Nagelen, als sy tot haer rechte groote gekomen zijn, niet voort en waffen, in de sterckte van de uyt-drijvende kracht, dewelcke in verscheyde deelen en lichamen gemeenlijck verscheyden is. Want hier door ghebeurt het, dat in sommige, den Baert langer wast, te weten, die on-

trent de gheheele onderste Kaeck komt, alwaer meerder kracht is, om de stoffe, dat is, het roockachtigh overschot, uyt te smijten. In andere, als den Baert twee drie vingeren langh is, dan en werdt hy niet verder uyt-ghelooten. Hier van kan by Ioubert, op de gemelte plaets verder gesien werden.

Fernelius brenghet tegens de andere tegen-worpingen, die hy mede ontduyckt, pijlen uyt sijn eygen koker, die hy meent, beter te treffen; dat Hayr ende Nagels af-ghekort, in alle jaren, ja oock in den uyttersten ouderdom weder groeyen; dat mede in uyt-drooghende Koortsen, ende in Teringhe, in dewelcke het lichaem niet alleen niet en groeyt, maer gantsch af-neeemt, ende als versmelt, dese alleen noch toe-nemen; ja selfs oock in doode lichamen. Paré verhaelt op 't eynde van sijn Heel-konste, dat hy een geballemt lichaem vier-en-twintigh jaer in sijn huys ghehadt heeft, in 't welcke de Nagels ende het Hayr altijd wederom groeyden, soo dickwils hyse ghekort hadde. Welck exempel ghenoech wederleydt, 't ghene Salius by-brenghet in 't 9. Capittel van de Pestighe Koortse, dat in de dooden de Nagels, ende 't Hayr maer soude schijnen te groeyen, ende langher te werden, om dat het Vleysch verdrooght, ende vergaen is, ende derhalven sy meerder uyt-steken: Maer de ghemelte Veiga vaert hier wederom in teghens Fernelius, segghende, dat het groeyen van Hayr, ende Nagels in alle jaren, niet meerder te verwonderen is, als dat de Tanden altijd groeyen. Want de leden souden altijd ghevoedet werden, als sy maer goet voedtsel en kregen: dan om dat het roockachtigh uyt-werpsel (dit steit Veiga tot oorsaek, daer hy evenwel het Hayr onder de deelen aen-neeemt) soo veel te meerder groeyt, hoe het voedtsel qualijcker gekooct werdt, daer door geschiet het, dat sy oock in den ouderdom niet op en houden van waffen, ja selfs mede in sommighe dooden. Waer uyt volkomenlijck bewesen werr, seydt Fernelius, dat sy niet by middel van de na-treckende nature: maer alleen door kracht van het overtolligh uyt-werpsel uyt den wortel voort-gedreven werden. Dit schiet uyt, bereydt, ende voort-gestooten zijnde, door kracht van de wermte, tot een teycken, datse in de dooden niet altijd en groeyen. Datse in de kinderen in haer op-waffen, mede in de breete uyt-waffen, sulcks doet de breete van de deelen, daer sy door komen: ende dat sy verdicken, geschiet om dat het rookigh overschot, daer sy van groeyen, metter tijdt dicker, ende drooger werdt.

Wy stellen dan de naefte stoffe van 't Hayr in een roockachtigh overtolligh uyt-werpsel, ende de verdere in een overighe vochtigheydt, voornamelijck in de Klieren haer onthoudende. Derhalven, daer Klieren zijn, groeyt gemeenlijck Hayr, ghelijck achter de Ooren, onder de Oxelen, in de Liesen; ja oock

oock op 't Hooft; gelijk de Herffenen, gelijk de groote Hippocrates schrijft, zijn als Klieren, wit, en wrongheligh, doen oock der selvigen dienst aen 't Hooft. Want sy staen, als een Kop, boven op 't lichaem, ende ontfanghen gestadigh de dampen, die van onderen op-waessenen, waer van een deel door de naden van de Pan vervlieght, een deel tot Hayr gedijt.

5 Het Hayr is alderlanghst op 't Hooft, om dat de Herffenen grooter zijn als de andere Klieren, en alderdickst, om dat de Huyt aldaer dickst is, evenwel ydel, en genoegh stoffe in-houdende. Soo dat na de Huyt dick, ofte dun is, gesloten ofte ydel, de Vochtheden veel, oft weynigh, de Wermte sterck, ofte slap is, het Hayr dick, ofte dun, hart ofte slap, veel ofte weynigh voor-komt. De Heere van Busbake, Gesant van Keyser Ferdinand den I. verhaelt in sijn Turcksche Reyzen, van een, die so veel Hayrs op 't Hooft had, dat hy een musquet-kogel daer op konde af-streuten.

6 Wat belangt de Gedaente. Het Hayr is glat, ende recht, in de ghene die genoegh vochtigheyt hebben, maer ghekrult in de drooghe van gematigheyt, waerom het oock harder is. Daer van zijn al de Moren, als van droogen aert, gekrult van Hayr; en de Scythen, en Thracyers hebben het langh, en hangende, om dat die luyden vochtig zijn, gelijk Aristoteles ghetuyght. De rechtigheyt van 't Hayr komt daer-en-boven uyt de rechte van de tochtgaetjens, waer door de dampen haer uyt-rocht hebben, ghelijck in tegendeel de gekrulde. Het Hayr schijnt wel ront, maer is evenwel vier-kant, gelijk door de nieuw-ghevonden glafen, die dapper vergrooten, alleen gemerckt kan werden. Het is oock hol, gelijk het Hayr van een Elant, ende de Vlecht van Polen ons beruyghen; het welck blyckt, door dien dat het in de lenghte kan gesplitst werden, gelijk de gemelte Aristoteles oordeelt.

7 De Verwe van 't Hayr volghet in de Beesten de verwe van haer Huyt; maer in de Menschen is sy seer versheyden na het Landt, de Lucht, de uytstekende Vochtigheyt, ende den Ouderdom. Ten eersten, die heete ende drooge Landen, (daer oock sodanige Lucht is) bewoonen, en hebben niet alleen droogh, gekrult, en broos Hayr; maer oock swart, gelijk de Egyptenaers, Arabiers, Indianen. So sietmen door de banck in de Spaenjaerts, Italianen; en de Françoysen, die aen d' andere grensen, meest al bruyn Hayr. Dan die haer onthouden in kout ende vochtig Landt, hebben niet alleen sacht en recht Hayr; maer gemeenlijck mede blondt ofte bleyck, gelijk de Nedetlanders, Engelschen, Denen, Sweetische, &c.

Ten tweeden volghet de Verwe de vochtigheyt, die boven d' andere uyt-muyt. Want alle uyt-wersel treckt na den aert van sijn oorspronkelijc-

ke vochtigheyt. In de gene, die veel koude en slijmerige vochtigheyt hebben, is het Hayr gemeenlijck witachtigh, in galachtige geel, in swaermoedige bruyn.

Ten derden maect den Ouderdom hier oock veranderinge. Want in volwassene wert het dicker, en harder; ten laetsten oock bruyn, en grijs.

8 Het Gebruyck van 't Hayr is drierley. Vooreerst, om het lichaem te suyveren van sijn roockachtige overtolligheyt. Derhalven is het dickwils korten, goet, om 't gesicht, ende d' andere sinne te scherpen. Ten tweeden, om te strecken tot gieraet, gelijkmen siet hoe leelijck de kaelheyt staet. Maer insonderheyt om het Hooft te decken, en van de kouw te beschermen. Waerom ghesont is, datmen het selve over de slagh van 't Hooft, daer het Been dunst is, ende over den Hals, daer den Rugh-graet, en de uyt-komst van de koude Zenuwen beginnen, laet wassen. Dat verder over de schouderen gaet, en strijft niet alleen tegen sijn recht gebruyck, daer het toe geschapen is, maer oock tegens de stichtelijckheyt, gelijk wel aengewesen is van den eerweerdigen, ende hoogh-geleerden D. Jacobus Borsthius, in sijn ziel-buygende Vermaninge.

9 In 't Hooft staet noch te letten op het Pericranium, ofte *Panne-vliesch*, het welck de Panne van buyten bedeckt. Is redelijck dick, na een vliesch; om dit edel Been wel te beschermen. Spruyt uyt de Vefelen van het dicke Herffen-vliesch, die her selfe door de Naden van de Panne op-gheeft. Het welck de oorfaeck is van de groote ghemeenenschap, die daer valt tusschen de Herffenen, ende Herffen-vliesen, met het Panne-vliesch. Dit is seer vast aen het vleygh-vliesch, ende de Huyt, dewelcke, ghetuyt zijnde, daerom niet en behoeft te samen genayt te werden, alsoo de kanten niet verre van mal-kander en wijcken.

10 't Gene het Panne-vliesch is in 't Hooft, dat is het Buyck-vliesch in den Buyck, aldaer mede een bysondere omvangende deel, ende, gelijk Pericranium, in 't Grieks Peritonæum ghenoeemt. Dit Vliesch bekleet, in een gedaente van een Blaes, ofte langh Ey, al het Ingewant van den Buyck, ende bestaet, ghelijck oock andere Vliesen, uyt een Zadige stoffe; is een Vliesch, om, in 't swellen van den Buyck, te kunnen op-gheven; dun, om de onderleggende deelen niet te bewaren; maer vast, ende sterck, om dat het gespannen zijnde, niet en soude scheuren; in de Vrouwen van onder den Navel dicker, om in het dragen, beter te kunnen reken; van buyten veselachtigh, om te vaster aen de Spieren gehecht te zijns van binnen glat, ende als met water besproeyt, om dat de Darmen soo veel te vryer, ende losser souden legghen. Is allefints dubbelt, (gelijk alle Vliesen, selfs oock, na het ghevoelen van Laurentius, en Cambrolus, het dunne Breyn-vliesch) het welck aen den Rugh-

Rug-graet meest ghesien wert: maer is na beneden soo verre van malkander gescheiden, dat de Blaes tusschen beyde leydt, ende sulcks, om dat het daer wel diende sterckst te zijn, daer het den meesten last hadde te draghen, ende de Navel-vaten aldaer te vatter door-rocht te gheven. Waerom oock het Buyck-vlies in de Vrucht, van voren, daer de Navel is, door-boort wert. Waer uyt alleen soude konnen blijcken den mislagh van *Fernelius*, en *Cabrolus*, die, reghens de leere van *Galenus*, dit Vliesch stellen gantsch gheen gaten te hebben. Maer hier-en-boven, heeft het noch om hoogh, daer het aen 't Middelf-rift gehecht is, drie gaten, die doorgang maken voor de nedergaende Slagh-ader, met her seste paer der Zenuwen, de opgaende Holle-ader, ende den Magen-hals, ofte Spijs-drager. Onder is het doorboort aen 't Bynde, den Hals van de Lijf-moeder, daer de Zaet-vaten na de Ballen neder-gaen, ende de uyt-schierende op-klimmen. Maer dese gaten souden beter scheuten, ofte uyt-spruytels moghen gheuoemt werden. Hier door werdt het *Scheursel* veroorsaect, waer van wy op sijn plaetse sullen handelen.

Het IV. Capittel.

A D E R E N .

- 1 Haer wesen, ende eygenschap,
- 2 Oorspronck,
- 3 Klap-vliesjens,
- 4 Samen-voeginge, ende gemeenschap met de Slagh-aderen,
- 5 Gebruyck,
- 6 Onderscheyd, Verdeelinghe, ende Ken-reyckenen.
- 7 Voort-ader. *Harre-tacken; Maegh-ader, Net-ader, Magekrans-ader, Milt-ader, Kort-vat, Darm-ader, Speen-ader, Slock-darm-ader, Darm-scheyl-ader.*
- 8 Holle-ader, met haer twee tasken,
- 9 Op-klimmende, met haer Spruyten, *Middel-rift-ader, Herrekrans-ader, Paerloofe-ader, Rib-ader, Borst-ader, Neck-ader, Herre-vliesch-ader, Oxel-ader, Hoofst-ader, Salvatella, Lever-ader, Milt-ader, Middel-ader, Krop-aderen.*
- 10 Neder-dalende tack van de Holle-ader, met haer *Sprangfels; Nier-bedi-ader, Melck-ader, Zaet-ader, Lenden-ader, Spier-ader, Stuyt-ader, Buyck-ader, Onder-buyck-ader, Lufsch-ader, Been-ader, Moeder-ader.*

WY komen tot de Vaten, te weten Aderen, Slagh-aderen, ende Zenuwen, wel te recht, van den grooten Hippocrates, in sijn boeck van 't Herte, ghenoemt Rivieren van de nature der menschen; want door deselfde vloeyen het Bloedt, ende de Geesten, waer by de natuyrljcke warmte, ende het leven onderhouden, voedtsel, gevoelen, ende bewegen aen-gebracht wert.

I Wy sullen beginnen van de Aderen, als de enckelste. Want sy bestaen uyt eenen enckelen rock, daer de Slagh-aderen een dubbelden, ende dicker hebben; de Zenuwen in wesen verscheyden

zijn, te weten van binnen morchachtigh, van buyten vleysigh.

Ader is een langh, ende ront vat, pijs-gewijs hol, bestaende uyt een dunne, ende enckele rock, spruytende uyt de Lever, ende dienende om het Bloedt aen het Hert over te voeren, ende te verdeelen tot voedtsel van 't geheele Lichaem.

Het wesen van de Aderen is vleysigh, om te beter te konnen recken, ende mede-geven; enckel, dun, ende ydel, om dat door foodanigh vleysch het Bloet moft zijpen tot voedtsel van de Deelen.

Sy werden somtijds noch van buyten bekleedt met een ghemeen vleysch, insonderheydt die wat hoogh, verre, ofte overhart gaen, ghelijck in den Buyck, van het *Peritoneum*, ofte Buyck-vliesch; in de Borst, van het *Plura*, ofte Borst-vleysch. Maer als een Ader haer voeght in Ingewant, ofte Spier, dan en heeftse desen gemeenen rock niet van doen, als by haerselven valt, ende sterck ghenoech zijnde, en niet dienende, om wel te konnen waeffemen, nauwer besloten te wesen.

2 Wy hebben in de beschrijvinghe der Aderen gestelt, dat deselvige spruyten uyt de Lever, waer in de Genees-meesters groot verschil hebben met den wijsgeer Aristoteles, ende sijne navolghers, die haer beginsel in 't Herte stellen, gelijk wijtloopigh ontleder wert by *Andr. du Laurens*, in sijn vierde Boeck, die mede op de seste Oeffeninge, besluyt, dat, so van wegen de wortelingen, als van wegen de verdeelinghe, niet in 't Herte, maer in de Lever den oorspronck van de Aderen is. So heeft oock Hippocrates gheseydt in sijn boeck van 't Voedtsel, dat de Lever was de wortel der Aderen. Maer wat de verdeelinghe aengaet, die geschiet mede door het Herte, als het selve het sijn gemaect Bloedt door de Slagh-aderen over 't geheele Lichaem gestadigh uyt-schiet.

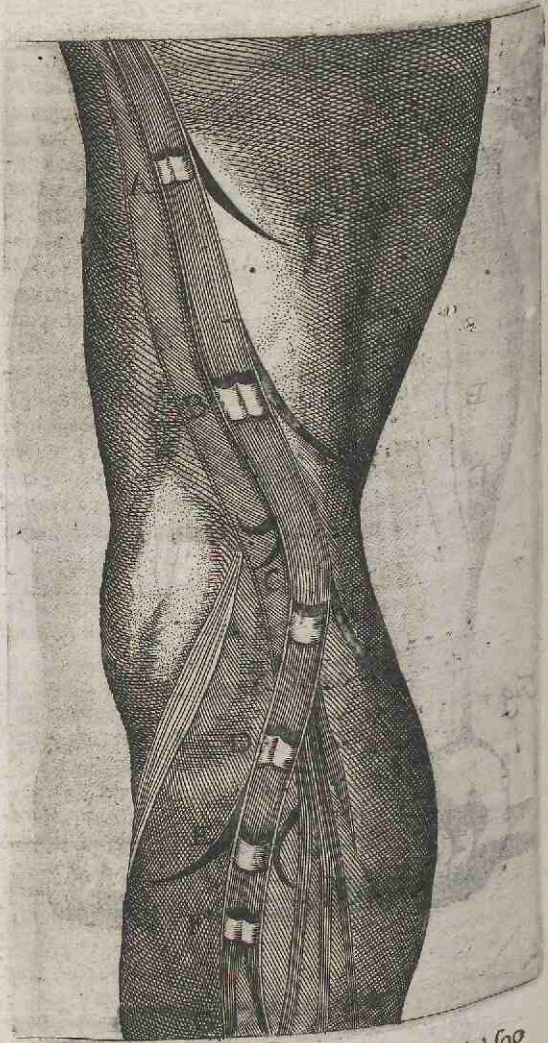
3 Ende om dat het bloedt in den omloop (breeder beschreven in het Steen-stuck) niet en soude te rugge deynsen, soo zijn daer ingestelt eenige Klap-vliesjens, (gelijck in 't Herte) eerst beschreven, ende ondervonden in 't jaer 1574. van den treffelijcken Ontleder *Aquapendens*, ende niet, ghelijck *Riolan* voor-geeft, by *Sylvius*, die geen oude schoenen wilde verwerpen, als hy genoegh betoont heeft tegens de nieuwe ondervindinghen van den noyt-genoech gepresen *Vesalius*. Dese Klap-vlieskens, ofte Schotdurkens zijn van ghedaente by-na gelijk een half Maentje, spruytende uyt den rock der Aderen, wiens holte sy half sluyten, doch soo, dat sy na het Herte toe, ghelijck een Sas, open gaen, en dan, als het Bloedt voor-by is, toe-vallen. Zijn ghemeenlijck twee by malkanderen, oock somtijds maer een, ende werden merckelijck ghesien in de Aderen van Armen ende Beenen, als hier onder, ende boven de Knye, (A. B. C. D. E. F. G.) uytghebeeld is. Sels oock als den Arm gebonden wert, verneemtmen

men buyten in de Aderen eenighe verheffinghe, als knobbelen, door het Bloet, dat aldaer tegen-gehouden wert. Nu dat het Bloedt niet van bovenen, gelijk het gemeen gevoelen is, door de Aderen nabeneden sackt: maer van onderen door deselve opghetrocken werdt, toonen selfs de Heel-meesters, hoewel sy de reden niet en weten, dat, als sy gelaten hebben, ende de Ader willen sluyten, haer Vingher houden onder den bandt, waer door het Bloeden op-houdt, gelijk het niet en soude doen, als sy hem boven hielen. Dit ghebruyck van dese Vliesjens is eerst bekent gemaect door den Hoogh-geleerden *Harveius*, Genees-heer des Konings van Engelandt, in sijn Boeck van de beweginghe des Bloedts, ende van my ghevolgt in 't ghemelte Steen-stuck, doch in hem soecken te wederlegghen van den Italiacschen *Parisanius*, Françoischen *Primrosius*, ende, van weghen de Melck-aderen, in my berispt door den hoogh-ghelcerden *Plempius*, Professor te Loven, in sijn eerste uyt-geven van de Genees-konste, maer in het tweede, overwonnen zijnde (ghelijklc hy in het tweede Boeck op het achtste capittel vromelijck bekent) door selfs te sien, trouwelijck weder-roepen. Sommighe blijven hardneckigh by het gene sy eens, al zijn sy daarna anders overtuyght, opghenomen hebben: maer die haer ghemoedt voldoen, houden de waerheydt, die sy met moeyten nasporen, voor d'opperste wet. En voorwaer den eenen dagh leert den anderen, ende, gelijk de Poët seydt,

*Multa, dies, variisque labor mutabilis aevi
Revertit in melius.*

Nu, om noch klaerder aen te wijfen, dat dese Klap-vliesjens in de Aderen staen, om na 't Herte gelloten zijnde, te beletten, dat het Bloet niet weder te rugghe en soude schieten, sullen wy daer van een proef gheven in de Aderen van den Arm.

Laet den Arm binden boven den Elleboogh, gelijkmen doet in 't Laten, (A. A.) van onderen sullen haer openbaren, voornamelijck in Boeren, ende die gespannen Aderen hebben, eenige verhevingen, als knobbelen, (B. C. D. E. F.) niet alleen daer een scheidning valt, (E. F.) maer oock daer geene en is, (C. D.) ende die knobbelen komen van de Klap-vliesjens. Op dese maniere haer buyten op de Hant, ofte Arm vertoonende, indien ghy die knobbel beneden met duym, ofte vinger druckt, ende alsoo het Bloet de onderleggende Klap-vliesjens af-strijckt, (H. in de tweede Figuyr) soo sult ghy sien, datter, door het beletsel van de Klap-vliesjens, geen volgen en kan, ende dat een deel van de Ader (H. O. in deselfde figuyr) onder de knobbel, ende wechgenomen Vinger als wech is, en boven de knobbel, ofte de Klap-vliesjens seer gespannen is, (O. G.) ja, indien ghy het soo afgestrecken Bloedt (H) ende de ledige Ader vast houdt, ende met de ander handt na de Klap-vliesjens (O in de 3 figuyr) het bovenste

ghespannen deel nederdruckt (K in deselfde) soo sult ghy mercken, dat het niet gheen kracht gedreven, ofte gheperst en kan werden over het Klap-vliesjen; (O) maer hoe ghy sulcks niet meerder geweldt soeckt te doen, soo sult ghy bevinden, dat de Ader so veel meerder aen het Klap-vliesjen (O in de 3) gespannen is, ende onder evenwel (H. O. in deselfde figuyr) ledigh is.

Daerbenevens, den Arm, als verhaelt is, gebonden, (A. A.) ende de Aderen gespannen zijnde, indien ghy beneden eenighen knobbel, ofte Klap-vliesjen, de Ader een wijl vast houdt (L. in de 4 figuyr) ende het Bloedt opwaerts over het Klap-vliesjen (N) met den Vingher (M) stoor, ghy sult sien, dat de Ader

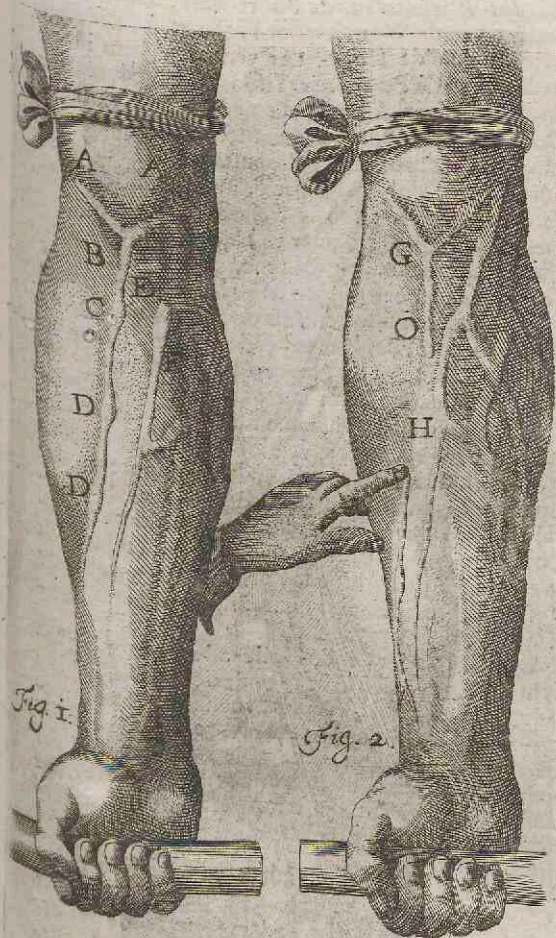

Fig. 1.

Fig. 2.

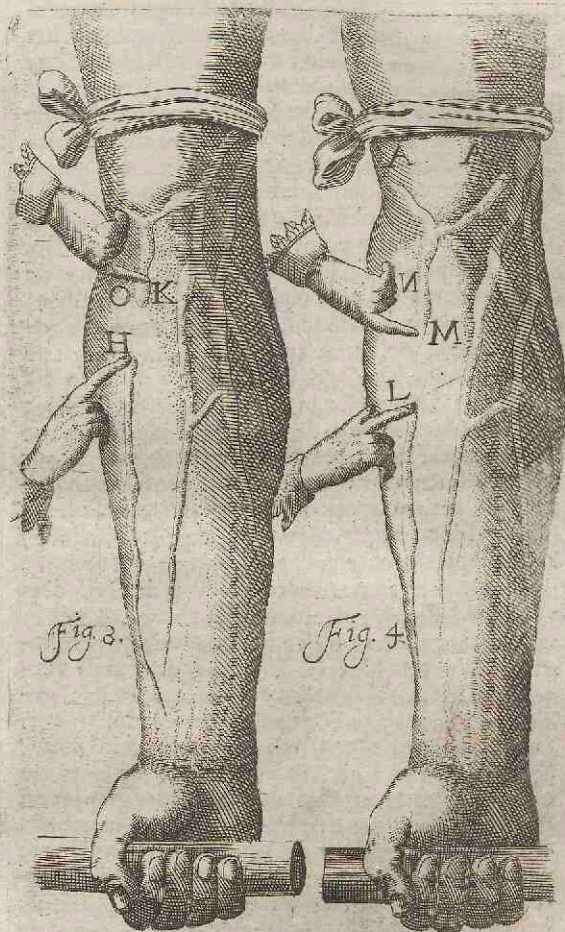

Fig. 3.

Fig. 4.

Ader aldaer ledigh sal blijven (L N) ende dat het Bloedt niet en kan door het Klap-vliesjen te rugge schieten; (te sien H O in de 2) maer dat, de vinger wech-genomen zijnde (H) de Ader wederom van de onderste gevolt wert, ende zijn als (D C.) Waer uyt klaerlijck blijktt, dat het Bloedt van onderen na boven, ende van de kleyne Aderen door de groote na het Herte gaet, ende niet van boven door de Aderen na de onderste Leden gesonden wert.

Ende al is't, dat in sommighe plaetsen eenighe Klap-vliesjens, die soo nauw niet ghesloten en werden, ofte alster maer een is, schijnen des Bloedts door-tocht van bovenen, niet geheel te beletten: nochtans gaet het door de banck, op de verhaelde

wijse, ofte ten minsten, 't ghene ergens door lossigheyt mocht gebeuren, dat wert van de navolgende Klap-vliesjens, het zy door ghetal, ofte vastigheyt, wederom goet ghemaect, ende verbeteret.

Hier staet noch aen te merken: Den Arm, als voren, ghebonden zijnde, ende de knobbelen haer aen de Klap-vliesjens openbarende, houdt den duym op een Ader, onder een Klap-vliesjen, in de plaets, daer ghy een volghende vint, op datter geen Bloet uyt de Hant na boven en schiet; en drukt dan met den vinger het Bloet uyt die plaets van de Ader na boven voorby het Klap-vliesjen (L N) gelijk te voren geseyd is; en wech-nemende den vinger (L) laetse wederom van onderen (als D C) vol loopen; druckt

druckt dan met het op-setten van den duym, het Bloedt wederom nyr, (L. N. ende H. O.) ende doet dat dickwils in een korte tijdt; so sult ghy de waerheyt van het gebruyck deser Vliesjens, ende dat het Bloedt door de Aderen, van ondere na het Herte gaet, merckelijck bevinden.

4 Daer is soodanighe Samen-voeginge van de Aderen met de Slagh-aderen, dat meest alle Aderen op een Slagh-ader leggen; ende gebeurt geheel selden, dat een Ader sonder Slagh-ader is, maer nimmermeer werdt een Slagh-ader gevonden sonder Ader. Hier by komt noch een ghemeenschap, door de openinghe (seer merckelijck te sien in de Ossen-Aderen) die sy teghen malkander hebben, door dewelcke de Geesten, en het Bloet overgegeven werden; soo dat in 't Ader-laten, met eenen de Slagh-aderen, haer ontlasten.

5 Het Gebruyck van de Aderen is, om 't Bloet met sijn Gheesten aen de by-legghende deelen tot haer voedsel te verspreyden, het overige wederom aen het Herte over te geven, ende het selve ondertusschen te beschermen. Want buyten de Aderen (als des Bloets eygen, en natuerlijcke plaetse zijnde) komt het terstont te bederven.

6 De Aderen werden by verscheyde Ontleders verscheydelijck Verdeelt, dan zijn bequamelijck in twee te scheyden, te weten, in Poort-ader, en Holle-ader. Want de Navel-ader (die andere in de verdeelinghe stellen) is een tack van de Poort-ader, gelijk de aderachtige Slagh-ader van de Holle-ader. De voorsichtighe, ende gauwe nature, schrijft Dr. Spiegel in sijn 5. Boeck van 't Menschelijk Gebouw op 't 3. Capittel, en heeft geen een Ader gemaect, ghelijck daer alleen een Slagh-ader is, maer twee, om datter tweederhande Bloedt most wesen tot voedsel van 't lichaem; te wesen, dick en grof, hoedanigh in de Poort-ader gevonden werdt, ende dun, ende sijn, dat de Holle-ader uyt-gheeft. Alsoo de deelen, diemen natuerlijck noemt, ende het voedsel koken, grover voedsel van doen hebben: maer de vleysige, ende spierige dunder, ende dat alreede gaer gekoockt is. Want in een grover, ende vaster stoffe wert de naruerlijcke wormte langer bewaert, en krachtiger onderhouden; dewelcke dan het koken, en teren best nyr-voert.

De Wortels van de twee gemelte Aderen werden in het vleysch van de Lever door malkander verspreyt; soo evenwel, datter veel meerder van de Poort-ader gaen door het holle gedeelte van de Lever, weynigher door het bulrige; in tegendeel veel meerder Wortelen van de Holle-ader door het bulrige deel, en weyniger door het holle; waerom de Ontleders meenen, dat het Bloedt-maken meest in de holligheyt geschiet, het verdeelen, en op-maken in de bulrigheyt.

Beyde dese Aderen hebben evenwel een sonder-

linge Gemeenschap met malkander. Want de eynden der Wortelen van de Poort-ader, schieten in 't midden van de Wortelen der Holle-ader, ende het uytterste van de Holle-ader versamelt hem in het midden van de Poort-ader, soo dat het Bloet daer door van 't een Ader in de andere kan vloeyen. Doch al is 't, dat dese ghemeenschap ontkeent werdt van Fernelius, ende dat Fallopius verklaert, deselve, oock na neerstigh ondersoek, niet te hebben konnen ondervinden; soo is wel waer, dat deselve in meerder-jarighe niet klaer en blijckt, maer wel bescheydelyck in jongh-geborene. Want stekende in de Navel-ader een pijpen, soo bevindtmen dat de Darmen haer uyt-setten, als oock de wortelen van de Holle-ader, het Herte, ende het vleysch van de Longhen, om dat de Navel-ader in de Poort-ader uyt-komt, ende datter in de Lever sels verscheyden openingen zijn, tusschen de Poort, ende Holle-ader; als oock, dat deselve Holle-ader met de aderige Slagh-ader, een eygen, ende bysondere var der Longhen, gemeenschap heeft door een wijder openingh. Soo dat wel te recht de ghemelte gemeenschap van dese twee Aderen, ende het onderlingh overleveren van 't Bloedt, toe-ghestaen werdt by Vesalius, Picolomineus, Laurentius, Bauhinus, ende Riolanus.

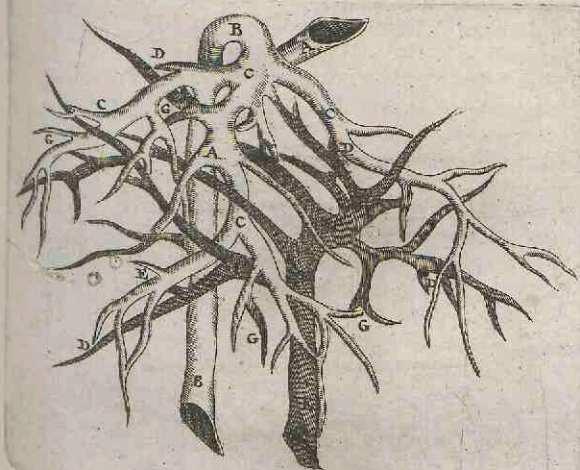
De Poort-ader, ende Holle-ader is door 't ghesicht ende gevoelen licht te ondericheyden. Want de verwe des Poort-aders is bruynachtigh, of doncker-root: des Hollen-aders bly-root. De Holle-ader is lossen ende weecker, de Poort-ader stijver ende vaster. Wy hebben hier beyde, gelijckse door malkander gevlecht zijn, voor-gefelt, met dese aenwijsinghe:

- A A De stam des Hollen-aders van de Lever opwaerts klimmende.
- B B De stam des Hollen-aders spruytende uyt het bultigh deel des Levers, en neerwaerts keerende, door-loopende al de gedeelten onder de Lever.
- C C C C De wortelen des Hollen-aders door de Lever verspreyt.
- D D D D De eynden van de wortelen des Hollen-aders, die midden in de wortelen des Poort-aders dringen.
- E E De grootste stam oft struyck des Poort-aders.
- F F De wortelen der Poort-aders, alle die hier bruynere uyt-gedruckt zijn.
- G G G G De eynden van de wortelen des Poort-aders, die haer voeghen in de wortelen van de Holle-ader.

7 Beyde dese Aderen sullen wy nu nader gaen beschrijven, beginnende van de Poort-ader. Dese is alsoo genoemt, om datse haren oorspronck heeft tusschen de twee kleyne uyt-streckels, ofte uyt-puylinghen (tot vermijdinghe van het drucken der Wervel-

Wervel-beenderen) in 't hol gedeelte van de Lever, by Hippocrates, Galenus, en andere Grieken, eerst Poorten geheeten. Sy hebben deselve ook den

naem gegeven van Stam-ader, om datse gelijk een stam van een Boom, haer onder in wortelen, ende boven in tacken uyt-spreyt. Na dat sy vier kleyne spranghsels uyt-gegeven heeft, aen het Gal-blaesjen, de Maegh, Net, ende eersten Darm, soo verdeelt sy haer in twee groote tacken, gaende na de Milt, ende het Darm-scheyl, die elck wederom kleyne spruyten uyt-geven, gelijk in dit Beeldt te sien is.

1. 2. 3. 4. 5. De bovenste tacken des Poort-aders door 't hol gedeelte des levers verspreyt.

A A A Hun verspreydingh verbeeldt de gedaente des Levers.

B De stam des Poort-aders uyt het hol ghedeelte des Levers voort-komende.

C Twee Aderkens na het Gal-blaesken gaende om 't selve te voeden.

D De rechte Maegh-ader.

E Verdeelingh van de stam des Poort-aders in twee tacken.

F De linker en bovenste tack na de Milt loopende.

G De rechter en onderste tack na het Darm-scheyl.

H Ader die na de Maegh ende 't Net loopt aen de rechter zijde.

I De Darm-ader.

K De minder Maegh-ader.

L De rechter Net-ader.

M Aderen die door 't Buyck-klier-bedde verspreyt worden.

N De groote Maegh-ader.

O O Twee Aderen van de voor-seyde tack het achterste des Maeghs door-vechtende.

P Verdeelingh van de grooter Maegh-ader.

Q Des Maeghs Krans-ader.

R Een tackjen van deselve Krans-ader.

S De achterste Net-ader loopende in 't onderste vlies des Nets en in de Kertel-darm.

T Verdeelingh des Aders die na de Milt loopt.

V De linker Net-ader.

X D'ader die na de Maegh en 't Net loopt aen de linker zijde.

Z Het korte vat, dat het swart-galligh Bloedt in de Maegh brenghet.

a a a Aderkens die het lichaem des Milts doorloopen, verbeeldende de gedaente des Milts.

b De rechter Darm-scheyl-ader.

c De linker.

d d d De Suygh-aderen in de Darmen ge-ent.

e e D'ader van de Kertel-darm.

f f Aderen door-loopende de Eyndel-darm.

g g De Speen-aderen.

Hier blijktt hoe dat uyt den Tack die na de Milt gaet, zijnde kleynder, ende leggende in de linker zijde, spruyten de minder Maegh-ader, de voorste Net-ader, ende die den mont des Maeghs, als een Krans, om-loopet. De andere begheven haer in de Milt, en werden verdeelt in vele tackkens, om het swart-galligh Bloet te voeren.

Uyt het uyterste tackken, ontrent de Milt, springt een spruytsel in de linker zijde van de Maegh, Kort, ofte Aderigh-vat ghenoomt, waer door de swart-gallighe vochtigheydt in den gront van de Maegh gebracht werdt, om, door haren suyren, en serpen sinaeck, begeerte tot eten te verwecken.

Den anderen tack, die hem na de Darmen, en het Darm-scheyl streckt, is veel grooter, ofte ruymmer, ende maect ontelbare spruytels; waer onder drie de voornaemste zijn, ende best konnen waergenomen werden, de Speen-ader, Slop-darm-ader, ende die eygentlijk den naem draeght van Scheyl-ader.

De Speen-ader gaet door het uyterste van den Kronckel-darm, ende de lenghte van den rechten Darm tot op het eyndt, dat sy met kleyne sprancxkens ronts-om bevanght. Het ghebruyck van dese Ader is, om het swart-galligh bloet, als het in verstoptheyt van Milt, en anders, niet en kan gesuyvert werden, af te setten, ghelijck somtijds nu en dan, somtijds oock op gesette tijdt door het Speen geschiet; streckende tot groote gesontheyt, en voorkomen van Water, ende andere sieckten. Dese Aderkens en zijn niet alleen inwendige, waer van de Oude alleen gewagh maken, maer oock uytwendige, dewelcke spruyten uyt den Buyck-tack van de Holle-ader, ende steken haer in de Spieren van het Eyndt, als suyverder Bloedt van doen hebbende, het welck, als sy te veel losen, swarc Sieckten veroorsaect. Anders werden sy ghehouden, om den overvloed van het Bloedt te verminderen, ende de Lever te ontlasten; ghelijck de inwendighe, om het

swart-galligh Bloet in de Milt te fuyveren, ende af te fetten.

De Slock-darm-ader streckt haer in den Blinden oft Slock-darm, streckende om den selfden te voeden: gelijk oock, na het ghevoelen van de nieuwe Ontleders, de volgende anders geen gebruyck en heeft.

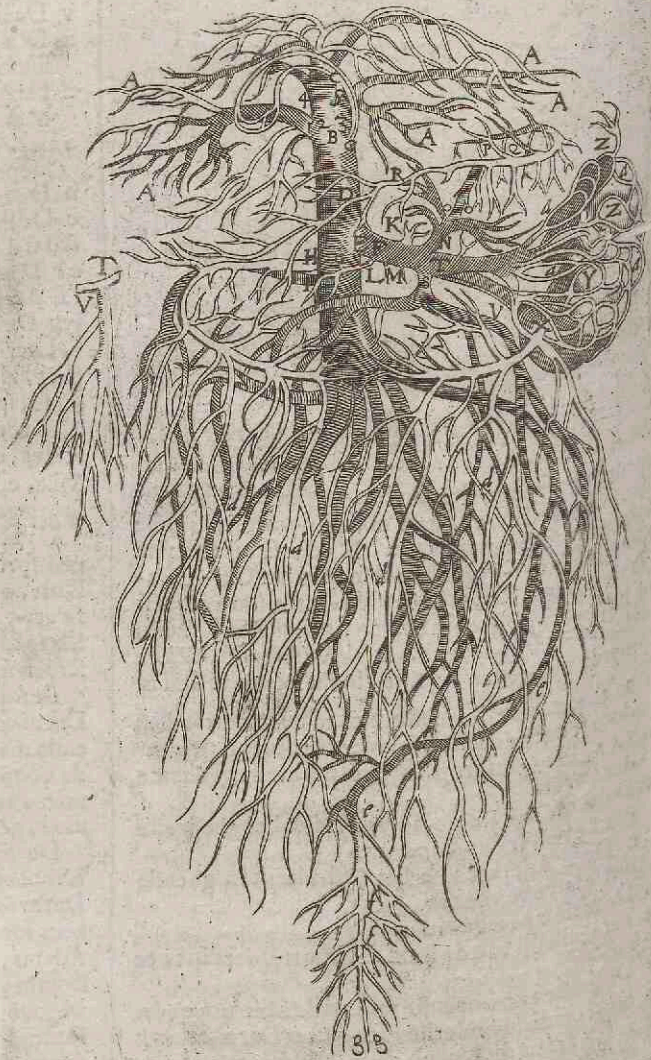
De Darm-scheyl-ader heeft ontelbare spruytsels, die haer krom-weegs door het Scheyl, tusschen de twee rocken van de Darmen, vervoegeen. Tot noch toe is gheloost, haer gebruyck te wesen, om den Gijl te bereyden, ende, een beginfel van Bloedt gegeven hebbende, alsoo na de Lever te voeren. Maer op onsen tijdt zijn andere Aderen (Melck-aderen genoemd) ondervonden, die den Gijl in de Lever brengen. Evenwel schijnt dat den ouden Erasistratus by Galenus dese Aderen mede al, doch ghelijck als door een wolcke gesien heeft: maer zijn in 't jaer 1623 merckelijck bevonden in het Ontleden van een levendigen, ende wel gegeten hebbenden Hont, by Casper Alelius, Ontleder van Pavia, ghelijck in sijn hier van uyt-gegeven Boeck breeder te sien is, ende dagelijcks bevonden werdt.

8 De Holle-ader, die oock Grootte van de Oude, ende de Grootste van Galenus, om haer wijde holligheyt, ende groote ghenoeemt werdt, is de moeder van alle de Aderen, die van de Poort-ader niet en komen, ende spruyt uyt het bultigh deel van de Lever, waerom Hippocrates haer Lever-ader geheeten heeft. Na datse veel sprancxkens over de Lever ghespreyt heeft, soo vergadert sy haer in een dicke stam, die terstont verdeelt werdt in twee tacken, waer van den eenen op-klimt, ende den anderen neder-daelt.

9 Den op-klimmenden stam van de Holle-ader schiet na bovenen tot de krop toe, ende om dat soo groote, ende bloedt-rijcke Ader in dien langen wegh gheen hinder soude lijden, soo werdt sy eerst door een eyghen gat in 't Middelfrif van de Borst gevat, daerna door vliessen vast gehecht, en met een groot Klier (Thymus gheheeten) als een sacht kussen, onder-stut. Geeft terstont vier af-sietsels.

Eerst de Middelfrifts-ader, die 't geheele Middelfrif om-loopt.

Ten tweeden de Krans-ader, die het dick van 't Herte, als een krans ronts-om bevanght.

Ten derden de Gade-loofe, ofte Paer-loofe-ader (soo genoemd, om datse sonder weder-paer is, ende alleen in de rechter zijde ghevonden werdt) die sprancxkens uyt-sent aen de acht onderste Ribben, ende eenige kleyne, doch vele, aen den Slock-darm. In dese eenige Ader staet tweederley gemeenschap aen te mercken. Eerst met de Borst-aderen, die uyt de Borst-ader spruyten; waer door in Pleuris, het

het Bloedt-laten in de eyghen zijde seer hulpsaem is: ten anderen met de Nier-bedt-ader , en Melck-ader , door een kleyn tackken, waer door Fallopius meent, dat de Etter (ghelijck ick dickwils ghesien hebbe) in Teringh, uyt de Borst met het water ghe- looft werdt.

De vierde is de Rib-ader, die de vier bovenste Ribben over-loopr. Laurentius schrijft dese dickwils niet gevonden te hebben; maer dat, in sodanige ge- legenthey, het gebreck door de gemelte Paer-loose vervult werde.

Na dat de Holle-ader dese vier af-sietfels ver- spreyt heeft, so wertse geheel gesplitst in twee tac- ken, waer van den eenen sijnen loop heeft onder, den anderen op de Krop-beenderen.

Van den ghenen, die onder de Krop-beenderen schuyt, werden wederom vier andere uyt-gegeven, de Borst-ader, de Neck-ader, de Herte-vliesch-ader, ende de Oxel-ader. Uyt dese Oxel-ader spruyten door het bovenste van den Arm, noch drie andere sprangfels:

Ten eersten, de Borsten-ader, na de Borst-spiere, en de Borsten loopende.

Ten tweeden de Hooft-ader, die boven over de Schouder komt, en daerom oock uyerlijke Schou- der-ader geheeten, werdt gemeenlijck in de Hooft- siekten gelaten, hoewel dat onderscheydt, gelijk den verfochten Platerus wel aenwijst, soo heel veel niet te beduyden en heeft, aenghesien de Lever- ader, Middel-ader, ende andere, uyt deselve Oxel- ader haren oorspronck nemen. Haren ondersten tack voeght hem benden met een tack van de Lever-ader, ende schierende van daer tusschen de twee laetste vingers, werdt gemeenlijck Salvatella genoemt, ende by de Arabiers Syele, die haer ope- ninghe in de sliicker handt seer dienstigh houden in swaermoedige siekten, het welck oock van de jon- ghe Grieken, ende andere Ghenees-Heeren goet ghedaen werdt, gelijk te sien is by Bauhinus in 't 4. Boeck van sijn Ontleding op 't 3. Capittel. Ende dat de ondervindinge voor deselve staet, geruygt Dr. Spieghel in sijn 5. Boeck van 't Ghebouw des Menschelijcken lichaems op 't 7. Capittel. Want de oorsaek onderfoeckende, bevont hier tusschen dese Ader, ende byleggende Slagh-ader vele openingen, ghelijck daer gemeenlijck zijn in de uyerste deelen, als dewelke verre gelegen zijn van de fonteyne der wermte, ende derhalven werm, ende geestigh Bloet van doen hebben. Wanneer dan dese Ader geopent werdt, om dat de openinghe der Slagh-aden daer dicht by is, soo en kan het niet geschieden, ofte daer moet oock Bloedt loopen uyt de Slagh-aderen; het welck soo wel niet en kan gheschieden in den Arm, om dat die openinghe wat verder zijn, van de plaets, die met Laten gheopent werdt. Ende dit is oock de oorsaek, dat het Bloedt, 't welck uyt de

Hant vloeyt, veel schoonder en rooder is, als uyt den Arm, als veel uyt de Slagh-aderen by hem hebben- de. Ende dewijl in de Milt sesmael meerder Slagh- aderen zijn, als Aderen, soo en is 't niet vremd, dat het Laten van de Salvatella voor haer gebreken soo groote baet bybrenght: al is 't dat Bartholinus 1. de Venis sulcks tegenspreect.

Den derden ranck van de Oxel-ader is de Inner- lijcke, ofte Lever-ader, so genoemt om dat in siec- ten van de Lever, deselve in den rechter Arm gelaten werdt, ghelijck voor de Milt, in den sliicker, ende daerom oock Milt-ader aldaer genoemt. De Mee- sters moeten haer in 't openen van dese Ader wel wachten, datse de bylegghende Zenuwe niet en quetsen. Want daer op volghet Swellingh, Onste- kingh, Pijn, Treckingh, ja dickwils de Doodt selve,

Van de twee laetst-gemelte Aderen, daer sy mid- den in den Arm te samen komen, werdt voortghe- bracht de Middel-ader, gemeenlijck Mediaen, ende by Avicenna in 't Arabisch Swarte-ader gheuoemt. Dese is sonder ghevaer te Laten, om datter gheen Zenuwe onder en leydt.

Uyt den tack, die boven op, ende over de Krop- beenderen gaet, komen de uyerlijcke, en innerlijcke Krop-aderen.

De Wterlijcke is de kleynste, ende gaet door het Vleysigh vliesch, in ontelbare spruytjens sich ver- spreydende door de geheele Huyt van 't aengesicht. Geeft mede een tackken aen de Hooft-ader, waer- om in Hooft-siekten dese Ader voor andere wel gheuoemt magh werden: maer anders dient maer geopent de gene, die haer meest openbaert, also sy alle uyt eenen wortel spruytende, de Holle-ader konnen ontlasten.

De Innerlijcke Krop-ader is veel dicker, eyndigt in de Hersenen, door-togen hebbende de voeren van 't harde Hersen-vliesch.

10 Dit is so veel aengaet de opklimmende Ader. Wy komen nu tot de nederdalende. Uyt haren stam spruyten mede vijf sprangfels, en twee tacken.

De eerste spruyt is de Nierbedt-ader, die 't Vet van de Nieren haer voedsel aebrenght.

De tweede is de Melck-ader, die in de Nieren schiet, om het Bloedt, dat aldaer niet ghenoech ge- koockt, overschiet, wederom na 't Herte te voeren, gelijk breeder aenge wesen is in ons Steen-stuck.

De derde is de Zaet-ader, waer door het over- schot van het gesuyvert zaet, wederom uyt den stam van de Holle-ader, door de Nieren in het Herte getrocken werdt.

De vierde is de Lenden-ader, dienende om het overschot van 't voedsel der Vliesen, en mergh der Lendenwervelen doortocht na het Herte te geven.

De vijfde is de Spier-ader, dewelcke het voetsel, dat in de omleggende Spieren niet aen en kleeft, van het Herte door laten trecken.

Wt dese Nederdalende Ader schieten noch twee *Been-tacken*, (soo genoemd, om dat sy op het Zyde-been leggen) uyt dewelcke wederom vijf af-sersels spruyten.

De *Zuydt-ader*, gaet na het Zuydt-been, ende voert het Bloedt, dat aldaer over-schiet, na het Herte.

De *Buyck-ader*, klimpt, onder de rechte *Buyck-spier*, boven de *Borsten*, met welckers Aderen sy vermengt wert, het welck de oorfaeck is van de groote ghemeenfaemheydt, die in de Vrouwen is tusschen de *Borsten*, ende *Lijf-moeder*. *Cabrolus*, (ghelijck oock *Columbus*) hoewel een neerstigh *Ontleder*, wil sulcks ontkennen, dan werdt wel te recht, daer over, in sijn byvoeghsel van het 24. *Capittel*, berispt door den hoogh-gheleerden Heere *Plempius*, daer teghen-stellende de wijze oudtheydt. Soo verhaelt onsen oudtsten *Hippocrates*, in sijn Boeck van de *Klieren*, dat onghelont Bloedt in de *Borsten* opslaende, aldaer gefwellen, ende onstekinghen veroorsaect. *Laurentius* ghetuyghet van Vrouwen, die de *Stonden*, die van beneden gestopt waren, door de *Borsten*, op haren tijdt loofden, het welck *Amarus Lusitanus*, oock verklaert in twee Vrouwen ghesien te hebben. Ende *Brassavolus* seydt van een andere, welckers *Borsten* in plaets van *Sogh*, Bloedt gaven. De *Soghende Vrouwen*, om dat haer Bloedt, 't welck anders ghewoon is op sijnen tijdt in de *Lijf-moeder* te schieten, na de *Borsten* opghetrocken werdt, krijghen selden haer *Stonden*.

De *Onder-buyck-ader* onderhoudt de ghedeelten des *Onder-buycks*, ende gaet in de *Lijf-moeder*, *Blaes*, ende den *Eyndel-darm*, alwaer sy het uytwendigh *Speen* onderworpen is.

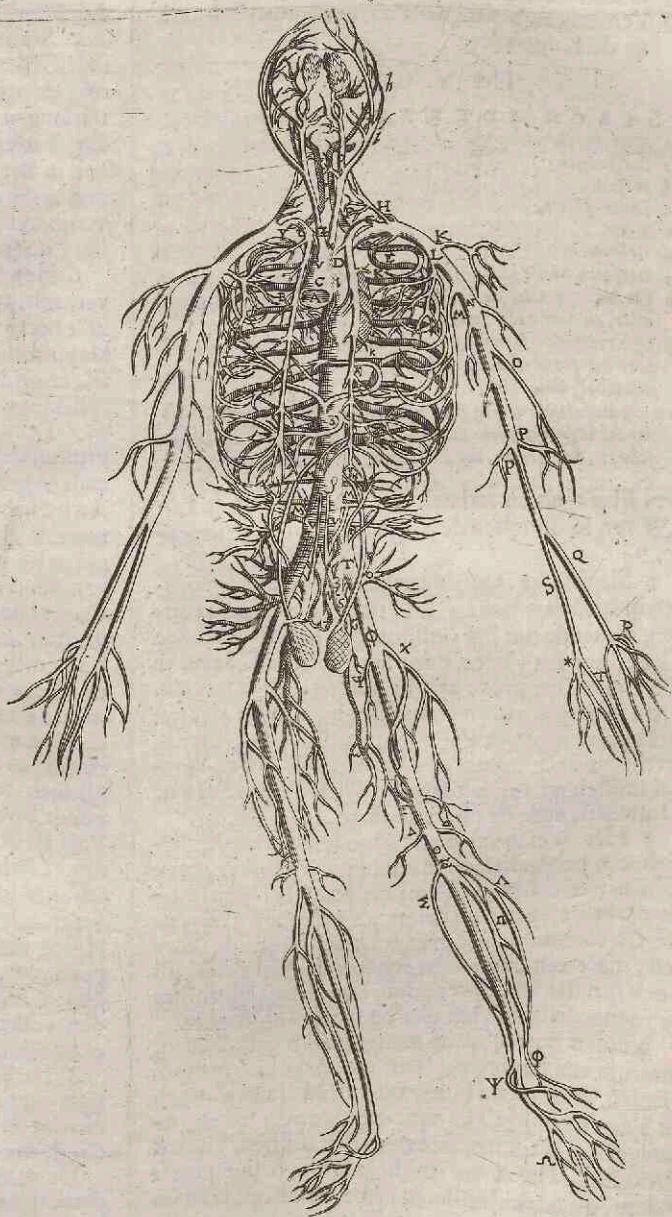
De *Lasch-ader*, loopt na het *Gemacht*, aldaer het overighe *Bloer* van daen halende.

De *Been-ader*, komende uyt de *Lieffen*, schiet veel tacckens door de *Dye*, *Been*, ende *Voet*, alwaer op den *Encklauw* haer merckelijck verthoont de *Saphena*, by ons *Moeder-ader* ghenoemt, om dat sy met groot voordeel in *Sieckten* van de *Lijf-moeder*, insonderheydt als de *Stonden* op-houden, gheopent werdt.

- A De stam des *Hollen-aders*.
- a Een spruytje in de *Lever* verspreydt.
- B De *Holle-ader* ter rechter zyde wijckende om het *Hert*.
- C De *lincker Middel-rift-ader*.
- D De *mont* van de *Holle-ader* met het *Hert* begroeyt.
- E De *Krans-ader* des *Herts*.
- FF De stam van de *Gade-loofse-ader*.
- GG De *onderste Rib-aderen*.
- H *Verdeelingh* des op-klimmenden *Hollen-aders* in twee *tacken*.

- I De *Oxel-ader*.
- K De *bovenste Rib-ader*.
- L De *Borsten-ader* neder-dalende.
- M *Vereeniging* des sels met de *Buyck-ader*.
- N De *Neck-ader*.
- O D'ader, die in d'onderste *Neck-spiere* en bovenste *Borst-spiere* gaet.
- P De *bovenste Borst-ader*.
- Q De *Schoft-ader*.
- R De *onderste Borst-ader*.
- S De *innerlijcke Krop-ader*.
- T De *uytterlijcke Krop-ader*.
- V *Verdeelingh* dessels onder 't *Oor*.
- X Dessels *tack* in de *Mont* gaende.
- Y De *uytterlijcke tack* in de *Slunt-spiere*, ende in 't *Huyt* des *Hoofst* verspreyt.
- Z Een gedeelte van de *tack* x in 't *Aensicht* verorbet.
- aa De *Voor-hoofst-ader*.
- * Een spruytje na 't *Achter-hoofst* gaende.
- aa De *Hoofst-ader*.
- b Een spruytje dessels na de *achterste Hals-spiere* gaende.
- dd De *Schouder Top-ader*.
- ee Een *aderken* uyt de *Hoofst-ader* in de *Armspiere* loopende.
- f *Verdeelingh* des *Hoofst-aders* in drie *tacken*.
- g De *eerste tack*.
- h De *tweede tack*.
- ii De *derde tack*.
- k Dese spruytjens na de *Huyt* loopende.
- l Een *tack* na 't *gewerf* van de *Handt* gaende.
- m De *Lever-ader*.
- no Een *tack* dessels na de *Elleboog-spiere* door de *Spiere* o.
- p Een andere groote *tack* van de *Lever-ader*.
- q *Verdeelingh* des *Lever-aders* in twee *tacken*.
- r De *tack* dessels na de *Huyt* van de *Arm*.
- t De *tack* des *Lever-aders*, die de *Middel-ader* maect.
- u Een *tack* des *Lever-aders*, na het *binnenste hoofst* des *Schouder*.
- xx Een *tack* na 't *gewerf* van de *Handt* gaende.
- y Een *Ader* uytterlijk in de *Huyt* by de *Elleboog*.
- zz Spruytjens uyt de *Lever-ader*.
- α De *middel-ader*.
- β *Verdeelingh* des *Middel-aders* een weynigh boven 't *gewerf* van de *Handt*.
- γδ *Tacken* van dese *verdeelingh* na de *uytterlijcke* en *innerlijcke Handt*.
- ε Een *taccken* na de *middelsten* en *Gout-vingher* loopende.
- g D'ader van de *Duym-muys*.
- z De stam van de *Holle-ader* loopende na de *ghedeelten* onder de *Lever* gestelt.
- η Die na het *vet* der *Niere* gaet.

- 1 Beyde de Melck-aderen.
- 2 Beyde de bereyde Zact-aderen.
- 3 Lendenaderen.
- 4 Verdeeling van de nederdalende Holleader.
- 5 Die na de Buyckspieren loopt.
- 6 Twee tacken van de nederdalende stam.
- 7 Die na de Heufspieren en Bilsieren gaet.
- 8 Een spruytje na de gaten van het Stuytbeen.
- 9 De Ader van 't Stuytbeen.
- 10 Die na de Onderbuyck gaet.
- 11 Een Ader van de tack 5.
- 12 Die voor het Ghemacht-been loopt.
- 13 Een tacken in de huyt van de Dye verspreyt.
- 14 Vereeningh des selfs met die gene die na het been daect.
- 15 De Buyckader onder de rechte Buyckspieren schuylende.
- 16 De Gemachtader.
- 17 De Encklauw-ader.
- 18 Een spruytje des selfs na de lache wijkende.
- 19 Een spruytje des selfs in't voorste van de Dye verspreyt.
- 20 De twee de spruyt van de Encklauwader na de eerste Scheenspier.
- 21 De derde spruyt van de Encklauwader na de Knieschijve en de Wade.
- 22 De vierde spruyt.
- 23 Tacxkens van dezelve na de Voet en Teenen.
- 24 De Heufen-ader.
- 25 Een uytterlijke en kleyne tack na eenige Scheenspiieren.
- 26 Een verborgen groote tack na de Dyesspiieren.
- 27 4 De Wadenader.
- 28 Een spruytje des selfs na de huyt van de Dye.
- 29 Haer grooter deel door de Wade van de Knye na de hiel dalende.
- 30 En na de Huyt van de uytterlijke Encklauw.
- 31 D Kuytader.
- 32 Verdeelingh van de Kuytader in een uytterlijke en innerlijke stam.
- 33 10. 11 Verdeelingh van de uytterlijke stam onder de Knye.

- 12. 13 Diena het bovenste van de Voet gaer.
  - 14 De innerlijke tack van de Kuytader.
  - 15 Een nederdalende tack des selfs na de Hiel en grooten Teen.
  - 17 De grooter Heufenader.
  - 18 Een spruyt des selfs na de Voet dalende.
- R 19 D'ader

- 19 D'ader na het nederften des Voets gaende.
20 Vereenigingh van de Waden-ader met een tack van de Kuyt-ader.

Het V. Capittel.

SLAGH-ADEREN.

- 1 Haer beschrijvinge,
- 2 Oorspronck,
- 3 Wejen,
- 4 Leger-plaets,
- 5 Loop,
- 6 Gebruyck.
- 7 Oorsaek van't kloppen, ofte den Puls,
- 8 Verdeelinghe van de groote Slagh-ader in de Kroon-slagh-ader, en daer na in twee stammen.
- 9 Opklimmende, met sijn tacken, in de Krop, Hersenen (ende daer het wonderbaerlijck Net) Slaep-slagh-aderen, Neck, Schouder, ende Borst.
- 10 Nederdalende Stam, met sijn tacken, de Tuffchen-ribbige, des Middel-rijs, des Buycs, des Onderfcheyls, des Opperfcheyls, der Nieren, der Lendenen, der klooten.

Gelijck, als nu verhaelt is, de Aderen uyt de Lever, so spruyten de Slagh-aderen uyt het Herte.

1 Slagh-ader is mede een lang, en ront vat, pijs-gewijs hol, maer bestaende uyt twee bysondere rocken, dienende om het verrijnde, en levent-makende Bloet, uyt het Herte, door het gantsche lichaem te voeren, en het grove aen de Aderen over te leveren.

2 De Slagh-aderen en trecken haer begin niet uyt de Hersenen, gelijk Pelops, de meester van Galenus, eertijts meende: maer uyt het herte, en uyt de slincker holligheyt van het selve, volgens de leere van de Ontleders, ende de ontdeekinghe.

3 Het Wefen van de Slagh-aderen is mede vliefigh, om bequamenlijck te kunnen uytgebreyt, en te samen getrocken werden; het welck aen hun noodiger was, als aen de Aderen, als gestadigh kloppende. En daerom is haer geen enckele, gelijk de Aderen, maer een dubbelden eygenen rock gegeven, als oock om dat het fuyver, dun, en geestigh bloet, dat sy voeren, so lichtelijck niet en soude verdwijnen.

Werden daerenboven mede, ghelijck de Aderen, somtijts van buyten bekleedt met een dick, gemeen vliesjen, spruytende (als sy buyten het Ingewant, en de Spieren zijn) van de naest-gelegene deelen, en zodanige Slagh-aderen, die een vliet hebben, 't welck oock Zenuwkens ontfanght, zijn gevoelig; maer andere, als oock de Aderen niet: derhalven kunnen sy zonder pijn ghebonden, ghesneden, ofte gebrant werden.

4 Haer Leger-plaets is wat dieper, te weten, onder de Aderen, en dat zo wel in uyterlijcke, als inwendige deelen, uytgenomen eenigh beletfel, gelijk ontrent het Stuyt-been, alwaer de Slagh-ader, om van het bloote Been niet beschadicht te werden, klimt over de Ader, daer sy te voren onder kroop, en

wederom, als sy het Been voorby is, haer ondet de Ader verberght.

5 Sommige Slagh-aderen strecken haer uyt tot in 't Gedermtte, aldaer voedtsel aenbrengende; sommige loopen na de Huyt, alwaer sy met eenen lucht ontfangen, ende de roeckachtige dampen uytjagen. Dr. Platerus ontkent, dat sy haer zouden begeven tot in het Been; dan Dr. Spiegel getuyghet te Padua ondervonden te hebben in een groote caries, of verdorventheyt van het Kuyte-been, het wezen van het Been met een Slagh-aderken doorboort.

6 Het Gebruyck van de Slagh-aderen is al meest verhaelt, te weten, dat sy strecken, om het bluet, dat in 't herte gezuvert, en sijn gekooct is, met haer kloppen, door 't geheele lichaem te drijven, tot voedfel, en onderhoudt van al de leden, als oock tot verquickinge van ons natuerlijcke wermte.

7 Dit kloppen of slaen van de Slagh-aderen, wert gemeenlijck Puls genoemt, na het Latijnsch Pulsus, ende en geschiet niet door kracht, die de Slagh-aderen by haer selfs hebben, gelijk eertijts Praxagoras meende, noch door de herte van 't Bloet, gelijk het gevoelen was van Aristoteles: maer door kracht, die van het Herte door de rocken van de Slagh-aderen vloeyt, dewelcke daerna verweckt wert van den geeft, die in haer holligheyt is. Sulcks blijkt de volkomentlijck hier uyt, dat, wanneer eenigh deel van een Slagh-ader toegebonden wert, het selvige niet meerder en slaet, voor al-eer den bandt los ghelaten is. Ten anderen, na dat hem het Herte uyt, en intrectt, zo doen oock gelijkelijck de Slagh-aderen ghelijck te bemerken staet, als men de eene handt houdt op de plaets van 't Herte, en de ander op den Puls, als oock uyt de Ontledinghe van levendige Diersfitratus, leerende, dat, als het Herte sich uytbreyt, de Slagh-aderen te samen getrocken werden, ende het Herte neder-gaende, dese haer opgeven, qualijck gevolght, onder de nieuwe, van Fernelius, Columbus, Cardanus, en Scaliger; en haer redenen werden volkomentlijck wederleyt by Laurentius in het 9 boeck van sijn Ontledinghe, quaest. 10.

8 De Verdeelinghe der Slagh-aderen, die byna al-tijdt met de Aderen gaen, sal lichter en korter zijn, om dat in 't laetst voorgaende capittel de verspreydingh der Aderen is aangewesen.

De Grootte Slagh-ader, de moeder van alle d'andere, springende uyt de slincker holligheyt van het herte, alwaer sy binnen 't Herte-vliesch van haer geeft de Kroon-slagh-ader, het onderfte van 't Herte te kroons-gewijs bevangende, daer na de holte uyt-schietende, wert verdeelt in een opklimmende kleynder Stam, en in een nederdalende grooter.

9 Uyt den opklimmenden Stam komen de Slagh-aderen, die na de Krop schieten, dewelcke ter zijde van de Strote-pijp opklimmende, ende door veel tackkens

tacxkens de nabuerige deelen besproeyende, loopen op de gront der Herffenen by de afwassen van het Wigge-been; alwaer sy het Wonderbaerlijck Net van Galenus vlechten. Van daer klimmen sy na de boven Herffen-groefkens, en breyden het Wonderlijck Nerre-web van Columbus. Ten lesten loopen sy voort tot het vierden Herffen-groefken.

De Necke-slagh-ader schiet door de gaten van de dwerffsche uytsteekfelen des Necks, na de Herffenen.

De Schouder-slagh-ader loopt over de Schouder tot in den Arm.

De Borsts-slaghader steeckt haer in de Spieren van de Voorborst.

10 Uyt den stam van de groote Slaghader, die na beneden loopt, spruyten de volgende tacken.

De Caronides, ofte Slaep-slaghaderen, klimmen, ter zijden de rouwe Ader recht, na 't hooft op.

Werden ook Lethargicæ, en Apoplecticæ genoemd, om datse een diepen Slaep, en Slapende-koortse konnen verwecken, te weten, wanneer sy verstoppt zijnde, beletten het inkomen van den levenden geest uyt het Herte in de Herffenen, daer sy den Zielijken tot voedsel moet dienen, ghelijck Laurentius schrijft 4. Anat. 10. Dan den ouden Ruffus van Ephesen geruyght op sijnen tijdt bevonden te zijn, dat de Slapende sieckte geen gebreck was van de Slaghaderen, maer wel van de byleggende Zenuwen; gelijk Galenus oock seydt (in sijn boeck van de nuttigheydt der Aeninge op 't 5 capittel) dickwils vernomen te hebben, dat, als dese Slaghaderen toegebonden waren, het Dier geen schade en lede, ende even vry den Adem haelde, en het lichaem beweeghde. Waer uyt hy in 't gevoelen steeckt, dat de Herffenen den levenden geest wel souden konnen misschen. In teghendeel verklaert Valverda in sijn 6 boeck van de Ontleding, op 't 11 capittel, den vermaerden ontleder Columbus in een jongen voor seer veel volck veruont te hebben, dat dese Slaghaderen verstoppt, ofte ghesloten zijnde, de Menscheterstont met slaep overvallen wert. Hier van schiet een sprancxken door de Opperkaeck na elken Tant, en door het zelve geschieden de Sinckingen, die de Tantpijn verwecken. Want afgesneden zijnde, houdt sy terstont op.

De Tusschen-ribbige-slaghader, gelyckt de gadeloose Ader, en loopt om al de Ribben.

De Slaghader des Middeldrifs doorkruypt het geheele Middeldrif.

Des Buycks-slaghader, de aldergrootste, wert de Maegh, Lever, Milt, en Ner, medegedeelt.

De Onderscheyl-slaghader gaet na het scheyl van het grove gedermtte; gelijk de Opperscheyl-slaghader, na het dunne; de Nier-slaghader, na de Nieren; de Lendenader na de Lendenen; de Zaet-slaghader, na de Klooten.

De nederdalende tacken van de Slaghader bren-gen noch voort ses spruytsels, te weten, na de Lenden-spiere, het Stuytbeen, de Buyckspier, den Or-derbuyck, het Gemacht, en de Beenen.

De Slaghader werdt met haer nu beschreven tacken, zo wel opklimmende, als nederdalende in 't volgende beeldt aangewezen.

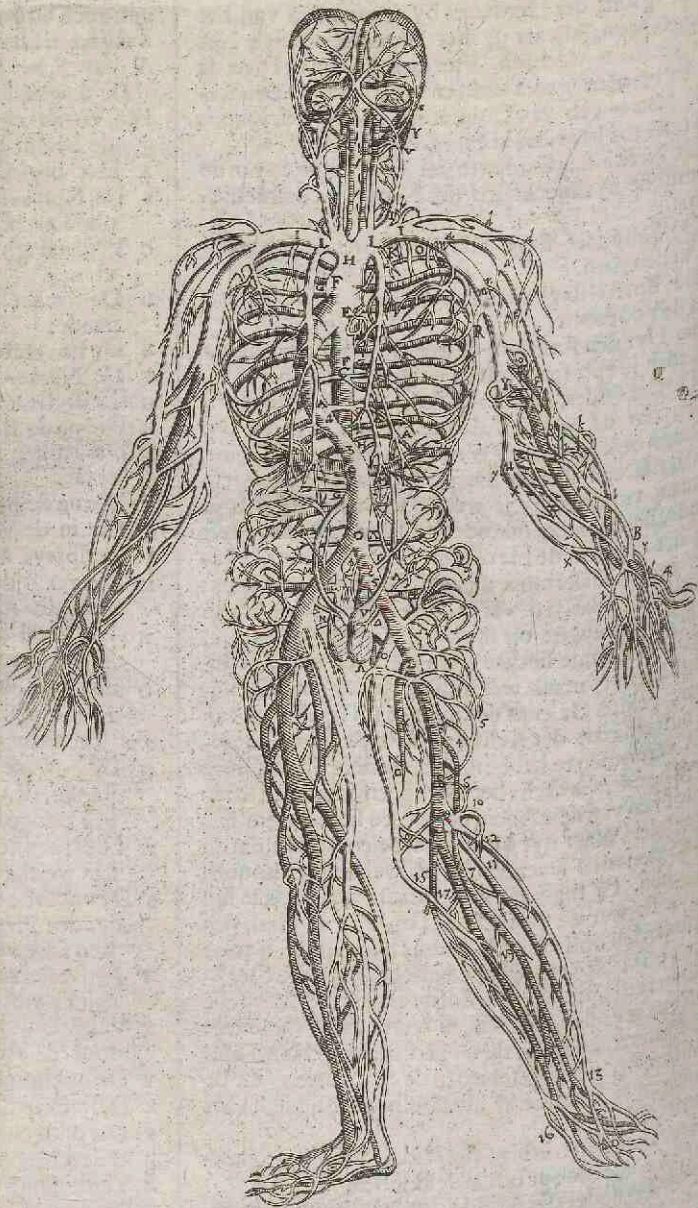
- A Het begin van de groote Slagader uyt het Hert.
- B De Krans-slaghader, het dicker eyndt des Herts omloopende.
- C Verdeelingh des grooten Slagaders in twee stam-men.
- D De lincker Slaghader onder 't Kropbeen kruy-pende.
- E De bovenste Ribbe-slaghader.
- F De Necke-slaghader.
- G Die onder 't Borstbeen na de Borsten gaet.
- H Die na de Borstspieren loopt.
- I Die na het Schouwer-blat en des selfs Spieren reyft.
- K Die na de Schouder-top klimt.
- L Die in de voorste Spieren des gheheelen Borsts verspreyt wort.
- M Die ter zijden van de Borst loopende, gaet na de breedste Arm-spier.
- N De Oxel-slaghader na de Arm dalende, en den Armspiere tackkens verleenende.
- O Een tack loopende in 't uyerlijck deel van de Elleboogh.
- P Tacxkens na 't gelidt des Ellebooghs gaende.
- Q De bovenste tack langs de minder Ellepijp loo-pende, den Duym, voorsten en middelsten Vin-ger eenige scheutjens mededeelende.
- R Een tacxken na de uyerlijcke Handt gaende: den welcke men voelt, als men de Pols tast.
- S De onderste tack langs de meerder Ellepijp gaen-de, den Pinckoy, Goudt-vinger, en den middel-sten scheutjens verleenende.
- * Een tacxken na de Spierkens loopende ontrent den kleynsten Vinger of Pinckoy.
- T Verspreydingh van de bovenste en onderste tack door de Handt en Vingeren.
- V De opklimmende stam van de groote Slaghader.
- X De lincker Slagh-ader van de Krop.
- Y Die onder het Krop-been duyckt.
- Z De rechter Slagh-ader van de Krop.
- a Verdeelingh van de lincker Krop-slaghader.
- b De uyerlijcke tack van dese verdeelingh, in 't aen-sicht, slapen, en buytenste des oors gaende.
- c De innerlijcke tack na 't Stroten-hooft, Slundt, en Tongh loopende.
- d Verdeelingh van dese tack na de Herffenen klim-mende.
- e Een spruytje van de tak b na de aensicht-spiere.
- f Verspreydingh des tacks b onder de wortel van het Oor,

- 5 Deses voorste tack doorkruypt de Slapen.
 b De achterste tack leyt onder de Huyt achter 't Oor.
 i De stam van de groote Slagh-ader na de Rugge-wervelen dalende.
 k De Slagh-aderen van de acht onderste Ribben.
 l Des Middelfrifs Slagh-ader.
 z De bovenste Dermisheyl-slagh-ader.
 n De rechter en lincker Melck-slaghader in de Nieren gaende.
 o De Slagh-aderen na de Klooten loopende.
 p De onderste Darmscheyl slagh-ader meest na de Kertel-darm gaende.
 q De slagaderen der Lendenen.
 r Onder De Slagader der Buyck-spiere.
 s Verdeelingh des grooten slaghad-ers in twee neerdalende tack-ken.
 t De verdeelingh van de neerdalende stam in twee racken.
 u Des selfs binnenste tack.
 v Slaghader na de Spieren gaende, die de Zijde-beenderen en heu-pen bekleeden.
 w Die na de Onderbuyck gaet.
 x Des Navels Slagh-ader.
 y Die opwaerts na de rechte Buyck-spier klimt.
 z Die na de Schaemte loopt.
 a Die na de beenen daelt.
 b Die na de voorste Dye-spiere gaet.
 c Die na de binnenste Dye-spiere loopt.
 d Die in de achterste Dyepi-eren komt.
 e Die na de Kuyt daelt.
 f Die na de Kuytspieren gaet.
 g Die in de Scheenspiere staet.
 h Die na het bovenste van de voet loopt.
 i Na het binnenste van de Voet gaende, een racken aen de Encklauw uytdeelt.
 k Die onder na de bal van de voet loopt, elcken Teen twee spruytjens verleenende.

Het VI. Capittel,

ZENUWEN.

- 1 Haer bepalinge,
 2 Wesen, ende Stoffe,
 3 Oorspronck,

- 4 Gebruyck, en Ondersebeyt, na haer In-planten,
 5 Verdeelinghe, na baren Oorspronck,
 6 Hoe sy uyt den Ruggen-mergh spruyten,
 7 Verdeelinghe in den Rug-gract,
 8 Hals-Zenuwen, en die door Armen en Handen gaen.
 9 Borst, Rug, en Lenden-Zenuwen.
 10 Zenuwen, die uyt het Struyt-been komen, en door Beent- en Voeten haren loop hebben.

Gelijck

Gelijck de Aderen, en Slaghaderen, als Fonteyn-aders, het bloet, en de geesten, tot onderhouden en leven, door het geheele lichaem verspreyden: soo wert door de Zenuwen, als kleyne koordekens, het gevoelen en bewegen, alle de leden aengebracht. En also van de eerste in de twee laetst-voorgaende Capitelen gehandelt is, so sullen wy nu komen tot de beschrijvinge der Zenuwen, beginnende van haer Bepalinge.

1 Zenuwe is een lang, en ront var, voortkomende uyt Zaedt, bestaende uyt Mergh mer Vliesch bekleet, spruytende uyt de Herffenen, en het Ruggemergh, brengende door het gantsche lichaem den Zielijcken geest, tot ghevoelen, en bewegen van al de Leden.

2 Dat een Zenuwe langh en ront is, blijckt by het noch als mede, dat hy uyt zadige stoffe bestaet. Want hy is byna sonder bloet, geheel wit en kour.

2 Het Wesen van een Zenuwe is tweederley, inwendigh en uytwendigh. Inwendigh is een Zenuwe wit, sacht, en als Mergh, byna gelijck het Herffenermergh (alwaer het sijnen oorspronck uyttreckt) en van buyten, mede als de Herffenen, tot bescherminge van 't sachte Mergh, mer Vliesch bekleet. Hy en is niet sichtbaerlijck hol, ghelijck de Aderen, ende Slaghaderen, om dat hy geen bloet, maer alleen den Zielijcken geest, die seer fijn is, most overbrengen. Een Zenuwe is harder van stoffe, als de Herffenen, om dat hy een verre wegh most doen, daerom zijn oock de verste de hartste: als oock die tot het bewegen gestelt zijn. Want hart is bequamer om yet te doen, als sacht om te lijden. Gelijck om dese reden, en om dat sy niet verre en gaen, de Zenuwen van 't Gesicht, Gehoor, Smaeck, sacht, ende die van den reuck alderfachtst zijn.

3 Den Oorspronck der Zenuwen wert van Aristoteles, ende hem volgende Alexander, Averroës, Aponensis, en andere, getrocken uyt het herte, doch door tusschen-komen van de Herffenen. Dan Hippocrates leert, en Galenus bewijst, het welck mede by de Geneesmeesters aenghenomen werdt, dat de Zenuwen, uyt haer eygen hoof, van de Herffenen komen. Dese leere beweert niet alleen de gelijckheit van Wesen, die daer is, tusschen het Mergh der Herffenen, en Zenuwen, maer oock de ondervindinge van 't Gesicht: en wert nader bewesen, met wederlegginge van 't strijdende gevoelen, by Laurentius 4. Anat. quaest. 7.

4 Het Gebruyck van de Zenuwen is, om de Zielijcke kracht, en geest van de Herffenen, tot gevoelen, ende bewegen, door al de leden te verspreyden. Het bewegen tot de gene, die dat werck uytvoeren, ghelijck de Spieren. Het gevoelen tot de Oogen, Ooren, Neus, en alle Deelen om te kunnen begripen, en onderscheyden de dinghen, die pijn aenbrengen. Beyde dit gebruyck werdt daer door klaerlijck be-

vestight, dat een Zenuwe afghesneden zijnde, het Deel, daer hy ingeplant is, veritont sijn gevoelen, en bewegen verliest. Geen lidt, schrijft Aristoteles, in sijn 3 boeck van sijn historye der Dieren, en werdt met Doovighydt, Beroertheydt, ofte Treckinge bevangen, dat sonder Zenuwe is. Nu Doovighydt is een verminderingh van gevoelen, Beroertheyt een wechneminge van gevoelen en bewegen. Treckinge een onwilligh bewegen.

5 De Verdeelinge der Zenuwen werdt genomen na haer beginsel, te weten, dat sommige spruyten uyt de Herffenen, andere uyt het Ruggemergh. De eerste hebben wy meest verhandelt in de Geneeskonste, derhalven sal genoegh zijn, dat wy hier de andere alleen beschrijven.

6 De Zenuwen, die uyt 't Ruggemergh voortkomen, zijn wel ontrallijck: maer dewijl, als sy schieten door de gaten van de Wervel-beenderen, haer te samen voegende, een lichaem maken, daerom stellen de Ontleders so veel paren, ofte koppelen (aldus genoemt, om datter uyt elcke zijde een spruyt) van Zenuwen, alffer gaten in de Wervelbeenderen zijn. Elcke Zenuwen dan heeft in sijn begin veelderhande Veselen, mede uyt Mergh, en een dun Vliesjen bestaende, dewelcke nederdalende, allenckkens haer van 't Ruggemergh affsonderen, niet juyst daer sy doorschieten, maer dickwijs wel een hant breeet hooger, en aen de gaten der Wervelbeenderen gekomen zijnde, werden bekleedt mer een roek van het dicke Herffen-vliesch, waerom sy schijnen maer een zenuwe te wesen, maer door het gat gekomen zijnde, so vertoonen haer wederom deselve tacckens, eveneens als een gedraeyt touw, dat aen 't begin, ende 't eynde los gemaectt, ofte ondraeyt is.

In de eerste figuer.

- A Het begin van 't Ruggemergh buyten de Hoofspan.
- Sijn dichte in de Lenden-wervelen.
- C Sijn verspreydingh in Veselen.
- D Seven paren der Necke-zenuwen.
- Van D tot E de Rugge-zenuwen.
- Van E tot F de Lenden-wervelen.
- Van F tot G de Stuytbeen-zenuwen.
- H Het eyndt van 't Ruggemergh in Veselen uytgaende.
- I K L Worden eenige zenuwen vertoont hoe die met Veselen uyt het Mergh spruyten.
- M M Worden de knoopen verbeeldt, die uyt de verenigingh der Veselen komen.
- N O Vliesen het Mergh bekleedende.

In de tweede figuer.

- 3. 4. 5. 6. 7. De Zenuwparen uyt het Ruggemergh spruytende, die van andere uyt het Herffenermergh geseyd worden te komen.
- B Het Ruggemergh buyten de Hoofspan.

- c Vefelen en draden, in dewelcke het verdeelt wort.
 d 7 Het Necke-mergh, en fijn feven paren der Zenuwen.
 e 19 Twaelf paren van Rugge-zenuwen.
 f 24 Het Lenden-mergh, en vijf paer Zenuwen.
 g 30 Het Stuytbeen-mergh, en zes paer Zenuwen.
 h Het uytterfte van 't Rugge-mergh.

7 Het Mergh uyt de Hooftpan fchietende, is wonderlijck vruchtbaer om Zenuwen voort te brenghen; waer van de Ontleders dertigh voorname paren hebben aengemerckt; feven in den Hals, twaelf in den Rug, vijf in de Lendenen, en zes in 't Stuyt-been.

8 Uyt de feven paren der Hals-zenuwen, hebben het eerste en tweede wat byfonders, te weten, datse niet, als andere, uyt de rechter ende fliicker zijde, maer van voren, en achteren uyt-fpruyten, ende fulcks van wegen de byfondere 't famen-fettinge (ftreckende tot verfekertheyt van 't bewegen) die daer is tuffchen den eerften en tweeden Wervel.

Het eerste paer komt uyt de gaten van den eerften Wervel, ende fchiet van achteren een tacxken in de kleyne Spieren van het Achterhooft, en wert van voren verfonden door de Spieren van den Stockderm, en den Hals.

Het tweede verfpreyt hem over de geheele Huyt des Hoofts, van voren door die van het Aengeficht, en van achteren door de gene, die de tweede Wervel met het Achterhooft ghemeeen heeft.

Het derde paer, door het gat, 't welck tuffchen den tweeden en derden Wervel ghemeeen is, uyt-fpruytende, wert terftont in twee tacken verdeelt, waer van den voorften hem verfpreyt in de Hals-buygende Spieren, den achterften in de gene, die het Hooft, en den Hals uyt-reccken.

Het vierde, vijfde, en fette, gaen na de Spieren der Armen, Hals, en Schouderblat, en het zevende in de breedfte Spier van den Arm, tot in 't uytterfte van de Hant: allegader met eenige tacxkens in 't Middelft, waer door het zelfde foo groote gemeenschap met de Herften heeft.

Door den Arm, ende de geheele Handt loopt zes paer Zenuwen.

Het eerste paer fchietende door het gat van den vijfden Wervel, gaet meest in den Spier, Deltoides genoemt, ende de huyt van den Arm, latende een fprancxken, dat de Hooft-ader vergefelchaft.

Het tweede, wat dicker zijnde, komt uyt het

FIG. II

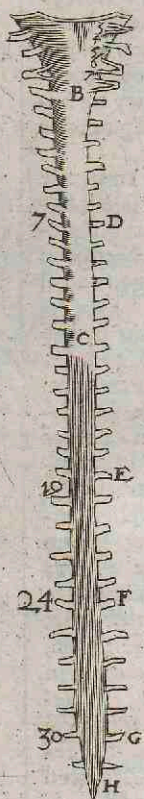
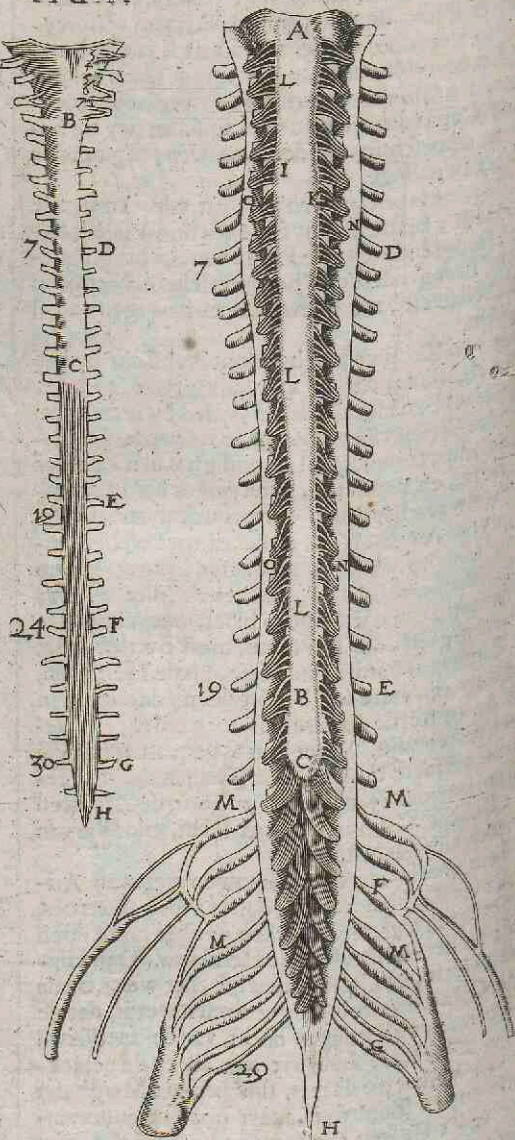

FIG. I

sette Wervelbeen, gaet door het voorste, en midden van den Arm, en ichiet eerst in den tweeboofdigen Spier: daer na nederdalende: geeft een tacxken aan den langhften Arm-fpier: ten laetften aan den El-leboogh komende, wert fomtijts in twee, fomtijds in drie tacken gefplift, dewelcke in de geheele huyt van den arm, ende in den hant verloren werde; waer

van de leeghste, onder de Basilica, ofte Lever-ader schuylt.

Het derde vermengt hem met het voorgaende, en schiet sijn tacken in de Spier, die onder de tweehoofdige leyt, en het binnenste van de Hant.

Het vierde, en dickste van alle, gaet onder deselve Spier, met een diepe Ader, en Slagh-ader vergefelschap, ende wert daer na verscheyden uytgebreyt. Verliet de Spieren, die den Arm uytstekē, de Carpus, ofte Voorhant, Duym, en die de Vingers uyt-recken.

Het vijfde, gehecht aen het voorgaende, tusschen de Armspijeren, die het met tacckens versiet, nederdalende, verspreyt hem voor, ende achter tot in de vingersen. Het welck de oorsaek is, dat door drucnige doovigheyt in de Vingers vernomen wert.

Het sesste paer, tusschen de huylt, ende 't Vleysigh vleesch schierende, eyndicht in de Huylt van den arm.

9 Door de Wervel-beenderen van de Borst, ende Rugge, spruyten twaelf paer Zenuwen, die allegader terstont in 't uytkomen, haer verdeelen in een grooten, en kleynen tack, waer van den eenen na voren gaet, en van binnen al de Ribben doorloopt: den anderen schiet achterwaert, stecker, en verliet hem tusschen de Spieren, die aen de uytsteekfels van de Wervel-beenderen gehecht zijn.

Uyt het Rugge-mergh, als het in de Lendenen is, schieren vijf paer zenuwen, wat grooter als de Rugge-zenuwen. Elck wert wederom verdeelt in voortacken, en achtertacken, die haer begeven ten deele in de Spieren van de Lendenen, en den Buyck, ten deele van de Beenen.

Volgen twee afbeeldsels, waer van het eerste aenwijst de zenuwen van voren, het anderen van achteren. Hebben gemeene letteren, behalven daer anders aengereyckent is.

a fig. 1 en 2. Het Rugge-mergh schierende in de Wervel-beenderen.

van 1 tot 7 fig. 1 De seven Wervel-beenderen van den Hals.

van 8 tot 19 fig. 1 Twaelf Wervelen van de Borst.

van 20 tot 24 fig. 1 Vijf Wervelen van de Lendenen.

van 25 tot 30 fig. 1 Ses Beenderen van het Struyt-been.

a fig. 2 Het eerste Wervel-been van den Hals.

c fig. 2 Het eerste Wervel-been van de Borst.

b fig. 2 Het eerste Wervel-been van de Lendenen.

e fig. 2 Het Struyt-been.

f fig. 2 Het achterste uyt-spruytsel van het eerste paer.

g fig. 1 en 2 Der selver verdeelinge in de Spieren der Hersenen.

h fig. 1 Het voorste uyt-spruytsel van 't eerste paer.

i k fig. 2 Van het achterste uyt-spruytsel van het tweede paer, na boven treckende, den dunsten

tack 1 den dicksten tack k.

l fig. 2 Samen-voeginge van den tack des tweeden paers, met den tack des dardens.

m m fig. 1 en 2 Het tweede paer door de Huylt van het Hooft tot den Hals toe verspreyt.

n fig. 1 Het voorste uyt-spruytsel van het tweede paer.

o fig. 1 en 2 De achterranck van het derde paer, eerst na achteren, dan onder de Spieren voor omgedraeyt, welcken wegh al de tacken van de paren tot 24 volgen.

p fig. 1 Voorste, vier-dubbelde tack van het eerste paer.

q fig. 1 Des selves eerste tack gaende na de Spieren, die den Hals roeren.

r fig. 1 en 2 Den tweeden versamelt hem met het tweede paer.

s fig. 1 Den derden tack met den tack k vermengt.

t fig. 1 en 2 Den vierden tack tot de Spieren van die plaetse, by de dwersche uytsteekfels van de Wervel-beenderen te samen komende.

u fig. 1 Her vierde paer met het vierde Wervel-been.

v fig. 1 en 2 Den achtersten tack van 't vierde paer.

x fig. 1 en 2 Den voorsten tack van 't vierde paer in drie gesplift.

y fig. 1 Den eersten tack, ontfangende het uyt-spruytsel R.

a fig. 1 Den tweeden tack, na de Spieren loopende.

b fig. 1 Den derden tack, rakende een deel van het vijfde paer.

c fig. 1 Het vijfde paer.

d fig. 1 en 2 Den achtersten tack van 't vijfde paer.

e fig. 1 en 2 Den voorsten tack van 't selfde paer.

f fig. 1 Dit deel maect insonderheyt den Middellrifts-zenuwe.

g fig. 1 en 2 Een tack van de zenuwe d die boven door den Arm kruypt, ende eenige uyt-spruytels, onder het Schouder-blad sendt.

h fig. 1 en 2 Een spruyt van de Zenuwe f na de Huylt van 't bovenste des Arms.

i fig. 1 en 2 Een tack van deselfde zenuwe, gaernde na de tweede Spier van de Voor-arm.

j fig. 1 en 2 Een andere tack den selfden, ende de huylt ingeplant.

k fig. 1 Het sesste paer.

l fig. 2 Den achtersten tack van 't sesste paer.

m fig. 1 Den voorsten tack van 't selfde paer.

n fig. 1 Sijn uyt-spruytsel om de Middellrifts-zenuwe te maken.

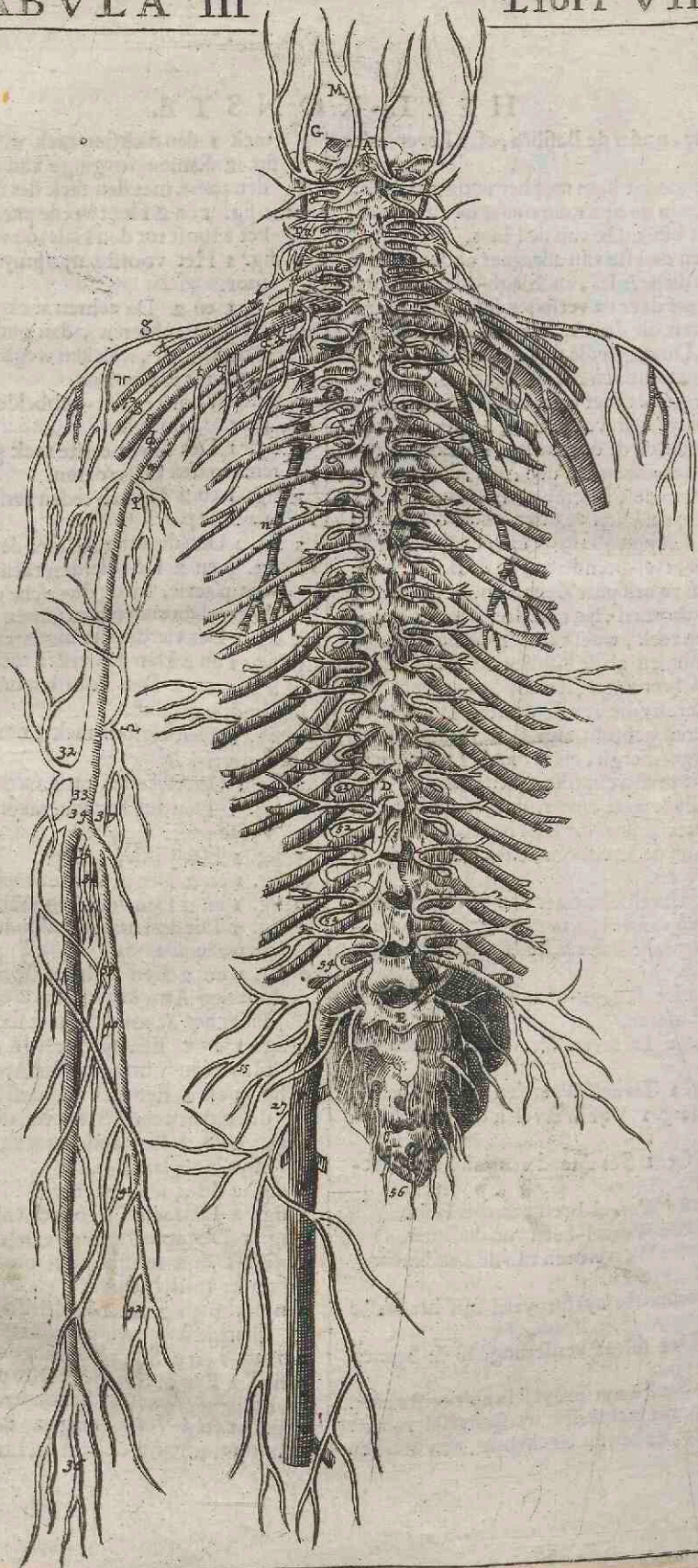
o n fig. 1 en 2 De Middellrifts-zenuwe uyt drie sprancken b e en m voortgebracht.

o o fig. 1 en 2 Sijn verdeelinge door het Middellrif.

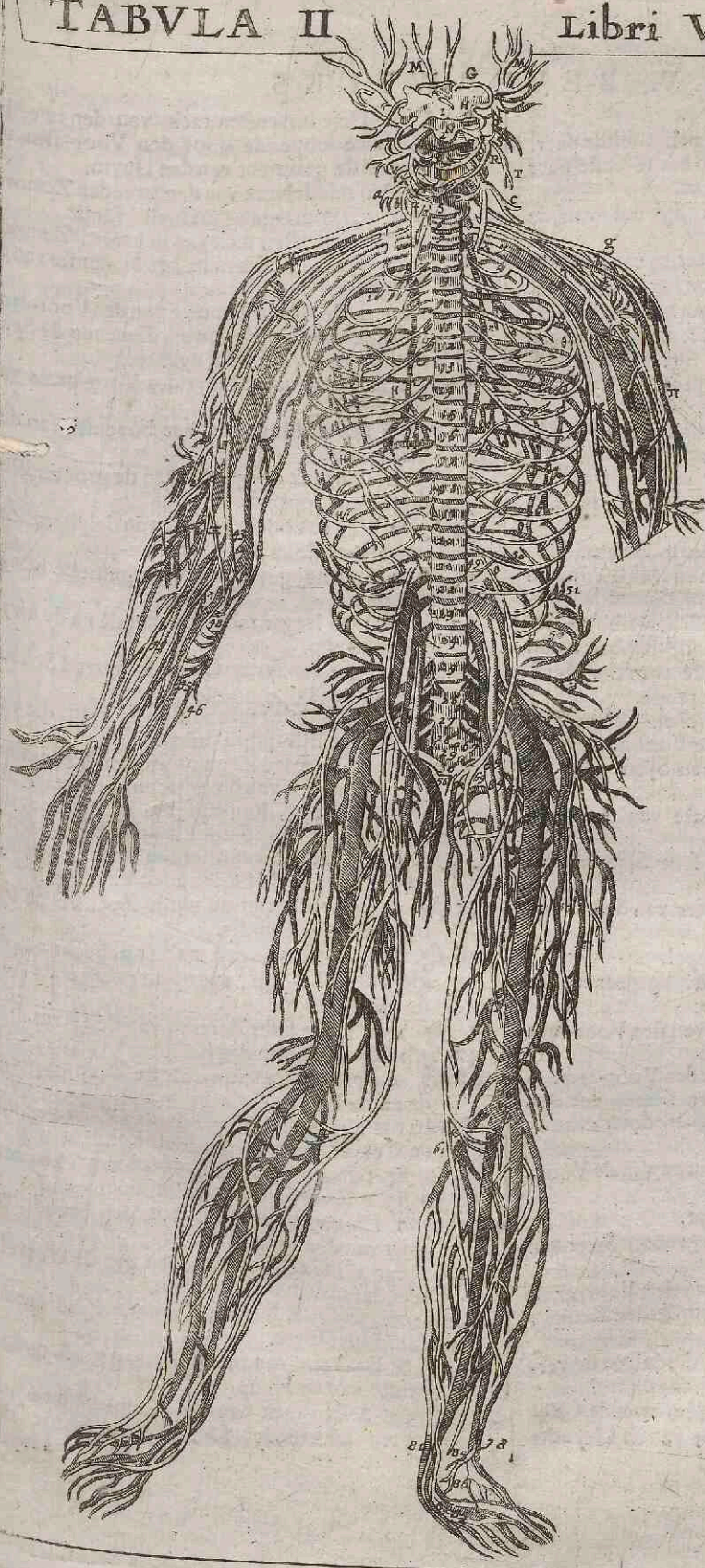
p fig. 2 Een tack van het sesste paer loopende na de holligheyt van het Schouder-blad.

q fig. 1 en 2 Vervoeging van den tack l met sijn naburige tacken, welckers deel na den voorarm gaet.

7 fig. 1 Het

- 7 fig. 1 Het zevende paer.
 r fig. 2 Den achterften tack van het selfde paer.
 f fig. 2 De samen-komfte van het sevenfte paer met de nabuerighe tacxkens.
 III fig. 2 Sijn spruyfels in de Spieren van de Schouderen, ende Voor-arm.
 8 fig. 1 Het achtste paer, of 't eerste van de Borst.
 u fig. 2 Den achterften tack van het achtste paer.
 x fig. 1 en 2 Vervoevingh van het achtste paer met het zevende, waer uyt eenighe Zenuwen na den Voor-arm gaen.
 y fig. 1 Een tack van 't achtste paer hem uytstreckende boven over de Borst.
 uu fig. 2 Sprangfels van het achtste paer gaende na de Spieren van den Voor-arm.
 9 fig. 1 Het negende paer.
 p fig. 2 Den achterften tack van 't selfde paer.
 d fig. 1 Den voorften tack;
 z fig. 1 Sijn Sprangfels na de Borst-spieren.
 van 10 tot 19 incluyt fig. 1. Paren van Zenuwen tusschen de Ribben.
 an fig. 1 Sprangfels van de Tusschen-ribben-Zenuwen aen de wortels van de Ribben, den Ribben-Zenuwe uyt het selte paer der Hersenen gesproten, vermeerderende.
 000 fig. 1 Tacken van de Tusschen-ribben-Zenuwen na de Spieren, die de Borst bekleeden.
 .i fig. 1 Tacken na den eersten Spier van den Voor-arm.
 ** fig. 1 Tacken na het onderste van den ghemelten Spier.
 λλ fig. 1 Tacken na de scheunfche Spieren van den Buyck.
 μμ fig. 1 Na den breedtsten Spier van den Voor-arm.
 ν fig. 1 Een tacxken na den Tepel.
 00 fig. 1 Tacxkens van 't 18 ende 19 paer tot het beginfel van den Dye-spier.
 ππ fig. 1 Den eersten Zenuwe van den Voor-arm van buyten in de Huyt.
 ρ fig. 1 en 2 Den tweeden van den Voor-arm.
 σσ fig. 1 De spruyfels van den selfden tot den eersten, ofte twee-hoofdighen Spier, van de grooter Elle-pijp.
 τ fig. 1 en 2 Den derden Zenuwe van de Voor-arm.
 υ fig. 1 Sijnen tack na de Huyt.
 φ fig. 1 en 2 Tacxkens na den grooten Spier van den Voor-arm.
 χ fig. 1 Na de voorste Huyt van den Voor-arm.
 ψ fig. 1 Samen-komfte van den derden Zenuwe met den tweeden.
 ω fig. 1 Den tweeden met den derden na de verlamelinghe nederdalende.
 Γ fig. 1 Een sprangsken van den tweeden Zenuwe na den tweeden Spier van de kleynder Elle-pijp,
 Δ Δ fig. 1 Den bovenften tack van den tweeden Zenuwe loopende door den Voor-arm tot het eerste gewricht van den Duym.
 ⊙ fig. 1 Den middel-tak van den tweeden Zenuwe.
 Δ fig. 1 Sijnen voort-gang tot in de Handt.
 z fig. 1 Den onderften tack van de tweede Zenuwe.
 Π z fig. 1 Sijn twee tacken na het binnenste van de Handt.
 ⊙ fig. 1 en 2 De vierde Zenuwe van den Voor-arm.
 * fig. 2 ende van dien Zenuwen, dienende de Spieren, die den Voor-arm uytstrecken.
 ⊙ fig. 2 Een tack na de Huyt des Voor-arms van achteren.
 32 fig. 2 Na de Huyt van het bovenste van den Voor-arm.
 33 fig. 2 Een tack de Spieren van de grooter Elle-pijp over-loopende.
 34 fig. 2 Een twee-scheydingh van de vierde Zenuwe, gaende na de groote Elle-pijp.
 35 fig. 2 Den hooger tack van de gemelte scheydinghe.
 37 fig. 2 Den leeger tack, streckende na de kleyne Elle-pijp.
 38 fig. 2 Hier van spruyfels na de boven Schouder-spieren.
 39, 40, 41 fig. 2 Drie tacken na de Spieren, die van de kleyne Elle-pijp komen.
 * fig. 1 en 2 De vijfde Zenuwe van den Voor-arm.
 43 fig. 1 Spruyfels van 't eerste, en derde paer der Arm-zenuwen, loopende na de Spieren, die van onderen de grooter Elle-pijp bekleeden.
 44 fig. 1 Een tack van den derden Zenuwe, gaende na het hol van de Handt ende Vingeren.
 45 fig. 1 Een tack van de vijfde Zenuwe na het binnenste des Handts.
 46 fig. 1 Spruytsel van den tack 45 gehecht aen de kleynder Elle-pijp, tot op het buytenste van de Handt.
 z fig. 1 en 2 De sesste Zenuwe van den Arm.
 47 fig. 1 Sijn eynde by den Kneuckel van de Handt.
 48 fig. 1 Sprancxkens van de sesste Zenuwe, gaende na de Huyt.
 Van 20 tot 24 fig. 1. Vijf paren van Zenuwen uyt de Wervel-beenderen van de Lendenen.
 49, 49 fig. 1 Een tack na de Klooten van 't 20 paer.
 50, 50 fig. 1 Zenuwen van de Buyck-spieren.
 51 fig. 1 Hier van spruyfels tot den breedtsten Spier van den Voor-arm.
 52, 52 fig. 2 De achterste tacken uyt de Wervel-beenderen van de Lendenen.
 Van 25 tot 30 fig. 1 Ses paer Zenuwen komende uyt het Stuyt-been.
 53 fig. 1 Een tack van het 25 paer, gaende na het binnenste van de Heup.
 54, 55 fig. 2 Een tack van de Heup-zenuwe na buyten schietende, sonder macker tot de Huyt,

- Huyt, ende Spieren van den Bil.
- 56 fig. 1 en 2 Het eynde van het Rugge-mergh.
- 57 fig. 1 De eerste Zenuwe van het Scheen-been,
- 58 fig. 1 Tacken daer van na de Huyt,
- 59 fig. 1 als oock na de Spieren.
- 60 fig. 1 De tweede Zenuwe van 't Scheen-been,
- 61, 61 Daer van tacken na de Huyt.
- 62 Een tack schietende boven op den Voet.
- 63 Spranckens van de tak 61 die de knie behelsen.
- 64 fig. 1 Sijnen tack na de Spieren,
- 65 fig. 1 Daer van een tack na den vijfden, ofte den drie-hoofdigen Spier van de Dye.
- 66 fig. 1 De derde Zenuwe van het Scheen-been.
- 67 fig. 1 Een sprancken na de Spieren, die het gat van het Gemacht-been in hebben.
- 68 fig. 1 Een tack, gaende na de binnenste Huyt van de Dye.
- 69 fig. 1 Een deel vanden derden Zenuwe, gaende na de Spieren.
- 70 fig. 1 Daer van een af-setfel na den tweeden, van de Kuyt-been-bewegende Spieren.
- 71 fig. 1 en 2 De vierde, ende alder-dickste Zenuwe van het Scheen-been.
- 72 fig. 1 en 2 Sijnen tack achter aen de Huyt van de Dye meestendeel verspreyt.
- 73 fig. 1 Eenen anderen na de Spieren, die uyt het uytterste van de Heup schieten.
- 74 Door het Sruyt-been rijssen ses paren, uyt welckers vier bovenste, ende drie onderste van de Lendenen, komen de Zenuwen van de groote Ellepijp, ende andere, die haer door de nabuerige Spieren van de kleyne Elle-pijp, ende Voet verspreyden, sulcks als hier uyt-gebeelt wert.
- 74 Tack van de vierde Zenuwe des grooter Ellepijps, gaende na de vierde Spier van de kleyn-der Elle-pijp, tot in de Huyt.
- 75 Tacckens van het vierde paer tot de hoofden der Voet-spielen.
- 76 Verdeelingh van de vierde Zenuwe, by de Haken in twee stammen.
- 77 Den kleynen, en dunsten stam.
- 78 78 Sijnen tack na de Huyt van buyten de kleyn-der Elle-pijp tot den Pinck toe.
- 79 Eenen anderen de Spieren ingelijft.
- 80 Den binnensten stam van de vierde Zenuwe.
- 81 81 Eenen tack door de Spieren van 't Been tot in 't onderste van den Voet kruypende.
- 82 Versamelingh van den binnensten, en buytensten door uyt-spruytsel.
- 83 Verdeelingh van den binnensten stam door het onderste van den Voet.
- 84 Gedeelte van den tack 78 gaende na het bovenste van de Voet, en den kleynsten Tee.
- 85 Tack van den binnensten stam ontrent den Encklauw.
- 86 Sijnen anderen tack, hem na het bovenste van den Voet begevende.

NA dat de voorgenomen Deelen wijdtloopigh beschreven zijn, soo sullen wy nu komen tot haer gebreken, beginnende, volgens de voorgestelde ordre, van de gene, die het Opper-huydeken, ende Huyt meest onderworpen zijn.

Het VII. Capittel.

VERBRANTHEYT

- 1 van de Son,
- 2 Ken-teyckenen,
- 3 Voor-teyckenen,
- 4 Maniere om voor te komen.
- 5 Genezinghe.

DE Huyt wert door verscheydene oorfaken bevlackt, waer onder mede de Son is, het welck wy Verbrantheydt noemen. Ende al en is dit geen groot gebreck, ofte dat veel hinder by-brenght; so sullen wy oock, om de vlacken des Huyts na mal-kander te vervolgen, deselvige, als de slechtste, voor laten gaen.

1 Dese Vlacken werden verweckt, ende als gebrant door de hitte der Sonnen, op de Handen, ende insonderheydt het Aengesicht van de gene, die veel in de Son moeten wesen. Het welck meest gebeurt, als op een koude Winter heete Lenten volgen.

2 De Ken-teyckenen toonen haerselven, alsoo het geen verdeelde Vlaccxkens en zijn, gelijk andere; maer alleen als eene Vlack. De oorfaeck valt oock licht te weten, uyt het gene voorgegaen is, te weten, als yemandt hem langh in de Son onthouden heeft.

3 De Voor-teyckenen en vallen hier soo aenmerckelijck niet, als in andere gebreken. Want uyt dese Verbrantheydt en is gheen gevaer te wachten, ende siet alleen op de schoonheydt, ende verwe, het weynigh raectt de Mans, Boerinnen, ende andere, die soo nauw niet en sien: maer meerder de teere, ende nauw-keurige Joffrouwen, die dese Vlecke na haer waerde rekenen.

4 Dese Verbrantheydt wert voor-ghekomen, wanneer yemandt, die teer van Huyt is, sijn selven wacht veel in de Son te wesen, insonderheydt in de Lenten, ende Hondts-dagen, het eene om de veranderinge, die alldan in de Lucht is, het ander, om de brandende hitte.

Het Aengesicht magh, voor de gene die sulcks te pas komt, bedeckt werden met Masques, ofte Sluyers, de Handen met Handt-schoenen, ende beyde dickwils gewasschen met een Uyt-melkingh door Rosen-water van soete Amandelen, ende de vier groote verkoelende Zaden.

5 Maer al is de Huyt alreede door de Son verbrant, dat vergaet wel metter tijdt van selfs, als men uyt de Son blijft; want alldan wert van de nature wederom een ander Op-huydeken gemaect. Dan voor de gene, die sulcks te lang, en moeyelijck valt, die

die konnen, om geen tijdt te verliefen, haer wafchen met Rozen-water, daer wat Caufer in ghesmolten is, ofte daer bittere Amandelen in ghestooten, ende uytgheperft zijn. Hier toe streckt Melck, insonderheydt Geyten, ende Ezelinnen-melck, dewelcke de Huyt versachten, fuyveren, ende goede verwe aenbrenghen. Van sulcks en was Poppæa, de huysvrou van den Keyser Nero niet onbewust, dewelcke, waer dat sy oock haer begaf, door een groote der-telheydt, altijd vijf hondert Ezelinnen met haer voerden, wasschende niet alleen haer aengesicht, en handen met haer Melck, maer badende in defelve haer geheele lichaem, om het selve sonder rimpe-len, mals, ende wit te houden, ghelijck Plinius verhaelt in het 11. Boeck van sijn Natuyrijcke Histo-rye op het 41. capittel, ende in 't 20. op 't 12. Hier op slaen de Verssen van den Poët Juvenalis in sijn sefte Schimp-dicht:

— Videndaque multo
Pane tumet facies, aut pinguis Poppæana
Spirat, Et hinc miseri viscantur labra mariti.

De Poët maeckt daer mede ghewagh van Broodt, het welck doen ter tijdt mede tot klaerheydt des Aengesichts in 't gebruyck was. Waer toe Terwenbroodt best dient, voornamelijck met de ghemelte Melck, ofte Wir van Ey gemenght. Hier toe strecken oock de Suyvermakende ofte Afvegende heel-middelen, in 't 12. capittel van 't eerste Boeck beschreven.

Het VIII. Capittel.

*Verbrandtheydt van het Vyer, ende andere brandende oorfa-
ken.*

- 1 Haer Trappen, ende Verscheydenheydt,
- 2 Ken-teyckenken,
- 3 Voor-teyckenken,
- 4 Genesinghe,
- 5 Wanneer de verbrandtheydt weynigh,
- 6 Swaerder, ende
- 7 Alderswaerft is.

I

Gelijck, als wy gheseydt hebben, de verbrand-
theydt van de Son, weynigh swarigheyt heeft,
soo geeft die van 't Vyer meerder forge. Doch niet
allegader even-veel. Want sy gaet op drierley
Trappen. Somtijds isser alleen Brandt met Pijn
in 't verbrande deel, ende indien den selven niet ter-
stont gheholpen en wert, soo scheydt het Opper-
huydeken van de rechte Huyt, ende daer komen
Blaesjens op, vol klaer Water. Somtijds verheft
haer terstont, ende op staende voet een Blaes, de
Huyt wert verbrant, verdroogt, ende ingetrocken,
sonder evenwel tot een korst te verharden. Som-
tijds wert de huyt, met het onderleggende vleysch
tot een korst verbrant, ende verdrooght; de huyt is
bruynachtigh, verliest wat van 't ghevoelen, ende als

de korst afvalt, so laetse een diepe Swering. Want
het Vyer doet van een scheyden, ende verweckt
pijn; ende om dat de vochtigheydt in de huyt door
de kracht van 't Vyer soeckt uyt te vlieden, en door
de vastigheydt van 't Opper-huydeken teghen-
ghehouden wert, so heft sy 't selve op, en verweckt
Blaesjens. Somtijds blijfter oock door de kracht
van 't Vyer wat vochtigheydt in 't deel, waer van
de huyt ingetrocken wert. Somtijds gebeurt het,
dat die vochtigheydt r'eenmael vervlieght, ende
verdrooght. Het welck by-komt van weghen de
verscheydenheydt van 't ghene den Brandt maeckt.
Want Water en Brant so veel niet, en 't selve oock
meerder ofte minder, na dat het meerder, oft minder
bitte heeft. Daer en komt mede gheen grooten
Brant van Stoppels, Stroo, ofte diergelijcke, heren
ware den selven langhe duerde. Meerder kracht
gheven Olye, Vet, Peck, Teer, Vernis, Honigh, Was,
Noch hevigher branden gesmolten Loo, ofte Tin,
gloeyent Yser, Vyer van Buskruydt, ofte van den
Blixem. Want hoe het Vyer in een vaster lichaem
is, ende langer brant, hoe het meerder kracht doet,
ende in tegendeel, wanneer het in een ydel lichaem
is, dan verspreyt sijn kracht, ende en kan niet veel
brant maken, te weten, als het mede niet langh en
duyrt.

2 Wt het gene nu geseyd is, staet de Verbrand-
theydt, met haer onderscheyt wel te kennen. Want
wetende de voorgaende oorfaken, ende siende de
gheschroeyde huyt, soo en heeftmen anders gheen
Ken-teyckenken van doen.

3 Wat de Voor-teyckenken belanght: De Ver-
brandtheydt heeft meerder, ofte minder gevaer, na
dat sy veel, ofte weynigh is, ende oock na de deelen.
Hoe het lichaem fuyverder is, ende de Verbrand-
theydt minder, hoe sy eerder kan ghenesen werden.
Heeft oock minder gevaer, wanneer maer een deel
ghebrant is, dan alffer vele, ofte het geheele lichaem
brandt, ende dat oock den brant diep in-gaer. Want
dewijl de Vaten daer van toe-sengen, ende stuyten
so en konnen daer door het Bloedt ende de Geesten
niet toevloeyen, waer op het Kout-vyer, ende dick-
wils de Doodt selve komt te volgen. Sulcks heb-
ick ghesien in een Opper-brouwer, die her siedende
bier, uyt de opspringende Kuyp over 't lijf kreegh,
ende 't selve bestorf. Hier van hebben wy oock
een aenmerckens-werddich exempel in de Franfche
Historyen van Koningh Karel de VI. die in her jaer
1392. mede wilde wesen in een Mommerye van
Wildemans, aengestelt by ses Edelluyden, gekleedt
in sijn linden, van buyten vol wol, vast ghemaect
met peck, soo konstigh, dat sy al schenen naeckte
Wilden te wesen. De Koning mede so toegemaect
zijnde, leyde dese ses aen malkandere gebonden, als
flaven, in de Sael, daer al de Princen, ende Princeffen
vergadert saten: maer sy en waren daer nauwlijcks
binnen.

binnen, ofte het vyer van de Toortsen rocht in haer kleederen, 't welck terfont soo voort-ginck, datter twee op de plaets dootd bleven, twee andere leefden maer twee daghen daerna, een los rakende, sprongh in 't water, de Koningh werde behouden door de Hertoginne van Berry, die hem stolpte onder haren ruymen Tabbaert.

4 Om te komen tot de *Geneefinge*. Al is 't eenen regel in de Genees-konfte, dat alles verdreven wert door sijn teghen-strijdende, soo en moet sulcks niet altijd van het gebreck verstaen werden, maer oock van wegghen de Oorsaek. Ende daerom is het een mis-verstant van sommige, die meenen datter in de Verbrantheydt maer een veranderinghe en is, waer door een heete hoedanigheydt het deel soude mededeelt wesen, ende derhalven 't selve met verkoelende middelen willen uytblusfchen; daer nochtrans eenighe kleyne stucxkens van het Vyer het gebrande deel in-gedruckt werden, dewelcke verysfchen uyt-ghetrocken te wesen. Ende men bevint door de ervarentheydt, dat koude dinghen de Verbrantheydt niet en ghenesen: maer de vyerige afsetfels in-houden, ende daer door pijn, onstekinghe, ja het Kout-vyer verwecken; ofte ten minsten het genesen dapper ten achteren setten.

Hier van is een exempel by *Hildanus 5. Centur. 78.* van een jonghe dochter, die met haer sliicker Voet in 't heet Water gevallen was, ende door het opleggen van verkoelende, ende seer verdroogende middelen, de Voet en 't geheele Been uyttermaten seer swol, blijvende aen den buyten Enckel (niet tegenstaende alles, dat daer toe van buyten, ende binnen ghebruyckt werde) een Sweringe den tijdt van vier jaren, tot dat hy, met een goet Genees-meester, daer over komende, deselvige bevonden een Rijcx-daler groot, met verheven, ongelijcke, en harde kanten: het lidt mede (om dat de stoffe van die koude middelen daer in-gedruckt, ende verhardt was) soo stijf, dat sy het nauwlijcks beweghen, ofte gaen en konde. Hier is, na ontlastinge van 't lichaem, Precipitaet met plocksel op de Sweringhe gheleydt. De Voet, ende alles wat verhardt was, werde gestreken met een Salfken van Capoenen Vet, Olye van witte Lelyen, ende Pier-wormen: ende dan daer om-geslaghen een Pap van Boonen-meel 2 oncen, Poeyer van Heemst-wortel, van Wilde Wijngaert, van Fenugriek-zaet, elcks 1 loot, van roode Rosen, Granact-bloemen, Myrtus-zaet, elcks een vierendeel-loot, Maltick, witte Wierooch, elcks een half loot, Saffraen een half vierendeel-loot, met het af-sietfel van Heemst-wortel, en Fenugriek tot een Pap gekoockt. Na eenige dagen isser een Fontanel onder de Knye, recht over de Sweringhe geset, om de toevloeyende vochtigheden te onderscheppen; die daerom oock so lange open gehouden is, tot dat het Deel, door het langdurigh gebreck, verzwackt zijn-

de, genoegh versterckt was. Doch als hier door de harde kanten niet en konden versacht werden, soo zijn die met een Cautery verteert, en daer opgeleyt een Digestijf, bestaende uyt nieuw Was, 1 scrupel, Hars, Gummi Elemi, Terebinthijn, van elcks 1 loot, Poeyer van Maltick, witte Wierooch, van elcks twee scrupels, met een Doyer van een Ey, een weynigh Olye van Doyers, en voorts met Olye van Roien, en van voete Amandelen, gemengt tot een Salfken. De verhaelde Pap is ontrent een Maent na malkander opgheleydt, ende de Precipitaet tot het laetste van de heelinghe ingestroyt. Na het gebruyck van de Pap, is ronts-om het gewricht van den Voet geslagen, de volgende Plaester: N. Empl. de Mucilagibus 4 oncen, Gum. Ammoniacum, 1 loot, Was, 1 once, Saffraen een half vierendeel-loot, Quick-silver uytgebluscht, 5 loot. T'samen-gemengt, ende op een dun leder gestreken. Maer so dick wils alsser Puyftkens door de Plaester quamen, werde deselve afgenomen, ende onderusschen een verdroogende Salve ghebesicht, gelijk van Ceruys, ende dan wederom de Plaester, tot dat de Puyftkens wederom uyt-braken. Ende op die maniere is de verharde stoffe, nu genoegh versacht zijnde, allengskens verdreven. Het Been werde van de Teen tot de Knye toe bewonden met een Swachtel, ghedoopt in het volghende af-sietfel, N. Wael-wortel, Wortel van Herts-tonge, Tormentille, van elcx 1 once, Betonie, Velt-cypres, Alffen, Salye, Rosmarijn, Sleutel-bloemen, van elcx 1 handt vol, Rosen, 2 handt vol, ghekoockt in een stoop water, ende daer by ghedaen Zout, 1 once. De Swachtel is van beginfel tot het laetste van de geneefinge, daer in nat gemaect, opgeleydt. Ende hier door is gelukkiglyk geheelt, dese langdurige Sweringe; dewelcke aldus door koude middelen, in verbrantheydt gebruyckt, veragert was.

De eerste sorghe moet dan in de Verbrantheydt wesen, om den Brandt uyt te trecken. Ende, gelijk de verkoude Deelen niet wel ghenesen en werden, indienmen deselvighe tegen het Vyer houdt, ofte in warm Water steeckt, also daer door hevige pijn, ja dickwils het Kout-vyer verweckt werdt: maer indienmen deselve eerst met Snee wrijft, ofte in kout water douwt, de kouw uytgetrocken wert: op deselvsde maniere salmen den brant met verwarmende middelen uyt-trecken, het welck sy doen door gelijkheydt, die sy met malkanderen hebben, te weten, dat het uytwendigh Vyer het inwendigh, of het verbrande na buyten treckt, ghelijck *Ambr. Paré* wel seydt, ende selfs onse Vrouwen wel weten, dat, als de kinderen een handt, ofte vingher verbrandt hebben, het Lidt niet in kout Water en steken, maer houden het teghen 't Vyer.

5 Derhalven wanneer de Verbrantheydt weynich om 't lijf heeft, dan moetmen in alle manieren toesien, datter geen Blaren open komen. Want als dat

belet werdt, dan is het aen-ghebrande terstont gheheel bevrijdt. Dit dient ten eersten in 't werck gestelt, ende het gebrande lidt, na sijne gelegentheydt, ofte een weynigh tegen 't Vyer ghehouden, ofte in warm Water gesteken, ofte door het selfde met een spongye, ofte wollen lap gheftoost, om alsoo door de wermt den brandt uyt te trekken; ofte ten eersten een doeck met een stovingh van Veyl, in Bier ghekoockt, ofte Water, daer levende Kalck in uytgebluscht is, om het selfde geslagen; ende dan daer op-geleydt Ajuyn met Zout gestampt, ofte men sal nemē Ajuyn anderhalf onçe, Zout, Spaensche Zeep, van elcks 1 loot, in een Vissel, met Olye van Rosen, tot een Salfken ghemenght. De gemeelic Parē gebruyckten een Salfken van een pont Speck in kleyne stukckens gesneden, ende in Rosen-water gesmolten, ende dan door-ghehaen, ende gewasschen met Weegh-bre-water; daer dan by ghemenght drie Doyeren van versche Eyeren. Amatus verheft seer een ander Salfken van Speck, dat hy seydt van een Indiaensche meester bekomen te hebben. Men sal nemen Laurier-bladeren, en laten op deselfde heet gesmolten Speck so langh druypen, tot dat de Bladeren in affchen vergaen zijn. Mer die affche, onder de vettrigheydt alsoo gemenght, tweemaal daeghs het gebrande Deel gestreken, geneest binnen drie dagen. Men mach, ghelijck Valefcus doet, eenighe riemen Speck tusschen Laurier-bladeren aen een Spit steken, ende voor het Vyer laten braden, en het druypende Vet gebruycken. Ferrarius schrijft hem seer wel bevonden te hebben met het volghende: N. Wit van 2 Eyeren, 2 onçen Olye van Rosen, 1 onçe Rosen-water, wel onder malkanderen gheslaghen, ende daer in een sijn doecxken nat gemacckt, op het verbrande Deel gelcydt, ende niet af-genomen, tot dat het ghenesen is, maer alle daeghs drie vier mael met het selfde nat gebet. Dan na den vierden dagh salmen in plaetse van 't Wit 2 Doyeren nemen, ende dat soo vervolghen, tot datmen verneemt het groeyen van een nieuw Op-huydeken, ende daer het selve openbaert, het doecxken allencxkens afsnijden, tot dat het geheel wech is. Maer in alle Salven, die wy hier toe ghebruycken, dient daer op ghelet, datse niet vast en kleven, maer lichtelijck afghenomen kunnen werden; want het anders pijnlijck valt. De Bleyne en dienen terstont door-ghefteken, om dat, de Huyt ontbloor zijnde, pijn maect, ende langhsamer geheelt werdt. Maer moeten eerst op den derden dagh, wanneer het Opvelleken weder begint te groeyen, gheopent werden: het welck oock niet langher en dient uytgestelt, op dat de vochtigheydt, die daer in is, gheen meerder scherpigheydt en krijge, en de Huyt door-eet.

6 Dan, indien de Verbrantheydt so swart is, datter niet alleen Bleyne op-geheven zijn, maer de Huyt

oock verbrant, verdrooght, en in-getrocken is, dan en is 't niet ghenoech, alleen Heel-middelen te gebruycken die den Brandt uyt-trekken, maer men moeter opleggen 't gene de verdrooghde Huyt kan versachten. Daerom dienen terstont alle de Bleyne doorgesneden, om de heete, en scherpe vochtigheydt te doen uyt-vloeyen, en dan op de verbrande plaets geleyt een Salfken van ongesoute Borer, Hoender-vet, van elcks 1 onçe, Olye van witte Lelyen, van Doyeren, nieu Was, van elcks een loot, Saffraen 1 scrupel, Slijm van Quee-kernen met Rosen-water uyt-getrocken, 1 onçe. Het lidt selve moet daerna bewonden werden met een doeck in Oxycratum nat ghemacckt, om de pijn te stillen, ende het toe-vloeyen te beletten.

7 Indien ten laetsten de Huyt niet alleen verdrooght, maer al de natuerlijke vochtigheydt daer in verteert, ende de ingeboren wermt vervlogen is, ja het Vleysch selve met de Aderen, Slagh-aderen, ende Zenuwen verbrandt is, soo datter seer te vreesen staet voor het Kout-vyer; dan dienen ten eersten alle de Bleyne, ende Puysjens door-gesneden te werden, ende de waterigheydt op-gedrooght. Daerna moet ghelet zijn dat de Escare, ofte korste, inden eersten, ofte tweeden dagh scheydt; ofte, indien sulcks niet en kan ghechieden, salmen het Deel op veel plaetsen scherven, om de vochtigheydt uyt-komst, ende de Heel-middelen toekomst te gheven. Ende dan salmen daer terstont op-legghen het laetst-verhaelde Salfken. Andere Heel-middelen zijn te sien in 't laetste Capittel van het eerste Boeck.

Het IX. Capittel.

- 1 Sproeten.
- 2 Haer Oorsaken.
- 3 Ken-teycken.
- 4 Voor-teycken.
- 5 Geneefinge.

1

OP het Opper-huydeken vertoonen haer de Sproeten, insonderheydt in de Sommer-tijd, waerom sy in Duytschlandt Sommer-sproeten, en Sommer-slecken genoemt werden. Het zijn Vlecxkens, die over de Huyt schijnen als gezaeyt, of met droppen gheleckt te zijn, bruynachtigh van verwe, het dorre loof niet ongelijck (waerom sy by de gemelte Duytschen den naem oock voeren van Laub-flecken) sonder eenighe pijn, ofte moeyelijckheydt.

2 De Sproeten spruyten uyt verbrandt Bloedt, als het selve in 't Op-huydeken eerst opgehouden, en daerna langhsaem uytgelaten werdt. Derhalven helpt niet seer veel toe, vastigheydt van de Huyt. En dits is de oorsacck, dat de Koonen, ofte Wangen, daer

daer minder mede gequelt zijn, om dat sy door haer losch ende open welen, de verbrande dampen; die sy ontfanghen, terftont wederom uytwaesfemen; daer sy in 't Voor-hoofst, alwaer de Huyt meerder gefloten is, langer besloten blijven, ende in het selve daerom oock meerder Sproeten voortbrenghen. Sulcks zijn meest onderhavigh, die overvloedt van grove, ende gebrande Gal hebben; als in't scheidt van gallighe Sieckten, ende in swangere Vrouwen, ofte oock in Vrijsters, door het ophouden van de Stonden; in sommige van het Speen, waer door het swaermoedigh Bloedr is gewoon ontlafft te werden. Sy werden oock daerenboven veroorsaekt door bysonder gebreck van de Huyt, waer door haer voetsel, al is het suyver en goet, bedorven werdt, en ander verwe aentreckt. Want de Huyt, van buyten besmet zijnde, bederft, en besmet oock haer eygen voetsel, 't welck dan, onder andere Vlacken, mede tot Sproeten uytdujrt.

3 De Ken-teyckenen zijn uyt de beschrijvinge, ja ghenoech door het ghesicht te kennen. Komen meest in 't Aengesicht, Hals, en Handen, als Deelen, die voor de lucht bloot staen.

Wat de Ken-teyckenen van de oorsaken belangt. Wanneer sy komen, door het uytdujren van de nature, sulcx geschiet met verlichtingh van de Sieckte, ende dat de Koorsse ophoudt. Ende als de vochtigheydt niet heel scherp en is, dan en valter gheen jeuckte ofte pijn, gelijk het anders wel doet. Dat de Stonden verhindert zijn, kanmen uyt haer eygen vertoogh onderrecht zijn. Wanneer de dampen, van eenige quaetaerdige vochtigheydt uytgedreven werden, dan werden sy ghemeenlijck met eenigh quaet gevolg vergheselschap, gelijk jeuckte, pijn, onlustigheydt, en diergelijke.

4 Sommighe Sproeten komen in de Somer, en vergaen wederom in den Winter. Andere blijven altijt, doch sonder het minste gevaer te dreygen.

5 Daerom seydt Celsus niet qualijck in zijn sefte Boeck, op het 7. Capittel, dat het byna malligheydt is, deselve te willen genesen. Evenwel sullen wy voor de nauw-keurighe eenighe middelen kortelijck beschrijven. Hier toe dienen Water van Speen-kruyt, van Boonen-bloessem, van Vlier, met een weynigh Canfer in Brandewijn gesmolten; als mede Water uyt Slecken ghetrocken, alle met Spaensche Zeep, ofte Honigh vermenght. De Vochtigheydt, die uyt ghebraden Eyeren stoomt. Olye van Eyeren, ofte Wijn-steen. Met het laetste twee drie mael daeghs gestreken, ende met het eerste dickwils gewasschen. De andere Heel-middelen, daer toe dienende, zijn hier voor te sien in 't 7. Capittel, ende de verdere aenwijfinge.

Hier en soude nu de Maselen, als mede Vlacken zijnde, niet qualijck volgen; dan om dat sy deselve stoffe hebben met de Kinder-pocken, soo sul-

len wy beyde onder de Zeeren daerna verhandelen.

Het X. Capittel.

- 1 G E S W E L in 't gemeen.
- 2 Oorsaken, ende onderscheyt,
- 3 Oorspronck, en wegen van de vochtigheden, die de Gheswellen veroorsaken.
- 4 Ken-teyckenen,
- 5 Voor-teyckenen,
- 6 Genesinge,
- 7 Door Verdwijnen,
- 8 Door Versweren, ende Openen,

W Y hebben bygebracht de gebreken, die haer even, ende sonder verheffen in het Opperhuydeken vertoonen, ende sullen nu komen tot de gene, die de Huyt, en d'onderleggende Spieren op doen swellen, en sweren.

1 Gheswel, ofte swellinge is een gebreck, waer in de Deelen onses lichaems van haer natuerlijck wesen, en gedaente afwijcken, door toevloeyingh, ofte vergaderingh van eenighe stoffe, die haer doet opswellen.

2 De naefte Oorsaeck van een geswel is 't gene, dat het Deel doet verheffen, ende opswellen. Het welck alsoo het drierhande is, te weten, Vochtigheydt, Wint, en valte Stoffe; so wert het voornaemste onderscheydt van de gheswellen ghenomen van de naefte oorsaeck.

Vooreerst, bestaen de gheswellen uyt de vochtigheden, te weten, Bloedr, Gal, Slijm, ende swarte Gal, swart Bloedr, ende Water. Ten tweeden, Winden in eenigh Deel besloten, doen deselvighe spannen, ende opswellen. Welcke gheswellen wy volgens de Griecksche, en Latijnsche benaminge soudén mogen heeten Opblasingen. Ten derden, daer in somtijds yet Vleyfighs, Vliesigh, Beenigh, ofte diergelijke, dat in eenigh deel komt te wassen, ende gheswel veroorsaken; maer alsoo die dinghen uyt vochtigheden haren oorspronck trecken; soo sullen wy soodanige gheswellen met de eerste vervoegen, ende houden voor de derde soorte van gheswellen; te weren, als de vaste Deelen uyt haer plaets in een andere schieten, ende die doen opgeven.

De ghemeenste gheswellen komen uyt de vier vochtigheden die in 't Bloet zijn; andere uyt Water, Wint, en uytreckende Deelen. Uyt het bloedt ontstaet het Phlegmone, ofte Bloet-geswel, Vleyfigen Aen-was, Vleyfighe breuck, ende swaerlijghigheydt. Uyt Gal, de Roos, Springent-vyer, Hayr-worm, &c. Uyt Slijm, Oedema, ofte kout Geswel, Uyt swart Bloedr, Scirrus, ofte hart Gheswel; Uyt swarte Gal, Kancker; Uyt Water, Water-hoofst, Waterbreuck, &c. Maer men vindt groot onderscheyt in de gheswellen, die van Waterige vochtigheydt komen,

men, door dien datter dickwils weyachtighe, soute, en gallige vochtigheyt onder vermenght is, en daer van spruyt Hayr-worm, Schorft, quaet Zeer, &c.

De gheswellen die uyt vochtigheden voort-komen, maken mede noch tweederley onderscheyt.

Voor-eerst, dat sy niet alle van een alleen, maer van vermenghde groeyen, te weten, van Slijm, maer 't welck Gal, ofte swart Bloet by hem heeft, soo dat de naefte oorfaeck eyghentlijck geen eenderhande vochtigheyt en is: maer een mengel-moes van verscheyde.

Ten tweeden, dat die stoffe somtijds in een Vliesch besloten leyt. Sulcke geswellen zijn, Krop-sweren, oft Konings-Zeer, Meliceris, een swere met etter als Honigh; Steatoma, een Speck-aposteuyn, Atheroma, een Pap-aposteuyn, &c.

Van de vochtigheden, die in een ander wesen verandert zijn, groeyen Polypus, een vleyfighen Aenwas in den Neus, her vleyfigh Scheursel, Ranula onder de tongh, Wratten, &c.

Daer zijn noch geswellen die uyt quaetaerdighe vochtigheden bestaen, als Kinder-pocken, Maselen, Melaensheyt, Pest-kole, Klap-oor, &c.

Van de winden komen de Op-blaefinge, en alderhande winderige Geswellen.

Van vaste Deelen uyt haer plaets schietende, komt het Scheursel in het Ghemacht, ende in den Navel, als den Darm, ofte het Net daer in-schiet, Varix, Kramp-ader, Aneurisma, ofte uyt-gereckte Slagh-ader.

De Beenderen van haer plaets ghedrongen werdende, schieten met een gheswel uyt, in 't Grieks Exostosis ghenoomt; en als de Wervel-beenderen van den Rugh uyt-wijcken, dat maect een Bult.

De gemeenste geswellen bestaen uyt de vochtigheden, waerom wy van deselvige eerst sullen handelen. De naefte oorfaeck van soodanigen gheswel, is een vochtigheyt, die eenigh Deel onnatuerlijck doet op-swellen. Welcke vochtigheyt, alsoo sy gemeenlijck in eenighe hoedanigheyt uyt-steect, te weten, in hitte, koude, vochtigheyt, ofte drooghte, so deelt sy die hoedanigheyt het deel mede, dat anders gematigh zijnde, daer door ongematigh wert; het welck veroorsaect, datter een ongematigheyt haer met het gheswel vermenght.

3 De vochtigheyt, die de swellingh maect, wert of allencxkens in het Deel vergadert, of vloeyt daer sevens in.

De langhsame vergaderinge gebeurt voor-eerst, ende insonderheyt door eenigh gebreck, datter in 't Deel is, te weten, als her te swack is, om sijn voedsel na behooren te verteren, ende te veel overschot maect, ofte dat her sijn overschot niet wel en kan quijt werden; het welck wederom gheschiet, ofte door swackigheyt, ofte dat den door-tocht niet vry en is.

Ten anderen, werdt de vochtigheyt allencxkens vergadert in seker Deel, als het voedsel selver quaer is; waer door soo veel overschot ghemaect werdt, dat de uyt-drijvende kracht 't selve niet en kan af-serten, ofte soo dick is, dat de nature her niet en kan quijt maken. De swackheydt van de kracht bestaet uyt ongematigheyt der Deelen, ende verswacking van de natuerlijcke wermt. De Door-tochten werden verstopt door veel en dicke vochtigheden; werden toe-getrocken door kouw. En spijse van quade Gijl, maect datter veel overtollichheydt groeyt.

De vochtigheyt komt op eenigh Deel te vloeyen (het welck de meeste oorfaeck van gheswellen is) ofte van het Deel sels ghetrocken, ofte van een ander daerna toe-ghesonden. Het trecken gheschiet voor-eerst door hitte, 't zy dat die gekomen is van stercke beweginge, de Son, Vyer, ofte scherpe Genees-middelen. Want door die oorsaken de Deelen verhit zijnde, trecken uyt het vordere lichaem de vochtigheden na haer toe, selver oock al isser gheen overvloet: doch soo veel te meerder, alster overvloet is.

Ten anderen werden door na-trecken van vochtigheden, noch uyt pijn, gheswellen verweckt. De pijn treckt na haer, niet uyt haerselven, maer uyt wat anders, te weten, om drie oorsaken. 1. Om dat de nature, dewijlse een pijnigh Deel soeckt te hulpe te komen, daer na toe sendt met kracht ende overvloedigh bloedt ende geesten, ende also her Deel te seer vervult. 2. Het pijnige Deel wert van die overvloet, door de nature daer gesonden, verhit; waer door her daarna, van wegghen de hitte, te meerder treckt. 3. De pijn, verswackt de Leden. Nu de Leden verswackt zijnde, al is 't datse niet en trecken, so ontfangen sy dapper, en konnen niet wederstaen, ofte teghen-houden, 't gene datter van alle wegen in-vloeyt.

Ten anderen bestaet een gheswel uyt Sinckinge, wanneer eenige vochtigheden uyt het een Deel in 't ander over-ghesonden werden, al is 't datter gheen treckingh en is. Want alsoo elck Deel niet alleen en heeft een kracht van na hem te trecken dat hem aenghenaem is: maer oock een kracht, om 't gene overigh, ofte tegen is, van hem te stooren; soo is 't dat een sterck Deel, door overvloet, ofte hoedanigheyt der vochtigheden, overlact, ende geprickelt zijnde, 't ghene dat hem onnut is, ofte moeyelijck valt, na een swacker uyt-smijt. In het welcke, in dien het niet en verteert, ofte uyt en waessent, wert wederom na andere ghesonden, die noch swacker zijn, tot dat her ten laetsten komt tot her swackste, 't welck hem van de ontfangene vochtigheden niet en kan ontlaffen: alwaer sy dan blijvende, als oppropt, by een steken, ende allencxkens vermeerderen. Even-eens, gelijkmen siet, dat de Schollen-
Ys,

Ys, als sy in haer drijven gesteur werden, en ergens teghen steken, op malkander schuyven, ende alsoo een hooghte maken.

Om dan een Swelling te veroorsaken door oversenden, daer toe wert vereyscht een stercker Deel dat sent, een swacker dat ontfanght, ende wegghen, door dewelcke de vochtigheden haren loop nemen.

De deelen senden over, als de stercke kracht geprickelt wert, door de menichte, ofte hoedanigheyt der vochtigheden tot uyt-stooten. Want indien de Nature niet geprickelt en werde, sy en souden haer niet stellen om uyt te stooten, ende by aldien sy niet sterck en was, soo en soude sy niet kunnen uyt-stooten. Waer toe oock helpen uytwendighe oorsaken, die het vloeyen verwecken; te weten, soo hitte, die de vochtigheden doet smelten, ende driffigh maect; als kouw, die met toe-trecken deselve neder-druckt; ghelijck in de Sinckingen breeder is aenghewesen.

De vochtigheden, die elders van daen vloeyen, werden ontfangen van de swacke ende de gereeste deelen. Want de sterckste senden altijd, dat sy over hebben, na de swackste.

Swacke Deelen werden hier verstaen, die, oft van naturen, ofte daarna eenigh ghebreck ghekreghen hebben, ofte van beginsel soo geschapen zijn, datse lichtelijck het overschor van andere deelen kunnen ontfangen, gelijk daer is de Huyt, ende de Klieren, die los ende ydel zijn. Want de Nature, om voorname en edele deelen voor ongeval te beschermen, heeft in het menschelijcke lichaem eenighe swacke ghestelt, in dewelcke de voorname deelen, wanneer sy met vochtigheden overladen zijn, haer kunnen ontlasten. Hier van loft het Herte haer overtoligheyt onder de Oxelen, de Hersenen achter de Ooren, ende de Lever in de Liefssen: alle de deelen, ende Leden haer drooge, ende vochtige vuyligheyt door de Huyt.

De gereeste deelen, om de Sinckingen te ontfanghen, zijn de ghene, die aen de uyt-gevende deelen vast zijn, ende de Wegen, waer door de vochtigheden vallen, wijt open hebben, ende de ghene, daerse wederom uyt souden moeten, nauw ofte gheen; ofte oock dat sy leegh staen, ende onder de ghene, die toesenden.

De wegghen, door dewelcke de Sinckingen vallen, zijn ofte verholen, ofte openbaer. Want alsoo ons lichaem, ghelijck Hippocrates wel seydt, doorvloeyigh is, so loopen sy oock van 't een deel in het ander, door verholde wegen. Aldus sackt in de Water-suchtige het water uyt den Buyck door heymelijcke wegen in 't Gemacht, ende de Beenen. Maer meestendeel loopen de vochtigheden, die geswellen veroorsaken, door open wegen, als daer zijn Aderen ende Slagh-aderen.

Wat belangt het onderscheydt van de geswellen,

dat hebben wy geseydt, genomen te werden vande vochtigheden, die deselve veroorsaken: ende dat sommige suyer, sommighe gemenght zijn.

4 Om nu te komen tot de Ken-teycken: Ofte eenigh gheswel ontstaet van datter een deel, ontleidet, ofte uyt sijn plaets is, staet licht te kennens; ende sulcks niet zijnde, soo machmen wel besuyten, dat de Verheving van vochtigheden voort-komt. Nu, ofte het door vergaderingh, ofte in-vloeyen ghegroeyt is, wert aldus onderscheyden. 't Geen door vergaderingh komt, groeyt langsaem ende allengskens, ende en bestaet soo grooten plaets niet, ende daer en is gheen oorsaek noch teycken van Sinckingen voor-ghegaen. Maer als het geswel door Sinckingen veroorsaect is, dan zijnder geheel ander teycken. Ende alsser in 't geswollen deel geen pijn, noch hitte voorgaen en is, sulcks beduyt, dat de Sinckinge toegesonden, maer niet getrocken en is; ghelijck in tegendeel voorgaende pijn, ende hitte van 't deel, te kennen gheven, dat de Sinckinge daer in ghetrocken is.

Wat de teycken aengaet van de vier Tijden, die in de siekten, ende ghebreken, staen aen te merken: Het geswel is in 't Begin, als het deel eerst begint te spannen; In sijn Toenemen, als het hem merckelijck op-gheeft, ende dat de toevallen, die elck gheswel volgen, vermeerderen. Stilstant is, als het gheswel, ende de toevallen op 't hooghte zijn; Afgang, als de hooghte van 't geswel, ende de toevallen afnemen.

5 Wy komen tot de Voor-teycken. Ende voor-eerst, wat deselvighe in 't gemeen aengaet: Van wegghen de plaets zijn de innerlijcke geswellen ghevaerlijcker, als de uytwendighe, ende meer of min na de weerdigheyt, ende 't ghebruyck van het deel. Hoe het geswel grooter is, de ongematigheyt, daer by-gevoeght zijnde, heviger, ende de vochtigheyt, die 't geswel maect, arger, so veel te swaerder valt het om te ghenesen; maer hoe de vochtigheyt, die 't geswel veroorsaect, sachter is, hoe het lichter, ende beter te helpen is. Doch alderlichtst verdwijnen de windige geswellen. Alle geswellen, die uyt vochtigheyt bestaen, indiens niet te rug en schieten, 't zy van selfs, ofte door middelen, eyndighen op vierderley manieren, te weten, door onghewoeligh uytwaessenen, door versweren, als de vochtigheyt, die de swelling maect, tot etter ghebracht wert, door bedervingh, als de gematigheyt van het Deel, ende d'ingeboren warmte van de quade vochtigheyt overwonnen, ende bedorven wert, ende door verharding, als de vochtigheyt in 't gheswel verlijst, ende verhardt.

Sachte swellingen zijn goet, rauwe quaet, schrijft Hippocrates in de 67. Kort-bondige Spreucke van het 5. Boeck. Sachte swellingen, dat is, die medegheven, en nederfacken, om dat het Bloedt, ofte de

gemengde vochtigheyt, gekooct, ende verſworen zijnde, verdant is, zijn goet, als een teycken, dat de nature ſterck, ende de quade ſtoffe daer door in een betere verandert is. Rauwe (ſeydt hy) dat is harde (de makende oorſaek ghenomen voor het ghemaeckte) zijn quaet. Want harde beteyckenen, dat de ſtoffe noch rauw is, ende in ſommighe gebreken, als Kancker, niet verſacht, noch ghekooct en kan werden. Eenighe Klap-ooren, die ſacht zijn, laten haer lichtelijck doen verdwijnen: maer de harde hebben gevolgh van de Pocken.

De teyckenen, dat een gheſwel hem tot Sweren ſtelt, zijn pijn, ende kloppingh in 't geſwollen Deel, ende daer by de Koortſe, ghelijck terſtont breeder, volgens de Kort-bondige Spreucke van Hippocrates, ſal verklaert werden. Als eenigh gheſwel, het zy van buyten, ofte van binnen, door-breeckt, daer op volghet ghemeenlijck qualijckheydt, ofte ſlauwte, om dat mer de etter oock de natuurlijcke warmte, ende geeſten uyt-berſten, ende vervliegen. Sulcke geſchiet van buyten alleen, wanneer dat de etter in groote menichte geloofft wert. Maer de geſwellen, die van binnen door-breken, al en zijn ſy ſoo groot niet, in wat Deel, dat de etter valt, verweckt ſeer quade toevallen, Schudden, Walghen, Braken, Flauwigheydt, Suysſelingh. Ende deſe al te ſamen, ofte ſommige in 't byſonder, na den aert, ende menichte van de etter, ende de weerdigheydt van het Deel, daer hy door-breeckt. Ontrent de Zenuwen, ende zenuwachtighe Deelen, maect hy Schudden, ende Beven; by de Maegh, Walghen ende Braken; by de Krop van deſelve, ofte ontrent het Herte, Flauwigheydt, Beſwijmingh, kout Sweet; by de Herſienen, ofte dar de etterighe dampen van onderen opſtijghen, Suysſelingh, ofte Swijmelingh in het Hoofst.

De teyckenen van aenſtaende bedervinghe, zijn, als het Deel blauw ofte bruyen werdt. Teycken dat het begint te verharden, is het minderen van 't geſwel, dat het verharden toe, ende aen-neemt, de vermeerderingh. Teycken van te rug te ſchieten, is, dat het gheſwel ſchierlijck vermindert, het welck, by aldien het komt door inwendighe oorſaek, al tijdt quaet is, 'r en zy dat de te rug-ſchietende ſtoffe, door eenighen wegh ontlafst wert. Op het te rug-ſchieten van de ſtoffe volcht een Koortſe, in diene te voren daer niet gheweest is, ende daer geweest zijnde, ſoo vermeerdert ſy, ende dan volgen andere quade toe-vallen, uyt het in-houden van de ſtoffe.

De beſte manier van ſcheyden der geſwellen, geſchiet door Verdwijnen, daer aen door Verſworen. Maer quaet is 't, dat de geſwellen Verharden, alderquaetſt dat een Deel Verderft.

6 Her aenwijſen van de Geneſinghe der geſwellen, wert ghenomen van de naefte oorſaek, Want

die wech zijnde, ſoo vergaet het gheſwel terſtont. Indiender een onghematigheydt by is, ſo ſalmen heete gheſwellen verkoelen, koude verwarmeren, vochtighe op-drooghen, drooghe vervochtigen. Want ghelijck alle ſieckten door teghen-ſtrijdende middelen geneſen, ſo moet oock noodtſakelijck de onghematigheydt door tegen-ſtrijdende onghematigheydt tot matigheydt gebracht werden. Dan in deſe veranderinghe en dient niet alleen gelet op dien teghen-ſtrijdt in 't ghemeen, te weten, dat de hitte de kouw tegen is, ende de vochtigheydt de drooght; maer men moet oock acht nemen op den trap van die ſtrijdigheydt, ende ſijn beſt doen, om, ſo veel moghelijck is, wel te ondervinden, op hoe veel trappen het Deel van den natuurlijcken ſtant afgeweken is, ende dan teghen den ſelven juſt een recht ſtrijdt middel ſtellen. Daer toe ſullen wy inſondertheydt komen, in 't overleggen, wat gemaingheydt elck lichaem, ende elck Deel ghehad heeft, eer het in gebreck viel. Want 't ghene dat veel vervallen is van den natuurlijcken ſtant, vereyſcht ſtercker Heel-middelen; ende in teghendeel, dat weynigh van den natuurlijcken ſtant afwijckt, moet met ſlappe geholpen werden. Waer uyt wy deſe regulen trecken. Voor-eerſt, alſoo een gebreck, dat veel van de natuurlijcke ghematigheydt vervallen is, ſtercker middelen vereyſcht, ſoo volghet, dat een heet ghebreck, komende in een lichaem van naturen koudtachtig, met ſtercke kouwe middelen moet verjaeght werden. Ende een kout ghebreck in een heet lichaem met heeter. Dat een vochtig ghebreck in een droogh, ende hardt lichaem dapper verdroogende middelen vereyſcht; een droogh ghebreck in een vochtig, ende ſacht lichaem, ſterck-verdroogende. Wt den anderen regel, die aenwijſt, dat in gebreken, die weynigh wijcken van de natuurlijcke ghematigheydt, ſlapper middelen moeten ghebruyckt werden, volghet; Dat een heet ghebreck in een heet lichaem, ſlapper kouwe middelen vereyſcht; een kout in een kout lichaem ſlapper hitte; een vochtig in een vochtig ende ſacht lichaem niet ſterck-drooghende; een droogh ghebreck in een lichaem, dat van naturen droogh ende hardt is, heeft van naturen Heel-middelen, die niet te vochtig en zijn.

Hier moet voor-al gelet werden op den aert ende de nature van het Deel, dat onghematigh is, ende overleydt niet alleen hoe verre het van de natuurlijcke ghematigheydt geweken is: maer oock wat ander eyghene, ofte byſondere hoedanigheden het ſelve van naturen heeft, alſoo daer veel aen ghelegen is, ofte het gebreck een Zenuwe bevanght, ofte Vleyſch, ofte een Oogh, ofte een Hant onſteken is. Want al is 't, dat eenigh ghebreck, ghelijck onghematigheydt, alleen vereyſcht verandering door teghen-ſtrijdende middelen; ſoo heeft het evenwel

van wegen dat het is in sulcken, ofte sulcken Deel, van nooden, niet alleen een bepaelt, ende tot foodanighen Deels ghematigheydt bequaem middel; maer oock noch, dat het mede in andere dinghen over-een-komt met den aert, ende de nature van het Deel. So en wil een Scheen, niet wel vettigheytt verdragen, een Oogh gheen scherpe, ende seer bijtende dinghen.

In 't wech-nemen, ende veranderen van d'ongematigheydt, staet noch te letten, op 't gene Galenus vermaent, dat lichte veranderingen in 't heelen vallen, in gebreken, die uyt hitte ende koude bestaen, om datse met de krachthighe hoedanigheden verbeter werden. Soo noemt oock Aristoteles, hitte ende koude, de werckende hoedanigheden. Qualijcker ghenesen de gene, die in vochtigheydt ende drooghte zijn, om dat haer behulp geschiet door swacker hoedanigheden, insonderheydt allier vervochtighe vereyicht wert. Daerom heeft een drooge ongematigheytt veel langer tijdt van doen, om te genesen. Want 't gene in gefonde den ouderdom is, dat is de drooge ongematigheydt in een siecken. Dan de tijdt van hitte, ende koude te verdrijven, is by-na gelijk, maer de sekerheydt ongelijk. Want, indien de Deelen, die rondt-om staen, het gene, dat verkoelt moet werden, niet geheel sterck en zijn, soo isser vrees, datse door de kouw sullen komen te beschadigen. In d'andere twee hoedanigheden van vochtigheytt ende drooghte is gelijcke sekerheytt.

Hier-en-boven vermaent Galenus noch, dat in de Deelen die diep leggen, acht genomen moet werden op de diepte. Want indienmen op deselve alleen gebruycken sulcke Heel-middelen, die de ongematigheydt maer even vereyscht, soo souden sy veel te slap wesen, als sy tot die plaetse quamen. Derhalven moeten sy, na dat de diepte haer streckt, soo veel stercker genomen werden.

Om dit te besluyten, in 't wech-nemen van d'ongematigheydt, die by eenigh geswel is, en moet niet alleen gelet werden, dat sulcks geschiet door tegenstrijdende middelen: maer oock op de *Natuyre, Gematigheydt, Werckinge, Plaetse,* ende *Gevoelen* van het Deel dat geswollen is.

Nu wat belangt het Wech-nemen van de Oorfaeck. Staet te letten, of het geswel al volkomen is, ende niet meer toe en neemt, ofte dat het noch al grooter wert. Want als 't geswel nu al geheel volbrocht is, soo heeftmen maer te sien op de naeste Oorfaeck, ende om die wech te nemen. Maer als 't geswel noch groeyt, so moet mede gelet werden op de voorgaende Oorfaeck, ende andere verdere, die oock dienen wech-genomen. Het welck insonderheytt deden staet, als 't geswel gekomen is door toevloeying van vochtigheden. Want in foodanigen geswel moet de toevloeyingh selve tegen-gehouden, ende alle d'oorfaken van deselve belet wer-

den. De Toevloeying wert belet, met wech-nemen van de vloeyende vochtigheydt door Ader-laten, af-setten, ofte elders te verleyden: het welck geschiet, ofte door trecken-na tegen-gelegene Deelen, ofte met den loop van de vochtigheden, onderweegh te steuten, ofte van het beschadigde Deel te stooten, ofte na het naeste te doen loopen. Nu de oorfaken van de toevloeying werden wech-genomen, indien al de dinghen, die het toefenden, ofte trecken, waer door wy gheseydt hebben, dat de Sinckinghe veroorfaeckt, wech-genomen werden. Het toe-senden gheschiet, als of het gheheele Lichaem, ofte seker Deel, van veelte der vochtigheden, ofte hoedanigheydt, ofte van beyde geprickelt zijnde, 't gene, dat moeyelijck valt, stoor na een ander Deel, 't welck swacker, ofte leeger is. Derhalven salmen het ghene, dat, ofte het gheele Lichaem, ofte seker Deel moeyelijck valt, met Laten ofte af-setten, ofte alle beyde, wech-nemen; ende de Deelen, die de quade vochtigheden maken, ofte vergaderen, stercken, ende van de verstoptheydt verlossen. Het trecken geschiet door hitte, ofte pijn: daerom moetmen de pijn stillen, ende de hitte, door verkoelende dinghen, matigen. Maer indien de stoffe van het geswel allengskens vergaert, so dient de oorfaeck van 't vergaderen, het zy dat het door des Deels onghematigheydt, ofte anders komt, wech-genomen.

Maer het gene dat nu alreede van 't geswel gemaect is, wert geholpen met wech-nemen van de vochtigheydt uyt het Deel, dat gheswollen is. Sulcks gheschiet, ofte dat de vochtigheydt in een ander Deel gebracht, ofte uyt het Lichaem ontlafst wert. Sy wert in een ander Deel gebracht, ofte door te rugh-drijvende middelen, ofte door treckingh, 't welck geschiet met pijn, hitte, ende van wegen de ydelheydt, ghelijck in 't Koppen. Maer de rugh-drijvende middelen hebben alleen plaets in stoffe, die noch niet vast in het Deel gehecht en is, maer in haer vaten, 't zy groote, ofte kleyne, ofte oock daer buyten, noch vloeyende is; als mede, die niet al te dick, ofte te raey en is, om foodanighe middelen te kunnen teghen-staen. In welcke ghelegentheydt her te rug-drijven gheen plaets en heeft. Nu dat de te rug-drijvende middelen, belerten het vloeyen van de vochtigheden in eenigh Deel, ofte van de gene, die al in-ghevloeyt zijn, noch driffigh blijven, sulcks gheschiet door koude. Derhalven zijn alle te rugh-drijvende middelen kout van aert. Die kouwigheydt is somtijds gemengt met drooghte, somtijts met vochtigheytt. Waer uyt komen tweederley soorten van te *Rugh-drijvende* middelen, een kout ende waterigh ofte vocnigh, een ander kout en droogh, ende van aerdachtighe stoffe, het welck eygentlijck t'samen-treckende genoemt wert. En de gene, die foodanigen dicke, en aerdachtighe stoffe hebben,

hebben, ende wrangh ende treckende zijn, stooten alderkrachtigste te rugghe. Want het Deel geweldigh toe-treckende, wringen sy de vochtighey, daer in zijnde, uyt. Andere, al is't datse soo sterck niet te rugh en stooten, soo sluyten sy selve de openingen, ende drucken het dunste daer uyt.

7 De stoffe werdt uyt het Lichaem ghesuyvert ofte ghevoelick, ofte onghevoelick door de sweertgaetjens. Als de stoffe niet al te veel en is, noch al te dick, ende het bovenstaende Deel ydel, so moeten die ongevoelick doen verdwijnen. Maer indien de stoffe, diemen wil doen verdwijnen, hardtachtigh is, soo moet sy eerst versacht werden, om bequamelick door de sweertgaetjens te kunnen uytwaessenen. Dan als sy in het gheswel te veel, ende te dick is, ende het bovenstaende Deel te vast, soo moet het gheswel ghevoelick gheopent werden.

Maer dewijl dit alles aen te mercken is in Bloetgheswellen, waer van wy in het volghende Capittel sullen handelen; soo traet hier alleen te spreken van het ghene na den Griekschen naem *Aposteuny* ghe-noemt wert.

8 Het ghebeurt dickwils dat de stoffe van het gheswel niet en kan ongevoelick verdwijnen, maer komt te veranderen in een andere stoffe, ende te vergaderen in een bysondere plaetse. Ende al gheschiet sulcks meest in Bloetgheswellen, so veranderen oock niet weynigh andere geswellen metter tijt in Aposteunen. Want al is't, dat de etter alleen van Bloedt komt, evenwel, indien oock in andere gheswellen de stoffe, die oorsaek is van onstekinghe, niet en kan tot ongevoelick verdwijnen gebracht werden, de Nature, die noyt stil en staet, insonderheydt gheholpen zijnde door de hitte van de Heelmiddelen, en voornamelick alser wat Bloet mede ghemenght is, verandert het selve in yet etter gelijk, ende dat wort na den aert van de vochtighey metter tijdt verscheydelick verandert, ende van de vaste Deelen ghescheyden, ende in een holligheydt vergadert zijnde, is eygentlick een *Aposteuny*, hoewel dat eenighe Meesters dien naem geven aen alle gheswellen.

De gheswellen rijpen sommighe rasser, sommighe langamer. Die uyt goet bloet, ende in een vleylich Deel groeyen, werden lichtelijck rijp. Maer die van andere vochtigheden, ende noch ontrent de lict-maten, zenuwachtighe, ende swacke Deelen, ende dewelcke weynigh natuurljcke warmte hebben, ghelegghen zijn; komen swaerlijck tot rijpen. Oock isser van weghen de verscheydenheydt der vochtigheden groote verscheydenheydt der stoffe, die in de *Aposteuny* vergadert werdt. Goet bloedt brengt goede etter voort; andere vochtigheden, yet dat de etter nadert, groen, geel, of van andere verwe, oock dat scherp, ende stinckende is. Want de na-

ture, als sy de onnatuurljcke stoffe, niet en kan doen verdwijnen, soo scheydtse deselvighe van de vaste Deelen, ende soo ghescheyden zijnde, vergadert die in een plaets by malkander, ende koockt deselvighe aldaer, soo veel als den aert van de stoffe toelaet. Waer van een groote verscheydenheydt in de *Aposteunen* ghevonden werdt. Want men speurt niet alleen in deselvighe etter, maer oock stoffe, die *Pap*, *Honich*, *Wijn-moer*, *Droeffem* van *Olye* ghelijck. Somtijts mede een swaerlijck stinckende geel slijm, als oock 'tghene *Hayr*, *Nagels*, *Been*, *Steen*, *Hout*, *Wormen*, *Kolen*, *Schelpen* uyt schijnt te beelden. Daer werden oock somtijds *Wormen*, ende kleyne *Beesjens* in de *Aposteunen* ghevonden. Sooschrijft *Philoxenus*, dat hy somtijds in gheswellen gevonden heeft, *Beesjens*, die *Muggen*, oft kleyne *Vlieghjens* gheleken. Ende het is voorwaer bekent, dat de vochtigheden van ons lichamen in *Wormen*, ende verscheyde andere dinghen kunnen verandert werden, ghelijckmen siet in de *Buyck-wormen*. Maer alser *Kolen*, *Hout*, *Schelpen*, ende bysonder die gemaect schijnen, waer in de vochtigheden niet en kunnen veranderen, uyt-komen, sulcks moeten sonder twijfel de *Toovery* toeschrijven.

Van de *Aposteunen* staet oock aen te mercken, dat de stoffe, in dewelcke de vochtigheydt, die de *Swelling* veroorsaect heeft, verandert is, somtijds in de holligheydt van 't gheswel by-een vergadert leydt, somtijds in een bysonder *Vliesch* besloten is, ghelijck wy daerna sullen segghen van een *Honich-aposteuny*, *Pap-aposteuny*, die, van *Lunius*, een *Speck-aposteuny* genoemt wert.

Dat de vochtigheydt, die het gheswel veroorsaect, haer tot *Sweren* stelt, is lichtelijck te kennen uyt de onstekinghe. Alsdan en vermindert het gheswel niet, maer werpt een scherpte, ofte hooft op, waer door de stoffe haer uytkomst soeckt. Daer is oock meerder klopping, hitte, pijn, ende alle d'ander toevalen vermeerderen. Dese teyckenken werden in drie *Verffen*, die *Tagaultius* mede by-brenght, beter na de *Heel-konste*, als na de *Dicht-konste* aldus aenghewesen:

Durities longa, Pulsus, Dolor, & Calor aucti,
Signant pus fieri: sed factum, Diela remissa,
Sub digitis Undans, Albescens pars, & Acuta.

Hier op slaet de 47. Kortbondige Spreucke van het 2. Boeck. Daer valt meerder *Pijn*, ende *Koortse*, wanneer de *Etter* ghemaccke wert, dan alse ghemaccke is. Daer mede schijnt *Hippocrates* de *Heel-meesters* te willen vermanen, dat sy niet en moeten bekomaert zijn, als, tot eenigh gheswel, pijn, ende *Koortse* slaet: maer weten, dat het selfde van binnen aen het *Sweren* is, ende haer *Sieckten* aendienend, dat beyde na het *Sweren* sal minderen, ende overgaen. Om dit wel te begrijpen, soo staet te weten (gelijck

(gelijck Galenus oock aenmerckt in 't 5. Boeck van de kracht der enckele Ghenees-middelen, op het 5. Cap.) drierhande veranderinghe, ofte kokinge in ons lichaem valt. De eerste volkomentlijck volgens de nature, te weten, als de spijs in de Maegh tot gijl, ofte die in de Lever tot bloet gekoockt werdt. De twee gheheel onnatuerlijck, als in al 't ghene dat verrot ende bederft. De derde gaet tusschen beyde, verrot ende bederft, ende wat na d'andere. Want de natuerlijcke kokinge bestaet in dese twee dingen; dat uyt een bequame stoffe de veranderinghe gheschiet, ende dat deselve van de natuerlijcke wermte wel overwonnen werdt. Maer in de onnatuerlijcke, is de stoffe onbequaem by haerselven, en daer komt by een hevigh, ende quade hitte. Maer de middelbare die het Sweren volght, gheschiet wel door de natuerlijcke wermte, maer dewelcke niet allegader de overhandt en heeft; die het bloet, dat in de gheswellen is, noch goet, noch gheheel quaet zijnde, niet konnende wederom tot sijn vorighe deught brengen, verandert in de naeste stoffe, die wy Etter noemen. Nu de reden, waerom dat door het Sweren, Pijn, ende Koortse verweckt werdt, is dese: Eer dat het bloet, door de hitte in etter verandert, so moet het, gelijk als in een pot op 't vyer, staen koken; ende derhalven, ghelijckmen siet in ziedende water, rijft, ende soeckt ruymere plaetse. Welcke spanninge meerder pijn verweckt, ende gevende door de naeste Slagh-aderen eenige vyerige, ende vuyle dampen na het Herte, veroorsaect aldaer de Koortse. Maer de stoffe verflworen zijnde, soo sijght de etter, ofte yet etters ghelijck, neder, ende dan houden de toevallen op, het gheswel valt ront-om wat in, de pijn ende Koortse verlaten, de spanninge ende hardigheyt verminderen, de Siecke voelt eenighe verlichtinghe, ende de hitte neemt in heete gheswellen af, alsoo de stoffe in een plaetse by malkanderen vergadert is, alwaer het gheswel met een witsachtigh verheven hoeft uyt-steect. Men kan alsdan oock, indien met een vingher ofte twee daer op gedouwt werdt, een sachtigheyt, ende beweginghe van etter voelen. Hier staet evenwel neersichtigh op te letten, om niet bedrooghen te werden. Want het ghebeurt somtijds, datmen gheen beweginghe, ofte vloeyinghe van etter en kan betreffen, door dien deselve al te dick is, ofte al te diep leydt, ende het swerende Deel, ghelijck onder den Voet, van buyten te hart is. Sulcks heeft de gemelte Hippocrates seer wel aen-ghemerckt in de 41. Kortbondighe Spreucke van sijn 6. Boeck, By dewelcke de Sweringhe in 't lichaem gheen teycken en geeft, sulcks gheschiet ofte door dickte van de Etter, ofte het Deel. Maer somtijds verneemmen yet, dat schijnt te vloeyen, al en isser gheen etter onder, het welck geschiet ontrent de Knye, en andere Kneuc-

Dewyl de etter groeyt, soo dient de wermte van het Deel, die het selfde koockt, door middelen, die de wermte vermeerderen, ende kracht hebben, om rijp te maken, vermeerderd, ende moet daerom het rijpen gheholpen, ende de pijn, die daer dan is, gestilt werden. Maer wanneer daer etter, ofte yet etters ghelijck, gemaect is, alsoo het selve gantsch tegens de nature is, ende geenfins aen het Deel ver-eenicht en kan werden, so dient het uyt het lichaem wech-ghenomen; het welck bequamelijck geschiet door het openen van de Aposteuny, tzy dat die van selfs door-breeckt, ofte door de Konst gheopent werdt. Maer het ghebeurt geheel selden, ende niet, dan als sy weynigh, en gantsch dun is, dat de stoffe van de Aposteuny, komt te verdwijnen.

Om nader te komen, so salmen voor-eerst de pijn stillen, door sodanige middelen, als in 't 4. Capittel, van het 1. Boeck beschreven zijn.

Deselve hebben oock, als matelijck werm, ende de ghematigheyt van ons lichaem niet onghelijck zijnde, kracht om het rijpen te vorderen. Onder die is wel het gereetste, Terwen-bloem, ofte Wittebroodt, in Water, ofte Melck, ende Olye gekoockt tot een Pap. Want dat sluyt de Sweet-gaetjens, houdt de natuerlijcke wermte binnen, ende vermeerderd deselvighe, die dan de overtollige vochtigheyt rijpt, koockt, ende in goede etter (dat is wit, dick, ende eenparigh) verandert. Alderhande Vet, ende insonderheyt van tamme Dieren, koockt ende rijpt. Want behalven dat het door sijn vettigheyt, even als den Olye, de sweet-gaetjens stopt, ende alsoo belet datter niet uyt en waesemt; soo heeft het een wermte, die ons natuerlijcke wermte na-by komt. Doch alsoo alle Vet, ghelijck in 't gemelte Capittel is aen-gewesen; niet even krachtigh en is, soo moet het swackste op sachte lichamen, het sterkste op harde gebruyckt werden, volgens 't gene nu geseyt is, dat de etter-makende middelen de nature van 't lichaem, daer sy op-gheluydt werden, seer ghelijck moeten wesen. Derhalven verryschen de Kinderen, Vrouwen, ende alle de ghene die sacht van lichaem zijn, vochtige; maer die minder vochtig zijn, hebben plaets in harde lichamen. Het welck oock te verstaen is van de nature des gheswels. Tamelijck verwormende, en vochtig-makende, werden bequamelijcken in onstekinghen ghebruyckt, maer in kouder gheswellen, dewijlse die koude vochtigheyt tot geen etter en konnen brengen, soo moeten deselvighe eenige wermere middelen by-gevoeght werden. Het welck oock dient waer-genomen in Dec-len, die van naturen kout zijn, als oock in oude luyden. Derhalven werden de Etter-makende middelen tweederhande gestelt; te weten, matelijck wermte, ende kijnighe, dewelcke men gebruycken moet in heete gheswellen, als de terstont aenghewesene; ende de gene, die werm zijn in koude, ende daer het

Deel, of het geheele lichaem kout van aert zijn, beyde te sien in 't 11. Capittel van 't 1. Boeck.

Na dat de Etter gemaeckt is, ofte de vochtigheyt in een stoffe, etter gelijk, verandert is; soo moet het lichaem van deselvige met den eersten ontlast werden. Want anders staet te vreesen, indien datter veel etter is, ende diep leydt, dat hy mocht komen te verharden, ofte indien deselve scherp is, metter tijdt, ende, door het op-leggen van warme middelen, noch wermter werden, ende alsoo dieper inetende, het geswollen Deel, en de by-leggende beschadigen. So dat sekerst is, de Aposteunij rijp zijnde, indien sy niet by tijds van selfs door en breeckt, te openen.

Deze Openinge moet geschieden, daer de Aposteunij, een wit, en spits hoofd op-gheworpen heeft, om dat de Huyt daer dunst is; evenwel op de leegste plaets, soo veel mogelijk is, om dat de etter daer te bequamer soude uyt-loopen. De openinge wert volbracht, door een Brant-middel, dat van buyten op-geleydt zijnde, de Huyt door-eet, ofte met een Vlijm, diemen Lançet noemt. Door de banck is 't gereeder, ende sekerder met de Vlijm te openen, als met het Brandt-middel. Want door het Cautijck, also het een korst brandt, werdt de openinge, ende dien-volgende het heelen soo lange verachttert, tot dat die uyt-valt, 't en zy sulcx met snijden geholpen werdt, verweckt oock in het versworen Deel meerder hitte, ende pijn, ende verswackt noch meerder des selfsgematigheyt, die te voren door het gebreck al slap was; waer uyt dickwils veel quade toe-vallen voort-komen. Dan, sulcks heeft meest plaets in heete, ofte warme geswellen. Maer in koude, ende die noch niet volkomen rijp en zijn, is een Brant-middel veel beter, als de Vlijm. Dewijl dat het selve door de hitte, die het by-brenghet, de vochtigheyt noch meerder doet rijpen. Als mede de etter soo diep leydt, dat het Lançet soo verre niet en soude kunnen reycken, soo is oock beter een potentiaal Cautery ghebruyckt. Want als de wegh daer door geopent is, so kan deselvige daerna, om tot de diepte te komen, soo wijdt gemaeckt werden, als men noodigh vindt.

De openinge die door het Yser geschiet, werdt gedaen ofte met een dat gloeyende, of alleen scherp is, te weren, de Vlijm. Het gloeyende Yser gebruycken selden, en niet als in kouwe geswellen, en als de Aposteunij is in Deelen, die veel en groote Aderen, en Slagh-aderen hebben, om het bloeyen voor te komen. Maer meestendeel, en bequaemst geschiet het met de Vlijm.

Dewijl nu, op 't openen van groote Aposteunen, pijn ontfaet, en veel bloeyen, ende van weghen het uyt-loopen van de etter, als oock van schrick, ende pijn, een bangigheyt verweckt werdt; soo moeten daer op letten, dat het door-vlijmen rasch, en met de

minste pijn gheschiet. Indien men vreeset voor veel bloeyen, soo moeten gereet hebben middelen die 't selve kunnen stempen met pocyer van Wierroock, Bolus, Draken-bloedt, Granaet-schellen, onder Wit van Ey geslagen, ofte andere, beschreven in het 13. Capittel, van het eerste Boeck.

Om de qualijckheydt voor te komen, insonderheydt in Kinderen, Vrouwen, ende andere, die wat schrickachtigh zijn, soo dienen gereet te staen Wijn, Azijn, Kaneel-water, ofte andere Hert-sterckende, op verscheydene plaetsen in de Genees-konste aangewesen.

Om nu de openinge wel te doen, soo moet een Heel-meester uyt de Ontledinghe wel kennen den aert van het Deel, hoe de Aderen, Slagh-aderen, Zenuwen, ende Spieren ghelegghen zijn, op dat de Aderen, Slagh-aderen niet roeckeloos door-ghesneden werden, ende bloeyen come te veroorsaken; ofte dat de Zenuwe gerocht, ofte af-geftoken zijnde, groote pijn verwecke, ofte 't ghevoelen van het Deel benemen, oock op dat door het beschadigen van de Spieren, het Deel van sijn beweginghe niet berooft en werde. Ja daer dienen oock waer-ghenomen de Vefelen van de Spieren, ende men moet, volgens den draet der selviger, het snijden doen, en niet over dwers den draet door-snijden; want sulcx soude al het werck van het lidt beschadighen. Men moet oock letten, hoe groot de openinge dient te wesen. Want indiens al te kleyn gemaeckt werdt, soo en kan de etter, insonderheydt als deselve heel dick ende gros is, niet uyt loopen: maer is noodigh, dat men daer op douwt, het welck pijn verweckt, en is dickwils oorzaak van een hardigheyt, waer uyt dan dickwils een Fistel, of loopent gat voort-komt. Doch wanneer oock aen d'ander zijde de openinge te groot is, dan blijfter een groot ende leelijck lidt-teecken: daer bereffens komter te vele lucht in, die de gematigheyt van het Deel, noodigh tot de heelinghe, een quade veranderinge, in-druckt. Derhalven soo dient de openinge maer soo groot ghemaect, dat de Etter daer bequamelijck door ghelooft kan werden. En al is 't, dat de openinge een weynigh te kleyn gemaeckt is, so kanse lichtelijck met een stuck gedraeyde Spongye, ofte een Gentiaen-wortel gewijt werden.

De openinge gedaen, ende de etter niet veel, ende gantsch rijp zijnde, soo maghen deselvige mer de vingheren lachtjens uyt-drucken. Dan in overvloet wesende, en is niet dienstigh haer den vollen loop te geven; maer wel datse by poosen, ende allengskens ghelooft werdt. Want sevens uyt-loopende, so sleeptse mer haer een groot gevolg van natuerlijcke wermte, ende levend-makende Geesten, waer op dan gemeenlijck flauwte, en qualijckheyt volghet. Soo schrijft Hippocrates in de 27. Kort-bondighe Spreucke van sijn 6. Boeck: Die Etterigh, ofte Waerigh

terigh ghebrandt, ofte gesneden werden, als Etter ofte Water altesamen gelijk uyt-vloeyt, die sterven altesamen. Dese Sprucke heeft plaets, soo wel in inwendige, als uytwendige Aposteunyen, insonderheit daer veel Aderen, en Slagh-aderen zijn. Want de etter in de Aposteuny wat te langh op-gehouden zijnde, eet in, en opent de Aderen en Slagh-aderen, dewelcke door-brekende, beneffens de etter, gelijk nu gheseydt is, veel levend-makende Gheesten uyt-heven, het welck flauwte, ende andere toe-vallen veroorsaect.

Na de openingh van 't geswel, ende in't ontlasten van de etter, salmen in de openingh, tot vorderingh van het Sweren, dat is, om te doen rijpen de quade vochtigheydt, die noch overigh mocht wesen, een Wick steken, met de Salve Basilicon. En wanneer in't geswel noch eenige vuylichheit is, die het heelen, ende groeyen van 't vleysch belet, deselve moet gesuyvert werden, indiense niet veel en is, met Termenthijn onder Honigh van Rosen gemengt, anders met Ung. Apostolorum, ende noch grooter zijnde, met Ung. Aegyptiacum, ofte Precipitaet. Daerna, als alles wel gesuyvert is, en valter niet anders te doen, als het verfworen te herstellen, door Vleysch-makende, en dan de openingh te sluyten, door Huyt-makende middelen, alle beschreven in 't eerste Boeck.

Het XL. Capittel.

BLOET-GESWEL,

- 1 Sijn benaminge,
- 2 Beschrijvinge,
- 3 Maniere van groeyen,
- 4 Naeste, ende vordere Oorsaken,
- 5 Onderscheyt,
- 6 Ken-teyckenen,
- 7 Voor-teyckenen,
- 8 Geneefinge,
- 9 Maniere van Leven.

I

Het gheswel, dat na het Grieks ghemeenlijk by de Italiaeniche, ende Françoysche, ofte Phlegmon genoemt werdt, van weghen sijnen brandt, waerom het oock by sommighe den naem van Onstekinge heeft, ofte Swellinge die onsteken is; sullen wy, om beter onderscheyt met andere geswellen te maken, benaminghe geven, na haer oorsaeck, ende heeten 't Bloet-geswel. Eenige hebben het Swijnpuytse genoemt, en de Hooghduytschen Entzundungh.

2 Bloet-geswel is een geswel tegen de nature in vleysige Deelen, ontsaende uyt bloet, na 't geswollen Deel te veel toe-loopende, en is derhalven heet, root, gespannen, pijnlijck, ende kloppende.

3 Om dese beschrijvinghe wel te verstaen, sal ick wat breeder verhalen, hoe, ende op wat wijse dit gheswel groeyt. Een heete Vloet, als sy op de Spieren komt, soo werden eerst de grootste Slagh-aderen vervult, ende ghespannen, daerna de kleynne, ende dan de Aderen. Wanneer het Bloedt in deselvige vast steect, ende in sulcken overvloer, dat het daer in niet langher en kan gehouden werden, dan uyt-waessent een deel van het dunste ende waterighste door de rocken (die haer onsenlijcke gaetjens hebben) van de Aderen, en een deel leckter uyt de mondekens van de uyerste kleynste Aderkens, die in 't vleysch uyt-gaen. En het Bloet aldus in menighe buyten sijn natuerlijcke plaets zijnde, ontsceect de naeste Deelen, met pijn, spanningh, en kloppinge.

4 Uyt het gene nu gheseydt is, blijktt het onderscheydt, waer door het Bloedt op tweederley wijse den naem van Oorsaeck van 't Bloet-gheswel bekleet. Want het is de naeste oorsaeck van weghen, dat het nu alreede in het Deel gevloeyt, ende vast is, ende het selvige al op doen swellen heeft; ofte het is een voorgaende oorsaeck, van wegen, dat het overvloedigh in 't lichaem zijnde, kan na een Deel toe-vloeyen, ende 't selve doen swellen. De uytwendige en eerste oorsaken zijn, of die helpen tot een Bloet-maken, ghelijck daer is spijsse van vele ende goede gij, ledigh leven, en diergelijcke; ofte die het selve scherper maken, ghelijck al 't ghene verhit, scherp voedtsel, gramschap, waken, te veel ende te sterck te oeffenen; ofte die het Bloedt na het Deel uyt-drijven, ghelijck groote hitte in het Deel selve, Pijn van de Wonde, Val, Slagh, Breuck, Ontledinghe, en diegelijcke oorsaken; ofte de swackigheyt van het ontfangende Deel, met de sterckte van de gene, die daer na toefenden.

5 Het Onderscheydt van de Bloet-gheswellen wert genomen uyt de verscheydenheit van de oorsaeck, en zijn dien-volghende Wettigh, wanneer se uyt suyver Bloedt alleen bestaen, Onwettigh, wanneer onder 't selve andere vochtigheden vermenght zijn, en hebben dan dierhande onderscheydt, na de vermenginghe van Gal, het welck genoemt kan werden Roofsachtigh Bloet-geswel; na 't Phlegma, ofte Slijm, Slijmerachtigh Bloet-geswel; ende na de vermenginghe van swarte Gal, Hartachtigh Bloet-geswel. Maer als het Bloet van sijn natuer vervalt, ende in Gal, ofte swarte Gal verandert, dan maectt het een ander soorte van geswel.

6 De Ken-teyckenen van dese gheswollen onstekingen in 't Bloedt, zijn af te nemen uyt de beschrijvinge, te weten, hitte, pijn, spanningh, roodigheyt, ende kloppingh.

Voor-eerst werdt hier Hitte verweckt, ende dat om verscheyde oorsaken. Want het Bloet, 't welck dit geswel veroorsaect, is in sijn selven heet, ende deels

deelt het Deel, 't welck het ontsteekt, sijn hitte mede, ende alsoo door de menigthe van het Bloedt waer toe noch wel somtijds eenige grovigheyt by komt, die al de onsenlijke gaetjens soo vervolt, en verstoppt, dat die heete dampen niet wel en kunnen verlucht, noch na behooren, ontlast werden, waer door niet alleen de hitte seer toe-neemt, maer oock een verrottinghe toe-slaet; die wederom dan noch meerder hitte by-brengh.

Het tweede teycken is Pijn, veroorsaect so door het spannen van de menigthe des bloedts, als door den brandt, die het selvige heeft.

Het derde teycken is Spanningh. Want alsoo niet alleen de Aderen, ende Slagh-aderen, maer oock alle de selfstandigheyt van het Deel met de menigthe van het bloedt vervult zijn: soo werdt alles gespannen, ende uyt-gereckt, insonderheyt de Huyt, dewelcke, ghelijckse om d'ander Deelen leydt, ende vlietachigh van aert is, soo werdt sy die spanningh meest ghewaer. Ende al is 't, dat het onsteken Deel van naturen niet hart en is, soo werdt het even wel door die menigthe van Bloedt soo vervult, ende gespannen, dat het in 't voelen, den vingher niet en wijckt, maer hart gelijckt.

Ten vierden zijn de onsteken Deelen Root, om dat het bloet sodanigen verwe aen de Huyt mededeelt, ende daer en is niet roots in ons lichaem, als Bloet, ende Vleyfch.

Ten vijfden, ende laetsten werdt in de onsteken Deelen een Klopplingh vernomen, ofte een kloppende pijn, dewelcke geschiet, wanneer de Slagh-aderen op-geheven, ende uyt-gespannen werden. Alsdan, door dien de Deelen ronts-om, van wegen de swellinghe, niet wijcken en kunnen, ende dien-volgende de Slagh-aderen drucken, ende van deselvige gedrukt werden; soo komt nootfakelijck door dit spannen, en te samen drucken, een kloppende pijn te veroorsaken. Dewelcke dan meest gevoelt werdt, als de onstekinghe tot het rijpen gaet. Want alsdan verhit het bloet, en is, (gelijck wy, in 't naest-voorgaende Capittel geseyt hebben) als kokende, waerom het oock meerder plaets beslaet, ende het Deel meerder spant, waer van daerna de Slagh-ader in 't op-slaen harder neder-gedrukt werdt, ende sy dan oock mede de naeste, ende om-legghende Deelen neder-druckt.

Hoe het geswollen Deel zenuwachtiger van aert is, hoe de pijn grooter is, de kloppingh stercker, en het rijpen tragher. In tegendeel gaet het in geheel vleyfche Deelen.

7 De Voor-teyckenen van een goede uytkomst zijn te nemen, wanneer men siet, dat de stoffe, die de onstekinghe veroorsaect, van de nature overwonnen werdt; het welck gheschiet als het geswel ofte vergaet, ende de vochtigheyt onghewoeligh uyt-waessemt, ende dat is de beste maniere van ghenen-

singe; ofte, 't welck het naeste is, als de vochtigheyt lweert, ende in etter verandert. Het is een Voor-teycken van de quaetste uyt-komst, als de nature de stoffe niet en kan verwinnen, het welck ghebeurt, wanneer de onstekinghe, uytwendigh zijnde, verdwijnt, ende na binnen haren wijck neemt; ofte dat de natuerlijke wormte overwonnen ende uyt-gebluscht zijnde, het lidt verrot, ende het Kout-vyer krijght, soo dat, indien het niet terstont gheftent, ofte het lidt afgeset en wert, het lichaem gevaer van de doot loopt. Het is oock een quaer Voor-teycken, als het geswel verhart, ende dat de dunne vochtigheden verdwijnde ende uyt-dampende, de dicke daer in latende, de onstekinghe in een hardigheyt verandert.

Nu, wat hier van te verwachten staet, is af te nemen uyt de vergelijkinge van de natuerlijke kracht met de ghebreckelijke oorfaeck. Want indien de vochtigheyt niet heel veel en is, niet dick, niet al te diep sittende, niet onder een dicke, ende vaste Huyt besloten; indien het lichaem niet onsfuyver en is, ende de nature sterck, dan maghmen verhoppen, dat de vochtigheyt onghewoeligh uyt-waessemen, ende het gheswel alsoo verdwijnen. Maer als de stoffe overvloedigh, en dick is, diep, en onder een vaste Huyt ghepropt, en besloten leydt; dan stater sweringe te verwachten.

Dat de vochtigheyt na binnen toe keert, is daer aen te kennen, datmen het geswel siet verminderen, sonder voorgaende gebruyck van de rugh-drijvende middelen.

Dat de natuerlijke wormte vergaet, werdt daer uyt ghemerckt, dat de wormte, roodigheyt, pijn, ende kloppingh vermindert, blijvende nochtans het gheswel.

De onstekinghe vervalt gemeenlijck tot een hardigheyt, wanneer de stoffe al te raey, ende dick is, de natuerlijke wormte sterck; ofte datter in 't beginfel al te krachtighe (discutiencia) middelen gebruyckt zijn, die het dunne verdrijven, en het dicke in-laten.

8 De rechte Genesinghe bestaet in 't wech-nemen van de oorfaeck. Dit hebben wy geseydt van het Bloet-geswel te wesen bloet, dat tegens de nature in eenigh Deel ghevloeyt is, soo moer dan het selve uyt die plaets geweert werden, ende oock belet, dat het niet meerder daer na toe en vloeyt, waer door dan de naeste, en voorgaende oorfaeck werdt wech-ghenomen. Het vloeyen werdt verhindert, met verhinderen, dat het bloedt niet en groeyt in overvloet, en 't gene overvloedigh is, niet en vloeyt op het ghebreckelijck Deel. Sulcks brenghet het Ader-laten te weegh. Want daer door en wert niet alleen de veelheyt van 't bloedt gemindert; maer oock van de gebreckelijke plaets getrocken; ende is derhalven het Ader-laten een recht Genees-middel

del in alle ontstekinge nauwlijks immermeer en behoort overgeflagen te werdē, wanneer het de krachten toelaten. Ia men kan hier wel eenighe andere middelen in 't werck stellen, 't en zy dat het Aderlaten voorgaet, en de menighe van het bloet vermindert werdt. Want indien wy te rug-stootende middelen gebruycken in een vol lichaem, zo staet te vreesen, dat de vochtigheydt in geen andere Deelen bequamenlijck konnende ontfangen, en geherberghet werden, met geweld eenige plaets sal overvallen. En verdrijvende dingen, also sy werm zijn, indien sy op een vol lichaem geleydt werden, so is mede te vreesen, datter meerder na toe sal trecken, als vervliegen. Daerenboven en streckt dit Laten niet alleen tot ontlasting, maer ook om de vloeyende vochtigheden te revelleren, en van haren loop na't ontfeken Deel af te trecken, na het recht regel tegenstaende, als mede om te derivieren, als de vochtigheydt die noch in het Deel niet en is, maer alleen lijnen loop daer na toe gestelt heeft, te verleyden. En al is het oock, dat de ontstekingen haren oorspronck insonderheydt hebben van het bloedt, zo geven daer toe dickwils oorfaeck de quade, voornamelijck heete vochtigheden. Want als de nature van deselvige geprickelt wert, so soeckt sy haer van deselvige te ontlasten: dan dewijl sy sulcks niet doen en kan, 't en zy dat se met eenen daer bloedt na toe sendt, en datter oock door de scherpe vochtigheydt in dat Deel komende, pijn verweckt werdt, zoo geschiet daer een toevloeyingh van bloedt, en wert also tot een ontstekinghe ghebracht. Derhalven is goet, dat in sodanige gelegentheydt mede een Purgatie voor andere middelen gebruyckt wert.

Dit aldus gedaen, ende 't lichaem ontlast zijnde, machmen komen tot te rugge-drijvende middelen, die de invloeyende vochtigheden uytstooten, ende haer geen toegangh en geven tot het beschedight Deel, en de gene, die in de kleyne Aderkens al hangen, tegenhouden; ende het ghebreckelijck Deel alsoo van overlachtigh bloet bevrijden. Waer uyt volkomentlijck blijkt dat de rug-drijvende middelen (verhaelt in 't 2 cap. van 't 1 boeck) alleen plaetsen hebben in 't beginfel. Dan in den voortgang moeden sy vermenght werden met versachtende, en ontdoende, beschreven in 't selfde boeck, op 't 6 capitel. Want al en vloeyt dan het bloedt soo veel niet, dewijl evenwel het selvige niet heel vast en sit, zoo kan daer van noch wat te rug gestooten werden. Nu alsoo van den aert, en stoffe deser Heel-middelen te voren gehandelt is, so sal ick hier alleen dit byvoegen, dat te rug-drijvende, en de onderscheppende, regenhoudende van eenen, en den selfden, te werten, van eenen 't samen-treckenden aert zijn, en dat sy maer verschillen van plaets, op dewelcke sy geleyt werden. Want de rug-drijvende leydtmen op de ontsteken plaets, ende onderscheppende op de we-

ghen, door dewelcke de vochtigheden na het ghebreckelijck Deel toelopen, om deselve onderwegen tegen te houden. En werden bequamenlijck geleyt op magere Doelen, daer groote en merckelijcke Vaten haer vertoonen, als op, ofte boven de gewrichten. Gelijk ofte de ontstekinge in de Hand was, dan salmen het onderscheppende middel leggen op den Carpus, ofte Opper-hant, indien sy is rufschē de Carpus, en den Arm, op den Arm; indien de ontstekinge is in de Schouder, soo salmen boven deselve legghen het Defensijf: soo sy in de Voet is, boven den Enckel: in het Been, boven de Knye.

Dit is, zo veel het beginfel, en de vermeerderingh aengaet: maer als alles in Statu, ofte stiltant is, dan machmen de ontdoende alleen gebruycken; in het afgaen, deselvede, en die het Deel voort verstercken, en de vordere vochtigheydt opdroogen.

Om nu, tot voorbeeldt, eenige gemenghde middelen, kortelijck by te brenghen, soo salmen op een Bloet-geswel dat even begint, een Defensijf leggen, gelijk hier allesins gebruyckelijck is. Men kan oock, indien de Vloer niet veel ofte hevigh is, het gheswel stoven, en daer omflaen het Oxycratum van Water, en Azijn. Dan als het vloeyen sterck voort gaet, en al een groote plaets begrepen heeft, dan soude dat schadelijck wesen, insonderheydt soo sulcks wat te langh vervolght wierde. Soo hebben wy onlanghs gesien, dat daer door den tweeden dagh het Kourvyer in een been by de Enckel ghekomen was, het welck met geen Pappen alleen, maer mer Scherven, en scheyden konde tot genesinge komen.

In 't laetste van 't beginfel, en het vermeerderen kannen gebruycken, een Pap van kruym van Wittebroor in Soetemelck gesoden, en daer dan Olye van Rosen, van Dil, ofte van Camillen, met een weynigh Saffraen, onder gerocrt.

In stiltant salmen konnen gebruycken een Pap van Huemst-wortels, ofte witte Lelyen, moruw in dick Bier ghekoockt, dan gestampt, en daer by gemenght Olye, ofte versche Boter, met wat Lijnzaet-meel, en een Doeyer.

In 't afgaen kannen een Stovingh, ofte Pap maken van Maluwe, Glas-kruyt, Alsen, Vier-bloemen, en Boonen-meel.

Dit staet noch van de middelen, die verteren, ofte doen verdwijnen, aen te merken, Indien de vochtigheydt dicker is, dan dat die selfde middelen daer op haer werck souden mogen doen, in sulcke gelegentheydt moet sy eerst driffigh, en bequaem tot het verdwijnen gemaect werden. het welck geschiet door versachtende dingen. Ende dan en dient men niet alleen te laten de verhittende en droogende Heel-middelen; dewijl sy de dunne vochtigheydt, die in 't gheswel is, verteren ende doen verdwijnen, ende de stoffe die 't gheswel veroorfaeckr, verharder, ende

alsoo ongeneelick maken : dan men moet oock gequycken soodanighe versachtende middelen : die matelijck werm zijn, ende niet eenen niet en droogen: maer liever vervochtigen, gelijk daer zijn Hoender-*vet*, Gans-*vet*, Huemst-*wortelen*, en van witte Lelyen, Maluwe, Lijnsaet, Ammoniacum &c. Ende aldus komt de stoffe, door ongevoelick uytwaessmen, tot verdwijnen.

Maer ghevoelick werdt de oorsaek gheloft met Scherven, ofte Openen, als sy tot etter ghebracht is. Hier staet wel te letten, ofte de stoffe wel kan in etter veranderen, ofte niet. Want als het Sweren voorhanden is, dan en heeft het Scherven gheen plaats. Maer indien de vochtigheyt tot geen etter en komt, ende datter geen hope en is, dat sy met eenige middelen sal kunnen verdwenen werden, dan, magh men komen tot Scherven, ende Koppen, die diep trecken, oock 't gene, dat hem tot hardigheyt begint te setten. So dat sulcks gantsch niet en dieor in 't begint sel ghedaen te wesen; maer alleen als het lichaem wel gesuyvert is, en 't geswel stil staet, ende niet te vreesen en is, dat door de pijn, die het Sweren verweckt, een nieuwe toe-vloeyingh sal voort-komen, ende dan ook alleen, alser na het gebruyck van andere middelen, noch wat van 't over-geblevene, uyt te trecken is. Maer hier toe gebruyckt men selden het Scherven. Dan de gemeenste ende sekerste genesinge van een Bloet-swel, ofte ontfekinghe is, datmen de ingesoncken stoffe door de verhaelde middelen, doet verdwijnen; ende als men daer toe niet en kan komen, datmen dan ingaet den anderen wegh, dat is door etter-maken ende door-sweren, waer van in 't laetst voorgaende capittel ghesproken is, ende die in 't 11 capittel van 't 1 boeck zijn beschreven. Na het suyveren, komt men tot toe-heelen, ende vel-maken: ghelijck breeder in de wonden sal werden aen-gewesen.

Ende dit alles is gefeyt van een suyver Bloet-geswel. Maer wanneer de ontfekinghe niet suyver en is, ende heelt na den aert van de Roos, Cidema, ofte een hardigheyt, dan moeten daer by vermengt werden Heel-middelen, die met die geswellen over een komen, mer dat bespreck nochtans, dat de gene, die op het Bloet-geswel sien, de over-hant hebben.

9 Wat de Maniere van Leven betreft, Hier dient gechour heere Lucht: als oock Spijse die al te heet is, ghelijck Looch, Ajuyn, Wilt-ghebraedr, ende ander Vleysch, daer Peper, ofte ander Kruyt by ghedaen wert, die mede noch door veelte, noch selfstandicheyt, al te veel voedsel en geeft, waer dan meerder bloedt soude voort-komen: maer moet gebruyckt werden Soberheydt, ende Kost, die vochrigh, ende verkoelende is, als door-gellagen Gerste, gemengt onder slap-gezouten Schapen, ofte Hoender-nat, daer te voren suyringh, Latrouw, Endivye, ofte onrijpe Druyven in ghestoof zijn: ofte daer Krays-beyen,

(na den tijdt) Citroen-sap, ofte Verjuys by ghedaen is: ende wanneer het bloet, gantsch dun, ende heet zijnde, wat meerder verdickinghe vereycht, mer Sap van suyre Granaet-appelen, en Porceleyne gestoof, De Wijn is hier gantsch onbequaem, als toe-vloeyingh verweckende, ende het bloet ontfekende: dan de gene, die haer, door de ghewoonte, van den Wijn niet en kunnen onthouden, mogen op haer eten een glaesjen van den dunsten drinken. Andere sal Gersten-water, ofte Kleyn Bier beter wesen. Ende om meerder toe-vloeyingh te verwecken, staet wel te wachten, voor stercke beweginghe des lichaems, insonderheyt van het geswollen Deel, gramschap, korten aen den eten te slapen, by-slapen, ende darmen niet gesloten van lichaem en is.

Het XII. Capittel.

VLEYSCH-GESWELLEN.

- 1 Swaer-lijvigheyt,
- 2 Oorsaken.
- 3 Ken-teykenen,
- 4 Voor-teykenen,
- 5 Genesinge,
- 6 Maniere van Leven.
- 7 Vleyfighen Aen-wasch; Sijn begin, groeyen, en af-snijden.

WY hebben ghehandelt van het ontfeken Bloet-geswel, maer het ghebeurt somtijds, dat het bloet, als stoffe van het Vleysch, een algemeen geswel maect over 't geheele lichaem, 't welck Swaer-lijvigheyt genoemt wert, oft in een by-sonder plaetse, ghelijck van buyten in eenen Vleyfighen Aen-was, waer van wy terstont een merckelijck exempel sulden by-brengen, ende in een Vleyfch-breuck, die hier na onder d'andere foorten van Scheurfel sal beschreven werden.

1 Swaer-lijvigheyt noemen wy, als het lichaem soo dapper aen-neemt, dat het in sijn werkinghe daer door verhindert, ende belet wert. Soo verhaelt Galenus, in sijn boeck, van 't onderscheyt der Siecken, van een, wiens lichaem so seer uytgetoeyt was, dat hy hem niet en konde verroeren. Ende wy lesen van andere, die in onse eeuwte drie, vier, ja ontrent vijf-hondert pont ghewoghen hebben, mer sulcken beswaernisse, dat sy niet alleen haer niet en konden beweghen, maer nauwelijcks den adem halen.

2 De naeste Oorsaek van de Swaerlijvigheyt is overtolligh Vleysch, ende Ver, spruytende uyt goet ende ver bloet, in een lichaem, dat van naturen ghematight, ofte werm ende vocht is, ende meest door gebruyck van veel, ende voedsame Spijse. Want men siet somtijts, dat groote Eters wel mager blijven, ende andere, die niet veel en eten, vet werden, het welck aen-komt op de by-sondere nature van 't lichaem

lichaem, ende de ghematigheydt der Deelen, die het voedsel koken, verdeelen, ende aenplacken.

Tot de Swaer-lijvigheydt helpt oock veel, voor nyterlijke Oorsaek, Ledigheydt, waer door weynigh bloet verteert, ende de overtolligheydt niet uyt en waessent, maer in 't lichaem verblijft, ende het selve te overvloedigh groey sel aen-brenght: als oock gewoonlijke Losinge op-gestopt, ghelijck van Speen ende Stonden: ende in lichamen, die heet zijn, soodanigen spijsse, die de hitte van 't bloet konnen matigen. Ende daer op slaet het gene Galenus schrijft, dat de lichamen die wat na de koelte, ende vochtigheydt trecken, vet werden. Het welck Prosper Alpinus bevestigt in sijn 9 capittel van de gheuees-konste der Egyptenaers, segghende, dat de lichamen der selviger, als woonende onder eenen seer heeren, en droogen bemel, uyt soodanighen lucht heet ende droogh zijn: maer dewijl sy die hitte, ende drooghre verminderen met gestadigh water te drincken, met verkoelende Spijsse, ende Badt-stoven van werm Water, so uyt maten Vet werden, dat hy nergheis soo veel gantsch vette Mans ghesien en heeft, als in groot Cayro: alwaer vele grooter, ende dicker Borsten hebben, als de grootste van andere Vrouwen.

3 De Ken-teycken en wijfen haer selven; also de Swaer-lijvigheydt mer de oogen gesien wert.

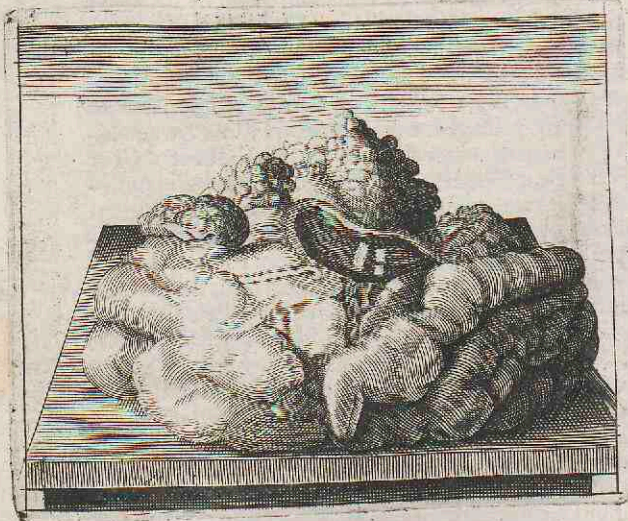
4 De Voor-teycken en vereyschen meerder onder-richt: Swaer-lijvigheydt, ende overtolligh Vet sluyt de Vaten, benauwt de Borst, ende dien-volgen- den Adem, waer door somnighe ofte schierlijck komen te stikken, of altijt door de banck so lang niet en leven, als de matigh dunne, of magere. Soodanige zijn oock veeltijds onvruchtbaer, om dat haer beste Bloet, tot Vleysch, en Vet vergaet, ende het overige slap en waterachtigh is, gelijk den Arabischen Avicenna schrijft, 4. 7. 4. 5. Aristoteles in sijn 1 boeck, van de Tellinge der Dieren op 't 18 capittel, ende in 't 2 boeck van de Deelen der selvigher op 't 15 capittel gheeft de selfde reden, te weten, waerom dat vette Mans niet en telen, ende vette Vrouwen niet swanger en werden, dewijl het zaet ghemaect wert uyt het suyerste Bloet, ende dat, seyt hy, het vette van 't Bloet, het welck in zaet most veranderen, allegader tot Vet gaet. Op de Vrouwen stelt Hippocrates noch een ander oorsaek, in de 46 Kort-bondighe Spreucke van sijn 5 boeck: De gene, die onnatuerlijk dick zijnde, niet en ontfanghen, in de selfde wert de krop van de Lijf-moeder ingedrukt, ende sy en dragen niet, voor al eer sy dun werden. De reden geeft Hippocrates selve in sijn boeck van de Vrouwe-siecken: Als sy onnatuerlijk dick werden, dan en ontfangen sy niet. Want het dicke Net, leggende op de krop van Lijf-moeder, druckt het selve so, datter niet ontfanghen kan werden. Het welck niet en beret, als wanneer door af-gaen van die sware vertigheydt, de wegh een meerder openingh krijght, ende daer

door het zaet'scheut kan hebben.

5 Als de groey seer qualijck geheel te benemen, ofte, alsulcks met kracht van stercke geneef-middelen soude gedaen werden, het een quaet op het ander soude volgen: soo kan evenwel deselve ten deele gesent, ende tegen gehouden werden, door middelen, die het weelderigh groeyen van 't Bloet verminderen, gelijk zijn twee-drie-mael 's jaers Aderlaten, en Kuppen, in de ghene die het suyer Bloet Swaer-lijvig maect: maer die met weynigh Bloet dapper Vet zijn, gelijk ick dickwils gesien hebbe in ontledene lichaemen, is betre, alle maent te ghebruycken Pillen Ruffi een Vitrendeel-loot, met een half scrupel Salpeter; ende alle morghen een toomer Alffenwijn, daet Water af-drijvende kruiden, beschreven in 't 21 capittel der Geneef-konste, van 't 1 Deel, op gestaan hebben. Galenus prijft seer het wijven met scherpe doecken. Ende Plinius verhaect in 't 11 boeck van sijn Nat. Histoye op 't 37 capittel, dat de soon van L. Aranius, Romeynsche Borgemeester, 't Vet af-getrocken is, met verlichtinge van 't lichaem, dat te voren door den last, onbeweeghlijck was geweest. Dan dit en sal om de wreetheydt niet licht van yemant na-gevolght, noch, om her gevaer, van een geneef-heer aen-geraden werden.

6 In dese gelegentheyt komt het meest aen op een goede Maniere van Leven. Voor-zerst dan sullen de Swaer-lijvige, haer, soo veel mogelijck is, des Somers begeven in heete Lucht, alsoo deselve niet alleen het Bloet, ende Vet verdrooght, maer oock den grooten etens-luft vermindert, en het ras verteren van de spijsse wat tegen-houdt. Des Winters is 't oock beter by een goet vyer te zijn, als in de kouw, dewelcke de onsenlijcke tocht-gaetjens sluyt, waer door dan alles binnengehouden werdt, en de begeerte tot eten verweckt: het welck ondienstigh soude wesen, also de soberheydt in eten, ende drincken hier dapper in achttinge moet genomen werden. Ensulck noch in Spijsse, die weynig voetsel geeft, als Moes-kruyt, die droogh is, als ghedrooghde Visch; die een open lijf hout, als Pruymen, en sodanige andere, als in den Schat der Gesontheit beschreven zijn. Hier dient de kleynste wijn, het dunste Bier, ende hoe ouder, hoe beter dewijl selfs oock Azijn daer toe grooten dienst doet, Soo ghetuygh Fam. Strada in het 8 boeck van sijn noyt genoegh ghepresen histoye, die hy te Romen van onse Nederlantische Oorloghen ghemaect heeft, dat de vermaerde krijgh-helt Chiapin Vitelli, Marck-grave van Cetone, en den Hertoge van Alve by-gevoeght, zijnde boven maten Swaer-lijvigh, ende soo Vet, en dick van Buyck, dat hy den selven, met een swachtel om den hals, moest op-schorten, en daer in, als in den Oorlogh hinderlijck, verdriet krijgende, sijn selven de Wijn gantsch onthiel, en na al sijn leven niet als Azijn en dronck: waer door hy rancker werde, ende sijn lichaem seven-en-tachtigh pont afnam, Ledigheydt, en langhe

lange slaep moet hier gemijt werden. Maer het lichaem dient door alle Oeffeninge beweeght: sonder zelfs het Byflapen af te slaen.

7 Wy komen nu tot den Vleyfigen Aenwasch, die wonderbaerlijk groot ghegroeyt, ende gheluckelijck ghenesen is. Een Vrouwe, swanger zijnde, werde in haer aengesicht geslagen met een Offenslonge: waer door sy verschrickende, haer hant (gelijck der Vrouwen gewoonte is) streeck achter aen haer Dye. Op deselfde plaers hadde het dochterken, daer sy van verlost, elf, of twaelf Puyskens, ghelijck kleyne Wratten, die niet en vergrooteden, als na haer tweede kraem, out zijnde, drie-en-twintigh jaer, tot haren ouderdom van vier-en-veertigh jaer, dat het afgeset werde. Drie jaer te voren, was in 't geswel een Pest-kole geslagen, en die genezen zijnde, nam het onghelijck meerder toe, als het te voren gedaen hadde. Den hals van desen Aenwasch, geheel dick zijnde, (gelijck hier afgebeeldt is) werde teer vast gebonden, en 's anderendaeghs, door den ervarenen, en loffelijken heelmeeester Nicolaes Scavart, met een krom mes, konstigh afgesneden, niet sonder een groote bloetstoringe (also my de Aderen dochten byna de dichte van een pinck te hebben) dewelcke terstont door Bloetstelpende middelen, in 't 13 capittel beschreven, tegenghehouden werde. Soude anders sonder twijffel onder onze handen dootgebloeyt hebben. Kreegh evenwel 's avonts de Sprouw, ende werden ydel van Hoofst, dan beyde genas; gelijck oock, door gewoonlijcke Heel-middelen allencxkens de plaets, daer den aenwasch, die, niet tegenstaende so veel verloren bloet, noch seven-en-twintigh pont woegh. Dir is nu geleden achtthien jaer, sonder dat de Vrouw, die noch leeft, eenigh mangel sedert gehadt heeft.

Her XIII. Capittel.

BOESEM, ofte HOLLIGHEYT,

- 1 Benaminge, en Beschrijvinge,
- 2 Oorsaken,
- 3 Onderscheyt,
- 4 Ken-teyckenen,
- 5 Voor-teyckenen,
- 6 Genefinge.

H Et gebeurt dickwils, dat de etter in een Apotheey, het zy dat sy niet by tijds gheloost en wert, ofte datter gestadigh nieuwe vochtigheyt insackt, door haer scherpigheyt deselfde ondergraeft, en also een holligheyt, ofte diepte maect, die by de Grieken daerom *Kolpos*, by de Latijnsche *Sinus* genoemt wert: dewelcke wy, haer beteyckeningh volgende, met den naem van Boesem alhier sullen beschrijven. Want gelijck uyt ons Landt de overtollige vochtigheyt in een Boesem gemaelt, en dan daerna uyt den selfden geloost wert: eveneens gaet het mer de vochtigheden onses lichaems, die gemeenlijck na de swackste, en leeghste Deelen haren loop hebben, insonderheyt daer alreede holligheyt is, alwaer sy dan noch dieper graven, sonder van buyten, daer het nauwer is, wijder opening te versorgen.

2 De voornaemste Oorsaeck van dese holligheyt is etter, die door versuymt te lange in de Apotheey verhouden wert, ofte dat deselfde, na het uytloopen van de etter, niet genoegh gesuyvert en is. Want als een geswel aen 't Sweren komt, ende dat de etter al van 't goede gescheyden, ende wel gekooct zijnde, niet terstont uytgelaten en wert, soo krijght hy een scherpe ende in-etende kracht, waer door hy den wegh, die hem van buyten gesloten is, binnen soeckt, en verwijt eerst de holligheyt daer hy in besloten is, en, daerna alderhande overtollige vochtigheyt, uyt de naeste Deelen, en het gantsche lichaem, hem toevallende, is ghedruckt nader, en nauwer plaersen te soecken, die wy Fistelen, ende loopende garen noemen: waer van in 't volgende capittel sal gehandelt werden.

3 De holligheyt is niet eveneens, maer seer verscheydelijck. Want sommige valt kleyn, ende kort, andere wijdt ende diep: eenighe gaet recht, andere krom, ende winckelachtigh, ghelijck de *Comijns* hollen.

4 Aen de kennisse van dit onderscheyt is veel gelegen, om tot de genefinge te komen: en die wert gekregen, door het peylen met een Proef-yser, ofte Waffche-keersken, sachtelijck in de holligheyt gesteken.

5 Wat de Voor-teyckenen belanght, die kunnen hier, ghelijck in alle sweringen, voor goet genomen werden, als de etter weynig en goet is, en de plaers sonder pijn: in teghendeel, als het anders gaet. De holligheyt, die haer om leegh na buyten streckt, is

is beter te genesen, om dat de etter, door sodanige openingh, lichter kan geloofst werden: maer uyt de gene, die diep nederfackt, en is de etter so wel niet uyt te krijgen, en lang in blijvende, krijght een scherpigheyt, die in-eer, en de holligheyt allenczkens holdder maect, en hoe langer, hoe dieper doormijnt, tot dat ten laetsten, aen het uytgeholde, en uytgegraven vleysch, harde kanten opslaen, die in loopende gaten veranderen.

6 De Geneefinge bestaet, ghelijck in wonden, om de afgeweken Deelen te versamelen, en de holligheyt met Vleysch te vullen. Voor al-eer daer toe te komen, moet eerst gefien werden, hoe de holligheyt gelegen is. Indien sy soo staet, dat sy door de openingh, die alreede is, haer niet en kan ontlasten, in sulcken gheval moet onder, ofte aen de weder-zijde een andere ghemaect werden, om daer door de vuyligheyt al te laten. Daerna dient de holligheyt ghesuyvert met Wiecken, die bestreken zijn met Honigh van Rosen, daer een weynigh poeyer van Aloë onder gemengt is, ofte Ung. Apostolorum, en, als sy noch vuyl der is, mer Ægyptiacum, ofte andere, beschreven in 't 12 capittel van het eerste boeck. Doch indien dat de opening te nauw was, en de holligheden te veel, om daer Wiecken in te brengen, dan salmen een suyverend af-fietfel, van de gemelte droogen daer in speuren, als by voorbeeldt, van Alfen, Kleyne Santorye, Ioffrouw-merck, in Wijn gesoden, en daer dan Honigh van Rosen, of de gemelte Salven, na gelegenthey, onder gemengt.

De holligheyt wel gesuyvert zijnde, wert vorder genesen, als alle wonden, door Vleysch rocheelende, ende Vel-makende middelen, aenghewesen in het 14, 15 en 16 capittel van 't 1 boeck.

Her X I V . Capittel.
F I S T E L , ofte L O O P E N T G A T .

- 1 Benaminge, en Beschrijvinge,
- 2 Oorsaken,
- 3 Onderscheyt,
- 4 Ken-teyckenen,
- 5 Voor-teyckenen,
- 6 Geneefinge.
- 7 Exempel van een verjaerde Fistel ontrent de Blaas geheelt.
- 8 Maniere van Leven.

WAnneer de laetst-beschreven Holligheyt niet heeft en komt te heelen, dan eer de etter al verder in, en doorgraeft haer in verscheyde wegen niet anders als Pijpen, daerom oock genaemt in het Griecx *Suryx*, in 't Latijn *Fistula*, welckennaem mede in andere talen, alsoock by ons, mer Fistel, bekenntis, zijnde een hoile, lange, diepe, en pijpsgewijse Sweringe, mer harde kanten ronts-om belet.

2 De Fistels, ofte loopende gaten (die wy soo noemen, om dat sy altijd dragen, en etter geven) trecken haren oorspronck meest uyt de verhaelde

Holligheden, ofte ander Apofteunyen. Want als deselvige, het zy door onsfuyverheyt des lichaems, en oervloet van quade vochtigheden, het zy door onwetenheyt van den Meester, te langh onder handen blijven, en niet wel genesen en werden, so geraken sy, door de in-etende etter, allenczkens dieper, ende hart.

3 Daer is een groot onderscheyt in de Fistelen. Want de een is dieper als d'ander. Sommighe gaen recht in, sommighe scheuns en dwers. Sommige zijn enckel, sommige maken van een begin veel wegen. Sommighe eyndigen aen 't Been, sommige aen een Zenuwachtigh deel, andere aen Aderen, ofte Slagh-aderen.

4 De Fistelen werden mede ondersocht, en nagespoort, hoe verre haer loop-gaten strecken, door een Prouvet, ofte Proef-yser. Het welck niet wel in 't werck en kan gestelt werden, wanneer de Fistel te krom loopt. Dan in sulcken geval, salmen een langh stucxken Loot nemen, ofte liever een Was-schen keersken, dat buygen kan, ende 't selve in de Fistel brengen. Hier-benevens is het vleysch, dat ronts-om de Fistel staet, bleyck, droogh, hart, ende sonder, ofte mer weynigh pijn, ten ware darfe ontrent een Zenuwe quam. De etter, daer uyt komende, is rauw, en somtijts met stanck. Offer nu een, ofte meerder holligheden zijn, moet mer het Proef-yser gepeylt werden, sulcks oock somtijts te kennen ghegeven wert door de etter. Want indien datter meerder etter nyt komt, als waerschijnlijk is, datter in een holligheyt kan groeyen ofte gehouden, ofte indien, als de Siecke sijn lichaam omkeert, de etter, die te voren in gebleven was, wederom begint uyt te loopen; sulcks is een teycken, datter meerder holligheden zijn, en dat de Fistel dieper in-gaet. Maer indien de Fistel veel openingen opgeworpen heeft, dan en kanmen so wel niet onder-vinden mer het Proef-yser, offer een, ofte meerder Fistelen zijn: dan in sulcke gelegenthey moer men eenige vochtigheyt door een van de gaten inspeuten, dewelcke, by aldienfe door alle de gaten wederom uytvloeyt: sulcks is een teycken, datter maer een Fistel en is. Maer indien deselve door alle de gaten niet uyt en loopt, aldan zijnder meerder Fistelen. Het welck oock de verwe van 't gene uytloopt, betuyght. Want by aldien de vochtigheyt, die door meerder openingen uytvloeyt, van eenderhande verwe is, sulcks beteekent datter maer een Fistel en is. Maer indienfe verscheydelijck geverwet is, dat wijst meeder ghetal aen. Maer hoe verre dat de Fistelen reycken, ende aen war Deel datse ophouden, ofte steuten, wert aldus bekennt: Indien 't gene, 't welck mer het Proef-yser gerocht wert, sacht is, en d'etter, die het geeft, wit, en veel is, sulcks beteekent, dat de Fistel alleen door het Vleysch gaet. Maer als deselvige een Zenuwe raect, dan valter groote pijn,

wanneer men de diepte na-vorscht, ende de etter, die daer uytkomt, is wel wit, maer dunder, ende weyniger; ende de werckinge van dat Deel, daer de Zenuwe na toe gaet, valt veel tragher. By aldien de Fiftel tot het been toe komt, dan valter pijn in 't ondersoecken, ende 't gene, daer het Proefyser tegen stoor, is hart, ende hout tegen, Het welck oock even, en gelijk bevonden wert, indien datter noch geen Caries, ofte bedervinge in 't Been en is. Dan als de verdorvenheyt het Been mede aengetaft heeft, dan wert het in 't aenroepen rouw ende ongelijk bevonden, ende de uyt-vloeyende etter is bruyen, en stinckende. Maer wanneer de Fiftel een Ader, of Slagh-ader komt te raken, ende dat die noch niet door-ghegheten is, dan komter etterige vochtigheyt uyt als gift. Want het bloet door de onsfienlijcke gaertjens uytwaessende, wert vermengt met de vochtigheyt van de Sweringe, ende daer van wert het gene uyt-loopt, gift-achtigh. Dan als een Ader, ofte Slagh-ader doorgegeeten is, soo geestse somtijts bloet uyt: rooder, en al springende, als het uyt een Slagh-ader komt, dicker ende bruynder, uyt een Ader.

5 Wy komen nu tot de Voortreycken. Slechte, ende versche Fiftelen, alleen zijnde in vleyfige Deelen, niet diep, in jonge, ende wel-geftelde lichamen, werden lichtelijcker genesen: maer beswaerlijcker, in dewelcke veel Deelen door-ghegheten zijn, welckers gront, door verscheyden holligheden niet wel te stikken en is, die dicht aen de voornaemste leden leggen, in oude luyden, ende die met quade vochtigheden beladen zijn. Ghelijck oock quaer vallen, ende niet alleen swaerlijck om te genesen, maer by na ongheneeslijck, die (gelijck Guido wel schrijft) diep, krom, ende veroudert zijn, die bereycken tot de begintfelen van de Spieren, tot Aderen, Slagh-aderen, Zenuwen, Beenderen, Kneuckels, Wervel-beenderen van den Rugh: als oock die geraken tot in de openheyt van de Borst, ofte den Buyck, ende die komen tot het Inghewant, de Longen, Lijf-moeder, Dermen, ende Blaes. Want soodanighe Fiftelen ofte en konnen de geneef-middelen niet verdraghen, ofte deselvighe en vermogen soo verre niet te reycken. Ia daer zijn sommige Fiftelen, die niet genesen en moeten werden, te weten, de gene, die veroudert sijn, ende verre gelegen van de voornaemste Deelen, ende door dewelcke de overtollige, ende quade vochtigheden een geruymen tijdt gewent zijn haer te suyveren. Want also deselve doot haer onlastinge, het lichaem voor vele siekten beschermen, en dienen gantsch niet ghesloten, ende souden gesloten zijnde, als groot ongemack veroorsakende, wederom moeten geopent werden.

6 De Genesinge der Fiftelen is tweederley, de eene is recht ende volkomen, diefe van de gront op met haer oorsaken wegh-neemt, de andere onvolkomen, diemen Palliativa noemt, te weten, wanneer de Fiftel van binnen verdrooght, ende van buyten toe-

gesloten wert, blijvende niet-te-min noch de holligheyt. Welcke maniere van heelen niet gheheel mispresen werdt van Aquapendes, schrijvende dat hem deselve somtijds wel geluckt is, hoewel niet alrijts.

Desse ghenesinghe gaet aldus toe: Na dat het lichaem wel ghesuyvert, ende eene bequame maniere van leven voorgeschreven is, maeckt men een Wieck, van een nieuwe Spongye nat in eenigh dapper opdroogende water, gelijk Loogh, Kalck-water, ofte diergelijcke. Want door die middel luyt de mont de mont van de Fiftel, datse schijnt genesen te wesen, die oock wel somtijts door hulpe van de natuerlijcke wermte gantsch toe-heelt: maer meesten-tijde soo lange alleen toe en blijft, als gheen overtollighe vochtighedē in 't lichaem vergadert en werden. Want wanneer datter wederom eenige vochtigheyt in de holte by een komt, dan gaet de Fiftel wederom open.

Maer tot de rechte Genesinghe dient (benctfens een goede maniere van leven, die terstont sal werden aen-gewesen, ende na dat het lichaem, door een affertende middel, ofte Purgaty, wel ontlast is) ghebruyckt twee-mael daeghs van een dranck, gekookt in een kan witte Wijn, ofte Water (soo daer Koortsche, ofte eenighe hitte by is) van twee oncen geraapt Palmen-hout, de bladeren van Agrimonye, Weeghbree, Eeren-prijs, Savelboom, ende Paerde-staert, van elcx i een hant vol. Ende by aldien vereycht wert, dat desen dranck noch stercker zy, so kan men, elcke reys, daer onder mengen een half scrupel Krefaten-ooghen; alsoo deselvighe, ghelijck oock den Savel-boom, die in den dranck komt, seer bequame zijn om bedorven Been, Etter, bedorven Aderen, ende diergelijcke, uyt te weipen.

Daer na moet men voor-al sijn best doen, om den Gallus, ofte 't geen rontsom in de Epistel wereldt is, wegh te nemen. Maer also het op-brengen van de middelen, om sulcks te doen, meestendeel belet wert, door de nauwe mont, ofte openingh van de Fiftel, so dient deselvighe gewijdt, ende breeder geopent. Sulcx kan geschieden door Vyer, door Yter, ofte bequamelijcker, ende sonder pijn door wiecken van een Spongye, van mergh, van Vlier, wortel van Gentiane, van wilde Wijngeert, van Aristolochoye, ofte oock van gedroogde knollen. Want die langwerpigh, ende voor scharp gemaect, in de Fiftel ghebracht zijnde, trecken in haer de vochtigheyt van de Fiftel, waer door sy wellende, de openingh allecxkens sonder pijn wijder maken. Deselvighe Wiecken werden oock somtijds, als de hardigheyt het wijdermaken regent, staet, gedoopt, ofte gestreken met sulcke middelen, die bequame zijn om 't vereelde wegh te nemen. Want den uytterlijcken mont van de Fiftel vereelt voornamelijck, ende eest in de Huyt selve, als de welke lichtelijcken verhart, ende verdunt, dan het Vleysch, 't welck sachter is, ende de overtolligheden, endt toe-vloeyende vochtigheden met minder schade

schade ontfanght. Het gebeurt evenwel somtijds, dat oock het Vleysch selve, in de holligheydt, komt te verelen. De vereeltheyt, komt te verelen. De vereeltheydt, die in den mont van de Fistel is, kan men sien ende tasten. Maer de gene, die in de holligheydt selve is, moet door het Proef-yser ondervonden werden. Want wanneer het selve daer in gebracht wert, soo en isser geen ofte luttel pijn, daer en komt gheen bloedt uyt, ende men voelt eenighe hardigheydt, by aldien daer vereeltheydt is. Maer die niet zijnde, sowerter door het voelen pijn verweckt, daer komt bloedt uyt, en men verneemt gheene hardigheydt.

Waer nu de vereeltheydt is, daer moerse van daen genomen werden, 't welck geschiet, ofte door Heel-middelen, ofte door Yser, ofte door Vyer. Van de heel-middelen moet men somtijts de sachtste nemen, als daer zijn de versachtende, ende Verdrijvende; somtijts stercker, ghelijck zijn de Suyverende; somtijts de sterckste, als de Brandende, allegader beschreien in het eerste boeck. In kintche jaren, ende sacht vleysch, zijn ghenoech de versachtende, die de hardigheydt, ende de vast-klevende stoffe, waer uyt de vereeltheyt groeyt, weghaemen: waer by men dan oock van de suyverende wat mach vermengen. Soodanigh zijn, alsch van Vijghen met Ganse-vet ghemenght: een af-sietel van Varen-wortelen, en van van Agrimonye, Diachylum magnum, Vnguentum Apostolorum. Maer men heeft gemeenlijck al stercker van doen, die door suyveren, oft oock door branden de vereeltheyt vertelen. Stercker zijn de wortel van Spondylium, rontsom af-ghefchraopt, de wortelen van Aphodelus, Serpentina, Bryonia, een af-sietel van Lupinen, ende insonderheyt Centaurium minus. Sommige raden oock de Fistel te vullen met den wortel van swart Nies-kruyt, ende dat drie dagen na malkander. Maer Antonius Chalmeteus (een verfocht Fransch Heel-meester, wiens Hant-boeck der Heel-konste onlanghs in Nederlants uyt-gekomen is) waerschouwt ons in sijn 13 capitul dat de Nies-wortel gheen goet heel-middel en is, insonderheyt in dien de Fistel haer geset heeft in eenigh deel van de Borst. Want als hy maer eens een Fistel van den Rug-graet, ontrent de plaets van 't Herte mer de wortel gevult hadde, soo ginck de Siecken gestadigh van sijn selven. Noch sterker zijn Vug-Egyptiacum, gebrant Koper-root, Precipitaet, Olye van Swavel, Trochisci de minio, Chalcitis, Misy, Sorry, uyt dewelcke men tot sijn gebruyck gemengelde kan maken. Is al van outs seer geprefen 't gene gemaect wert van een deel Ammoniacum in stercken Azijn gesinolt, en dan vermenght met drie deelen Spaens-groen. Ende die het noch stercker hebben moer, mach daer by doen Precipitaet, anderhalf drachme. Ofte N. Ung. Egyptiac, anderhalf onçe; Sublimaet, anderhalf drachme; Loogh, 1 onçe; Ro-

sen-water, 2 oncen; Weegh-bre-water, 3 oncen. Te samen op-gekoockt.

Indien evenwel het bequaem by-brengen van dese middelen, gelijk dickwils gebeurt, door de nauwte, ende diepte van de Fistel, belet wert, soo moet men deselvighe ofte geheel openen, ofte de middelen tot de groot toe in-schieten. Alsmen voor heeft, de Fistel te openen, soo moet men eerst het Proef-yser daer in steken, en op het selve de openinge doen. Maer by aldien men niet en vermach de geheele Fistel te openen, so sal men daer Heel-middel een inbrengen; en die of nat, ofte droogh. De nature werden daer in geseur, ende vermenght met Loogh, Mede, Zoudt-water, Kalck-water, oft Voor-loop van Brandewijn, die sonderlingh bequaem is, met andere ghemenght zijnde, om alderhande vuyle Sweringen te suyveren, en op te drooghen. De drooge Heel-middelen werden tot sijn Poeyer gestooten, ende mer een afgesneden schacht in de Fistel geblasen: voornamelijck als de Fistel korter is, en binnen 't vleysch: maer by aldien te langh is, so maghe oock aen de weder-zijde geopent werden, om de middelen van beyde kanten, daer in te mogen brengen. Alsdan en dient niet vergeten ('t welck in de geneefinghe van de holligheydt hier vorens oock vermaent is) dat de openingh van de Fistel na beneden toe-komt, op dat de vochtigheden daer te lichter souden mogen uyt-loopen.

Maer also de Fistelen niet alijt en wijken voor de Heel-middelen, en dat in dese saeck somtijts meerder voordeel getrocken wert van 't Hantwerck, so moet men oock altemet tot het Yser, ende Vyer komen: te weten, na dat de gheheele holligheydt geopent is. Het welck evenwel niet en mach gedaen werden in die Fistelen, dewelke haer strecken tot groote Slaghadere, Zenuwen, Banden, 't Velleken dat de Ribben bekleet, ofte diergelijcke Deelen. Maer daer het gheschieden magh, na dat de holligheydt door het Proef-yser, ofte eenige in-gespeute vochtigheydt ondervonden is, soo sal men die geheel, soo groot sy is, openen. De Fistel geopent zijnde, so sal men de vereeltheyt, of door Heel-middelen, of door de scherpte van een Scheermes, tot het goet Vleysch toe af-trekken: het welck niet alleen uyt de verwe, maer oock uyt het bloet, ende 't pijnelick gevoelen te kennen is. De selfde vereeltheyt, insonderheyt die seer hart is, wert vaerdiger, ende met minder pijn door een heet Yser, ('t welck wy een Cautery actuael noemen) wechgenomen. Maer om dat het vyet wat schrickelijck staet, so willen weynige daer aen. Ondertusschen, 'tzy sulx door Cautike, oft brandende Heel-middelen, 'tzy door Mes, of Vyer geschiet, het Deel moet rontsom bewaert werden, door een verkoelent en te ruggedrijvende Defensijf, op dat de pijn geen ontfekkinge enoorake.

Als de Fistel dus gebrant, en verdrooght is, sal men eenig versachtende Heel-middel, om den korst af te weecken,

weecken, daer op gebruycken. Maer so de Fistel op eenigh been nytkont, soo dientmen het selve, door het snijden bloot leggende, wel neerstelijck te schrappen, en al't gene bedorven en swart is, wech te nemen. En dat maer buyten aen. Want als de Caries dieper in't been gegeten heeft, so salmen de schilfer uyt snijden, indien hy van selfs niet volgen en wil. By aldien het Been tot het mergh toe, ofte oock geheel bedorven is, soo salmen al het ghene bedorven is, uyt-nemen; dan sulcks kan wel in kleyne beenkens gheschieden, maer niet in groote. Na dat het Been gesuyvert is, machmen komen tot vleyschmakende middelen. En by aldien de Fistel na deselvige niet en luyftert, sulcks is een teycken, dat al het ghene bedorven was, noch niet wechgenomen is. Derhalven moet de Fistel noch dieper geopent werden, het Been noch beter afgeschrappt, en gesuyvert: en als de Fistel dan noch niet en wil heelen, so looptse sonder twijffel tot in't binnenste van't lichaem, alwaer haer endt niet naghespoort en kan werden. Derhalven moetmen het werck de nature bevelen: dewelcke men evenwel kan te hulpe komen, met een poerken van gebrant Zout, Wijnsteen, en Agaricus, te samen onder Honigh vermengt, also het selve de kracht heeft om ghebroken en verdorven Been uyt te trecken, quaer Vleysch af te eten, en de Fistel te helpen, gelijk Nicol. Florent. getuyghr.

De vereelttheyt wechgenomen zijnde, indien darter noch eenige vuyligheyt in is, so salmen afvegende en suyverende middelen gebruycken, gelijk daer zijn de Pimpinelle, Gulden-roede, kleyne Santorye, Alffen, Boonkens-Hool-wortel, en andere (in het eerste boeck beschreven) met Honigh van Rosen, op Wiccken gestreken, ofte met Voor-loop van Brandewijn ingespeut.

Als de Fistel wel ghesuyvert is, wert vorders toegeheelt, als ander Wonden.

7 Tot klaerder onderrichtinge sullen wy hier byvoeghen een aenmerckens-waerdigh voorbeeldt van een *verjaerde Fistel ontrent de Blaes*, en door wat middelen deselve geheelt is.

Een Man ontrent 33 jaren, vochtigh van aert, en vol van quade vochtigheden, kreegh door een ongeluckigen val een Ulceratie, ofte versweringh ontrent de Blaes, dewelcke qualijck genezen zijnde, verviel tot een Fistel, die in ses jaren van niemant en konde geholpen werden. Tot dat hy quam by Dr. Faber, Genees-heer van den Keyser, dewelcke't ghebreck besiende, bevondt de plaets gantsch vochtigh, vol Fistels, seer krom gaende, daer men met geenderhande Proef-yser in en konde komen. Na dat hy voorsydt hadde, 't selve een gevaerlijck werck te wesen, en dat het seer swaerlijck soude konnen tot heelen gebracht werden: soo leyde hy sijn genefinge evenwel aen op de volgende aenwijningen. Also hy oordeelden, dat het ghebreck hingh aen de overtollige

vochtigheyt des geheelen lichaems, ontsaende uyt een groote swackigheyt van Maegh en Lever, zoo lettte hy voor eerst dat die vochtigheyt niet gestaldigh toe en nam, en dan, om die daer alreede was, door bequame genees-middelen wech te nemen, en om het swacke Ingewant wederom te stercken, en ten laersten om de Fistel van de hardigheyt, ende het quaedt vleysch te suyveren, en dan toe te heelen.

Tot het eerste schreef hy hem voor een goede Maniere van Leven, om te schouwen vochtige en koude Lucht, als oock de mist, en avont-lucht. Niet al te laagh, noch by daegh te slapen. Spijse te gebruycken, die werm en droogh was, ofte van naturen, ofte door bereyden, en toemaken.

De overtollige vochtigheyt suyverde hy mer een af-sietel van Salsa, Guaiac, ende China, daer by doende Epithymum, Mechoacan, Hermodactyl, met wat Suycker door een Hippocras-sack geleekt. Hier van dronck de Siecke thien dagen laagh eenen roomer, waer door hy sacht, en sonder ontsteltenis suyverde. Dit uyt zijnde, heeft Faber eenen anderen dranck doen maken, om te sweeten, van Guaiac, en Salsa parilla, met een weynigh Saffaphras, en Rasijnen, doorgedaen met wat Caneel. Het eerste af-sietel liet hy hem drincken om te sweeten, het tweede voor dagelijckchen dranck, Daer na dede hy hem ghebruycken eenighe Conserven, om de Maegh, en Lever te verstercken.

Ondertusschen en waren de uytwendige Heel-middelen niet vergeren: maer is voor eerst de mont van de Fistel gewijdt met het Morgh van een Vlierboom: daerna is de vereelttheyt wechgenomen met Phlegma spiritus vitrioli. En doen gesuyvert met het volgende water: N. Wortels van Vijf-vingerkruyt, Weeghbre, van elcks een loot: bladeren van Chamadry, Scabieuse, van elcks i hant vol; kleyne Santorye, Rosmarijn, van elcks drie hant vol; witte Wijn, i stoop. Een weynigh te samen ghekoockt, en dan 24 uren geweekt hebbende, door een helm overghaelt; en ghenomen van dit Water een half ounce; Sap van Vrouw-merck, Honigh van Rosen, van elcks drie vierendeel-loot; Aluyn, Suycker, van elcks een vierendeel-loot. Dit aldus onder malkander vermengt, werde met een speut, tot den gront van de Fistel gebracht.

Ten laersten om te heelen, en vleysch te maken, nam hy 6 oncen van dit Waterken, ende koochten daer in Aloë, Myrrha, Sarcocolla, van elcx een half loot. Ende op het ghebreck een Plaester van Opodoldoch magnum Paracelsi houdende, liet daer over legghen een Spongye, in het voorsz Water nat ghemaect, ende wel uytghedouwt, om de vochtigheyt, die uyt quam zijpen, te ontsan-gen.

Ende met dese middelen is't gebreck genesen, gelijk Dr. Horstius getuyghr.

7 Hier dient mede gelet op een goede Maniere van Leven, door dewelcke het groeyen, ende toevallen van de overtollighe vochtigheydt mocht geweert werden. Soodanige is beschreven in de Genees-konste, in het 14. Capittel van de Sinckingen, in het tweede Boeck; dewelcke aldaer kan nagelien werden.

Het XV. Capittel.

ROSE.

- 1 Haar Benaminghe,
- 2 Beschrijvinghe,
- 3 Oorsaken,
- 4 Ken-teyckenen,
- 5 Voor-teyckenen,
- 6 Geneesinghe,
- 7 Maniere van Leven,
- 8 Middelen, om voor te komen.

I

Het gheswel, dat uyt geen enckel, maer uyt galachtigh bloet ontfaet, wert by ons, na de roode, ende roosachtige verwe, daer het de Huyt mede beschildert, Rose ghenaemt, gelijk wel lichtelijck in 't Griecx *Erysipelas* (welcken naem by de Heelmeesters gebruyckelijck is) van *Erythros*, dat is root, hoewel andere na eenen anderen oorspronck verschien. De Hoogh-duytschen heeten het om deselfde reden Rots-lauf, als rasch, ghelijckmen bevint, met sijn roodigheydt voortloopende. Dan, om den Brandt, die het verweckt, voert het in verscheyde Talen den naem na het vyer. Hippocrates noemt het *Pur Agrian*, dat is, Wilt-vyer; by Sammonicus werdt het beteyckent met den enckelen naem van *Ignis*, ofte Vyer; by Columella, Plinius, en Lucretius, in de volghende verssen, met *Sacerignis*, ofte Heyligh vyer, ende na den heyligen Anthony (als Weerder, ende Bescherm-heer van 't Vyer) by de Françoisen, *Le feu saint Antoine*, by de Italianen, *Fuogo di sant Antonio*, by ons, *S. Antonis vyer*, en by de Duytschen, *Sant Antonis feur*; als mede *Brendende raach*, *Glock-feur*, ende *Fleg-feur*, om dat het soo voort-loopt, ende met Koortse uyt-vleckt.

2 Rose is een roosachtige rootheydt met grooten brandt ende steecte, over het Lichaem voortloopende, meestendeel plat, somtijds de Huyt verheffende; bestaende uyt galachtigh Bloet. De Poët Lucretius, beschrijft haer in sijn sefte Boeck aldus met dese verssen:

*Et simul ulceribus quasi inustus omne rubere
Corpus, ut est, per membra sacer cum diditur ignis.*

3 De naeste Oorsaeck van de Rose is dun, scherp, ende galachtigh Bloedt, niet vry van eenige quaetaerdigheydt, uyt een onsteken Lever, ende uytterlijcke verhittende oorsaken getrocken, schietende op de swachte Deelen, ende haer daer over verspreyende.

4 De Ken-teyckenen zijn een voort-loopende roodigheydt over de Huyt, somtijds blaes-gewijs opgeswollen, insonderbeyt in 't Aengesicht, en in de Oogen so verheven, dat sy als toegesloten zijn, ende het Hooft schijnt eens soo dick te wesen, waer door de Mensche niet kenbaer en is. Begint gemeenlijck met eenige huyveringhe, daer de Koortse dan dadelijck op volght, met een spannende, en stekende pijn.

5 Wy komen tot de Voor-teyckenen. Wanneer een Rose ronts-om gaet, als een swachtel, daerom by Plinius *Zoster*, ende by Scribonius Largus, ghenoemt *Zona*, by ons, *Om-loop*, ende sulcks in 't midden van 't Lichaem gheschiet, dan brenghet den Mensche om, seydt de gemelte Plinius in 't 26. van sijn Natuyrlijke Historie op 't 11. capittel. Sulcks is oock in 't ghelooft van 't volck ghekomen, dan en gaet gheenins vast.

Rose, schrijft Hippocrates in de 27. Kort-bondige Spreucke, van sijn 6. Boeck, *in-slaende na binnen, is quaet; maer na buyten uyt-slaende, is goet*. Staet altijd te wenschen, alser quade vochtigheydt in 't lichaem is, dat deselve liever besit de slechte, als de beste Deelen: derhalven is 't ongelijck beter, dat sy uyt-slaet, niet alleen als oorsaeck van minder quaet, maer oock als teycken, dat de Nature de over-handt heeft, ende de ongesontheydt uyt-drijft.

Wy sullen hier noch by-voegen twee Spreucken van den selfden Hippocrates, uyt sijn 7. Boeck, ende voor-eerst de 19. *Op ontblootingh van 't Been, de Roos komende, is quaet*. Daer en is gheen Been in ons Lichaem van naturen bloot, als de Tandten, want alle de Beenderen zijn met Vliesch, Vleysch, Vet, ende Huyt bedeckt. De ontblootinge geschiet door het wech-nemen van de verhaelde Deelen, die het Been bekleeden. Het zy dan sulcks gheschiet door verplettinge, ofte bedervinge van de Spieren; ofte, gelijk in 't Kout-vyer, door versterkinghe, ofte uyt door-bijten van Vliesch, ende Vleysch, ghelijck in scherpe Sweringhen; ofte oock, als het Been selve verwolmt is, het welck gemeenlijck *Caries* genoemt wert; ten kortsten, uyt wat oorsaeck dat het Been ontbloomt, soo is 't altijd quaet, ende seer schadelijck, datter een Rose toessaet. Want sulcks gheeft een teycken, dat niet alleen het ontbloote Deel ongematight is, maer het gantsche Lichaem overvloet heeft van galachtighe vochtigheydt.

De volghende, te weten de 20. Spreucke is: *Op een Rose, Verrottinghe, ofte Sweringe komende, is quaet*. Hier staet aen te mercken, 't ghene te voren in 't 10. Cap. is aangewesen, dat de geswollen haer eynde nemen op drierley manieren, door Verdwijnen, versweren, ofte Verrotten. Wanneer de natuyrlijke warmte geheel sterck is, ende de vochtigheydt redelijcken goet, dan komt deselve te verdwijnen. In teghendeel, als de natuyrlijke warmte slap is, de vochtigheydt quaetaerdigh, dan slaet het

tot bedervinge. Tuffchen beyden gaet het fweren, als wel ghefchiedende door onnatuurlijke hitte, maer die door de natuurlijke warmte gheholpen wert, ende in een stoffe, die haer stelt om gekooct te zijn, ende in goede Etter te veranderen. Nu de Rose, is een gefwel van galachtigh, ofte heet Bloet, de Huyt alleen belemmerende, ende niet tot in het Vleysch door-dringhende, ende daerom soude wel behooren, dat sy door verdwijnen vergingh, ende niet door verfweren, ofte verderven. Want daer toe vervallende, beteykent, dat de oorsaeck van de Rose, niet op haer ghewoonlijke plaets en blijft, maer met hare quaetaerdigheydt diep in-eet; het welck groot ghevaer van Kout-vyer mede-brengt.

6 Wy komen tot de Genefinge: Wanneer dat de Rose eerst begint, weynigh plaets beslaet, ende niet seer vyerigh en is, dan maghmen, sonder forge, daer op-legghende te rugh-drijvende middelen; waer onder meest in 't gebruyck is het Oxycratum, dat is Water, ende Azijn, warm mede gestoof; dan is noch beter Vlier-azijn, met Weegh-bre-water, daer onder dun ghestreken Nutritum, gewasschen met sap van Weegh-bre-water. Waer over mede geleydt kan werden een Plaester van Diapompholygos, ende buyten op, het af-sietfel van Granaetschellen, Rosen, ende Camillen. Maer als in tegendeel de Rose al voortloopt, wijdt verspreyt is, ende een groote vyerigheydt vertoont, dan salmen het lichaem ontlasten van de stoffe, te weten de galachtighe vochtigheydt, door middelen beschreven in 't eerste Deel van de Geneces-konste, op 't 12. cap. n. 2. doch met gheen Aloë, ofte Scammony, als te heet, ende te scherp zijnde. Derhalven maghmen nemen 1 loot Rhabarber, laten dat 's nachts weecken in Cichorey-water, Pruymsap, Wey, ofte diergelijke, ende des morgens daer onder mengen een loot Manna, enckel Pruymsap, ofte Syroop van Provency-rosen, met een scrupel bereyde Wijstee. Als dit wel ghewerckt heeft, soo dient des avonts laet ingegeven, dewijl de Rose bestaet in een sijne vochtigheydt, die selden bevrijdt is van eenen quaden aert, 't gene dat het lactste verbetert, ende het eerste doet uytwaessmen ('t welck onghelick beter is, als de heete Sweet-drancken, die sommige hier toe voorschrijven) als een dranccken van een vierendeel-loot Diacordium, een half scrupel Zout van Carde-benedictus; een loot Syroop van Citroenen, ende een once Cichorey, Endivye, ofte Suyring-water. 's Anderen-daeghs salmen openen de Lever, ofte Middel-ader, ende trecken soo veel Bloets af, als men na ghelegentheydt sal bevinden noodigh te wesen. Ondertuffchen dient niet vergheten, dat het overighe verkoelt, ende verbetert wert, so door een Apozema van wortels, ende bladeren van tamme, ofte wilde Cichorey, met Suyringh in Wey ghesoden, als oock door een Koel-

dranck van Gerste-water met Thamarinden, ende daer by gedaen Syroop van Citroenen, van Granaten, van Suyring, ofte diergelijke, met eenige druppels, tot aengename serpigheydt, van Swavel-oly, ofte van Koper-root. Dan, dewijl dit gedaen wert, en salmen niet overlaen de verhaelde uytwendige middelen, ende deselve, als den Brant groot is, niet aen laten backen: maer drie vier-mael daeghs verschen. Hier op dient verder ingefien het 2. Cap. van het eerste Boeck.

7 De Maniere van Leven heeft hier mede hare kracht; ende dient foodanighe gehouden, als wy in het 11. Cap. van het Bloedi-gheswel, beschreven hebben. Daer by voegende, om dat het Bloet hier seer dun, ende heet is, dat het selve insonderheydt dient verkoelt, ende verdickt; waer toe strecken Salaet van Lattouw, ende Porceleyn; Schapen, ofte Kalfs-vleysch, met deselve Kruyden, ende Verjuys gestoof; Rijst, ofte Terwen-blom in Karne-melck ghekooct; Schaeps ofte Kalfs-voeten, mer Azijn, ende dierghelijke.

8 Doch dewijl sommige lichamen de Rose seer onderhavigh zijn, so dient in deselve niet alleen geeler, om die te verdrijven: maer oock om voor te komen. Daer toe streckt, dat in het voor ende na-jae, na het nu beschreven, ofte diergelijken af-sietende dranccken, Bloet ghelaten, de Gal verkoelt, ende de onsteken Lever geopent wert, door Cichorey, Agrimony, Suyring, ende andere Kruyden, in het 20. Cap. van 't eerste Deel der Geneces-konste beschreven.

Het XVI. Capittel.

SPRINGENT-VYER.

- 1 Benaminge, ende Beschrijvinge.
- 2 Oorsaken,
- 3 Ken-teyckenen,
- 4 Voor-teyckenen,
- 5 Genefinge,
- 6 Maniere van Leven.

Onder de heete geswellen wert mede gerekent de Vyerigheydt, die haer in de Huyt, ghelijck Verbrantheydt van ziedent water, met Puyskens, ende Blaesjens op-werpt, daerom, na zieden, by de Griecken Phlyctæna genoemt, by de Arabiers Saha-fati, ende om dat sy met brandt voort-loopt by de Duytschen ende ons Wilt-vyer, ghelijck oock by de Françoisen Feu sauvage, die het oock Bourbon heeten, de Italianen Brossola, Brorsola, ende de Spaengiaerts Postilla. De gemeenste naem by ons, is Springent-vyer; ende en is niet anders als brandende Bladeren, ofte Bleynen, die haer in de Huyt, ofte veel eer het Op-huydeken openbaren, ende vyerigh voort-springhen.

2 De naeste Oorsaeck van Springhent-vyer is heete

heete en gallige vochtigheydt met zoute, ende waterighe gemenght: het zy deselve uyt een verhitte Lever, heete Kost, op-houden der Stonden, ofte anders haren oorpronck heeft. Komt oock veeltijds, voornamelijk in de Kinderen, als sy schierlijk uyt de kouw, in de hitte, ende wederom uyt de hitte in de kouw verschijnen.

3 Is te kennen aen de kleyne bladerkens, die ras, met jeucksel, uyt-slaen, ende doorbrekende, tranen een geelachtige vochtigheydt, de kanten verharden, ende vallen af, gelijk een korste.

4 De Mans, seydt de Griekische Aëtius, zijn seldom met het Springent-vyer ghequelt, de Vrouwen, die niet wel gesuyvert en werden, krijgen 't dickwils op hare Beenen, de Kinderen over 't gheheele lichaem, dan duyr gemeenlijk maer twee drie dagen. Doch, als 't niet wel genesen wert, komt somtijds in Hayr-worm te veranderen.

5 Tot Genesinghe, dient het betten met Rosen-water, ofte Water daer Rosen, Granaet-schellen, en Weegh-bre-zaet in gekoockt is; dan gestreken met Nutritum, ende Slijm van Quee-kernen, in Rosen-water uyt-getrocken, onder een gemenght. Ende indien de Bleynen, van selfs niet doorbrekende, pijn verwecken, soo salmen deselve met een Naelde doorsteken, ende daer op leggen, eerst een Pap van Gersten-meel, in Kaerne-melck ghekoockt, daerna de Plaester Diapompholygos.

6 Hier dient ghehouden deselfde *Maniere van Leven*, die in de Rose is voorgeschreven. Daer-oven, moet in Vrouwen, die gestopt zijn, ontsuyting gemaect werden, door soodanige middelen, als in 't 23. cap. n. 2. van 't 1. Boeck der Genees-konste zijn beschreven; insonderheydt door Ader-laten in den Voer. Sooghende kinders, alsoo het in haer meest ontstaet uyt quaet Sogh, dienen ten eersten versien van een ghesonde Minne.

Het XVII. Capittel.

HAYR-VVORM,

- 1 Benaminghe,
- 2 Beschrijvinghe,
- 3 Oorsaken,
- 4 Onderscheydt,
- 5 Ken-teyckenen,
- 6 Voor-teyckenen,
- 7 Genesinge,
- 8 Maniere van Leven.

VAn den selfden aert, met de voorgaende Rose, en Springent-vyer, is den Hayr-worm, die mede uyt een galachtige en lichte vochtigheydt bestaende, als een hayrighen Worm voortkruypt; waerom hy oock by de Grieken *Herpes*, ende, na dat woordt, by de Latijnsche *Serpigo*, doch gemeenlijk, om dat hy dickwils schierlijk overvalt, *Impetigo*, genoemt werdt. De Françoisen heeten hem *Dartre*.

2 Hayr-worm is een verheffinghe in de Huyt, met

roodigheydt, jeucksel, ende kleyne peuckelkens, gelijk als verwormt, in-gegeten.

3 De naeste Oorsaek van Hayr-worm is een enckele, en scherpe Gal, dewelcke, door sijn sijghigheydt, tot teghen het Op-huydecken door-dringht; doch weyniger plaets beslaende, als de Rose: maer die evenwel meerder Sweringe veroorsaect. Van de vorder oorsaken, die de Gal doen groeyen, is voor desen dickwils verhaelt.

4 Het Onderscheydt bestaet uyt de oorsaek. Wanneer de Gal alleen is, ende niet veel buyten haer eyghen gematigheydt, dan veroorsaectse den gemeenen Hayr-worm; meerder aengebrant zijnde, de soorte, die de Grieken *Esthiomenos*, dat is, In-etende noemen; om datse selver in 't Vleysch gaet: maer als andere vochtigheydt haer onder deselvige vermengt, dan maectse kleyne bladerkens op de Huyt, ghelijck Geers, ende daerom *Herpes miliaris* gheheeten.

5 De Ken-teyckenen blijcken volkomentlijk uyt de beschrijvinghe.

6 Na dat de Gal scherp, ofte slap is, so valt den Hayr-worm lichter, ofte swaerder te genesen. De in-etende is de quaetste, ende verandert dickwils tot arger Zeer.

7 Om van den Hayr-worm te gheraken, moet voor-erst wel ghelet werden, dat galachtige vochtigheden van binnen bereydt, afgheset, ende gesuyvert werden, door soodanige middelen, als in de Genees-konste zijn aangewesen. Indien 't lichaem daer by bloet-rijck is, so dient een Ader gheopen, ende soo veel bloets afgelaten, als de gelegentheydt vereyscht.

Den lichtsten Hayr-worm werdt wel gheholpen met nuchtere Speecksel gestreken, ofte met Water, daer uyt groen Hout, als 't opgestoockt is, loopt, de Bladeren van Glas-kruyt, ofte Een-blat in Brandewijn gheleydt, de Wortel van Patich met Azijn gestampt.

Op de gene, die swaerder is, dienen oock krachtiger middelen gebruyckt; als Mostaert, poeyer van Alayn met Azijn-honich ghemenght.

Tot de swaerste, ende in-etende, hebbe ick dickwils goet gevonden de Salve, die Doctor Forest, te Delft in de winckel ghereedt hiel, ende bestaet uyt gebrant Loot, Menye, van elcks twee oncen, Precipitairt d' halfloot, Gout-schuym, Antimony, Canfer, van elcx vier oncen, Ceruys-salf met Canfer, een winckels-pont; dit alles in een vijfel met een heete stocq tot een Salve geroert. Doch, gelijk de meeste omslagh niet alijdt het beste uyt en levert, maer dickwils het geringste wel ghebruyckt zijnde, het beste werck uytvoert, ende daerom van my oock liefst gebruyckt wert: so en hebbe ick hier niet beter gevonden, als een slecht Salsken in 't oogh, maer wonderlijk in deught, bestaende uyt bruyn-gesnerckte

ghesnerckte Boter, Roet uyt den Schoorsteen, daer in gheschrapt, ende op 't laetste een scheurjen Azijn by ghegoten. Ende dit geneest oock wonderbaerlijck de Schorfte hoofden, die na gheene ander mid-delen willen luyfteren, selver die na de Laferye trecken, ghelijck ick dickwils hebbe ondervonden. Ende daer op slaet, het ghene de Griekische Poët Hesiodus eertijds gheseydt heeft, dat de domme niet en verstaen, wat kracht datter oock in 't alder-slechtste Kruyt is.

8 Hier moet mede foodanigen Maniere van Leven gebruyckt werden, waer door geen galachtige, zoute, ofte andere scherpe vochtigheden voort en komen: maer die de ghene, dewelcke alreede ghemaeckt zijn, kan verkoelen, ende versachten. Soodanighe nu al meermaels aangewesen zijnde, is onnoodigh hier wederom op te halen.

Het XVIII. Capittel.

- 1 Kout-geswel, OIDEMA genoemd.
- 2 Beschryvinghe,
- 3 Oorsaken,
- 4 Onderscheydt,
- 5 Ken-teyckenen,
- 6 Voor-teyckenen,
- 7 Geneefinge,
- 8 Maniere van Leven.

I

Gelijck heet Bloedt, te overvloedigh zijnde, tot gheswellen uyt-puyt: soo maeckt oock het koude een geswollen vergaderinge, dewelcke by de nieuwe Genees-meesters den alghemeenen naem gegeven is van Oidema, ofte Oedema, welck eerste woordt eygentlijck in 't Griex een geswel beteykent, ende soo is 't mede, volghens de uytlegginge van Erotianus, voor alderley gheswel gebruyckt by Hippocrates, ende d'ander oude Grieken.

2 Maer nu wert bysonderlijck, volgens het gemeen gebruyck, Oedema genomen voor een kout, bleyck, ende sacht geswel, dat het drucken van den Vingher wijckt, die daer putten in-prent, sonder pijn, bestaende uyt koude slijmerigheyt, die in het Bloedt is.

3 So dat de naeste Oorsaek dient gestelt in het Phlegma, ofte de koude slijmerigheyt van 't Bloedt, dewelcke te overtollich gegroeyt zijnde, de Nature soo verveelt, dat sy door deselvighe uyt de groote Vaten in de kleyne, ende van de stercke Deelen na de swacke gestooten wert, ofte oock van selfs, door haer swaerte, neder-sackt, waer door een Oedema noyt soo veel haer in andere Leden openbaert, als in de uytterste, ghelijck de Handen, maer insonderheydt in de Voeten. Dese slijmerige vochtigheyt wert wederom veroorsaect uyt gebreck, dat in de Lever, ende 't ander Ingewant is, om goet Bloet te kunnen maken; ende dat heeft noch voor hem an-

dere oorsaken, die onnoodigh zijn hier by te brengen, als volkomentlijck verhaelt in het tweede Deel van de Genees-konste, in het derde Boeck, op het 13. Cap. van de Water-sucht, die nauwlijcks immermeer sonder dit geswel gevonden wert.

4 Om nu niet te segghen van het Onderscheydt, dat de vermenginghe van andere vochtigheden, als in 't Bloet-gheswel verhaelt is, waer door een Oedema toegenoemt wert Phlegmonodes, Erysipelatodes, ende Scirrnodes, kan mede-brengghen; soo maeckt het Phlegma selfs verscheydenheydt in dese koude geswellen, van wegen dat het eene wat dunder, en wateriger is, het ander wat dicker, en raeyer.

5 Het Kout-gheswel valt licht te kennen, ende de Ken-teyckenen zijn al meest in de beschrijvinge aangewesen. Het is kout, bleyck, ende sacht, ghelijck de vochtigheyt, haer stoffe, gedouwt zijnde, laet een put, ofte holligheyt, dewelcke war blijft staen, als de vochtigheyt dick, ende slijmerigh is; maer vergaet haest, wanneer deselve bestaet uyt dunder stoffe. Is sonder bitter, kloppinghe, ende gheen, ofte seer weynigh pijn, dewijl dese vochtigheyt het Deel alleen versacht, vervochtight, ende gheen scheidung en maeckt; ende, alsoo sy koele is, ende gheen hitte by haer en heeft, verweckt gheen Brandt, ofte Koortse.

6 De koude geswellen groeyen meerder in de Winter, als op andere tijden, om dat alsdan vele slijmerigheyt vergadert: ghelijck sy oock de oude Luyden meest aendoen, ende de ghene, die, door gulsigheyt, ende dronckenschap, haer natuurlijke warmte overstelpen. Sy komen seer selden tot Sweren, maer scheidten meest door verdwijnen, ten zy dat haer stoffe, door heel langdurighe beblorenheydt, allengskens quame te verharden. Anders en hebben sy by haer selven weynigh gevaers: maer volgende de Tering, de Water-sucht, ofte dierghe-lijcke siekten, volghen met een noodtsakeelijck de gheleghentheydt van deselvighe, ende en werden in sulcken geval niet aengesien, als eygene gebreken, maer alleen als toevallen, van foodanighe siekten, die haer op-werpen.

7 Om tot Geneefinghe te komen; By aldien het Bloedt door het gheheele lichaem veel met slijmerigheyt belast is, soo salmen het selve voor-eerst daer van suyveren, ende ontlasten, door sulcke mid-delen, als in 't eerste Boeck van de Genees-konste, op 't 11. Cap. ende het 12. n. 4. zijn aangewesen. Na de alghemeene suyveringhe is het eerst tijdt de Handt aen 't gheswel selve te slaen. Sulcks begint den Arabischen Avicenna met Wrijven, het welck gheschiedt door een grof Serret, ofte eenen anderen rouwen doeck, wel heet gemaect. Daer op dient dan terstont gestoof met het af-sietel van Huemst-wortel, Wilge-bladeren, Aissen, Salye, Rosmarijn, Lavendel, ende Camillen. Dese twee middelen dienen wel voor

voort te gaen, om dat anders de volgende weynigh kracht fouden konnen doen op een kout en slijmerigh gheswel, het welck het Deel selve al geheel met kouw door-geslagen heeft. Daer toe kan mede gebruyckt werden een Spongye, uyt-ghedronghen in heeten Azijn, en een weynigh Water, (ick soude better raden tot Wijn) want sulcks heeft de kracht, schrijft de gemelte Avicenna, als oock Galenus, om te verdroogen, ende te verdrijven. Dan dit streckt alleen tot gebruyck in't beginsel; maer als 't geswel alreede een vaste plaets genomen heeft, soo moeten stercker verdrijvende middelen gebruyckt werden, als een stovinge van Kalck-water, ofte Loogh van Wijngaert-rancken, ende daerna om-geslagen Koe-misch, Paerde-misch, of als het noch stercker moet wesen, Duyve-misch, met poeyer van Aluyn, ende Swavel ghemenght; ende die sulcks tegen is, magh na het stoven op-legghen een plaester van Diachylum, ofte Oxycroceum, hier toe seer vorderlijck bevonden by Valescus de Taranta. Dan als her geswel in een bequame plaets staet, daer sulcks kan gheschieden, en achtick niet bequamer, als datmen in een hooge pot een gloeyende Straet-steen, ofte een stuck Molen-steen leydt, daer op gietende een lepel ofte twee, Wijn, ende Azijn, ende over die stoom het geswel houdt, soo lange als men 't verdragen kan, en dan yet van de verhaelde Pappen, oft Plaesters omstaet.

Wanneer dit geswel hem mocht tot rijpen stellen, het welck selden ghebeurt, ende niet als in 't Phlegmonodes, wanneer sijn koude stoffe onder Bloedt vermenght is, en alsdan oock pijn, en kloppinge verweckt: in sulcken ghevalle moet het selve te hulpe gekomen werden; door Rijp-makende Heel-middelen, beschreven in 't eerste Boeck; ende de etter dan gerijpt (daer van de teyckenen hier voor in het 10. Capittel zijn aen-gewesen) ende wel gekoockt zijnde, so en behoefmen niet te wachten, tot dat sy van selfs door-breeckt, also sulcks langhsaem soude by-komen: maer dient ten eersten geopent, en liever met een Caustijck, als Lançet. Daer op moet het van binnen gesuyvert, en geheelt werden, gelijk nu meermalen verhaelt is. Als dit geswel schijnt in een hardigheyt te willen veranderen, dan salmen komen tot Verlichtende middelen; en voorts gebruycken 't gene in 't volgende Capittel sal aen-gewesen werden.

8 Hier dient een Maniere van Leven waergenomen, streckende om't groeyen van de slijmerachtige vochtigheyt te beletten. Daer toe dient warmte, en drooge Lucht, en sodanigen Spijse; Soberheyt, en in 't korte al 't gene, voor de koude Herffen-geckten, Sinckingen, en Water-sucht, in de Genees-konste beschreven is.

Het XIX. Capittel.

HART-GESWEL, of SCIRRHUS.

- 1 Benaminge, ende Beschrijvinge.
- 2 Oorsaken,
- 3 Onderscheys,
- 4 Ken-teyckenen,
- 5 Voor-teyckenen,
- 6 Geneesinge,
- 7 Maniere van Leven.

I

V An de gheswellen, die door de vier vochtigheden, waer uyt het Bloet ontstaet, veroorsaect werden, de drie verhandelt zijnde, is nu overigh her vierde, 't welck sijnen oorspronck heeft van 't grofste, swartste, en swaerste, datmen in Bloet, 't welck als een Ader geopent is, onder in het becken op de gront siet leggen. Dit heeft by de Griekische Genees-meesters den naem van *Σκίρρῶς*, ende *Σκίρρῶμα*, welke benamingen by de Latijnsche oock zijn behouden, te weten, Scirrhoma, en by andere uyt-heemsche ghebleven. Wy hebben het evenwel Hart-gheswel geheeten; als zijnde de Scirrhoma niet anders, dan een geswel, dat gantsch hart is, en sonder pijn, bestaende, gelijk nu geseydt is; uyt het grofste, aerdtachtighe, ende slijmerighe Bloet.

2 Om de Oorsaeck, ofte de stoffe van de harde gheswellen wel te verstaen, so staet voor-eerst te weten, dat een van de vier Deelen, die het Bloet maken, is de Melancholy, ofte het swart Bloet, zijnde het grofste ende aerdtachtighe Deel, en als de gift van 't Bloet, het welck uyt den Gijl, beneffens de ander drie vochrigheden, in de Lever, ende 't ander Ingewant, gemaect werdt, ende onder deselve vermenght zijnde, voornamelijck streckt tot voedsel van de vaste Deelen, ghelijck tot de Beenderen; als mede, om door sijn grovigheyt, het ander Bloet te verdicken, ende als te binden, ende lijviger te maken. Het overschor van het selve, als te grof zijnde, wert in de kleyne, ende vele Slagh-aderkens, ende Aderkens van de Milt tot sijnder stoffe ghebracht; doch als het selfde, door eenigh belet verhindert werdt, ende in onsteking vervalt, dan krijght het met eenen een quade hoedanigheyt, en scherp-bijtende aert, en den naem van swarte Gal, die de Kancker veroorsaect, waer van in 't volgende Capittel sal gehandelt werden.

3 Het Onderscheyt van de harde gheswellen werdt mede genomen, gelijk van de andere, uyt de oorsaeck. De ghene, die voort-komen uyt enckel swart Bloet, zijn de rechte harde gheswellen: maer onrechte, ofte bastaert harde gheswellen, wanneer by deselve komt, ende daer by vermenght werdt Bloet, Gal, ofte slijmerige Vochtigheyt: ende dan krijgen sy den naem na haer vermenginge, te weten, Scirrhus

Scirrhus Phlegmonodes, Eryipelatodes, ofte Oedematodes. De rechte Scirrhus is hart, als steen, gantsch ongevoeligh, ende sonder eenige pijn: de andere gedrukt zijnde, wijcken den vinger wat, ende verwecken een weynigh pijn.

4 Soo dat de voornaemste Ken-teyckenen van den rechten Scirrhus, zijn hardigheyt, en ongevoeligheyt; die gedrukt, noch verwijckt, noch seer doet. De hardigheyt komt door de grove, en verharde stoffe, dewelke oock de Deelen, daer sy rontsom in besloten is, allencxkens verdrooght, en verhart. Daerbeneffens door haer grovigheyt, ende swaerte de Zenuwen druckende, en door haer taeye slijmerigheyt, alle de toe-gangen, als een Lijm, verstoppende, belet den zielijken Geest (die de gevoelende kracht by-brenghet) tot in 't Deel te kunnen schieten. Gelijk geschiet, als die harde stoffe vermenght, en gematight is, met dunder vochtigheyt; waerom dan oock de hardigheyt soo groot niet en valt, en het gevoelen niet verdooft en is.

5 Aen den rechten Scirrhus, die ongevoeligh is, en valt geen Salf te strijcken: den anderen is mede seer swaerlijck te ghenesen, ende vereyfcht gheheel langen tijdt.

6 Evenwel om wat verlichtighe by te brengen, ende de groey, soo veel moghelijck is, te verhin- den, soo dient het geswel gehouden over den damp van Azijn, op een gloeyende Straet-steen gegoten, dan gestooft, ende ghestreken met de verlichtende middelen, die op 't 6. Capittel van 't 1. Boeck zijn aangewesen.

7 De Maniere van Leven, die hier te houden staet, siet op het beletten, dat de grove vochtigheyt niet meerder toe en neemt. Waer van in de Siekten van de Milt, en elders gehandelt is.

Het XX. Capittel.

KANCKER.

- 1 Benaminge, ende Beschrijvinge,
- 2 Oorsaken, ende Onderscheyt,
- 3 Ken-teyckenen,
- 4 Voor-teyckenen,
- 5 Geneesinge,
- 6 Maniere van Leven.

I

WY komen tot het geswel, dat de Scirrhus naest, ende onder alle de geswellen het arghste is, te weten, Kancker, in 't Latijn ghenoeemt Cancer, in 't Grieks *Karkinos*, en *Karkinooma*, welck woordt de Keyser Augustus, de grootste Prins van de wereldt zijnde, als hy van sijn drie Na-saten geplaecht werde, te weren, sijn onkuyfche Dochter en Nichte Julia, en den dommen Agrippa plagh te gebruycken, deselfde niet anders noemende, als sijne drie *Carcinoma*, ofte Kanckers; gelijk Suetonius schrijft. De

Spaenjaerts heeten dit gheswel *Caratan*, de Françoyschen *Chancre*, en de Italianen *Cancro*, of *Cancro*; in welck woordt ick haer dickwils heb hooren uyt-berften, als sy met hevigen toorn ontfeken waren. Dese benaminge wert getrocken, uyt de gelijckenisse, die dit gheswel heeft, met de Krabbe. Want ghelijck deselve een ront lichaem heeft, en de pooten hier en daer verspreyt, vael van verwe, en die, 't gene sy met haer angels aengrijpt, vast hout: soo is oock de Kancker een hart, ongelijck geswel, ront van ghedaente, vael van verwe, venijnigh van aert, soo vast gehecht in het Deel, die het besit, als of het daer met hamers was in-geklopt, rontsom in gheswollen Aderen, als tacken, hier en daer uyt-ghespreyt, de Krabbe-pooten niet qualijck gelijkende, sijnen oorspronck nemende uyt swarte verbrande Gal.

2 De naeste Oorsaek van de Kancker is swarte Gal, komende van swart Bloet, het welck wy geseeydt hebben den Scirrhus te maken, die tot een zultighe, in-etende, ende venijnighe scherpigheyt verbrandt is. En also deselve niet altijdt even heet, ende scherp en valt, soo steltse oock tweederhande soorte van Kancker. Want de sachtste maect een sachter Kancker, ende die besloten blijft: maer die heeter ende scherper is, berft open, ende verweckt een versworen Kancker. Siet breeder Dr. Ranchin, eertijds mijn Meester te Mompellier, 2. *Quaest.* en *Chirurg.* 19.

De swarte Gal, naeste oorsaek van de Kancker, groeyt, ghelijck verhaelt is, meest uyt swart Bloet, ofte alleen, ofte met Gal, en heet Bloet vermenght; doch na dat haer branden wat gaet leggen, ofte ten minsten soo seer niet en smoockt; het welck de reden is, dat hier geen Koortse toe en laet, gelijk geschiet by een Bloet-geswel, ende de Rose.

De voorgaende, ende uyerlijcke oorsaken, zijn al 't gene, het swart Bloet te overtollich doet toenemen (elders breeder aangewesen) ende het selve daarna laet bederven, waer op dat de quaetaerdigheyt volghet.

De Kancker komt soo van binnen, als van buyten het lichaem, maer insonderheyt in de bovente Deelen, ontrent het aengheficht, als aen den Neus, Wijn-brauwen, Ooren, Lippen, Ghehemelt, ende Borsten van de Vrouwen, dewelcke den selven aldermeest onderhavigh zijn, om dat sy, van wegghen haer sacht, losch, ende spongyachtigh wesen, de quade vochtigheyt lichtelijck ontfanghen, voornamelijck door de gemeenschap, die sy hebben met de Lijf-moeder, dewelcke gestopt zijnde, haer opgehoude, ende vervuylde vochtigheyt daer na toefendt.

3 Wat de Ken-teyckenen belanght; deselvighe zijn in de beschrijvinghe nu meest aangewesen, die evenwel haer so niet op en doen in 't beginsel, wanneer

neer de Kancker soo kleyn is, als een erwete, maer groot werdende, verroont alle de teyckenen, die verhaelt zijn. Ende al is sulcks, dat de Kancker, van weggen sijn stoffe, eenighe gemeenschap heeft met den Scirrhus, soo zijns niettemin van malkanderen wel te onderscheyden. Want de Kancker is gemeenlijk rondtachtigh, met tacken, als Krabbe-pooten, uyt-ghespreyt, in dewelcke pijn, hitte, ende kloppinge vernomen werdt; het welck de Scirrhus niet en heeft. Daer-en-boven groeyt de Kancker van sijn selven, neemt haestelijck roe, ende komt ghemeenlijck maer in sachte Deelen, ghelijck de Borsten, en diergelijcke: in tegendeel spruyt de Scirrhus meest uyt andere geswellen, die allengskens komen te verharden, ende stelt hem in alderhande plaetsen.

Den openen, of door-gesworen Kancker, is een vuyle en stinckende Sweringe, met geswolle, bruyne, ende om-gewelsde kanten. Geeft oock uyt een vuyle, en stinckende Sanies, ofte waterige Etter, als den ouden Cato mede schrijft in't 137 Cap. van sijn Landt-bouwinge.

4 De Voor-teyckenen en brengen hier niet veel goets mede. Want de Kancker sijn Venijn gestadigh voort-schietende, en also van quaet arger werdende, valt gemeenlijck ongeneeslijck. Sulcks heeft de Poëet Ovidius oock aengewesen 2. Metamorph.

*Utque malum latè solet immedicabile Cancer
Serpere, & illasas vitium addere partes.*

De reden is, om dat sijn quaetaerdighe stoffe dick ende grof is, ende gemeenlijck soo diep in de Aderen schiet, dat deselve noch door Laten, noch Afschieten, noch te Rugh-drijven, noch Verdwijnen, noch Snijden, noch Branden en kan wech-ghenomen werden. Behalven dat hy oock sachte middelen veracht, ende van stercke hem laet tergen. Soo dat mede noch de meeste swaerigheyt ontstaet in tweederley, ende teghen-strijdende Venijn, daer de Kancker van besmet is; te weten, een, dat doet bederven, ofte verrotten, een ander, dat scherp is bittende, ende, als Corrosijf, ofte het gene den Wolf genoemt werdt, in-etende. Derhalven hoe hier de genesinge werdt aen-gefelt, men houdt altijd den Wolf (gelijck het spreek-woord seyt) by de Ooren. Want indien daer tot versachtinge op-geleydt werden werme, ende vochtige middelen, die in andere gheswellen ghewoon zijn etter te maken, dan komt soodanighen Deel gantsch te verrotten, ende de naest-gheliegene met eenen te bederven. In tegendeel wil men die vuyle, en quaetaerdighe vochtigheyt mer Cautijcken, ofte Brandt-middelen te hulpe komen, soo salmen het ander vergif, dat in de Kancker is, te weten, het in-etende, terghen ende vloeyender maken.

Des niet teghenstaende, en vallen alle Kanckers niet van gelijck gevaer; soo van wegen de stoffe, die by alle niet even scherp, en vergiftigh en is; als van weggen de plaets, die van deselvighe besmet werdt. Soo schrijft Hippocrates in de 38. Kort-bondighe Spreucke van sijn 2. Boeck, beter te zijn, datmen de gene, die verborgen Kancker hebben, niet en soeckte te genesen. Want soeckende te genesen, ssterven sy rasser; maer niet poogende te genesen, blijven langer in 't leven. Verborgen Kancker noemt hy, die noch besloten is, ofte sijn tacken alreede soo diep geschoten heeft, datmen daer niet by en kan. Sulcke Kancker komt, door het op-legghen van Heelmiddelen, lichtelijck door te Sweren; het welck het beginsel van meerder ellende is, ende den sekeren wegh na de Doot. De Kanckers, dewelcke in eenige holligheyt van 't lichaem gegroeyt zijn, in 't Geheimt, Eyndel-darm, Lijf-moeder, indien sy gesneden ofte ghebrandt werden, soodanighen Sweringe en is tot geen sluytinge met lidt-teecken, te brengen, soo dat de ghene, diemen soo aentast, seer pijnlijck tot haer eynde gheraken, dewelcke anders stil ghelaten zijnde, langer, en met veel minder moeyelijckheyt souden geleeft hebben, gelijck Galenus schrijft in de uytlegginghe van de gedachte Spreucke. Waer op oock wel staet aen te mercken, dat Galenus niet en seyt in den Mont, maer alleen in 't Geheimt. Want die in 't Ghehemelt op-slaen, komen ghemeenlijck ontrent het Lelleken, alwaer het sacht, voos, ende alder-bequaemst is, om de vochtigheyt, die uyt het hooft vloeyt, te ontfangen, ende derhalven onbequaemst, om aldaer te snijden, ofte te branden. So dat Galenus daerom wel oordeelt, dat de Kanckers aldaer ongeneeslijck zijn. Maer dat op andere plaetsen van den mont, deselvighe konnen genesen, sal blijcken, uyt het voor-beeldt, terstont by te brengen. De gene, die eerst beginnen, ende losch buyten op staen, konnen noch gheholpen werden, maer als sy veroudert, ofte diep ghewortelt zijn, insonderheyt op Zenuwen, ofte in Aderen, die haer na eenigh voornaem Deel strecken, dan is 't onmogelijck deselvighe door eenigh middel, als met het leven, wech te nemen; maer moeten alleen met sachtigheyt onderhouden werden.

5 Uyt het ghene nu verhaelt is, kan lichtelijck afgenomen werden, hoe weynigh datter van de Genesinge te verwachten staet. Evenwel en dient dit gebreck niet van verlichinge, ende hulpe verstecken. In alle Kancker is goet, datmen den groey van de oorfaeck, te weten de swarte Gal, soeckt te beletten. De middelen daer toe streckende, zijn in de Genees-konste aenghewesen. Op de plaetsen selve salmen legghen, het ghene verstercken, matelijck verdrijven, ende de scherpigheyt van de vochtigheyt versachten kan. Tot welken eynde strecken, het afschietel van Kliffen-bladeren, of kleyn Speen-

Speen-kruyt; het sap van Nacht-schade, van Cichorey, infonderheyt Paerde-bloemen, daerom Kancker-bloemen genoemt, van Robrechts-kruyt, met Water van Kinck-vorschen gemenght; en daer mede het Kanckreufe deel ghestoofst zijnde, dan een Plaester van Diapompholygos om-geslagen. Ende dit zijn wel de sekerste middelen, dewelcke, indiens het quaet niet volkomentlijk en verdrijven, altijd sijnen voortganck steuten. Ick sal evenwel noch een voor-beeldt (hier voor beloofft) van volkomen geneefinghen verhalen, ende dat noch in een Deel, het welck sels, door sijn vochtigheyt, het gevaer schijnt te vermeerderen. Seker Man hadde uyt Sinkingen, veel jaren een geswel aen de wortel van den slincker Oogh-tant, de groote van een Hasel-noot, hart, blauw, ende onghelick, het welck half aen de Lip, half aen het Tant-vleysch vast was, soo datmen van buyten eenige swellinge gewaer wierde. Hier quam by stekende Pijn, ende andere Ken-teyckenen van de Kancker. Na dat voor-eerst door bequame middelen, beschreven in de Genees-konste, de Sinckingen op-gehouden, ende het lichaem door af-drijvende, ende Sweet-drancken wel gesuyvert was, so is men, volghens de rechte orde, na het alghemeen tot het bysonder ghekomen, te wten, tot het besmette Deel, ende men heeft den mont dickwils gespoelt, tot versterkinghe van alle sijn Deelen, die door het gestadigh sincken, verswackt waren, met een Spoel ofte Gorghel-water, bestaende uyt Gra-naet-schellen, Gal-noten, van elcks een vierendeel-loot, Wortel van groot Speen-kruyt, een half loot roode Rosen, Stock-rosen, van elcks een handt vol, Bloemen van Betonye, Scabieuse, van elcks so veel, als men tusschen de vingers kan vatten; te samen gekooct in een Kan Roode-wijn, tot dat het derde-deel versoden is; dan onder het door-ghekleynste gemenght, Honigh van Rosen, ende Moer-besyen, van elcks twee oncen. Met het over-gheblevene, eerst wel ghestampt, zijn gemaeckt twee Sacxkens, die in Roode-wijn ghekooct, gestadigh lau van buyten op-geleydt wierden; het eene tegen de onderste, het ander tegen de bovenste Lip, Kaeck, en Neus. Het lichaem aldus, door bequame middelen, benessens een goede maniere van leven, wel bereyt zijnde, soo is de Siecke op een stoel gheset, met het hoofd wat achter over, daer een knecht achter stont, die niet alleen met beyde sijn handen, het hoofd vast hiel, maer oock, met sijn voorste vingheren, de bovenste Lip op-lichte. Daerna is, van den Meefer, met een krommen Naelt, en dubbelden Draet, het gheswel beslagen, ende 't selve alsoo een weynigh na hem treckende; tot op de Kaeck, met een Scheermes af-gesneden. Terstont is, om het Bloet te stelpen, daer op ghebonden (het welck altijd te voren ghereet moet staen) Werck, met wit van Ey nat gemaeckt, daer dick op-gestroyt was een sijn Poeyer,

bestaende uyt Stof-meel een loot, sijnen Bolus, gemzegelde Aerde, wit van Ey, in de Son gedrooght, van elcks een vierendeel-loot, Hasen-hayr kleyn gesneden, een scrupel, bereyt Corael 2 scrupels. De volgende dagen is Olye van Eyeren, met een weynigh Saffraen in Plocksel, op de Wonden geleydt. Ende na het komen van etter, werde de Mont dickwils gespoelt met het Af-sietfel van Sanikel, Aichymilla, Bergh-groen, Betony-bloemen, ende Rosen, van elcks een handt vol, in Water, tot op anderhalf pint, gekooct, ende dan daer by gedaen vier oncen Honigh van Rosen. Ten lasten is nut een Poerken, gemaeckt van twee deelen Tutia, ende een deel gembrande Aluyn, op de Wonden gestroyt, en een dun geslagen Looede plaetjen daer over geleydt. Door welcke middelen dit gebreck volkomentlijk geneesen is: gelijk oock verscheide andere, die op andere Deelen haer plaets genomen hadden, niet diep en gingen, ende ront-om losch waren, als ick dickwils gesien hebbe aen den Hals, boven, ende in de Wijnbrauwen, maer voornamentlijk in de Borsten.

De Kancker, die door-ghefwoeren is, en behoest niemandt te bestaen, om tot heelen te brengen; maer alleen te onderhouden met sacht-suyverende, ende versachtende middelen, gelijk nu beschreven zijn; als met verhaelde Sappen onder Honigh van Rosen vermenght, ende wanneer de vochtigheyt wat te veel is, dun in de openheyt gestroyt het Poeyer van rauw Loor, elders van ons beschreven. In dese gelegentheyt te willen snijden, ofte branden, gelijk sommige raden, is niet anders, als de luyden om hals brengen.

6 Hier dient sodanigen Maniere van Leven gehouden, dewelcke niet alleen geen swarre, noch heete Gal en doet groeyn; maer oock die alreede ghegroeyt is, kan verkoelen, en versachten; sodanige nu meer-malen is aangewesen.

Het XXI. Capittel.

- 1 Aenmerckinge op de oude Benaminge der Siecken,
- 2 Blyckende oock in Reduvia, ofte Vyt.
- 3 Namen, ende Naem-reden,
- 4 Beschrijvinge,
- 5 Plaetse,
- 6 Oorsake,
- 7 Ken-teyckenen.
- 8 Voor-teyckenen,
- 9 Geneefinge,
- 10 Maniere van Leven.

I

Die de Boecken van de oude Schrijvers der Genees en Heel-konste wel wil begripen, moet infonderheyt letten, op de Namen, die sy de Siecken, ende Gebreken geven, ende wat sy met deselvighe verstaen, ende uyt-beelden. Want men beuot dickwils,

dickwils, hoe by verscheide wel eenen Naem ghebruyckt, ende evenwel daer mede gheen eene, ende deselfde Sieckte, maer een gheheel verscheide verstaen wert. Sulcks en kan niet anders, als een grooten twijfelinghe, ende daer uyt een grof misverstante baren, in de ghene, die uyt onervarentheydt van de Talen, ende onachtsaemheydt, om alles neerflichte onderfoecken, niet verder en sien, als (ghelijcken men seydt) haren Neus langh en is. Het gene wy van de verscheidenheydt gheseydt hebben, sullen wy alleen met een voor-beelt verstercken. Mola werdt nu by alle de Genees-heeren, Heel-meesters, ende Vroe-vrouwen, ghenomen voor een lompigh stuck Vleysch; het welck in de Lijf-moeder groeyt, hebbende soo veel beweginghe, dat de Vrouwen, die dat geladen hebben, niet beter en weten, ofte sy gaen swanger. Maer by vele, onder de Oude, wert Mola beschreven, te zijn een gheswel, ofte vleysich aenwas van de Lijf-moeder.

2 Soo gaet het oock met den Vijt, in 't Griecx *Paronychia* genoemt, ende in 't Latijn *Reduvia*; waer van beyde, de Griecten, ende Romeynen, een Spreek-woort hebben, *Hyklaeght van de Paronychia*, ofte *Reduvia*, van de ghene, die, ghelijck Erasmus schrijft, door een quade beschaemtheyt, raet soeckt voor een kleyn gebreck, ende laet het groote loopen. Soo schrijft Plutarchus van yemant, die raedt vraegde voor een ghebreck van de Nagelen, daer sijn verwe, ende wesen wel uytwees, dat sijn ghebreck in de Lever lagh, van den Genees-meester voor antwoordt kreegh, Man, het en schort u aen de Nagelen niet, maer ghy hebt eenen anderen pot te vyer. Daer is noch een Spreek-woort, *Reduiviam curare*, dat is, *Vijt genesen*, ende wert gheseydt van de gene, die op het voornaemste niet siende, in beuselingen, ende nietige saken veel bekommernisse stellen. Waer op slaet, het gene Cicero schrijft in sijn Verantwoordinghe van Roscius Amerinus, die het leven ge-eycht werde: *Ich verstaet*, seydt hy, *dat ick voor de tijdt, dit ondersoeck, ende my by-na misgrijpe, die als ick Genees-middel voor het hoof van Roscius moet bybrengen, de Vijt gaet beelen*. Dan dese Spreek-woorden en passen geenfins op den rechten Vijt, dat geen slechte dingen en is: maer een seer quaet, pijnlijck, ende ghevaerlijck ghebreck. Dernalven dient verstaen, dat het Griecksche woort *Paronychia*, ende Latijnsche *Reduvia* niet alleen en beteycken de Vijt: maer oock een slecht ghebreck, wanneer de Huyt, die aen de wortel van de Nagelen staet, uytsteekt, ende van een rijt. Want *Reduivie* (daer van oock *Reduvia* geseydt) is, (ghelijck *Festus* schrijft) *solvere*. Dit wert by ons Nijd-vel, Nijd-vleysch, doch gemeenlijck Nijd-nagel ghenoomt, ende in Wals-Vlaenderen *Envies*, om dat sommige meenen, dat de ghene, die hier mede gequelt zijn, van yemant benijt werden. Gelijkmen in Vranckrijk seydt,

dat, die een Swanghere Vrouw yet weyghert, een Gerst-puysjen op sijn Oogh-scheel krijght. Het welck wel te recht voor een praectjen, gelijk ick het eerste oock houde, gherckent wert van *Loubert. 3. des Erreurs populaires. 6.* eveneens als men teghen de kinderen seydt, datse in 't Bedt sullen pissen, wanneer sy met vyer spelen.

3 De rechte *Reduvia*, werdt na het Griecksche woort *Paronychia* (twelck Plinius oock in 't Latijn ghebruyckt) van de Barbarische Genees-meesters *Panarivium* ghenoomt; welcken Naem, (dewijl sy, als de beste, ende ervarenste in de konste, van de nakomelingen meest gevolght zijn) in 't gebruyck ghebleven is, ende best by onse Heel-meesters dit gebreck te kennen geeft; gelijk oock by de Italianen *Panarice*: soo hebben deselve Barbaren den Grieckschen naem, *Synanche*, verdraeyt in *Squynancy*, die mede tot op heden in 't gebruyck ghebleven is. Wy noemen anders in onse eygen Tale, dit gebreck *Vijt, Fijt, ofte Fijck*.

4 Komende tot de Beschrijvinge; so stellen wy de Vijt te wesen, een heet geswel, komende op het eynde van den Vinger, uyt een galachtige, ende seer scherpe vochtigheydt, met over-groote pijn, niet alleen in den Vingher, maer oock door de gheheele Handt, ja dickwils door den Arm, tot de Oxelen toe.

5 De Plaets, daer dit ghebreck in valt, zijn de eynden van de Zenuwen der Vingeren, ende van de Banden der Nagels, oock meest altijd, tusschen het Been-vliesch, ende het Been selve. Het welck alle Deelen zijn van scherp gevoelen, ende daerom oock scherpe pijn lijden.

6 De naeste Oorsaek, is een heete, scherpe, ende galachtige vochtigheydt, daer een quaden aert onder speelt, ende soo in-etende, dat sy de Banden, die de Beenderen van de Vinger, aen malkander hechten, ende houden, in den gront op-cet, ende also een lidt verloren werdt. De voorgaende oorsaken, zijn, al dat foodanigen quade Gal doet groeyen, ende bewegen, nu meermaels verhaelt. Waer by komt een sterke nature, dewelcke foodanighe vochtigheydt tot de uytterste Deelen kan stooten.

7 De Ken-teycken van den Vijt, zijn groote hirt, steecte, ende kloppinge in den Vinger; mer ghestadige, ende geweldige pijn, den geheelen Arm door-treckende, dewelcke maect, datter geen geweldt in en is, ende soo swaer hanght, als of hy vol Loot was. Die selve pijn treckt na 't Herte, ende verweckt aldaer flauwte; als oock na de Hersenen, ende beneemt dan alle ruste.

8 Wat de Voor-teycken belanght: Hier is meerder ghevaer, als het hem wel ten eersten laet aensien, soo om de groote ghevoeligheydt van het Deel, als om de quaetaerdighe scherpigheydt van

de oorlaeck. Daer gemeenlijk het verſuym noch by komt. Want de Luyden het quaet niet kennende, ende haer latende voor-ſtaen, dat het maer een ſwerende Vinger en is, en doen niet by tijds raedt: dan veruoeven door de banck ſoo langhe, om een Heel-meeſter te ontbieden, tot dat het al te diep in-ghegeten is, ende dan en kan het uyt-vallen van een beenken niet gheſteur, noch beler werden.

9 Wy komen tot de *Geneſinge*. Dewijl de Vijf, een gheſwel is, voort-komende uyt toevloeyingh van vochtigheydt: ſoo moet voor-eerſt geler werden, datter niet meerder toe en vloeyt, ende dan 't ghene, datter in-gevloeyt is, uyt-ghehoghen wert.

Dient derhalven van 't algemeene begonnen, ende eerſt een dranccken in-ghegheven, om de ſcherpe vochtigheydt af te ſetten, beſtaende uyt Rhabarber, 3 vierendeel-loot, Santal. Citr. 1 ſcrupel, 's nachts gweeckt in 2 oncen Water van Cardo-benedictus; 's anderen-daeghs onder het door-ghekleynſde ge-toert, gemengt Pruym-kruyt een half loot, Syroop van Provency-roſen een half once, Olye van Swavel 5 druppen. Dit des morgens ingenomen; ende, na dat het wel ghewerckt heeft, 's avonts laet ghebruyckt dit dranccken, om de quaetaerdigheydt door een weynigh ſweeten uyt te doen dampen. N. Diaſcordium een vierendeel-loot, Zout van Cardo-benedictus, 2 half vierendeel-loot, Syroop van Citroenen een half once, Olye van Swavel drie druppels, Water van Cardo-benedictus 1 once. 's Anderen-daeghs, om het Bloet, van de ſcherpe vochtigheydt ten deele te ontlaſten, ende het overighe te verluchten, is oorbaer 9 oncen uyt de Ader af te trecken, oock meerder, ofte minder, na dat het lichaembloed-rijck, ende ſterck is.

Ondertuffchen is ſeer goet, ende dienſtig, den Vingher, van begin aen, te houden in heeten Azijn, daer Theriakel, Mithridaet, ofte Diaſcordium in gemolten is. Want den Azijn, verkoelt, ende drijft te rugghen, van wegen ſijn koude kracht; gaet diep in, door ſijn ſijnigheydt, ende treckt alſoo, warm ghemaeckt zijnde, den brant uyt, de Theriakel, ende de andere twee, verbeteren, ende verdrijven de quaetaerdigheydt.

Men mach oock een Papjen warm, op een doeck, om den Vingher ſlaen, van Semelen, Gerſte-meel, met een weynigh Canſer, onder Slijm van Vloey-kruytzaet, ende Azijn gemenght.

Maer alſmen vernemat, dat het hem tot ſwellen, ende ſweren ſtel, dan en iſſer niet beter, als die plaets, tot het Been toe, open te ſnijden, om lucht te gheven aen de quaetaerdighe vochtigheydt, ende het diep in-eten, ende los maken van het Been, terſtont te beletten: dan op de openingen een Digeſtijf legghende, ende een verſachtende Pap, op den Vingher, ende de Handt, Den Arm, waaneer voor-

treckinghe van Zenuwen ghevreeft wert, dient geſtreken met Olye van witte Lelyen, ende Pier-wormen.

Onder de gedachte Barbariſche (ſo genoemt om haren onduytfchen ſtijl, met den welcken ſy evenwel niet en laten, haer treffelijcke ondervindinghen ſeer wel uyt te drucken) Genees-meeſters, een van de voornaemſte, Valeſcus, verhaelt een goede ghe-neſinghe, die hy in deſe gelegentheydt aen ſijn ſelven ghedaen heeft. Als hy ſeer groote pijn aen den Vinger hadde, ſo leyde hy daer op nat Ende-kroos gheſtooten, ende met Azijn, ende wit van Ey vermenght; waer door hy terſtont van de pijn verloſt werde. Ende, als hy wat roode vochtigheydt ſagh onder de Huyt, ter zyden aen den Naghel, dan openden hy die plaets met een Naelt, ende daer quamen drie vier droppels bloedt uyt: waer mede hy ſchrijft ghenefen te zijn.

Sommighe maken een Vingher-hoer van nieuw Was. Want dat kan, door ſijn verwarmen, ende verſachten, de pijn ten deele ſtillen; ende wert dienſtelijck voor, ende na de openingh ghebruyckt. Maer als na de openingh, gebeficht wert een Vingher-hoer van Was, ende *Ung. Apoſtolinum*, ſulcks helpt, gelyck oock noodigh is, de openingh open houden. Doch als het ſelve niet genoegh en doet, ſo machmen daer een rijp-makende Pap omſlaen, uyt ſoodanige mid-delen, als in 't 1. Boeck, op het 11. capitel beſchreven zijn. Ende in plaets van een gewoonlijck Digeſtijf, is by my ende andere voor, ende nevens my, met uyttermaten groot voordeel gebruyckt de volgende Salve: N. Sap van Hypencon, ofte S. Jans-kruyt, van Koffrouw-merck, van elcks 6 oncen, Sap van Kruys-wortel, Geruwe, Alſen, van elcks drie oncen, van ſtinckende Gouwe, ende Perſicaria, van elcks anderhalf once, geſchuymden Honich, 1 pont, Olye van S. Jans-kruyt, 6 oncen, Termenthijn drie oncen, gebrande Aluyn, 3 vierendeel-loot, Terwen-meel, ſoo veel als noodigh is; Dit te ſamen, na de konſte tot een Salve gekoockt. Met deſelve hebbe ick noch onlanghs, verſocht zijnde met Meeſter Nicolaes Scavart, noyt ghenoegh ghepreſen Heel-meeſter, twee Duymen (in dewelcke dit ghebreck ghemeenlijck valt) na dat ſy te voren tot het Been op-gheſneden waren, ſonder eenigen roeval, van de Vijf ghenefen.

Onder de Heel-meeſters van onſen tijdt, en iſſer geen neerſtiger, noch verſochter, als in Switſerlandt, Fabritius Hildanus, waerom wy oock ſijn maniere van dit ghebreck te heelen, ſullen by-brenggen uyt de aenmerckinghen, 1. Cent. 97. alwaer hy ſchrijft, niet te wachten, na onſtekinghe, merckelijcke ſwel-linghe, ende ſweringhe: maer in ſekere Vrouw, dewelcke over-groote pijn hadde, in het uytterſte van den Vingher, met Koortſe, flauwte, walginge, ende andere toevallen, ſijn ghenefinghe aldus te hebben aenge-

aengefelt. Voor-eerst stoffden hy den Vinger met Koeye-melck, daer Camillen, Meliloten, Fenigriek-zaer, ende Quee-karlen in gefoden waren. Daerna heeft hy 't opperfte van de Huyt, allengskens doorghesneden. De Huyt gefcheyden zijnde, vertoonden haer eenighe roode vlakckens: dewelcke met den punt van 't Mes, doorghesneden zijnde, so vonde hy onder de Huyt een droppel, ofte twee, root Water. Het welck gheloofst zijnde, leyde daer op een doeccken, nat gemaectt in heete Brandewijn, daer wat Theriakel in ghesmolten was. Hier door is de pijn terftont ghestilt; ende met dit eenigh middel, schrijft hy, is den Vingher 's anderendaeghs genesen.

Hy verhaelt noch van een Joffrouw, die in drie daghen, door de pijn van den Vijt, niet en hadde konnen slapen, in dewelcke hy de Huyt mede los maecte, vindende in 't rijpen van den Vinger onder de Huyt een vlack van dese groote O, in dewelcke naawlijcks een droppel waterigh Bloet en was. De vlack doorghesneden zijnde, ende op den Vinger geleydt Plockfel, nat ghemaeckt in Brandewijn, daer Theriakel in ghesmolten was; ende op de Handt, ende Pols, een dubbelden doeck, in Azijn, ende Water, ghedoopt, ende uytgedrukt, is de pijn terftont opgehouden, so dat de Vinger des anderen-daeghs volkomen genesen was.

Maer Hildanus heeft seer wel aenghemerckt, dat dit snijden met den alder-eersten dient in 't werck gestelt. Want anders wert, door het toevloeyen van de heete, ende scherpe vochtigheydt, tusschen beyden een ontfekinghe, ende gheswel verweckt, ende met eenen het onderlegghende Vleysch, ende Been in-gegeten. Want de Huyt is aldaer seer vast, soo dat de quaeterdighe vochtigheydt van den Vijt, gantsch niet konnende uytwaessenen, terftont meerder scherpigheydt, ende venijnigheydt krijght; waer door oock de Vinger, ende de geheele Handt, van groote pijn, komt dapper te ontfeken, ende te swellen.

10 Hier dient een *Maniere van Leven* gehouden, dewelcke het groeyen van galachtighe, ende scherpe vochtigheydt wederstaet; soodanige nu meermael is beschreven.

Her XXII. Capittel.

W A T E R - H O O F T .

- 1 Benaminghe, ende Beschrijvinghe,
- 2 Oorsaken, ende Onderfchejdt,
- 3 Ken-teyckenens,
- 4 Voor-teyckenens,
- 5 Geneefinge,
- 6 Maniere van Leven.

I

H Oe dat de Water-gheswellen in 't ghemeen te helpen zijn, is verhaelt in de Genees-konste,

daer wy handelen van de Water-sucht. Derhalven sullen wy hier beschrijven een bysonder Water-gebreck, dat hem in 't Hooft vast stelt, ende daerom in 't Griekcs gheuoemt *Ydrocephalon*, dat is, Water-hoofst; de Arabische Avicenna noemt het Water buyten de Pan, ende Haly-Abbas, een ander Arabier, Apofteuny tusschen het Vel. Het is een schrickelijck gheswel, 't welck het Hooft soo groot maectt, als twee andere, meestendeel de eerstgheborene, ende jonghe Kinderen over-komende. De treffelijcke Ontleder, Dr. Andries van Wesel, schrijft, gesien te hebben, een Kint van twee jaer, dat dicker Hooft hadde, als eenigh Man, ende de Pan niet beenigh, maer vleysigh (ghelijck een ongeboren schepsel) daer neghen pont Water uytvloeyde. De Arabische Albucasis verhaelt oock, van een Kint by hem ghesien, het Hooft, door overvloed van Water, soo toe-nemen, dat het ten laetsten noch staende, noch sittende, 't selfde met den Hals konde onderstutten; waer van het oock quam te overliden. Gul. Placentinus, meent, dat dit ghebreck alleen in jongh-gebornen Kinderen voort-komt: dan wy hebben 't ghesien in de gene, die drie, vier, vijf, ses jaer, ende noch ouder waren.

2 De Oorsaken van het Water-hoofst zijn uytwendigh, ende inwendigh. De naeste is een taeye, slijmerige, ende somtijds een bloedige ende scherpe waterigheydt, dewelcke van wegen harcn overvloed, dunnigheydt, en hitte, somtijts schiet tusschen de Huyt, ende het Panne-vliesch, somtijds tusschen het Panne-vliesch, ende de Pan, somtijds tusschen de Pan, ende het dicke Herffen-vliesch, somtijds in de groeven van de Herffenen. De voorgaende oorsaeck, is inwendigh, overvloed van waterigh ende scherp Bloedt, dat uyt sijn Vaten berstende, het Hooft doet op-swellen. Maer het komt meest van uyterlijke oorsaken, te weten, van slaghe, ofte stoot, insonderheydt, dat de Vroe-vrouw, in den arbeydt, ende het ontfangen van 't Kint, het Hooft seer nijpt, druckt, treckt, ofte anders mishandelt, waer door de naden der Panne van een wijcken, de mondekens van de Aderen ontsluypen, ende daer op de waterigheydt uyt-loopt, ende Swellinghe veroorsaect.

3 Het Water-hoofst is lichtelijck uyt sijn groote te kennen, zijnde een seer verheven geswel, sonder pijn, sacht, ende het drucken van den Vingher wijckende; insonderheydt, wanneer het Water tusschen de Huyt, ende het Panne-vliesch ghestort is. Maer als het hem tusschen het Panne-vliesch, ende de Panne onthoudt, dan is het geswel een weynigh harder, ende en wijckt, van wegghen de tusschenlegghende Deelen, den Vingher soo veel niet; behalven datter noch eenige pijnelijckheydt by is. De Ken-teyckenens, dat het in de holte, die van binnen

Y 2

tusschen

tuffchen de Panne, ende de harde Herffen-vlies, ofte felver in de Herffen-groeven, gelooopen is, zijn uytpruyende, tranende, pijnelijcke, ende roode Ooghen. Wtpruyende, ende tranende, van weghen de overvloedige vochtigheydt; pijnelijcke, van weghen fijn fcherpighedyt; roode, door de heete Dampen, die met eenen in de Ooghen fchieten. Daer op volghet oock swack Geficht, ende hardt Gehoor. Her gefwel en wijckt den Vinger niet, 'ten zy dat hy daer ftijs ingedrongen wert: want dan gaet het neder, voornamelijck in jongh-geboren Kinderen, welckers Pan by-na, als Was is, ende de Naden los, ende onghesloten, fo van weghen de Nature (dewijl de Kinderen, na de gheboorte heel vochtigh zijn) als om de toevallende vochtigheydt, die al de omftaende Deelen vervochticht, en los maect. Dese heft oock de Pan op, infonderheydt, daer de Naden vergaderen; het welck daer uyt blijktt, dat, als het gefwel wat te feer geperft wert, de vochtigheydt fijnen keer na binnen neemt.

Het onderscheydt van de oorfaken, is daer aen veel af te nemen, dat het Water-hoof, 't welck door innerlijcke stoffe veroorsaect is, een bleycke verwe heeft: maer het ghene, dat in de gheboorte, door mis-handelinge, komt, een roodigheydt verzoont, ende, van weghen de pijn, de Kinderkens moeyelijck, ende fchreyende maect.

4 Ona te komen tot de Voor-reycken: Het Water-hoof dreyghet het alder-grootste ghevaer, dewijl het door fijn fcherpe, en zultige vochtigheydt, de by-leggende Deelen, infonderheydt de Herffen, ende haer Vliesen door-eet, bederft, ende verzoert. *Pare* verhaect van een Kiur, welckers Breynhy, na de doodt, vont niet grooter, als een Kaeshal. Daerom zijn de gefwellen, die van binnen de Pan haren oorspronck hebben, doodelijck, maer die boven op defelve komen te groeyen, werden dick-wils ghenefen.

5 De Genefinghe van de Waterigheydt, die boven de Pan steeckt, moet aenghevanghen werden, door stovingen, dewelcke verdunnen, ende verdrijven, gelijk sulcke middelen, in het 7. capittel van het eerste Boeck beschreven zijn. Na het stoven, moerten komen tot op-droogende, ende verfterkende. Waer toe ick alijdt feer vorderlijck gevonden hebbe, *Ung. Agrippa*, Theriakel-water, van elcks 1 once, Poeyer van Granaet-schellen, een half loot, Olye van S. Ians-kruyt, Syroop van Alffen, van elcks 1 half once. Onder malkander gemengt, ende tweemaal daeghs warm het Hoof mede gestreken. Tot het op-vlijmen, en moet niet, als in den uyttersten nootd, ghekomen werden.

6 Hier dient een open lichaem gehouden; ende, also de jonge Kinderkens niet wel en kunnen innemen; soo machmen de Minne somtijds in-gheven een drancxken, dat de Waterachtigheydt facht af-

set, van 1 once Manna, ende 1 vierendeel-loot wortel van Gialappa; kleyn ghestooten; ende ghebruycken voort foodanige *Maniere van Leven*, als in de Genees-konfte, op het capittel van de Waterfucht is verhaect.

Het XXIII. Capittel.

SVERINGE in't gemeen,

- 1 Beschrijvinghe, Eygenfchap, ende Verscheydenheydt van een Wonde.
- 2 Plaetse,
- 3 Oorfake,
- 4 Onderscheyt,
- 5 Ken-reycken.
- 6 Voor-reycken,
- 7 Genefinge.

I

Ulceratie, seydt *Fernelius*, is een leelijcke, ende vuyle openinge, ofte scheydinge van malkanderen. Dan kan volkomender beschreven werden, te wesen een scheydinghe van malkanderen, met verlies ende verminderinge van groote, in een facht Deel, haren oorspronck hebbende van een in-erende stoffe. Want daer in verschillen een Wonde, ende een Sweringhe, dat in een Wonde, 't gene veeneicht ende heel was, ghescheyden is, maer niet noodtsakelijck yet van het Deel af-gaet: Maer in een Sweringe isser alijdt van 't swerende Deel vermindert, ende afgenomen, alwaer het maer, als 't niet anders en is, in het Opper-huydeken. Doch al is sulcks, datter somtijds in een Sweringhe eenigh overtolligh Vleysch uytwascht: so ontbreect daer evenwel van de Huyt, ende het natuyrlijck Vleysch: ende foodanighe Sweringhe en is gheen enckel gebreck, maer vermenght, ende by een vergrootinge ghevoeght. Alsoo konnen verscheyde ghebreken by een Sweringe wesen, gelijk Onmatigheydt, Onstekingh, Rofe, uytwaschende Vleysch, ende diergelijcke, die evenwel tot het wesen van een Sweringhe niet en behooren, maer wech-ghenomen werden, dewijl de Sweringe noch blijft, welckers wesen ende eyghenschap alleen bestaet in af-scheyden ofte wijcken van malkanderen, met eenich verlies van het swerende Deel.

2 De Plaetse, daer de Sweringe in valt, hebben wy gheseydt te zijn een facht, ofte vleysch Deel, waer mede wy niet alleen en verstaen het Spier-vleysch, dat wy den ghemeenen naem van Vleysch gheven: maer oock 't ghene, waer uyt Darmen, Blaes, ende al 't ander Ingewant bestaet.

3 De naeste Oorfack is alderhaude stoffe, die een in-etende kracht heeft, dewelcke niet alleen begrijpt fcherpe vochtigheydt, die in het Lichaem komt te groeyen; maer oock *uytwendighe Oorfaken*, die deselvige in-etende kracht hebben, gelijk daer is

is een in-erende Genees-middel, ende vergift. Want het is onwaerachtigh, 't ghene sommighe schrijven, dat de Sweringhen alleen souden komen van innerlijke oorfaken: dewijl de ervarentheydt selve uytwijft, datse oock van uytwendighe oorfaken verweckt werden. Alsoo leert ons Galenus, ende deselvighe ervarentheydt, dat van Vyer, Water, Olye, ofte ander heet nat, in gebrantheydt, geen Wonden, maer Sweringen voort-komen. Sulcks doen oock verterende, ende brandende Genees-middelen, ende alsmen met een Cauterye, oft gloeyend Yfer brant, ghelijck Fernelius wel seydt. Soo werden oock Sweringhen veroorsaecht door venijnige, en smet- telijcke Dampen, gelijk Schorft, door besmettinge overgheset wert, te weten, wanneer de smettinghe een anders Huyt mede-ghedeelt zijnde, deselvighe in-eer. De dampen, die uyt de bedorven Longe, van yemandt die de Teringhe heeft, uyt-gaen, met den aeffem inghehaelt zijnde, maken op de eyghen wijse een Sweringh in een anders Longe, ende alsoo een Tering door besmettinge. Op deselvede manier kan het Venijn van de Pocken, aen yemandts lichaem gewreven, ende mede-gedeelt, 't selvige besmetten, ende daer in eenighe Sweringe verwecken. Het selve doen de Kinder-pocken, aen vele, die daer over-gaen; als mede de Blauw-schuyt, door het drincken uyt een Kan.

4 Het Onderscheyd der Sweringhen wert genomen, na haer eygen wesen, ofte na de toevallen. Van haer eygen wesen werden sy wederom onderscheyden, van wegen haer gedaente, het Deel daer sy haer onthouden, ende de oorfaeck. Na de gedaente zijns groot, kleyn; lang, kort, breed, na uw, recht, krom, pijps-ghewijs, eenparigh, in dewelcke het Vleysch in alle Deelen ghelijck wech-geuomen is, ongelijck, in dewelcke meerder Vleysch in d'eenen plaats, als in d'andere afgegeten is. Van wegen het ghebreckelijck Deel selve, zijn eenighe uytwendigh, eenighe inwendigh, eenighe diep, eenighe maer effen rakende: eenighe in dit, ofte dat Deel. Het onderscheydt van de oorfaeck sullen wy terstont aenwijfen. Van het roevallich onderscheyt, dat genomen wert van 't ghene, buyten den aert, ende het wesen van de Sweringe is, zijn sommighe oudt, sommighe versch; sommighe suyver, sommighe vuyl, sommighe met sincking, sommighe sonder, sommighe stil-staende, sommighe voort-kruypende. Dit onderscheyt hanght oock aen de oorfaken: waer toe mede behoort het ghene, dat de toevallen maken, van pijnlijcke, ofte onpijnlijcke; als oock sommighe jeuckende, stekende, brandende; sommighe licht, sommighe swaer om te heelen; eenighe van goeden, andere van quaden aert, waer by komen, die *Chirama*, ende *Telephia* genoemt werden. Behalven dese verscheydenheden, diemen soo eyghentlijck magh heeten, zijnder noch andere oneygene, die eerder te

houden zijn voor vermengingen van andere gebreken met de Sweringen, als datse eygen onderscheyt souden kunnen maken. Soodanigh zijn Sweringen met Pijn, Ongematigheyt, Ontstekinge, harde Kantten, Kout-vyer, Kancker, Wormen, ofte bedorven Been. Van dese, ende andere verscheydene Sweringen, sullen wy nu vervolgens handelen.

Wat een gemeene, ende enckele Sweringe is, hebben wy terstont gheseydt, als oock dat deselve haer oorfaeck heeft uyt een in-erende stoffe; ende dat deselvighe, ofte van binnen in 't Lichaem groeyt, ofte van buyten ankomt. Van d'eerste slagh zijn alle scherpe, ende bijtende vochtigheden, die, ofte in het Deel selve, ofte daer buyten haren oorspronck hebben. Buyten het ghebreckelijck Deel groeyen Gal, zout Slijm, zoute, Salpeterachtige, en scherpe Wey, verbrande Gal. Want als deselvighe in 't lichaem voort-ghebracht zijn, ende na eenigh Deel toe-vloeyen, soo vermogen sy 't selve in-eten, ende tot een Sweringhe brengen. Sulcks kan infonderheyt geschieden in 't voorjaer, en uyt onordentlijcke oefeninghen. Soo schrijft Galenus, wanneer de Lenten een onsuiver lichaem ontfangen, dat ter alsdan wat geschiet, het welckmen siet gebeuren in de oefeninghen. Want al is 't, dat het oefenen des lichaems seer gesont is, soomen evenwel yemandt, die overvloed heeft van Slijm, Gal, ja van Bloedt selve, wil tot hevige beweging brengen, soo salmen lichtelijck een Vallende-sieckte, ofte Popelsy, ofte, indien niet dese, een borsting van Aderen in de Longe, ofte een stercke Koorts, door de oefeninghe veroorsaken. Ende de ghene, diemen in plaetse van de diepleggende vochtigheden door kamer-ganck te suyveren, haer lichaem doet oefenen, dien jaeghtmen de quade vochtigheden na de Huyt, ende maect aldaer Schorft, ende Sweringen. Dit is 't gene Hippocrates seydt, *Een onsuiver Lichaem geoeffent werden, krijgh Sweringen*. Even-eens is 't met de Lenten. Want alsdan werden door de warmte, die in de Lucht begint te komen, de vochtigheden driftigh gemaect, ende na buyten getrocken, alwaer sy dan in de Huyt het eyghen werck doen, dat wy van de oefeninge geseydt hebben. In het Deel selve krijghen, om sijne onghematigheyt, die vochtigheden een scherpigheyt, ende als aldus de Etter door koken, ende langh in het Deel te verbliven, noch scherper wert, ende soo veel te scherper, hoe datter meerder by komt, dan bederft oock het bloet ende het voedsel, van het besinette Deel.

De oorfaken die van buyten aen komen, zijn in-erende, ende brandende Genees-middelen. Waer by niet uytghesloten moet werden, het Vyer, ofte heet Yfer selve: alsoo de korft, daer van over-blijvende, meerder raect de Sweringhen, als de Wonden. Hier toe behoort mede de besmettinge van de gene, die met de Teringh gequelt zijn, van Melaer-

sche, Schorsfe, Pockighe, ende Blauw-schuytighe; waer van te voren geseydt is. Wat nu de bysondere oorsaken zijn van bysondere Sweringhe, die sullen wy by-brenghen, daer wy in elke soorte van haer oorsaken handelen.

5 Wy komen dan tot de Ken-teyckenen. Uytwendige Sweringen kan men sien, ende tasten, ende behoeven gheen teyckenen, om bekent te worden. Maer de inwendighe, alsoo sy dickwils verborghen zijn, werden bekent door een Proef-yser, soo daer eenighe wegh is, ofte door de vuyligheydt, die daer uyt-loopt, door pijn, ofte veranderingh van de werckinghe. De vuyligheydt wijst aen, dat het Deel beschadicht is, ende wanneer door eenighe openheydt des lichaems, het zy Darm, Blaes, Neus, ofte Qoren, Etter, ofte waterachtigh Bloedt (*Sanies*) loopt, ofte oock uyt-ghebraeckt, ofte uyt-gehoest werdt; sulcks is een teycken, datter van binnen een Sweringe schuyt. Nu in wat Deel dat deselvige is, staet af te nemen, uyt de eygenschap van de pijn, de plaets, ende de werckinghe van het beschadighe Deel. Indien een swerent Deel een stekende pijn is, ofte oock, datter aen't gevoelen, ofte bewegen, yet hapert, sulcks is een teycken, dat het beschadicht Deel zenuwachtigh is. Grootte kloppingh, dat de Sweringhe de Slagh-aders raectt. Indien der een knagiogh restont aen den eten vernomen werdt, met pijn ende steecten voor 't Hert, daer Braken en qualijckheydt op volght, sulcks beteyckent datter een Sweringh in de Maegh is. De uyerlijcke oorsaken konnen hier oock aenwijssinghe doen; gelijk dat de Blaes, sweert, indien yemandt Spaensche-vliegen in-genomen heeft. Indien eenigh heer, ofte scherp Genees-middel, ofte oock sterck Water, dat de Sweringh dan in de Keel, ofte Maegh is.

Nu of de Sweringh groot ofte kleyn is, recht ofte krom, ofte van eenige andere gedaente, sulcks kan in uytwendighe, door het Gesicht, ofte Proef-yser ondervonden werden. Maer in inwendighe en is 't niet moghelijk, dat wel te konnen weten. Maer evenwel, ofte de Sweringe groot of kleyn is, kan men uyt de menigthe van de Etter gewaer werden. Want een groote gheeft veel uyt, een kleyne minder.

Wat de oorsaken belanght, te weten, de innerlijcke: Indien de Sweringh haren oorspronck heeft van toe-vloeyende vochtigheden, so sullen haer teyckenen openbaren van quade ghestaltenis, het zy in 't geheele lichaem, het zy in Lever, Milt, ofte eenigh ander Ingewant. Dewelcke niet voor den dach komende, en in tegendeel zijnde het beschadicht Deel ongematigh, en slap, sulcks geeft te kennen, dat de oorsaeck van de Sweringh uyt het Deel selve komt, en aldær gegroeyt is. Nu wat vochtigheydt, dat de Sweringh gemaect heeft, of het Gal is, ofte zout Slijm, ofte weyachtige vochtigheydt, ofte swarte Gal,

blijckt uyt de teyckenen van elke Sweringe, en insonderheyt uyt de vochtigheydt, die daer uyt loopt, en uyt de verwe van de Sweringe, Scherpigheydt, en stekende Pijns; als oock uyt de teyckenen van de bysondere Sweringen.

De uyerlijcke oorsaken moeten getrocken werden uyt het seggen van den Siecken, die aenwijsen sal, of het van een scherp, en in-etende Genees-middel, ofte van Vergif, ofte oock van Vyer gekomen is; ofte dat hy van yemant besmet is, die met smetelijcke Sweringen beladen was.

De tijden van de Sweringen hebben oock haer teyckenen. Want alffer eerst waterachtige, rauwe, ende dunne vochtigheydt uyt-loopt, dat is een teycken dat het in't begin is, gelijk sulcks oock uyt het gevoelen, tasten, ende sien, als mede uyt de uyerlijcke, en inwendige oorsaken, noch tegenwoordigh zijnde, ende de volghende toe-vallen kan blijcken. Wanneer daarna de waterige stoffe rijper werdt, en haer menigthe vermindert, dat is het toe-nemen, of de vermeerderingh. In de stil-stant is de Etter op sijn besten, en in 't af-nemen werdt sy minder. Deselfde tijden werden oock aangewesen door de pijn, jeucksel, en het verhinderen van de werckinghe: dewelcke, indien sy vermeerderen, beduyden dat oock de Sweringh vermeerdt; indien sy verminderen, ende alles na sijnen natuerlijcken stant wederkeert, beteyckenen, dat de Sweringhe vermindert, en aen 't af-gaen is. Het selve konnen oock, in de uyerlijcke Deelen, aenwijsen het sien, ende voelen. Nu de bysondere teyckenen der Sweringen sullen wy hier na op sijn plaets verhalen.

6 Alsoo daer groote verscheydenheydt, ende verscheyde uytkomst in de Sweringen valt, soo sullen wy alhier verscheyde Voor-teyckenen bybrenghen. Watter van het genesen der Sweringe te verhoopen staet, moet van de groote ende swarigheydt der selvighe, als oock van de ghelegentheydt des Deels afghenomen werden. Want indien de Sweringe alleen de Huyt beslaet, ende niet verder in en gaet, dan kanse lichtelijck, ende in korten tijdt genesen werden. Maer hoe datse dieper is, ende hoe het Deel, datse besit, edelder is, als de Huyt, soo veel te beswaerder valtse om te genesen. Daerom zien de Sweringen, die in 't uyerste van de Spieren komen, van meerder gevaer, als die haer in 't midden setten. Om deselvighe oorsaeck zijn oock gevaerlijcker soodanighe Sweringen, die in een edel Deel zijn, ofte die een edel Deel, als oock een Zenuwe, Ader, ofte Slagh-ader bereycken. Sweringen, die een van de voornaemste Deelen besiten, ofte deselfde aen haer konnen trekken, zijn meest doodelijck. Lichter werden tot heelen ghebracht soodanighe Sweringen, waer de Genees-middelen lichter by konnen, en vast aen blijven: maer swaerlijcker

ker de ghene, daer men de middelen niet wel op en kan legghen, ende daerse niet op en konnen blijven. Swaerlijck konnen de Sweringen heelen in alsulcke Deelen, die van naturen met vochtigheydt, ende overtolligheydt beladen zijn. Ghelijck oock in de gene, die scherp van gevoelen zijn, ofte soodanige in medooghentheydt konnen trecken. Als noch de ghene, die noodtsakelijck van de Lucht, ofte ander oorsaken veranderen. Het vallen mede ghevaerlijcke, en langhdurige Sweringen, daer men vreesst voor Caries, ofte bedervinge in 't Been. Een groote Sweringhe, in andere dinghen gelijk zijnde, valt swaerlijcker om te heelen, als een kleyne. Want in een groote moeten vele Deelen de uytwendighe Lucht uyt-staen, ende werden de onderste Deelen, als Aderen, Slagh-aderen, ende Zenuwen meerder beschadicht. Nauwe, ende langhwerpige Sweringen zijn licht, ronde swaer om te genesen. Indien het lichaem suyer is, ende het voornaemste Inge- want wel ghestelt, ende dat het beschadicht Deel salve hem wel houdt, dan isser hope van lichte ghe- nesinge. In teghendeel alles zijnde, kanmen voor- weren, dat de genesinge moeyelijck, en langhsaem toe sal gaen. Hier van is 't, dat de Sweringhen, die op andere Sieckten volgen, veeltijds swaerlijck ge- nesen, dewijl de nature, de quade vochtigheden, die in 't lichaem zijn, tot de uytwendige Deelen drijft. Soo zijn oock, die na een groenachtige, ofte bruy- ne verwe trecken; dewijl sy beteycken, dat in 't geraeckte Deel de natuerlijcke wermte seer vermin- dert, ende by-na uyt-ghebluft is. Ende in die op haer sterven leggen, werdt veeltijds weynigh voor haer doodt, de Sweringh bleyck, blauw, en droogh, ende dat van wegen het uyt-bluffen der natuerlij- ke wermte. Als na langh loopen van rauwe en wa- terighe stoffe, goede Etter begint te komen, sulcks is een teycken, dat de nature haer verschept, ende dat de stoffe tot beter verandert, ende dien-volgen- de hope geeft van gesontheydt. Ende voorwaer de stoffe selve stelt de merck, wat men van het gene- sen der Sweringhe sal verwachten. Want als de Etter, die dagelijks uyt-loopt, goet is, dan geeftse hope van lichte ghenefinghe. Maer het teghendeel werdt beteyckent door quade Etter. Want goede Etter gheeft te kennen goede ghestaltenisse van de vochtigheden, daer sy uyt ontsaet, ende de kracht van 't beschadighde Deel: ghelijck mede in tegen- deel het quade doet. Nu goede Etter is, die niet te dick ofte te dun en is, wit, effen, ende niet stincken- de. Maer quade Etter is 't, die gheheel dun, ende vloeyende is, bleyck, blauw, giftachtigh, ende van quaden reuck. Soo betuygh oock waterigh Bloet, dat uyt de Sweringh loopt, 't gene van de uytkom- ste te oordeelen staet. Want het selvige veel, ende heel dun zijnde, oock bleyck, blauw, bruyen, van quaden reuck, ende de omstaende Huyt in-stende,

toont dat de Sweringhe swaerlijck te ghenesen is: Maer wat dicker, ende weynigher, rootachtigh, ofte na het wit treckende, beteyckent lichter genesinge. Als de Sweringe oudt, ende verjaert zijn, soo moe- ten noodtsakelijck een af-sonderingh van het Been gheschieden, ende een hol lidt-teycken blijven, ge- lijck Hippocrates wel seyd. Want indien den Heel-meester alles wel doet volgen de konste, en- de niet van 't ghene noodigh is, over en staet, ende evenwel de Sweringhe in langhe tijdt niet toe en heelt, oft toe-geheelt zijnde, wederom op-breeckt, sulcks beteyckent, datter eenighe bedervinge in het Been de genesinge belet. Ende dat komt veeltijds in langduerige Sweringe, door gestadigh in-vloeyen van quade, ende scherpe vochtigheydt. Want om de Onghematigheydt van het Deel, 't welck lange tijdt met de Sweringhe is belemmert geweest, ende om het af-scheydende Been, en kan de holligheydt van de Sweringhe niet vervolt werden, noch het vleysch sijnen groey hebben, waer het lidt-teecken hol toe-gheheelt werdt. Wanneer de Sweringe, na datse mer Vleysch vervolt is, ende daer alleen Vel over te brenghen staet, wederom op-breeckt, dan valter te vreesen, datse tot een Fistel, ofte loopt gat verlopen sal. Sweringen, die in handen ende voeten komen, plegen somtijts voort te brengen in lichamen die vol Bloedt, ofte quade vochtigheden zijn, ontfekingen en geswellen in de Klieren onder Oxelen, ofte de Lieffen. Want also deselve losser en slapper zijn, so ontfangen sy lichtelijck en eerder de vochtigheydt, die na de Sweringe van de Handt, ofte Voet haren loop heeft. Alle Sweringen, die verjaert zijn, ofte noch langer duren, in deselve moet noot- sakelijck Been af-gaen, en een hol lidt-teycken blij- ven, schrijft Hippocrates in sijn 45. Spreucke van 't 6. Boek. De reden, om dat de Etterige vochtigheyt, in die lange tijt, een quaetaerdige scherpigheyt krij- gende, eerst de Vefelen van 't Vleysch, daarna de be- kleedende Vliessen doet bederven, ende scheyden, ten laetsten oock het Been selve, dat aen 't Vleysch is. Ende alsoo het Been, gelijk Hippocrates te vo- ren, in de 19. Spreucke geseyd hadde, niet herstelt en kan werden, soo moet het gheschieden, ende de Sweringe toe-geheelt zijnde, nootzakelijck een hol lidt-teycken laten; 't en zy een gauw Heel-meester, het Vleysch so veel hooger laet groeyen, als de hol- ligheyt diep is. Nu datter bedervinghe in 't Been is, staet daer aen te mercken, dat de Sweringhen, al zijns toe-geheelt, elcke reys wederom op-breken; dat het Been selfs blauwachtigh, ofte bruyen van ver- we is; datter waterachtighe, ende stinckende Etter in grooter menigthe uyt-loopt, als de groote van de Sweringe mede-brengh; dat de kanten van desel- vige bruyen, ende spongyachtigh zijn, die haer wel aen malkander voegen, maer niet volkoment- lijck en heelen; datter oock een beweginge gevoelt werdt.

werdt in het swerende Deel. Indien geen van dese teykenen haer en openbaren, daer uyt staet af te nemen, dat de ghenefinge soo lange niet belet en is doorbedorven Been; maer door onghematigheydt van het Deel, gelijk in 't Water, ende anders, ofte door gestadigh toe-vloeyen van quade vochtigheyt. Derhalven blijkt wel, dat veroude Sweringen niet sonder gevaer toe-geheelt en werden; 't en zy dat het lichaem wel forghvuldigh ontlast is, en een goede maniere van leven onderhouden werdt. Hier toe gheeft Mr. Willem Fabricius ons een aenmerckens-waerdigh voor-beeldt 3. Obs. 39. van seker Man, wien in 't slincker Been een verouderde Sweringhe van een Landt-looper qualijk toe-geheelt was, die na eenighe maenden het Pleuris in de slincker zijde kreegh, waer hy van storf, ende die geduerende sijn sieckte even sulcken vochtigheyt uyt-spoogh, alstier te voron uyt de Sweringhe plagh te loopen. Soo schrijft oock Abrosius Paré, van Etter, 't welck uyt een Sweringe van den Arm, door den Water-loop geloost wierde.

De vordere Voor-teykenen sullen wy in de bysondere Sweringen aenwijfen.

Om dan tot de Genefinge te komen: Dewijl het wesen van een Sweringe bestaet in een af-scheydingh van 't ghene vereenicht was, ende in een verminderde groote van het beschadighde Deel: soo vereyscht de verdeelde eenigheydt, wederom vereenicht, ende dat verloren, ende vermindert is, herstelt te wesen. Te weten, de Sweringh, voor so veel sy een Sweringh is, moet met Vleysch vervolt, vereenicht, ende toe-gesloten werden. Maer als sy met een oorfaeck vermenght is, dewelcke de Sweringh van begin verweckt heeft, ofte noch onderhoudt; soo dient deselve oorfaeck voor-al wech-genomen. Hier moet oock wel ghestelt zijn de gemaigheydt van het Deel, en het toe-vloeyende Bloet. En wanneer die eenigh mangel hebben, dat staet te verbeteren, ghelijck hier na in de bysondere soorten der Sweringen sal gesejdt werden.

Indien derhalven eenige vochtigheyt, die de Sweringhe verweckt heeft, noch tegenwoordigh is, deselve dient voor-eerst af-gheset te werden. Want in alderhande ghebreken, daer de oorfaeke noch by is, moet de genefinge begonnen werden van 't wechnemen der selviger. Daerna, om datter in 't beginsel wat Bloedt uyt de Aderen schiet, ja dickwils met het selfde oock andere vochtigheydt na toe vloeyt, op dat het gene tusschen het Vleysch steeckt, niet en soude bedorven, ende een onstekinge verwecken; so moet het Bloedt wel gekoockt, ende in goede Etter verandert werden. Daerom seydt Galenus, dat de Sweringen haer tijden hebben, ende datter in 't beginsel dunne ende rauwe waterigheyt uyt-komt, die in 't voort-gaen, door het koken verdickt, ende ten laetsten (in statu) tot goede Etter gerijpt wert. Der-

halven zijn in 't beginsel van een Sweringe noodig, de rijp-makende middelen. Daer-beneffens dient de vuyligheydt, die in een Sweringhe ghewoon is te groeyen, dewijl sy de ghenefinge belet, wel gesuyvert; en, deselve suyver, en schoon zijnde, moet de holligheydt met Vleysch vervult, en ten laetsten met Vel gesloten werden.

Maer hier dient insonderheydt acht geslagen op de beschadighde Deelen. Want in uytwendige Sweringen hebben wel plaets Spaens-groen, gebrandt Koper, Koper-root, Antimony, ende dierghelijcke, die evenwel niet ghebruyckt en moghen werden in inwendige Deelen. By aldien oock een Deel alsoo gestelt is, dat het andere dingen door-tocht geeft, gelijk de Keel, so moeten de middelen so toe-bereyt werden, dat sy aen't selfde kleven. Deelen, die scherp van ghevoelen zijn, en konnen geen scherpe middelen verdragen, ghelijck wel konnen, die soo nauw niet en voelen.

Tot het groeyen van 't Vleysch, werdt vereyscht de werckende oorfaeck, ende de stoffe. De werckende oorfaeck is de Nature, deweleke, ghelijckse in 't gheheele Lichaem, soo oock in elck Deel het voedsel treckt, behoudt, koockt, ende aenplackt. De stoffe is goet en suyver Bloedt, 't welck uyt eten ende drincken voort-komt. Maer gelijk in alderhande kokinge tweederhande overschot gemaect werdt, als van spijs, ende dranck, een dun, dat ongevoeligh uyt-waessent, ofte door het sweer uyt-gedreven werdt, ende een dick, het welck met kamer-gangh geloost werdt: so heeft sulcks oock plaets, wanneer datter Vleysch in een Wonde groeyt, ende by aldien foodanigh overschot in het Deel ghelaten werdt, soo sal het 't selfde te seer verwochruen, en de ghenefinge gantsch verhinderen. Waerom die overtolligheyt in een Sweringe, moet gesuyvert, en op-gedrooght werden. Ende aldus is de genefinge selver van een Sweringe het werck der Naturen, die uyt toe-vloeyende Bloet, 't wech-genomen Vleysch herstelt, en over de vervolde holligheyt Vel maect. Een Heel-meester neemt alleen wech de verhin-deringhen, die de Nature in haer werck in de weegh zijn, als hy d'overtolligheyt suyvert en op-drooght: ende wanneer hy dat doet, dan werdt hy gesejdt Vleysch, en Vel te maken.

In 't beginsel dan, als het lichaem al te vol Bloedt is, soo moet her gelaten werden. Indien daer overtloet is van quade vochtigheydt, die dient gesuyvert, ende af-geset, op datter na het Deel geen toe-vloeyingh en geschiede. Daer moet oock te gelijk een goede maniere van leven gehouden werden, om geen quade vochtigheyt te doen groeyen, ende op de Sweringe te laten vallen; gelijk geschieden kan door spijs, dranck, bewegen, ende d'andere niet-natuerlijke dinghen, te sien in den Schat der Gesontheydt.

Daer-

Daer-en-boven, alsoo het nauwlijcks ghebeuren en kan, ofte daer hanght wat van 't Bloedt ende de vochtigheydt, die uyt de Aderen gedropen is, in de ontsienlijcke openheydt, die in 't vleysgh Deel is: op dat sulcks ghekoockt, ende in Etter verandert werde, soo moetmen gebruycken rijpende, ofte ettermakende middelen; beschreven in het 11. capittel van 't 1. boeck. Dese dienen in sachte lichamen mede sacht te wesen, ghelijck ghemaectt werden van Olye van Rosen, en Doyeren van Eyeren: in lichamen, die so sacht niet en zijn, van Terebiathijn, Olye van Eyeren, van Rosen, van Mastick, ende Doyeren van Eyeren: in drooger lichamen, van Heift van witten Danne-boom, Wieroock, Meel van Lijn-zaet, Terwe, Fenugriek, Hoender-ver, ofte, 't gene ghemeeent, en gerectst is, de Salf Basilicum, ofte, de Plaester Diachylum, enckel, ofte met de Gom.

Hier na moeten suyverende, ofte af-vegende in 't werck ghestelt werden; mede aen-ghewesen in 't gemelte boeck, op het 12. capittel. Maer het gebeurt alsdan, datmen (ghelijck het spreek-woort seyt) twee vliegen met enen lap slaet, ende met een ende het selfde middel tweederley werck uytvoert, te weten, rijp-maken, ende af-vegen. Derhalven dienen alsdan de rijp-makende vermenght met de afvegende, ende daer door werden de rijp-makende wermere, ende drooger, als sy anders van haerselven zijn. Maer in dese vermenginge staet wel acht te nemen op den tijdt: dewijl in 't begintfel de rijp-makende boven moeten wesen, in 't eynde de af-vegende. Ende het is sekerder, darmen terstont in 't begintfel af-vegende met rijp-makende vermenght, als datmen de rijp-makende alleen ghebruyckt. Want de Nature en staet nimmermeer ledigh; maer stelt haer oock al in 't begintfel om Vleysch te maken, ende scheyt de vuyligheydt, die daerom moet ghesuyvert werden. Daerom bevintmen oock, dat door het enckel gebruyck van rijpende middelen, de Sweringh lichtelijck vochtigh, ende vuyl wert. Derhalven is seer bequaem, datmen onder de rijp-makende middelen, nu verhaelt, in den eersten menght Honigh van Rosen, Sap van Ioffroumerck, van Paerde-bloemen, ofte andere in 't 1. boeck aen-gewesen.

Als de Sweringe wel ghesuyvert is, soo moetenmen komen tot Vleysch-makende middelen: die beschreven zijn op 't 15. capittel van 't ghedachte 1. boeck: uyt dewelcke een Heel-meeft mach kiesen, 't gene best mer de ghelegentheydt van 't lichaem over-eenkomt. Want hoe het vochtigher is, hoe het minder verdrooghende middelen van doen heeft; maer dat drooger is, vereyscht meerder verdrooghende. In koude tijden des jaers moermen oock wat wermere ghebruycken, in werme, die soo werm niet en zijn. Want indiender swacker middelen op-geleyt werden, als behoort: soo vergaerter veel vochtigheydt in de Sweringe, ende daer groeyt veel sacht en spongy-

achtigh Vleysch. Indienmen in tegendeel al te stercke, ende te seer verdrooghende ghebruyckt, soo verdrooght de Sweringe, het Vleysch verteert, de Kanren werden inghetrocken, ende men verneemt een bijtende scherpigheydt in het Deel. Maer wannereen swerend Deel droogh is, ghelijck het natuerlijck plagh te wesen: ende uyt de Sweringh gheen waterigheydt, noch etter en vloeyt, ende datter goede verwe in het Vleysch is, sulcks is een teycken, darmen het recht Vleysch-makende middel ghetreff heeft.

Hier staet oock te letten op de ghedaente van 't Heel-middel. Want die werden ofte dun ende vochtigh, ofte dick ende droogh op-geleyt. In harde, ende drooge lichamen, ende daer hardt ende vast Vleysch moet ghemaectt werden, is alderbequaemst, datmen Vleyschmakende Poeyer inde Sweringh stroyt. Sodanigh heb ick in 't gebruyck 't volgende: N. Wieroock, Mastick, Aloë, Myrre, Lisch-wortel, van elcks evenveel. Maer wanneer de lichamen sachter zijn, so gebruyckmen weecke ende vochtige middelen. Moet even-wel gelet werden in 't toebereyden van de Salven ende Smeringhen, datse niet al te sacht en zijn. Want soodanighe werden door de wermte van het Deel gesmolten, so dat sy lichtelijck wech-drijven. Derhalven indien de Sweringen niet diep en zijn (want in soodanighe werden vereyscht de gene, die soo verre konnen komen) maer boven in het lichaem staen, soo moetmen middelen in 't werck stellen, die lijvigh, of van een dicke gestaltenisse zijn. Daer-beneffens, al te vochtige Salven, versachten, van wegen hare olyachtige nature, ende maken al te losch Vleysch, ende 't welck niet over-een en komt met het onderste, insonderheydt in drooghe lichamen.

Als de Sweringe met Vleysch vervult is, soo dientse met Vel gesloten, ende daer door 't gene, van mal-kander geweken was, vereenight te werden: te sien in 't meer-gemelte boeck, op 't 16. capittel.

Om het ghebruyck van dese middelen wel te onderscheyden, dient ingesien de gelegentheydt van de Sweringe, ende de nature van het lichaem. Want het ghebeurt, dat de Sweringhen, die alse noch vuyl waren, geen bijten van de middelen en voelden, daerna gesuyvert zijnde, van deselve gebeten wierden. Derhalven moetenmen alsdan, ende als de Sweringe van selfs suyver is, van stercker afveghender tot slapper komen: ghelijckmen wederom in vuyle Sweringen tot meerder afveghende sal klimmen, 't en zy mischien datse door te veel afvegende dingen vuyl gheworden zijn. Want daer in werden de Heel-meefters somrijdts wel bedroghen, om tot stercker afveghende te komen: waer door de Sweringhe wederom in-eet, en vuyl wert van 't gesmolten Vleysch, het welck in quade vochtigheydt verandert. Derhalven moet wel neerstigh ghelet werden, of de Sweringhe van wegen

in-geheten ende ghesmolten Vleysch, datter onder leyt, vervuylt is, ofte dat het een gheenes-middel van doen heeft om de vuylichheydt te suyveren, en datter foodanigh gheen ghebruyckt en is. Nu aen grooter holligheydt, ende roode ende heete kanten kan men mercken, dat de Sweringe vervuylt is door te groote scherpigheydt van de gheenes-middelen. Daerna moet oock overleydt wesen (ghelijck wy nu meerder gefeyt hebben) of de ghenegtheydt van 't lichaem sacht ende vochtigh, ofte droogh, en hart is. Want op een sacht lichaem moeten slapper, op een droogh stercker middelen gebruyckt werden.

De Vel-makende middelen dienen opgeleyt wanneer de Sweringhe noch niet volkomenlijck met Vleysch vervult en is: maer datter noch een weynigh ontbreekt. Want alsoo de nature nimmermeer stil en staet, maer oock, dewijlse Vel begint te maken, het Vleysch ondertusschen noch groeyt: indien men dan eerst wilde Vel maken, als de Sweringhe gantsch vol Vleysch was, soo soude te vreesen staen, dat eer het Vel quam over te groeyen, het Vleysch ondertusschen wassende, het Vel te hoogh soude staen.

Men dient oock te weten, dat de Vel-makende middelen in der daet, ende in kracht van verdrooghenden aert moeten vreesen, en dat daerom de Poeyers, en Plaesters, daer toe alder-bequaemst zijn.

Het XXIV. Capittel.

- 1 Sweringe met Ongematigheyt,
- 2 Oorsaken,
- 3 Ken-teyckenen,
- 4 Voor-teyckenen,
- 5 Genefsinge
- 6 van Sweringen met Hitte,
- 7 met Koude,
- 8 met Vochtigheyt,
- 9 met Drooghte.

IN 't laetst-voorgaende Capittel is gehandelt in 't gemeen van een Sweringe, ende derhalven van een enckele, ende onghemenghde, daer niet anders by en is: maer het ghebeurt meesten-tijdt, datter yet toevalt, ende onder gemenght wert, het welck de genefsinge nootfakelijck doet veranderen, waerom op die toe-vallen wel neerstigh dient gelet te werden.

1 Wy sullen den aenvangh nemen van de Ongematigheyt, die haer gemeenlijck met een Sweringhe vermenght, ende het ghenefen belet. Want alsoo de oorsaek, die de genefsinge uytvoert, is de nature van het Deel, ende de stoffe, het Bloet: als het Deel ongematigh is, soo en kan geen van beyde wel gestelt zijn; ende de Sweringh, en kan met gheen Vleysch gevult, noch met Vel ghesloten werden, 't en zy dat het onder-vleysch natuerlijck ende welgematigh is.

Wat nu dan de ongematigheyt aengaet, soo kan

by een Sweringhe wesen te grooten hitte, koude, vochtigheyt, ofte drooghte; ende dat met, of sonder stoffe.

2 Soodanigen ongematigheyt isfer geweest ofte voor het op-komen van de Sweringhe, ofte ten tijde van 't Sweren.

Een heete ongematigheyt wert in de Sweringhen verweckt van al te heeten lucht, van te heete genees-middelen, van te veel swachtrels, ende decksel.

De koude in tegen-deel van koude lucht, van al te seer verkoelende genees-middelen, ende wanneer de Sweringhe met swachtrels ende decksel tegens de uytwendige koude niet wel bewaert en is.

Vochtige ongematigheyt wert veroorsaect door vochtighe lucht, (waerom dat in sommighe plaetsen de lucht de Sweringhen oock gantsch schadelijck is) ende door toevloeyingh van vochtigheden.

Drooge lucht, drooge gheenes-middelen, als oock gebreck van voedsel, maken een drooge onghematigheyt.

3 De heete onghematigheyt is te kennen, dat ter verhittende oorsaken voort-gegaen zijn, ende dat niet alleen de Kanten, maer oock het Vleysch van de Sweringh rooder is, ende dat de Siecke sels een hitte in de Sweringh voelt, waer op gemeenlijck pijn volghet; dat mede koude genees-middelen verlichten, heete bewaren, ende datter scherpe ende bijtende vochtigheyt uyt-loopt.

In een koude onghematigheyt gaen voor verkoelende oorsaken, de Kanten van de Sweringhe zijn bleyck ende sacht, hitte helpt, en koude beschadicht.

Als de onghematigheyt vochtigh is, dan zijnder voort-gegaen vervochtigende oorsaken, het Vleysch is slap ende sacht, ende groeyt somtijds te hoogh, geeft oock veel vochtigheyt uyt: Drooge dinghen helpen, vochtige beschadigen.

Een drooge onghematigheyt wert bekent uyt voorgaende verdroogende oorsaken, dat de Kanten van de Sweringe droogh ende hart zijn, ende datter weynigh, ofte geen vochtigheyt uyt en komt: dat vochtigh-makende middelen verlichten, drooge bewaren.

4 Dewijl, gelijk Galenus oock leert, dat het Ondervleysch wel ghematigh moet zijn, om een Sweringhe wel te geneesen: soo is seker, dat een Sweringhe soo veel te swaerder om te ghenefen valt, hoe het Deel meerder af-geweken is van sijn natuerlijcke ghematigheyt. Sweringhen, die vermenght zijn met een heete, koude, ofte vochtige onghematigheyt, en vallen soo quaet niet om te heelen. Want met een moeyten, op eene tijdt, ende met deselvede middelen kan men de onghematigheyt beteren, ende de Sweringe ghenefen. Maer Sweringen met drooge ongematigheyt, zijn swaerlijck te heelen: dewijl, overstaende voor een tijt de genefsinge van de Sweringhe, de ongematigheyt waer-genomen moet werden.

5 De Onghematigheydt vereyscht veranderinge door recht teghen-strijdende middelen. Evenwel moet de ghenefinghe soo aen-gheleydt werden, dat men de Sweringhe, soo veel moghelijk is, niet over het hoofd en sie. Maer alsoo die ghenefinghe niet en kan gheschieden, soo langhe de onghematigheydt blijft, soo moet deselvighe eerst wech-ghe-nomen werden, 't en zy beyde te gelijk geschieden kan.

6 Verhitte onghematigheydt vereyscht verkoelende middelen: stercker, ofte slapper, na de groote van de hitte. Ende al is 't, dat de Sweringh verdrooghende middelen van doen heeft, om dat evenwel de hitte, door het verteren van de vochtigheydt de Sweringhe op-drooght, soo moet men slapper verdrooghende middelen gebruycken. Maer die dienen oock met eenen van een te samen-treckende kracht te wesen, om de Sinckings, die lichtelick door de hitte verweckt werdt, teghen te houden. Derhalven, alsoo de hitte ghemeenlick pijn maect, soo moet daer by ghedaen werden 't ghene de pijn kan stillen, ofte ten minsten geen kracht en heeft, om deselvighe te verwecken, soo dat de heel-middelen hier niet en dienen te wesen van seer verdrooghende, ende afveghende kracht. Daerom zijn bequaem de ghene, die bestaen uyt het Water, ofte Sap van Rosen, van Weegh-bre, van Endivye, van Nacht-schade, Azijn, uyt Olye van Rosen, van Violen, van Terebinthijn, dickwils met Weegh-bre-water ghewasschen, Ofte men magh gebruycken Salf van Rosen, de Verkoelende Salf van Galenus, die van Cernys, ofte Loodtwir, van Nacht-schade, de Witte, die van Santalhour: ofte, dat ick best houde, Nutritum, met een van de ghemelte appen ghewasschen. Dan de verkoelende middelen en moeten niet alleen op de Sweringhe selve: maer oock op de om-staende Deelen gheleyt werden. Daerom en mach men deselvighe niet alleen met de verhaelde Salven wel bestrijcken, maer oock doecken op leggen, die ghedoopt zijn in Oxycratum (dat is Water ende Azijn) ofte met het Sap van Weegh-bre, Latouw, Nacht schade, ofte in het af-sietfel van Myrtus, Granaet-schellen, Granaet-bloemen, Weegh-bre, en diergelijcke.

Wanneer de heete onghematigheydt aldus wech-ghe-nomen is, soo moet men de Sweringhe met Vleysch-makende dinghen toe-heelen, ende die en dienen evenwel niet te seer heet en droogh te zijn, om de heete onmatigheydt niet weder te doen keeren.

7 Koude onghematigheydt in een Sweringhe, moet hebben verwermende middelen, ghelijck daer zijn Olye van Hypericon, ofte Sint Ians-kruyt van Lisch wortel, van Camillen, van Wijn-ruyt, van Dil: Syroop ende Honigh van Rosen, Brandewijn, Ceroen van Betonye. De Salven ofte Smeringhen hier van gemaect, werden op de Sweringe geleyt. Maer

van buyten sal men de naeste Deelen stoven met het Af-sietfel van Salye, Hyffoop, Alffen, Orego, Wijn-ruyt, Munre, Laurier-bladeren, Camille-bloemen, in stercke Wijn ghekooct: ofte men kan deselve mede stricken met de verhaelde heete Olyen, ofte op-leggen het Ceroen van Betonye.

8 Vochtighe onghematigheydt werdt door verdrooghende middelen wech-ghe-nomen. Ende alsoo een Sweringhe oock anders verdrooghende dinghen vereyscht, soo moeten hier stercker Vleysch-makende middelen in 't werck gestelt werden. Soodanigh zijn de wortelen van Cyperus, ofte wilden Galigaen, Malrove, schuym van Silver, ghebrant Loot, Koperroot, Hamer-slagh, ende Koper-slagh, ende diergelijcke, uyt dewelcke na de groote van de onghematigheydt bequame heel-middelen voor elcke Sweringhe kunnen ghemaect werden. Want hoe een Sweringe vochtigher is, hoe sy stercker verdrooghende middelen van doen heeft: ende minder vochtigh zijnde, soo moetse oock sachter verdrooght werden. Sulcks geschiet door by doen van Olye, Hars, ende Was. Want hoe datter van deselvighe meerder ghedaen werdt by de verdrooghende middelen, hoe dat haer kracht meerder komt te breken: hoe minder, hoe haer kracht meerder in 't gheheel blijft. Dan voor-eerst dient de Sweringhe wel ghesuyvert, ende af-ghebet met wijn, ofte met Water ende Azijn, daer in ghekooct hebben te samen-treckende ende verdrooghende middelen, ghelijck Wortelen van wilden Galigaen, S Ians-kruyt, Alffen, roode Rosen, Betony, Saly. Daer na kanmen van de verhaelde middelen wat Poeyers in de Sweringh stroyen, ofte van deselvede met Olye ende was een dun salfken maken, om, op wat plocksel ghestreken zijnde, in de Sweringhe te brenghen, ende dan een verdrooghende Plaester daer over leggen.

9 Drooghe onghematigheydt werdt verbeterd door vervochtighende middelen. Hier is bequaem lauw Water, om daer mede de Sweringhe, ofte veel meerder de onligghende Deelen te stoven. Want al seyt Hippocrates, datmen de Sweringhen niet en moet vervochtighen, als met Wijn, ende daer by doet, dat de drooghte het ghesonde nader is, de vochtigheydt het onghesonde: al schrijft oock Galenus, datter gheene vochtigheydt voor de Sweringhen dienstigh en is, insonderheydt niet het Water: soo moer dit verstaen werden van een Sweringhe, van weggen, ende voor soo vele het een Sweringhe is, tot dewelcke vochtigh-makende middelen gantsch onbequaem zijn. Maer alffer een drooghe onghematigheydt, die de ghenefinghe belet, by de Sweringhe is, soo moetmen voor een tijdt, overslaende de rechte ghenefinghe van de Sweringhe, de drooghe onghematigheydt teghen-staen, tot dat aen het Deel de vorighe ghematigheydt herstelt is.

Nu de mate van vervochtinge moet wesen, dat men op-hout, wanneer het Deel begint root te werden, ende hem te verheffen. Want by aldien men noch langher met het vervochten voort-gaet, soo sal 't gene, dat getrocken is, vervlieghe. De manier om met lauw Water te vervochtighen, is drierley, met stoven, overgieten, baden. Het stoven geschiet met een spongye, wolle lappen, ofte diergelijcke, ende dit is de bequaemste middel. Over-gietingh, ofte badt-stove en vallen soo bequaem niet. Het is oock beter, dat het Deel met lauw Water ende Olye ghe-stoofst wert, als met Water alleen, insonderhey in de Winter. Want al is 't, dat lauw Water wel door sijn werckende wermte verwermt, soo verkout het evenwel na het stoven, ende verspreyt met eenen de natuurlijcke wermte, het welck den Olye, daer onder vermenght zijnde, belet, verstoppende, door sijn raeyghyghy, de onsenlijcke gaertens van de Huyt. Na het stoven kander een vervochtigende Pap opgeleyt werden, als volghet: N. Huemst-wortels 1 onçe, Maluwe 2 hant vol. Beyde in water morw gekooct, ende dan ghestampt zijnde, doeter by, Gerst-meel 1 loot, ghekoocten Honigh 1 half loot, Verckens-reusel soo veel van nooden is. Of men kan het Deel oock wel stoven met Olye; ofte ghebruycken een Salfken bestaende uyt een deel Sap van Maluwe, en twee deelen soeten Olye, daer by gedaen so veel wit Was, als noodigh is.

Maer wanneer de Sweringh droogh is, ende het Deel verdorret, ende datter gheen stoven en helpt, so moetmen eerst sijn beste doen, dat de Siecke gebruyckt Spijse van veel ende goet voedsel, ende die licht verdeelt kan werden, op dat het Deel sijn voetsel overvloedigh mach krijghen, daerna, soo het van doen is, machmen het voedsel oock door Dropaces, sterck-treckende plaesters, en andere middelen, daer na toe trecken.

De ongematigheyt wechgenomen zijnde, salmen Vleysch-makende middelen gebruycken, doch die so gheheel seer niet en verdrooghen, op dat het beschadigde Deel niet wederom in koine te vervallen in een drooge ongematigheyt. Derhalven moetmen onder de Vleysch-makende Poeyers vermengen Verten ende Olyen met wat Was. By voor-beeldt, N. Mastick kleyn gestooten, Lisch-wortel, van elcks 1 half loot, Termenthijn met Lattouw-water gewaschen, 1 onçe, Hoender-vet, Olye van Rosen, van elcks een loot, Was, soo veel van nooden is tot een weecke Salve.

Het XXV. Capittel.

- 1 Sweringe met toe-vloeyen van Vochtigheyt,
- 2 Oorspronck, ende Oorsaken.
- 3 Ken-teyckenen,
- 4 Voor-teyckenen,
- 5 Genezinge,
- 6 Maniere van Leven.

WY hebben ghehandelt van een Sweringhe met ongematigheyt: dan deselve en kan niet langh, oft nauwlijcks wesen en bestaen sonder eenige stoffe, ofte toevloeyingh van vochtigheden.

2 Dese vallen op het swerende Deel ofte van het gheheele Lichaem, ofte van eenigh Deel, dat quade vochtigheden voort-brenght, wanneer de nature, 't zy door veelte, 't zy door hoedanigheyt geprickelt zijnde, deselfde uyt-werpt op de Sweringhe; ofte dat het swerende Deel door pijn, ofte hitte de vochtigheden na hem treckt: ofte dat de vochtigheden van selfs na een leegher ofte swacker plaetse sacken.

Na de verscheydenheyt van de toe-vloeyingh, soo is oock de vochtigheyt, die uyt een Sweringhe loopt, verscheyden, dun, waterachtigh: dick, grof: goet, onsfuyver.

3 De Sweringhen met toe-vloeyen van vochtigheden, zijn te kennen eerst uyt het gheswel, dat hem niet alleen in de Kanten, maer oock in de om-staende Deelen verheft, als mede uyt de pijn, ende de veelte van vochtigheyt, die daer uyt loopt: waer door het toe-heelen oock belet wert.

4 Dewijl het heelen bestaet in verdrooghen, soo is lichtelijck af te nemen, dat een Sweringe, daer ghestadigh vochtigheyt toe-schiet, bekommerlick te heelen valt, ende soo veel te swaerder, hoe de Sinkingen scherper zijn.

5 Derhalven, dewijl de Sweringe niet en wil ghenesen, voor al-eer dat de toevloeyingh is wechgenomen: soo moet voor-eerst ghelet werden, om de oorsaken van deselvighe te wesen, waer van voor desen dickwils ghesproken is. Daerna, op dat de vochtigheyt niet en soude vloeyen na het beschadigde Deel, soo moerse vertrocken, onderschept, en te rug gestooten werden.

Onder de Revelerende, ofte vertreckende middelen zijn de Fontanellen, ofte Open-gaten alder-bequaemst, die op het tegendeel gestelt zijnde, de vochtigheyt, die haren loop neemt na het beschadicht Deel, aldaer losen. Ende dese Open-gaten zijn insonderheyt nootzakelijck in langhduyrige Sweringhen. Want dewijl de nature nu al langh ghewent is, haer van quade vochtigheden te ontledigen door het swerende Deel, so kan lichtelijck gebeuren, als de Sweringe geheel gefloten werdt, ende wat quade vochtigheyt vergadert, dat deselvige wederom keert inde Aderen, ende op een voornaem Deel valt: 't welck met de Fontanel kan voorkomen werden.

De Defensiven, ofte onder-scheppende middelen, werden gheleyt boven het swerende Deel, daer het noch gaef is, ter plaetse daer de groote Aderen haer vertoonen, die deselvighe toe-trecken, ende de vochtigheden te rug stooten, te sien in 't 2. capittel van het eerste boeck.

Maer

Maer op het swerende Deel selve moeten de wech-drijvende middelen gheleydt werden, om de vochtigheden, die in haer Aderen driftigh zijn, te rugh te stooten. Daer toe dient het swerende Deel ghebet te zijn, met Aluyn-water, het Water, ofte Af-sietfel van Weegh-bre, Rosen, Vijf-vingher-kruyt, ofte dierghelijcke. Ende de Sweringe moet beftroyt werden met Poeyer van Silver-schuym, Bolus, Loot, Koper-root, die oock onder Termen-hijn vermenght, met Plockfel konnen opgheleydt werden, ende indien de stoffe rauw is, met wat Wier-roock, ende dan om-geslagen de Plaester Diapom-pholygos, ofte Diapalma. In 't korte, de Vleysch-makende middelen moeten alhier stercker zijn, als in een enkele Sweringhe, daer geen toevloeyingh by en valt, om de vochtigheydt, die het Deel inghe-soghen heeft, op te drooghen.

In de gedaente van den Heel-middel staet waer te nemen, dat hy niet vochtigh, ofte vet en is, alsoo hy anders het Deel soude verslappen. Men dient oock niet altijd op een middel te blijven staen. Want het gebeurt dickwils, dat, het gene eens ende meerder geholpen heeft, daerna, als de vochtigheydt wat opgedrooght is, geen voordeel meer en kan by-brengen; maer eenige bijtende scherpigheydt veroorsaken: in welke gheleghentheydt dan sachter dient in 't werck gestelt te werden.

Als de Sweringhe met Vleysch vervult is, dan dientse met Vel overtrocken. Guido ghebruyckt hier toe, een dunne Looede plaet vol gaetjens door-boort, dewelcke verkoelt ende verdrooght, ende derhalven hier dienstigh is; daer by komende een Verbandt, 't welck de vochtigheydt, die in het Deel is, uyt-douwt, ende die daer in soude sacken, uyt-houdt.

6 Hier dient soodanigen *Maniere van Levenge-bruyckt*, als in de Genees-konste voor de Sinckin-ghen is aenghewesen.

Het XXVI. Capittel.

- 1 *Vervuylde, Verrotte, In-etende, ende Voortloopende Sweringhe.*
- 2 *Oorsaken.*
- 3 *Ken-teyckenen.*
- 4 *Voor-teyckenen.*
- 5 *Geneefinghe.*
- 6 *Maniere van Leven.*

I

H E t gebeurt selden, dat een Sweringe, die met veel vochtigheydt, voornamelijk als deselve grof, ende slijmerigh is, overvallen wert, niet en vervuylt, verrot, stinckent wert, ende dan in-eet.

2 De naefte *Oorsaeck* hier van is vochtigheydt, deelaechtigh zijnde van een bedervende quaetaerdigheydt, dewelcke uyt andere plaetsen daer na toe sackt, ofte in 't swerent Deel selve bedorven wert,

't zy door sijn ongematigheydt, ofte swackigheydt, als oock door ghebruyck, ende opleggen van middelen, die niet wel suyveren, ende opdrooghen; gelijk mede in tegendeel, die beyde al te veel doen, ende also het gesont Vleysch verteren.

De vochtigheydt wert somtijds soo scherp, datse niet alleen en bijt in het swerende Deel; maer oock de naeft-ghelegene door-eer, ende gestadigh door-kruypt, alsoo een voorts-loopende Sweringh veroorsakende.

3 De *Ken-teyckenen* zijn hier niet verre te soecken, also de slijmerige, ende vuyle vochtigheydt haerselven aenwijft, ende het Vleysch rondt-om slap, ende vodsigh maect, het welck dan dickwils te seer uytwaft. De verrottinghe gheeft een vuylen stank: uyt. Het voortloopen verweckt pijn, jeucking, ende ghestadigh vergrooten.

4 Indien de vuyle, verrotte, ofte scherpe vochtigheydt niet met den eersten wel gesuyvert, ende wech-genomen wert, soo bederft sy de aenstaende Deelen, ende brengt in deselvige het Kout-vyer.

5 Om tot de *Geneefinghe* te komen, sal eerst het Lichaem dienen gesuyvert door inwendige middelen, die de quade vochtigheden afdrijven, verhaelt in de Genees-konste, ende daerna de Sweringhe gewasschen met Brandewijn; waer onder, na den eysch van de ghestaltenisse, ghemenght, ende opgheleydt konnen werden, soodanighe suyverende Heel-middelen, als in 't 12. Capittel van 't eerste Boeck beschreven zijn.

Op het spongyachtigh Vleysch, dat te veel ende te hoogh uytwaft, salmen stroyen Poeyer van Tutia, van Gal-noten, ofte Granaet-schellen; ende, als dat niet ghenoech en doet, van gebranden Aluyn, ofte yet anders van 't gene daer toe in 't selfde boeck op het 17. capittel is aengereyckent.

6 Het komt hier insonderheydt oock aen op een goede *Maniere van Leven*, waer door de quade vochtigheydt mocht vermindert, ende goede in haer plaets gebracht werden; soodanige nu meermael is verhaelt.

Het XXVII. Capittel.

- 1 *Quaetaerdige, ende Qualick-toeslyuende Sweringe; Namen, ende Naem-redoen.*
- 2 *Oorsaken.*
- 3 *Ken-teyckenen.*
- 4 *Voor-teyckenen.*
- 5 *Geneefinghe, ende Maniere van Leven.*
- 6 *Voor-beeldt van een gebeelde langduyrige, ende quade Sweringhe in den Dens.*

I

D E voorgaende oorsaken langh by-blijvende, so wert een Sweringhe van quaden aert, daerom by de Latijnen *Malignum*, ende by de Griecken

Kacoëthes, dat is, Quaetaerdigh genoemt, ende, om dat sy qualick te heelen is, *Dysepuloricum*, dat is, Qualick-toesluitende; als mede *Chironium*, na *Chiron* den *Centaurus*. Van welke benaminghe geen een reden ghegeven werdt. *Zenodorus* (te sien by onsen *Brasmus* in sijn *Spreek-woorden* 2. 8. 21.) meende, dat *Chiron* van *Hercule* ghefteken zijnde, een ongheneeslijcke Wonde in sijn voet (daer dese wonden meest komen, gelijk *Celsus* schrijft 6. 28.) kreegh, die hem 't leven benam, en dat daer van alle ongheneselijcke Sweringen *Chironia* genoemt zijn. Maer van *Plinius* 25. 6. en van *Ovidius* 5. *Fact.* wert een gheheel ander oorfaeck by-gebracht, te weten, dat *Chiron* een *Pijl* van *Hercules*, daer 't huys leggende, by ongeluck in sijn Voet soude gevallen zijn, die daer een gevaerlijcke, ende vergiftige Sweringe op-wierp, en dat hy met het kruyt, na hem daerom *Chironium*, en *Centaurea*, dat is, *Santorye* genoemt, van die quetsuere sijn selven ghenesen heeft; en dat hy soude gheweest zijn den eersten vinder van de Heel-konste, die haren gemeenen naem van *Chirurgie*, noch al de Wereldt door, uyt het *Griecks* voert, ghelijck hy van *Cheir*, dat is, *Handt*. Soo dat een *Chironische* sweringhe, niet anders te segghen en is (gelijck de *Griecckische* *Paulus* seyt 4. 46.) als eene, die so swaer te genesen valt, datse wel eenen *Chiron* van doen soude hebben.

*Vivis pectore sub dolente vulnus,
Quod Chironia nec manus levarct.*

Dese Sweringe werdt oock *Telephium ulcus* geheeten, na eenen *Telephus*, die, gelijk den selfden *Paulus* schrijft, daer langh aen vast gheweest is; doch werde ten laetsten noch geheelt door *Achilles*, den leerlingh van den gedachten *Chiron*, met het *Kruyt*, dat na hem den naem van *Telephium* draeght. *Claudianus*, 1. *Epigr.* 10. roert dit aen met het volgende vers:

Sanus Achilleis remeavit Telephus herbas.

2 De Oorsaken van quaetaerdighe Sweringen zijn, so quade ongematigheyt in 't Deel selve, als toevloeyingh, en vergaderingh van quade vochtigheyt, die metier tijdt een venijnigen aert aen-treect. Het selve werckt schierlijck uytcrlijck *Venijn*. Den heldt *Philoctetes* een Sweringhe hebbende van een *Slangen-beer*, werde daerom van de *Griecken* gelaten in 't *Eylandt Lemnos*, gelijk *Cicero* onder andere schrijft in sijn *Boeck* van 't *Noodt-lor*.

Het gebeurt oock dickwils dat een Sweringe niet genesen en wil, als daer eenige bedervinge in 't *Been* is, die het omstaende *Vleysch* mede bederft; of oock dat het *Vleysch* vleysch, ende het *Ver*, dat onder de *Huyt* leydt, vergaen is, om dat dan de *Huyt* aen het *Vleysch* niet en kan heelen, door dien de *kleyne Aderkens*, daerna toe gaende, op-gegeten zijn, ende derhalven het *Bloet*, dat tot de genesinghe van nooden is, de *Huyt* niet en kunnen toe-voeren.

3 De quaetaerdigheyt van de Sweringen blyckt daer uyt, datse door geen gewoonlijcke Heel-middelen en willen ghenesen; datse pijnlijck zijn, ende allenckskens dieper, ende grooter werden, harde, ende bruyne kanten hebben. Het uytcrlijcke *Venijn* wijst sijn selven. Wanneer eenigh *Been* bedorven is, dan en salse niet sluyten, ofse gesloten zijnde, gestadigh op-breken; behalven datter oock waterige, ende bloedige vochtigheyt uyt-zijpt; gelijk mede als de Sweringhe uyt-geholt is, het welck van buyten gevoelt kan werden, en dan is de *Huyt* drooghachtigh, dun, bruyen, ofte na den *blauwen* trecken-de.

4 Dese Sweringen hebben haer ghevaer, door dien sy niet alleen het *Deel*, dat sy besitten, gantsch bederven: maer oock haren *venijnigen* aert aen de by-leggende *Deelen* voort-setten, en het gantsche *Bloet* ten laetsten besmetten. Sulcks doet insonderheyt het *Venijn*. Daerom wert *Philoctetes* beschreven lange jaren aen sijn Sweringe gegae te hebben, dewelcke oock niet genesen en is, als door middel van *Mathaon*, Sone van den grooten *Esculapius*, vinder van de *Konste*. Hier op slaet de *Poët Propertius* 2. *Eleg.* 1.

Tarda Philocteta sanavit crura Machaon.

5 Om tot de Genezinge te komen: soo salmen na het suyveren van de quade vochtigheyt, door af-drijvende middelen, dan, voor de quaetaerdigheyt, daer op drincken alle moghen een roomer van een af-sietfel van de *Wortel China*, *Sarza Parilla*, ofte *Pock-hout*, 2 oncen, vier-en-twintigh muren heet, in twee pinten *Water* ghestaen hebbende, tot ontrent op de helft gekookt, ende dan daer by gedaen *Scordium*, 3 handt vol; onder het door-ghekleynste gemengt *Syroop* van *Citroenen*, 2 oncen, *Zout* van *Cardo-benedictus*, een half vierendeel loot. De *Siecke* mach oock altemet 'savonts doorslicken een vierendeel-loot *Dialcordium*, *Mithridaer*, ofte *Theriakel*. Ondertusschen salmen tot versterckinge, om het Swerende, ende de omstaende *Deelen*, slaen een *Stovinge*, bestaende uyt *Granaet-schellen*, *Smack*, *Cypres-noren*, van elcx 2 oncen, *Granaet-bloemen*, *Rosen*, van elcks een handt vol, te samen gekookt in een kan rooden *Wijn* tot op de helft. Hier onder salmen mede moghen vermengen *Honigh* van *Rosen*, ende de Sweringe daer mede wasschen ende suyveren; dan daer op stroyen *Poeyer* van *rauw Looet*, en daer over leggen de *Plaefters* *Diapompholygos*. *Indien* te diep, en te vuyt is, soo machmen daer in speuten *Brandewijn*; waer mede sy oock gewasschen kan werden, gelijk in 't 26. *Cap.* geseyt is. *Indien* het *Vleysch* tot de *Huyt* verzworen is, soo salmen deselve met een *Schaer-door-snijden* (en dan suyveren, en genesen, als verhaelt is) het welck beter is, als door een *Brant-middel*, of *Vyer*. Sweringen van *Slange-beten* en vintmen

men hier te Lande niet; van Philoctetes oordeelt de Poëet Ovidius (in zijn 1. Boeck van de Genees-middelen der Liefde) dat hy het gebeten Deel had behoort terstont te laten af-setten.

Qua laesus fuerat, partem Paanium heros

Debuerat celeri praesecuisse manu.

Post tamen hic multos sanatus creditur annos.

6 Wy sullen dit Capittel besluyten met een voorbeeld van een geheele, langhduerige, en quade Sweringe in den Neus.

En Dochter van vijf-en-twintigh jaer, kout van ghematigheydt, vol van waterigh Bloedt, hadde al eenighe jaren een Sweringe van buyten, ende binnen den Neus, met veel pijpachtighe knobbeltjens tot de Ooghen toe, daer waterachtigh Bloedt uyttraende.

Na datse verscheyde Purgatyen, Laten, ende van buyten verdrooghende dinghen gebruyckt hadde, kreegh gantsch gheen baet, maer werde alle daegh arger; tot datse ten laetsten quam by Dr. Horstius, die in haer aen-merckte de nature, veelheydt van de quade vochtigheden, scherpigheyt van veel waterachtigh Bloedt; daer-beneffens dat het Hooft met het geheele Lichaem heel vochtigh was; het welck hy af-nam also te wesen uyt de overvloedige Stonden, die sy alle maent op haer tijdt hadde, als oock her veel tranen van de Ooghen, langh slapen, ende diergelijcke. Den Neus vertoon den van binnen ende buyten een groote ende lange Sweringe, harde ende verheven Kanten, uyt-gevende niet veel, maer dun ende waterigh Bloedt, met weynigh pijn, ende luttel ontstekinge. Waer uyt hy oordeelde, het gebreck te zijn *Ulcus Chironium*, daer Celsus afschrijft, ende seer swaerlijck kan ghenesen werden. Hy beloofden haer evenwel te heelen, by aldiense hem wederom beloofde, ten minsten twee maenden een goede maniere van leven te houden, ende alle middelen wel te ghebruycken. Sulcks ghedaen zijnde, heeft hy, na datse de Stonden ghehadt hadde, haer voor-eerst acht dagen langh van binnen gesuyvert met Oxymel Laxativum, of af-settende Azijn-honigh; ende als dat alle daegh sachrijens gewerckt hadde, heeft hy haer doen Ader-laten; het lichaem met dese middelen bereydende tot het ghebruyck van de vordere. Want also men in sulcke langduerige Sweringen, ende die nauwlijcks en zijn met Vel te sluyten, niet en kan tot ghenesinge komen, ten zy men te voren de oorfaeck wel wech-neemt, endan de quaetaerdigheyt van de Sweringhe verbetert: so was noodigh eerst het geheele lichaem van de ongematigheydt, ende den overvloed van 't waterachtigh Bloet te suyveren, eer datmen quam tot de bysondere heelinghe. Derhalven heeft men de dochter twee mael daeghs met een Decoctum doen sweeten, ende over den vierden dagh een af-settent middel in-gegeven. Onderhoudende middelertijt

een goede maniere van leven. Maer also door dese middelen het gebreck weynigh ofte niet met allen en weck, soo oordeelde Horstius, dat hy moest komen tot stercker, om de quade vochtigheden af te setten, ende op de Sweringe selve te leggen. Daerom liet hy voor-eerst de plaets bestrijcken met Olye van Antimonye; ende als hy daer mede niet genoegh en vorderde, soo quam hy tot een Sterckwater, dat uyt bereydt Quick-silver met Brandewijn over-ghehaelt, gemaect was, waer door terstont de Sweringe eens soo groot scheen, door dien veel quaet Vleysch wech-ghegeten werde. Daerna stroyde hy op Plocksel Precipitaet, ende leyde dat alsoo daer op, een ofte twee weken. Door welcke middelen niet alleen de harde Kanten zijn wechgenomen, maer oock de stinckende Sweringe door nieuw Vleysch ghesuyvert is. Ondertusschen en sloegh hy niet over, dat tot suyveringh van het geheele Lichaem behoorden, ende met enen tot belet van roe-vloeyingh. Daer toe is over den derden ofte vierden dagh een af-drijvent dranckskken in-ghegheven; het selfde oock ontrent drie weken vervolght. Ende tusschen beyden, om de quade vochtigheden te verleyden, zijn door-gheslaghen Koppen geset op den Rugh, en een Blader-trecken-de middel in den Neck. Door welcke middelen het gebreck heel genesen is. En om dat het niet lichtelijck weder soude komen, soo heeft hy alle maendt het lichaem eens doen suyveren met en af-settent dranckskken.

Het XXVIII. Capittel.

- 1 Sweringen met uyt-gespannen Aderen, ofte Kramp-aderen.
- K R A M P - A D E R .
- 2 Benaminge, Beschrijvinge, ende Plaetse.
- 3 Oorsaken,
- 4 Ken-teyckenen,
- 5 Voor-teyckenen,
- 6 Geneesinge,
- 7 Voor-beelde van een Sweringe met Kramp-ader, genesen.

I

H Et ghebeurt somtijds, dat een Sweringhe vermengt is met een uyt-gespannen Ader, dewelcke, also sy niet en kan genesen werden, ten zy de Kramp-ader eerst genesen is; en elck sijn bysonder oor-saken, en teyckenen (die van de Sweringe verhaelt zijn) voort-brenght; soo sullen wy eerst de Kramp-ader alleen, en daarna eene Sweringe, met den selfden gevoeght, verhandelen.

2 Het geswel, dat de Griecten *Kifos*, ende *Ixia*, de Latijnen *Varix* gheenoemt hebben, heeten de Duytschen Kranff-ader, en wy mede Kramp-ader. De Françoyschen, Italianen, ende Spaengjaerts, en hebben daer toe geen en bysonderen naem; maer gebruyck-

ghebruycken daer voor de beschrijvinge, zijnde een uyt-reckinge, ofte uytberstinge van Aderen, dewelcke verscheyde plaetsen onses Lichaems overkomt, doch meesten-tijdt in de Beenen.

3 De naeste *Oorsaeck* van de Kramp-ader, is grof ende swaer Bloedt, het welck de Nature, daer van overladen zijnde, soeckt haer quijt te maken, ende om sijn swaerte meest na beneden sackt, ende aldaer, door sijn menichte, de Aderen doet reken, ende uytspannen. De vordere oorsaken zijn, al het gene soodanigen Bloedt voort-brenght, (waer van elders ghesproken is) als mede slaghe, stoot, sonder stegel-reep te rijden, al te lang te gaen, of te staen, gelijk de Poët Iuvenalis seydt 6. *Sar.* van de Voorfeggers, dat sy, door 't lang staen, in 't ondersoecken van 't Ingewant der Dieren, Kramp-aderigh wierden.

— *varicosus siet Haruspex.*

4 De *Ken-teycken*en wijzen haer selven, dewijl de uytpruynde Ader kan gesien werden, dewelcke nederghedruckt, wel wijckt, maer terstont wederom opswelt. De plaets wert oock metter tijdt blauw, ofte bruyn.

5 De Kramp-adere hebben weynigh swaricheyt: maer verlichten ghemeenlijck het lichaem, ghelijck oock het Speen, van andere siekten, die uyt grof, ende swaer Bloedt veroorsaect werden. So schrijft Hippocrates in de 21. Kort-bondige Sprucke van 't sefte boeck: *Als de Wifinnighe Kramp-adere, ofte Speen over-komt, dan vergaet de Wifinnigheyt.* De reden is, om dat het swart Bloedt, het welck de Wifinnigheyt ghemaect heeft, daer door op een andere wegh verleydt, ende van het Hooft na slechter Deelen gedreven wert. Waerom in tegendeel, almen deselve ontijdelijck wil helpen, soodanigh bloet sijnen loop elders nemende, swaerder siekten verweckt. Wanneer sy van selfs komen (seydt de gemelte Hippocrates, in sijn Boeck van de Lucht, Plaetsen, ende Wateren) sulcks beteyckent een kort leven: maer is een goet teycken, als sy in de plaetse van andere siekten haer begeven. Want so nemen sy oock de bultigheyt wech, volghens de getuygenissen van den meerder-ghedachten Hipp. in sijn Boeck van de Gewrichten, ghelijck nu oock van de Wifinnigheyt gheseydt is.

6 Derhalven wanneer de Kramp-adere niet al te verheven, te seer onsteken, ofte te pijnelijck en zijn, ende datter van wegghen het uyt-recken der Aderen geen borstingh, ende, dienvolgende groore bloetstoringh te vreesen en staet, ofte oock datter geen groote, ende quaetaerdighe Sweringe by en is, in sulcken geval, is het beter de *Genevinge* te staken, als atgher quaet daer mede te verwecken, alsoo deselve moet strecken tot vorderen, ende verbeteren van de gesontheyt, ende niet tot verachten, ofte verargeren.

Maer dien sulcke leelickheydt te seer tegenstaet, dient, na dat het lichaem al te voren van die swarte, ende grove vochtigheden wel ghesuyvert is, door soodanighe middelen, als in de Genees-konste beschreven zijn, op de Kramp-ader te legghen sterck t'samen-treckende, ende wat verdrijvende middelen, mede aldaer aenghewesen, ende daer over dubbelde Compressen valt op binden.

Dit niet helpende, plegen de Ouden tot het Snijden te komen. Soo ghetuyghen Cicero, (waer op lichtelijck wel Seneca gesien heeft, als hy schrijft in sijnen 179. Brief, van yemandt, die, als hy van de Kramp-ader gefneden werde, daerom niet en liet, noch in een boeck te lesen) Plinius, ende Plutarchus, van C. Marius, die sevenmael Borghemeester van Romen is gheweest, dat hy hem van dit ghebreck heeft laten snijden. Ende sulcks (om sijn kloekmoedigheyt te toonen) al staende; daer in d'eerste, ende alleen, verhaelt Plinius, uyt sekeren Oppus, 11. *Nat.* 45. uytghestaen heeft; 't welck daerna oock ghevolght is by andere, die haer medestaende, ende ongebonden hebben doen snijden. Maer al was hy een uytgenomen hertigh man, soo toonden hy nietemin, datmen de pijn, als't doenlijck is, wel magh voor-by gaen. Want na dat hy het snijden in 't eene Been, sonder kernen, ofte hem in 't minste te ontfetten, hadde gheleden, ende dat den Heel-meester her ander mede wilde aengrijpen, soo was hy daer teghen, segghende, dat den heel-middel sulcke pijn niet waerdigh en was, gelijk Plutarchus schrijft in 't Leven, ende de Spreucken. Hy verdroogh, seydt Cicero 2. *Tusc.* de pijn als een Man, en een Mensch: maer hy en woude gheen groter lijden sonder noodwendige oorsaeck. 't Gene oock tegenwoordigh nauwlijcks yemant soude willen doen; soo dat onnoodigh valt, hier te verhalen de oude maniere van dit snijden, beschreven by den Grieckschen Paulus Aegineta, den Latijnschen Celsus, ende den Arabischen Avicenna: te meerder, om dat een beter heel-middel ghevonden is van den Italiaenschen *Aquapendens*, die wy hier sullen by-brengen.

Daer zijn (seydt hy in 't eerste Deel van sijn Aenmerckingen, op 't 105. capittel) drie dingen te overleggen, die tot het maken van een Kramp-ader te samen komen, *Bloedt dat loopt, dat in-ghelopen is,* ende de *uyt-gereckte Ader.* Dernalven wert daer toe oock drierhande werck vereyscht, te weten, het vloeyende Bloet tegen te houden, het in-gevloeyde te losen, ende de uytghereckte Ader in te trekken. Om den loop van het Bloet te onderscheppen, soo moetmen aen 't begin, ende 't eynde van de Kramp-ader een draet binden, den selven onder de Ader met een kromme naelt brengende. Om het ingevloeyde Bloet te losen, salmen, volghens het voorschrift van Hippocrates, gheen groote snede in de Kramp-ader maken, om gheen groote Sweringhe te verwecc-

verwecken, maer by poosen eenighe kleyne steeckens gheven, om het swaer Bloedt allengskens aftappende, de Ader eenichsins te doen slincken. Hier na moeten komen tot het derde wit, 't welck is de uytghereckte Ader in te trecken. Ick ben ghe- woon, schrijft hy, te bereyden een middel, van gom Dragant, in Sap (datse in Italien Wijn noemen) van Granaten, ofte Verjuys gheweect, ende dan daer onder ghemenght het Poeyer van Bolus, Mastick, Draken-bloedt, van elcks even-veel, tot dat de ghesmolte Dragant soo komt te verdicken, datse, als Was, in de handt kan gherolt werden. Dit ghedaen zijnde, salmen het selfde na de lengte op de Kramp-ader legghen, ende daer over de schorsen van een Riet, met sijn holligheydt slaende op de bulrigheyd van 't gheseyde middel, ende het selve nederdruckt, waer toe van buyten oock dienen omgesslagen vaste Banden. Ende door dit drucken van de Banden, Riet, ende te samen-treckende middel, zijn de Kramp-aders soo geperft, dat sy schenen geheel te verteren. Doch in kleyne Kramp-aders, overflaende de twee eerste middelen, ghebruyckte hy alleen het derde; ende voor 't laetste, tot voorkomen, een Hofe, ofte Kous van Honts-leder, die nauw om het Been sloot.

7 Dit is so veel belangt de Kramp-ader alleen. Wy sullen hier nu by-voeghen een voorbeeldt van een vreemde Kramp-ader met Sweringe, gelijk die genesen, ende beschreven is, *Cent. 4. Obs. 85.* by den wel-versechten *Will. Fabricius Hildanus*. Sekersterck Man hadde een quaetaerdighe ende verouderde Sweringhe in sijn slincker Been, met een soo groote Kramp-ader, als de dichte van een Arm, ende by-na de lenghte van een span, die beginnende van de Haes, ende gaende beneden na den Voer, haer tweemaal omkromde. Maer, 't gene aenmerckens-weerdigh is, als hy sijn Been oplichte, soo keerden het Bloedt terstont te rugghe, ende 't selve nedersettende, so schoot het wederom neder, ende sulcks in een ooghenblick; ten kortsten, het Bloedt vloeyden, ende weder-vloeyden, of het in een buys, ofte pomp, op ende neder-getrocken wierde. *Hildanus* heeft de genesinge aldus aengevangen: Na goede maniere van leven, het lichaem somtijts gesuyvert, een Ader in den Arm van deselfde zyde gheopent, dede hy den Siecken op een banck sitten, ende heeft in de Hase de Huyt van de Ader sachtjens gescheyden. Daerna heeft hy met een dubbelden draet door een kromme Naelt de Kramp-ader boven onderschept, ende 't selve oock onder aen deselve gedaen. Maer al-eer hy den draet toe-trock, ende een knoop maeckten, soo liet hy het Been van de banck op d'aerde setten, op dat het Bloedt, ghelijck het gewoon was, na beneden soude vloeyen. Doen heeft hy den draet, boven aen de Kramp-ader eerst vast toeghetrocken, ende gheknoopt, daerna oock

van onderen. 't Welck ghedaen zijnde, heeft hy de Kramp-ader, ontrent den bovensten knoop, op dat het Bloedt aldaer, als in een langhen sack, besloten zijnde, soude konnen uytloopen, met een Lançet door-gesneden. Maer als daer overvloediger Bloet uytliet, dan de groore van de Kramp-ader mede-bracht; de plaets wel insiende, soo bevont hy eenen verborghen wegh, die van onderen den bandt, in de Kramp-ader ging. Ende dewijl den selfden niet en konde toegebonden werden; soo leyde hy op den ingangh wat Korst-makende Salve, ende daerna Bloet-Itelpende Poeyer met Wit van Ey, om alles bindende een doeck, in Azijn, ende Water nat ghemaeckt, ende liet dit Verbant legghen tot 's anderen-daeghs. Daerna heeft hy 't voort genesen, als andere Wonden; waer door dit ghebreck geluckelijck gheheelt is.

Het XXIX. Capittel.

- 1 Sweringe met Gedierte, ofie Luys-sieckte,
- 2 Oorsaken,
- 3 Ken-teyckenen,
- 4 Voor-teyckenen,
- 5 Genevinge.

I

H Et ghebeurt somtijds datter in een vervuylde Sweringhe Gedierte, ofte veel liever onghedierte (soo noemt het *Serenus* in de volgende versen, *Animalia tetra*) dat is, Luysen voort-komen; so datter in 't Menschen Bloedt selve (ghelijck *Plinius* spreeckt *27. Nat. 13.*) Dieren groeyen, om het lichaem op te eten. Dit ghebreck hebben de Grieken, *Phibhiasis* genoemt, welcken naem *Phibhiasis* oock in 't Latijn ghebleven is, doch by sommighe *Morus pedicularis*, dat is, Luys-sieckte gheheeten.

2 De wijsgeer *Aristoteles* schrijft in sijn vijfde Boeck van de Historye der Dieren op 't 31. capittel, dat sy voort-komen uyt het Vleysch, het welck dan kleyne Puyjsens sonder etter opwerpt, die door-gesteken zijnde, Luysen uytgeven; ende dat sulcks sommighe Luyden over-komt uyt overvloed van vochtigheyt. Te weten foodanige, die vetachtigh, ende bedorven is, ende door onnatuurlijcke warmte ghequeect wert; ghelijckmen siet uyt verrotte Kaes, Maeyen; ende uyt andere slijmerigheydt, Wormen loopen. *Galenus* schrijft mede *1. sec. loc.* dat de Luysen groeyen uyt vele vochtigheydt, die wel warm is, maer gheen scherpigheydt en heeft. De Kinder-hoofden zijn daer insonderheydt mede ghequelt, om dat het sweet, ende den damp, die uyt haer Hooft waessemt, tusschen het Vel, ende het Hayr blijft steken (die in andere Deelen verspreyt, ende vervlieght) den welcken warm, ende vochtigh is, twee hoedanigheden, die het groeyen veroorsaken. Vele Vrouwen zijn oock wat groeyachtigh,

om dat sy overvloet van vochtigheyt hebben, ende dat in haer langh hayr de warme vochtigheyt tegen-gehouden wert; gelijck oock aengemerckt is by den Hoogh-gheleerden Heere *Vossius* 4. *Physiol. Christ.* 67.

3 De Ken-teycken en brengen haerfelfs mede, dewijl sy niet alleen in de Sweringe gesien en werden, maer uyt deselvighe het gantsche lichaem overkruypen.

4 Wat de Voor-teycken betreft. By de Genees-meesters is hier nauwlijcks yet van beschreven: dan ick bevinde by andere Schrijvers, dat de ghene, die hier aen vast geweest zijn, daer van meest door de doodt (ghelijck de Luysen oock van een veegh lichaem verhuysen) bevrijdt werden. Waer toe wy eenighe voorbeelden sullen by-brenghen van verscheide volckeren.

Onder de Joden is van de Luys-sieckte ghestorven Herodes de Groote, ende sijn Groote-vader volghende, ghelijck sommige meenen, de Koningh Herodes, waer van in 't 12. capittel van de Handelingen der Apostelen staet, dat hy van de Wormen ghegeten zijnde, in 't Griecx *Scólékhrotos*, den geeft gaf. Het selfde is van den Koningh Antiochus gheschreven, in het tweede Boeck van de Machabeen, op het 9. capitel. Het welck ick beyde wel soude kunnen verstaen van dese Luys-sieckte, soo om dat het woordt *Scólax*, dat is, Worm, niet alleen en beteyckent een Buyck-worm, maer alderhande ghewormte, dat door 't geheele lichaem groeyt, gelijck *Marcellus Virg.* aenmerckt op *Diolcorides*, ende van *Beza* oock aengeteyckent is, als mede, om dat *Plinius* 7. *Nat.* 51. seydt van de Luysen van *Pherecydes*, dat hy storf, door menichte van Serpentes ('twelck eyghentlijck Gedierte is sonder beenen, ende derhalven kruypende; want *Serpere*, is kruypen) die hem uyt het lichaem braken: dit, segghe ick, soude aldus mogen aengenomen werden, 't en ware de noyt-ghenoegh ghespresen Heere Ridder *Heinsius*, in sijn heylige Oeffeningen op het 7. cap. ons anders gheleert, ende dat woort van eyghene Wormen verstaen hadde.

Dan de rechte Luys-sieckte, volghens de getuyghenisse van *Aristoteles*, op de gemelte plaets, heeft onder de Griecken wechgeruckt, den Poët *Alcman*, *Acastus*, *Calisthenes*, den Rechts-geleerden *Mutius*, de wijsgeren *Plato* (waer van het Spreek-woordt is *Platonis pediculi*, te sien by *Erasmus* 4. 10. *Adag.* 65.) ende *Pherecydes*, van den welcken oock schrijven *Plinius*, *Laërtius*, ende wat uytdruckelijcker *Ælianus* in het vijfde Boeck van sijn Verscheide Historien op 't 2. cap. *Pherecydes*, seydt hy, de Meester van *Pythagoras*, sieck zijnde, gaf eerst sweet uyt, dat heer, klan, ende als snotterigh was: daer op groeyden Luysen, ende als sijn Vleysch tot Luysen vergingh, so volghden de Teringe, ende hy is alsoo

gestorven. Sulcks wert oock getuyghet van *Serenus Sammonicus* in dese versen:

*Sed quis non paveat Pherecydis fata tragedi,
Qui nimio sudore fluens, animalia tetra
Eduxit, turpi miserum qua morte tulerunt.*

Diog. Laërtius stelt, op 't laetste in sijn 1. Boeck van 't leven der Wijsgeren, sekeren Brief, die hy selfs hier over schrijft aen *Thales*, een van de seven Wijsen: Sterft wel, seydt hy, als u tijdt komt. De Sieckte hadt my ghevat, doen ick uwen Brief ontfing. Ick kriede van Luysen; ende hadde de Keorse. Berhalven heb ick sommige van mijn Huysgenoten belast, als ick sal begraven zijn, mijn schriften u te brengen, &c. De Sieckte daghelijcks beswarende, en laet ick evenwel gheen Geneesmeesters, ofte vrienden by my komen: maer de ghene, die voor de Deur staen, ende vraghen hoe het nu met my al is, stekende mijnen vingher (een teycken hoe het ander lichaem mede ghestelt was) door 't slot, toon ick wat quaet my quelt, verfoeckende om 's anderendaghs te komen op de uytvaert van *Pherecydes*. Siet *Cælius Rhodiginus*, in 't 14. Boeck van sijn Oude lessen op het 13. cap.

Dit gebreck is mede onder de Romeynen overgekomen, den oversten *L. Sylla*, die hem de geluckighe liet noemen, maer in dit pijnelijck eynde niet gheluckiger en was, als soo veel duysent Menschen, die hy wreedelijck hadde doen vermoorden. Van hem schrijven *Plinius* 7. *Nat.* 47. ende 11. 33. *Valer. Maximus* 9 4. *Appianus* in sijn eerste Boeck van de Burgerlijcke Oorlogen, ende *Plutarchus* in sijn Leven. Het Lichaem van *Sylla* (seydt de laetste) was gantsch verrot, ende soo geheel in Luysen verkeert, dat, niet tegenstaende vele, dagh ende nacht, deselve wech-namen, soo en vermocht evenwel 't ghene afghenomen was, geenfins soo veel, als 't welke terstont wederom in de plaets quam; ende al sijn kleederen, badt-stove, handt-becken, spijs, wierden met die vuyligheyt vervult; soo dapper groeyden het ghestadigh aen. Daerom gingh hy dickwils daeghs in 't badt, sijn lichaem wasschende, ende suyverende. Maer alles te vergeefs, alsoo het groeyen raffer toenam, als al het suyveren konde af-nemen. Hier van spreekt mede *Serenus*, hier voor vermeldt:

*Sylla quoque infelix, tali languore peresus
Corruit, & fædo se vidit ab agmine vinci.*

P. Divæus schrijft in 't vierde Boeck van sijn *Brabantische Historie*, hoe de Keyser *Arnulphus*, geseyt werde van de Luys-sieckte gestorven te zijn, na dat hem in 't jaer 899. Vergif inghegeven was door de Huysvrouw van den tyran *Guido*.

Dan dit is allegader van den ouden tijdt. Wy sullen oock een voor-beeldt van dese sieckte bybrengen uyt onse eeuwe, ende in een persoon, die by ons, ende al de werelt soo vermaert was, te weten, *Philips*

Philips de 11. Koningh van Spaengien, in het jaer 1598. hier aen ellendighlyck gestorven. Na dat hy lang aen de Gicht sieckelijck gegaen hadde, kreegh een seer pijnelijck geswel aen sijn rechter Been, het welck, door raet van Olias, Genees-meester van Toledo, geopent zijnde, soo stilden de pijn wat, met het uytloopen van de Etter. Dan daer quamen terstont vier andere, boven in de Borst, die oock, om dat het eerste soo wel uytghevallen was, gheopent wierden; waer op, de vuyle vochtigheydt over het gheheele lichaem loopende, sulcken menichte van Luysen volchde, datmen sijn hembde nauwlijcks en konde uyt-trecken, ende hy van vier mannen in een slaep-laken most op-ghelicht werden, terwijl hem twee andere met beurten reynichden. Ende als sulcks van dage tot dage toenam, soo is ten laetsten dien grooten Koning met dit Bedelaers ongedierte verteert. Dit wert, onder andere, verhaelt, in hare Historien, van den President *de Thou, P. Mathieu, V. Cayer, Serres,* ende *Mecoren*.

De *Geneesinghe* bestaet in 't wech-nemen van de Luysen, het suyveren ende genesen van de Sweringe, ende het af-setten van de voorgaende stoffe. Tot het laetste ghebruyckt *Plinius 20. Nat. 1.* wilde Concommers, soo in 't zaet, als in 't sap. Waer toe mede strecken soodanighe afdrijvende middelen, als voor de slijmerighe vochtigheden in de Genees-konste zijn beschreven. De Luysen selve konnen van buyten met grove doecken afgheveeght, ofte mer de handt wech-genomen werden. Maer als sy te diep, ende te vast in 't vleysch steken, so moeten sy door middelen, die binnen konnen schieten, ghedoodt werden, ende die met eenen oock kracht hebben, om de vochtigheydt van de Sweringe op te drooghen, ende de bedervinge te verbeteren. Daer toe wert van de gemelte *Plinius*, in 't 6. cap. van het selfde Boeck, ghepresen Looock (het welck hy mede wil in-ghegeven hebben) met Azijn, ende Salpeter ghestamt; als oock Mostaert, in het 22. capittel. Men moet oock de Sweringe wasschen met her afsetfel in Wijn van Allsen, kleyne Santorye, Scordium, gemenght met Ossen-gal; ende dan daer op legghen Aloë, Myrrhe, Spaens-groen, Precipitaet, met Syroop van Allsen, tot een Salfken gemaect.

Het XXX. Capittel.

WENNEN,

- 1 Haer Benaminge, Onderscheyt, ende Beschrijvinge,
- 2 Oorsaken,
- 3 Ken-teykenen,
- 4 Voor-teykenen,
- 5 Geneesinghe.

I

Het gene wy Wennen noemen, zijn geswellen, welckers stoffe van binnen in een blaesjen be-

sloten is. Ende na het onderscheyt van die stoffe, werden de Wennen in drie gheslachten verdeelt. Sometijds is deselve den Honich gelijk, daerom by de Griecken ghenoecht *Melikeris*, dat is, Honich-graet, ofte liever Honich-wen; somtijds gelijckt sy Pap, ende wert dan *Acheroma* gheheeten, Pappigen, ofte Pappigh-geswel; somtijds schijnt sy niet anders als Vet, ofte Roet te wesen, daerom den naem hebbende van *Stearoma*, dat wy souden noemen een Speckigh-geswel.

2 Dese Wennen groeyen allegader uyt slijmerighe stoffe, dewelcke door voedtsame vochtigheydt (daer *Platerus* de eenige oorfaeck op-leydt) gestijft wert, ende door langheydt van tijdt in wesen van Honich, Pap, ofte Speck komt te veranderen. Daer noch dickwils vreemde dingen in besloten zijn (voornamelijck in 't Pap-gheswel) te wesen yet, dat zant, steen, schelpen, hout, slick, kolen, gift, beenkens, hayr, ofte dierghelijcke schijnt gelijk te wesen.

3 De Wennen vertoonen haerselve. Maer wat de *Ken-teykenen* van de drierley soorten aengaert: De Speck-wen is harder, als de andere, en wijckt voor geen drucken van den vinger. De Pap-wen is wat sachter, soo dat sy een weynigh wijckt, maer blijft dan een wijl soo staen. De Honich-wen is de sachtste, wijckt terstont, ende keert terstont wederom in haren eersten stant.

Sy konnen wel in verscheyde Deelen des lichaems komen, dan sulcks gheschiet seer selden: maer groeyen veel aen den Hals, doch meest aen het Hoofst, om dat het selve een dicke ende vaste Huyt heeft, dewelcke de vochtigheydt langh kan teghen houden, tot datse in een ander, ende vreemde stoffe komt te veranderen.

4 De Wennen konnen lange sonder swarigheyt ghedragen werden, als sy niet al te seer toe en nemen. De gene, die noch versch zijn, wat uytwaerts staen, die beweeght, ende ronts-om beslagen konnen werden, zijn wel te helpen. Maer die verouderd, diep ingelackt, ende onbeweeghlyck zijn, vallen swaerlijck te ghenesen, so van wegen de Bloetstortingh, uyt de ghequetste Aderen, als dat sy gemeenlijck aen de Zenuwen, ofte het Panne-vliesch vast zijn. Soodanighe hebbe ick ghesien, haren onvoorsichtigen meester, deerlijck onrvallen.

5 Dewijl de Wennen uyt slijmerige vochtigheydt haren oorspronck nemen. Soo moet deselve vooreerst bereydt, ende afghedreven werden, door soodanige middelen, als in de Genees-konste beschreven zijn. Na de algemeene suyveringh salmen komen tot het wech-nemen van 't gene in de Wen met een blaesjen besloten is, het welck geschieden kan vooreerst door middelen, die versachten, en doen verdwijnen, verhaelt in het 6. cap. van 't eerste Deel: ende als sulcks niet en wil vallen, soo maghmen komen

komen tot rijp-makende, aengewesen in 't 11. cap. van 't ghemelte Boeck; ende wanneer het oock daer mede niet toe te brengen is, soo moeten gebruycken Brandt-middelen, beschreven in 't 17. cap. ofte deselve af-binden, ofte op-snijden.

Voor-eerst salmen de Wennen stoven, met het afsietsel van Huemst-wortel, Lisch-wortel, wortels van witten Wijngaerd, van wilde Concommers, Maluwe, Glas-kruyt, Camillen; ende, na het stoven, daer op legghen een Pap, ghemaect van het gheslachte overfichot, ende gemenght onder Meel van Fenigriek, ende Lijnzaet, met versche Boter, Reufel, ofte Olye van Lelyen.

Vorders dient daer op gheleydt een Plaester van Diachylon met de Gommen: ofte die uyt Ammoniacum, Galbanum, ende Teer gemaect is.

Als hier door de Wen noch vergaet, noch door en sweert, soo moermen komen tot Corrosiven, snijden, ofte af-binden.

Het af-binden heeft maer plaets in een Wen, die aen een dunne steel hangt, dewelcke dan eerst dient met een dubbelden zijden draet, die te voren in Sublimae-water geweeckt is, toegebonden, ende, om haer voetsel te benemen, alle daegh vaster toegetrocken, tot datse bequaem is, om sonder pijn, afghesneden te werden, ofte gantsch verstorven zijnde, van sels af-valt. De openinge staer daarna te heelen, volghens de gewoonte.

Andere Wennen, die dicker Hooft, ofte wortel hebben, moeten geopent werden op dese maniere: Eerst salmen de Huyt aen beyde zyden met een Naelt, ende draet doorsteken, ende die daer mede op-treckende, na de lenghte even maer doorsnijden, op datter gheen vaten, insonderheydt het beursjen van de Wen niet gheraect en wert. De openinge aldus volbracht zijnde, salmen het Beursjen met de Vingheren sachtkens uyt-pellen, ende volkomenlyck uytneemen. Want het minste, datter soo van de beslotene stoffe, als van het besluytende Vliesjen inghelaten werdt, soude anders firecken, ghelijck nieuw zaet, om de Wen wederom soo groot te doen groeyen, als sy te voren was. Dit wel ghedaen zijnde, salmen de openinge, als boven, toe-heelen; dan alser wat mocht in gebleven wesen, het selve door in-etende middelen doen verteren.

Deselfde openinge kan mede gheschieden, door Brant-middelen. Waer onder ick insonderheydt dienstigh ghevonden hebbe het Arsenicum, ofte Rotte-kruyt, een kleyn stukken opgheleydt, ende dan her doode gheopent; ende vorder waerghenomen, ghelijck hier voor gheseydt is.

Het XXXI. Capittel.

WRATTEN, ende EXTER-OOGEN.

- 1 Haer Benaminghe, Beschrijvinghe, ende Onderfcheyt,
- 2 Oorsake,
- 3 Ken-teyckenen,
- 4 Voor-teyckenen,
- 5 Genefsuge.

I

Onder de Uyt-wassen is mede de knobbel, die wy Wrat noemen, *Veruca* (welck woordt eyghentlijck beteyckent een on-eyffens spits van een Bergh, gelijk Agellius aenwijst 3. Noct. 7.) in 't Latijn geheeten, ende so mede in 't Italiaens, (als oock *Porrone*, om de gelijkenis van haer wortelkens, de draeyen van *Porru*, ofte Bies-loock niet ongelijck) ende daarna in 't Francois *Verrue*, in 't Spaenssch *Berruoco*, ende *Berruga*, in 't Engels, *Wartie*, na haer oorsproncklijck Saxisch, anders gheven het de Duytsche den naem van *Wartze*, ende *Wratze*, ende wy dat volghende *Werte*, ende *Wratte*. 't *W* is niet anders, als een verheven hardt knobbelken, dat hem boven op de Huyt vertoont, meest altijd in de Handen, somtijds oock in 't Aengesicht. Van den selfden aert zijn de Lijck-doornen, die by de Grieken, Latijnen, ende andere, om dat sy een Hooft van een spijsker gelijcken, de benaminge van *Spijsker* voeren; by de Duytschen *Elster-ogen*, ende by ons *Exter-ogen*, na het bruyn vlaccken, dat sy in 't midden hebben, het swart van een Exters-oogh wat gelijckende. Komen gemeenlyck onder de Voeren, ende tusschen de Teenen.

2 Groeyen beyde van slijmerighe, swarte, ofte aerdtachtighe vochtigheydt, (die de nature niet en heeft konnen verteren) ghemenght onder de gene, daer het Deel mede gevoedt wert. Dan de Lijck-dorens werden somtijds veroorsaect door het wrijven, ende drucken van de Teenen teghens mal-kander, ghelijck in de ghene, die veeltijds nauwe Schoenen dragen. Men houdt het oock daer voor, dat de Wratten besmettelijck zijn, ende dat sy, afghesneden zijnde, ende het Bloedt op eenigh Deel rakende, aldaer nieuwe Wratten doet op-komen.

3 De Ken-teyckenen zijn soo sichtbaer, datse niet nader behoeven beschreven te werden.

4 In de Wratten, ende de Exter-ogen is weynigh swarigheydt, dewijlle ofte van sels vergaen, ofte lichtelijck te verdrijven zijn. De Poët Horatius heeft sulcks wel verstaen, als hy in 't derde Schimp-dicht van sijn eerste Boeck, alwaer hy, berispende de ghene, die een splinter wel konnen sien in 't Oogh van een ander, ende gheen balck in haer eyghen, seydt, dat de gene, die begeeren haer gheswellen van een vrient ten besten gehouden te hebben, niet en moeten nauw-keurigh zijn van sijn Wratten.

Qui,

*Qui, no tuberibus propriis offendat amicum
Postulat, ignoscat verrucas illius.*

Wratten, die los zijn, en aen een dunne steel, en als aen een snaer (by de Grieken daerom *Akyrochor-dones*, ende de Latijnen *Verruca pensiles* gheuoemt) af-hangen, konnen lichtelijk met af-snijden wech-ghenomen werden. Maer de Lickdorens, diep gewortelt staende, en zijn niet wel uyt te trecken, ende als men deselve uyt-gesneden heeft, soo spruyten sy wederom uyt eenigh over-gebleven wortelken.

5 Tot de Wratten zijn van alle tijden veelderhande middelen gebruyckt, sommige oock die wel voor wan-geloovige mogen gehouden werden, niet alleen onder de Heydenen, waer van te sien is by Plinius 22. Nat. 25. maer oock onder de Christenen, gelijk daer van eenige beschreven zijn by Dr. Forest 4. Obs. 10. ondiensigh alhier te verhalen, daer wy alleen reden hebbende, voecken aen te wijzen. Onder dese zijn, die haer voedsel allenckskens benemen, ende alsoo doen verdroogen, ofte die haer ten eersten wech-nemen.

Tot het eerste werdt seer ghepresen (om van het sachtste te beginnen) de Wratten alle daegh te wrijven, met Sap, ofte de gestampte Bladeren van Wilgen, van Loock, de Wortels van stinckende Gouwe; Zout in stercken Azijn ghesmolten; Water dat uyt groene Wijngaert-rancken loopt, als sy op 't vyer leggen; Sap van Wolfs-melck. En ondertusschen gestreken met Mostaert; ende daer dat niet sterck genoegh en is, met Zeep onder levende Kalck ghemenght, ofte onder Precipitaet, en gebrande Aluyn, ofte gebrant Koper-root, ofte oock onder Spaensgroen. Konnen mede gereet verteert werden door Olye van Swavel, ofte van Koper-root, als men deselve met een schacht, yserken, ofte yet anders daer dickwils mede bet.

Dan isser noch korter wegh, om deselvigte te verdrijven door uyt-trecken, uyt-snijden, en branden.

Het uyt-trecken gheschiet met een schacht, die onder ront af-gesneden is, en dan over de Wratt gestolpt, en vast gehecht zijnde, om-gedraeyt werdt, en so met den wortel uyt-geruckt.

Die als een snaer wat af-hangen, dienen met een dubbelden draet, oft een Paerts-hayr af-gebonden, en elcke reys al nauwer toe-getrocken, en indien sy dan van selfs niet af en vallen, af-gesneden, ende, so daer yet van de wortel in blijft, sulcks moet met een weynigh van een Brandt-middel verteert, ofte met een scherp Lançet uyt-gesneden werden.

Het af-branden werdt bequaemst ghedaen door een pijpjen, dat even maer soo groot is, als de Wratt (om de by-staende Deelen niet te raken) en daer ettelijke reysen (gelijk elders van 't Polypus verhaelt is) een gloeyent yserken ingestecken, tot dat sy af-valt. Daerna om het weder-groeyen te beletten, dient de plaats noch eenighe daghen gewreven

met Wilge-bladeren, en deselve daer op-geleydt.

Het XXXII. Capittel.

H O R E N S.

- 1 Haer Onderscheyt, Plaetse, ende Beschrijvinge.
- 2 Oorsaken.
- 3 Ken-teycken.

I

Sommige trecken tot de Wratten, als een foorte van deselvighe de Horens, gelijk of het waren gelenghe, en omgekromde Wratten; waerom de hoogh-geleerden Budæus een Hinnen-hoofd, daer de Horens even uytpruylen, *Verruculosum* gheuoemt heeft. De Hertten stellen haer grootste hoovaerdy in haer schoon-getackte Horens, soo dat sy schuylen, ende haer verbergen, wanneer sy deselve quijt zijn, ghelijck sy die alle jaer (even-eens als de Kinderen op haer seven jaer, de Tandten) met nieuwe verwisselen. Daer op staet de Boerte van een Enghelsch Poëet Owen I. Monest. 98. schrijvende aen Galatea, dat een Hert alle jaer sijn tackige Horens veranderinge; dan haren Man alle daegh.

*Cervus, uti perhibent, mutat ramosa quotannis
Cornua; quotidie vir, Galatea, tuus.*

Soodanigh ghesel werdt in Italien *Becco-Cornuto* genoemt, by ons Horen-drager, en Koeckoeck, na het Françoysch *Cocu*, van welcke benaminghe de reden wijdt-loopigh ondersocht, en beschreven werdt by Verdier in sijn 6. Boeck, des Diverses leçons, op 't 8. Cap. Ick en weet niet van wien de Poët spreekt; dan my is verhaelt, dat een Koop-man op de Beurs van Londen gaende, sijn soonken voor uyt na huys sondt, die den hont, dewelcke onder weegh wat achter bleef, roepende, Koeckoeck, Koeckoeck (soo hiet den hont) werde bestraft van seker oude Vrouwe, die over de deur lagh, seggende: Ghy lecker, en schaemt ghy u niet, een Hont den naem te gheven van een Christen mensch. Hy het huys naderende, so seyde een jonger broerken, die op de stop stont, Moeder ginder komt mijn broeder met Koeckoeck: waer op sy antwoorde, Laet de meyt de tafel decken; want u Vader en is hier nu niet verre van daen.

Maer dese Horens buygen haer weynigh onder de wetten van onse Heel-middelen, als onsenbaer, en dickwils (gelijk wy terstont sullen aen-wijzen) gantsch onghewoelijk, en onschadelijk wesende. Dan daer zijn andere die op het lichaem groeyen, en werden beschreven by den Arabischen Avicenna 4. 7. tract. 3. Cap. 14. te wesen dicke, harde, en kromme uyt-wassen, komende op 't eynde van de gewrichten, van wegen de stercke werkinge. Een ander Arabier Avenzoar verhaelt in sijn 2. Boeck op 't 5. Cap. van sijn Vader, hoe hy gesien hadde een horen gewassen op den rugh van seker maer, en seyt sulcks oock sijn selven overgekomen te zijn. Dier-gelijcke

ghelijcke getuyght Scaliger 199. Exerc. 5. gesien te hebben in een roeyer van Genua; her welck (seyt hy) een sieckte is, gelijk een wonder, daer Aristoteles van schrijft; dat een Horen aen het Been van een Geyte soude gegroeyt zijn. Follopius verhaelt de part. simil. 7. 't selve te Padua gesien te hebben aen het Been van een Edel-man. Ingrassias 2. de Tumor. 1. getuyght te Palermo in Sicilyen gheweest te zijn by een Edele Joffrouw, die vele kromme knobbels hadde, aen het eynde spits, gelijk Kalfs-horens, byna op al haer gewrichten, insonderheyt van Handen, Arm, en Knye; als oock aen't Voot-hoof, en op het Hoof; 't welck haren eyghen gront is, daer sy wel in sommige door weligheyt weligh opgequeect werden, dan ick meen evenwel niet (sonder verbeteringh) dat dit plaetse gehadt heeft in seker Horen-drager, die in't jaer 1599. voor den Koninck Hendrick de Grootte ghebracht werde. Dese, schrijft de President de Tou in't 23. Boeck van sijn Historie, als ick en andere, die hem gesien hebben, van de sake onder-vraegden, gaf voor antwoordt, Dat op sijn geboorte hy geen teykenen van Hoorn gehadt hadde, dat op sijn levende jaer een Hoornigh knobbelken het voorste van 't Hoof teogan ongelijck te maken. Dit met den ouderdom toenemende, en in't eerst weynigh, gelijk een Rams-horen, omgekromt zijnde, wies allencxkens tot sijn seven-en-dertighste jaer, dat hy op-genomen werde. Hy was, behalven den Horen, in alles soo van Geest, als van Lichaem, soo wel als yemandt anders; maer den Horen was groot, ende schnickelijck, van deselfde dickte, ende hardigheyt, die de Rams ofte Bocks-horens hebben: maer staende in de rechter zijde en was niet recht uyt-gewassen, dan na de sincker zijde gheheel omgekromt, waer door het eynde de Pan naecte, die hy sonder twijffel soude door-boort, en soo met enen gemoort hebben, 'ten ware het dickwils korten. Waer van den armen man klaeghde, hem gestadige, ende groote pijn over te komen, als oock van het aenraken der ghene, die hem besagen. Soo getuyght mede Lanfrancus tr. 3. 21. 33. dat by hem een man om raet quam, die op sijn Hoof, seven, soo groote als kleyne, harde Uyt-puylingen hadde, waer onder een was langh en scherp, gelijk een Geyten-horenken, op de lenghte van een duym.

2 De Oorsaek van de Horens, daer laerst van gesproken is, bestaet, gelijk alle andere gebreken in de stoffe, daer deselve van groeyen, en in 't gene deselve voortbrenght. Dit is, ghelijck wy uyt Avicenna tefont gheseydt hebben, de stercke werckinge, die de stoffe, dewelcke niet verteert en kan werden, uydrijft. Dese is een dicke, taeye, ende verachtige vortigheyt; waerom de Horens in de gewrichten, die slijmerigh voedtsel, en aen't Hoof, en ander Been, welckers voedtsel masch, en verachtigh is, meestendeel voort-komen. Dese stoffe maect eerst een besingel van hardigheyt, gelijk Kraeck-been, 't welck

daerna uyt-geftooten zijnde, en in de lucht komende, tot Been verhart. Want dat het Been, ende het Kraeck-been van geen verscheyden aert en zijn, getuyght de groote wijsseer Aristoteles, daer hy seydt, dat in Dieren, die geen Beenderen hebben, 't Kraeck-been haer plaetse bewaert. Albertus Magnus schrijft, dat de Horens van Hertten, ende diergelijcke Dieren, van aerdrachtige nature zijn, door groote hitte tot een Beenige hardigheyt gebracht; maer dat andere, daer by geleken, vochtigh ende sacht zijn, naby komende den aert van Kraeck-been, buyghsaem door wermt, ende daerom waerschijnlijk deselve niet door hitte, maer door koude verhart te wesen. Wat het Kraeck-been belanght: Ick heb noch teghenwoordigh onder handen een Vrouwe, op welckers sincker Schouder allenckskens een knobelken ghegroeyt is, de groote van een hasel-noot, 't welck in de laeste weken pijn verweckte, en een blauw plecken op-wierp; waer door sy bekommert zijnde, raet versocht. Ick vonde het ront-om los, behalven aen de Huyt, die ick met een door-ghesteken draer dede op-lichten, en den heelen knobbel met een Scheermes van onderen af-snijden, her Bloedt den eersten dagh stelpen met Bolus, en wit van Ey, den rweeden dagh daer op stroyen poeyer van Aloë, Myrrha, ende Sarcocolla, den derden gepoeyert rauw Loot, waer mede 't selve in korte dagen volkomenlijck genesen is. In't afgesneden knobbelgen werde bevonden een drie-kantigh Kraeck-beentjen, in een vlietsjen (gelijk van de Wennen geseydt is) besloten, en dat de Huyt, daer her dicht aen-geheft stont, wilde uyt-wassen, buyten twijffel tot een Hoornigh uytsteecksel. Alex. Benedictus vertelt in't 1. Boeck van sijn Ontledingge op't 14. Capittel, ghesien te hebben in't Eylandt Candia (daer den Turck nu mede besigh is) dat de Knye van yemandt, die aldaer met een pijl geschoten was, een Horen uyt-gaf, gelijk die van de Geyten; en dat de stoffe, die in Been had moeten veranderen, lichtelijck door by-komen van de lucht, Hoornigh werde, en als een gomme verharde. De voor-gemelte Ingrassias meent dat dese Horens schors-ghewijs (ghelijck wy van de Steenen gheseydt hebben) aengroeyen. Soo schrijft hy, in sulcke gesien te hebben, als Beenige kortten aen malkander ghehecht zijnde, niet anders, als of men halve schelpen van Hasel-noten op malkander leyde, maer de kleynder op de grooter, ende soo, torens-ghewijs, spits op-gaende.

De oorsaken van onsenlijcke Horens en zijn niet wel te beschrijven, dan komen daer meest op aen, dat de Vrouw geyl is, en de Man daer toe niet genoegh veyl en heeft. Daerom schrijft den gemelten Owen 180. dat de Horen-dracht voor de oude Mans byna onvermijdelijck is.

*Vxorem jam Feste senex vis ducere? doctam
Angligena Liliū consule Grammaticam.*

Illis

Illic invenies Indeclinabile Cornu :

Quem scopulum pauci prateriere fenes.

3. De Ken-teycken en van den rechten Horen, zijn klaer-blinckende, als een horen; blijken uyt de beschrijvinge; zijn hart ende pijnlijck; konnen gesien ende gevoelt werden. In tegendeel vallen die van den anderen slag, geheel duyfter, al is 't oock dat sy by lichten dage geset werden. Te meerder en isser niet achter te komen, om dat den Horen-dragr over sijn gebreck (ofte liever sijn Wijs gebreck) geen klachten en doet, ofte aen yemandt openbaert; het zy dat hy 't selve noch en siet, noch en ghevoelt, als niet hart ofte pijnlijck zijnde; ofte dat hy daer goet gevoelen van heeft, en den edelen baes op speelt. Soodanige werden in Italyen genoemt *Cornuti contenti*; van dewelcke wy een kluchtigh voor-beeldt hebben by Guyon, in het 2. Deel des *Diverses leçons* op 't 27. van 't 3. Boeck. Ick hebbe, seydt hy, seker Man te Tours ghekent, die een jonge Vrouw trouwde, ende gaende na de Kerck, soo ontmoeten hem een mack Hert, dar van den Heer van Bresé gehouden werde, het welcke al spelende den Bruydegom met sijn Horens stier, sonder hem eenig quaet te doen. Elk oordeelde daer uyt, dat hy 't Horen-dragen soude onderworpen zijn. Dir Hert viel hem oock beswaert op 't hert, ende als hy daerom heel stil op de Bruyloft sat, soo vraegden hem een van de vrienden, wat dat hy bedroeft was, daer hy in tegendeel hem behoorde te verblijden, als ghetrouwt hebbende een fraeye, ende eerlijcke Dochter, van goede vrienden, en middelen. Hy antwoorde, een vlooy, ghelijck men seydt, in 't oor te hebben, nopende het quaet voor-teycken dat hem dien morgen voor-gekomen was van het Hert. Den anderen seyde hem, sijn selven te verstaen, gesen hebbende veel Boecken op voor-seggingen, ende sulcks in tegendeel een recht voor-teycken te wesen,

dat sijn Vrouwe eerlijck soude zijn, dewijl de Horens van 't Hert hem niet beschadight en hadden; wel waer te zijn, dat sy soude versocht werden, maer dat sy by haer eerbaerheydt soude blijven, en volharden. Dit ghebeurde wel soo een tijdt. Maer daarna, een rijck, ende weeldigh Canonick op haer verlievende, kreeghe tot sijn wil. Ten laetsten op de daedt by de man betrapt zijnde, soo waren sy seer verbaest, bekenden haer misdaet, ende baden om vergiffenisse: maer de goede Jan sprack, mer den hoet in de handt, den Canonick aldus aen: *Mijn Heer, ick hebbe al langh achter-dencken gehadt van de vrientchap, die ghy mijn Vrouwe dede. Ick sie, dat de eerbaerheyd van een Vrouwe, eens verloren zijnde, noyt wederom en kan herstelt werden. Ick sal u segghen, ende verskeren, my niet meerder te sullen bekommeren, met u versoecken: maer midts dat ghy haer ook van u middelen wel onderhoudt, sy gaet garen moy ende kostelijck, maect dat sy die staet kan onderhouden. Ende vorders boven de Vrouwe, maect, dat de tafel onder ons alle gemeen is. De Kinderen sullen wy te samen deelen. De Canonick hoorende die woorden, was gantsch verblijdt, ende omhelsde sijn swagher seer vriendelijck; ende daarna bleven sy goede vrienden, sonder op yemandts klap te passen. Maer de goede Jan en liet ondertusschen niet te dencken op de uytlegginghe, die hem was gedaen van het voor-teycken, hoe de stoor met den Horen hem gheen quaet en hadde ghedaen, ende dat sulcks wat goets beduyde. Hy trock het in de sin, te weten, dat de stoor van den Horen hem toe-schickte een Horen-dragr te zijn, maer dat hem die draght geen quaet soude doen, ende daer van beter soude varen, dan anders, ghelijck oock gheschiet is, als in 't breet, mer alle tusschen-ghevalen omstandigheden by den gemelten Guyon verhaelt werdt, hier onnoodigh over te brengen.*

E Y N D E.

